

Med.g. 22

Banga

<36622170810017

<36622170810017

Bayer. Staatsbibliothek

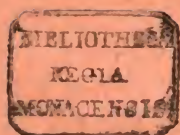
GESCHIEDENIS
VAN DE
GENEESKUNDE
EN VAN HARE
BEOEFENAREN

IN
NEDERLAND,
VÓór EN NA DE STICHTING DER HOOGESCHOOL TE LEIDEN
TOT AAN DEN DOOD VAN BOERHAAVE;
UIT DE BRONNEN TOEGELICHT

DOOR
J. BANGA,
MED. DOCTOR TE FRANEKER.

TWEEDE DEEL.

TE LEEUWARDEN BIJ
W. EEKHOF.
1868.

G E S C H I E D E N I S
VAN DE VROEGERE
G E N E E S K U N D E
EN VAN HARE
B E O E F E N A R E N
IN
N E D E R L A N D .

G E S C H I E D E N I S
VAN DE
G E N E E S K U N D E
EN VAN HARE
B E O E F E N A R E N
IN
N E D E R L A N D,
VÓÓR EN NA DE STICHTING DER HOOGESCHOOL TE LEIDEN
TOT AAN DEN DOOD VAN BOERHAAVE;
UIT DE BRONNEN TOEGELICHT

DOOR

J. BANGA,

MED. DOCTOR TE FRANKEK.

TWEEDE DEEL.

TE LEEUWARDEN BIJ
W. E E K H O F F.
1868.

FRANCISCUS DE LE BOE SYLVIUS,

Geboren te Hanau 1614, gestorven te Leiden 1672.

Uit eene aanzienlijke en vermogende fransche familie gesproten, werd hij, vlug van geest en leerzaam van aard, in jeugdigen leeftijd naar Sedan in Frankrijk gezonden om in de voorbereidende wetenschappen en ook in de geneeskunde te worden onderwezen. Van daar ging hij naar Leiden, toen reeds buitenlands voor het geneeskundig onderwijs beroemd, om de lessen van O. HEURNIUS, A. VORSTIUS en zekerlijk ook die van WALAEUS bij te wonen. Hier vertoefde hij slechts korten tijd. Taalstudie en de hippocratische leer vielen niet in zijn smaak. Hij bezocht onderscheidene duitsche hoogeschoolen, waar men meer neigde tot nieuwe chemische nasporingen, en schijnt zich daarop vooral te hebben toegelegd, omdat eigenlijk praktisch onderwijs daar niet zoo leerstellig als te Leiden werd geleerd. In 1637, drie-en-twintig jaren oud, werd hij te Bazél bevorderd tot Med. Doctor, keerde terug naar Hanau en begon daar te praktiseeren. Na verloop van twee jaren reisde hij naar Frankrijk om een toen zeer beroemden geneeskundige te hooren, wiens naam SCHACHT vergeten had; maar deze was bij zijne komst reeds overleden (1). Deze was zekerlijk THOMAS CAMPANELLA, in 1639 te Parijs gestorven, die als wijsgeer en geneesheer een grooten naam had en beweerde, dat men vooral naar de eerste oorzaken der ziekten onderzoek moest doen en aan de symptomata geen te groot gewigt hechten, hetwelk geheel met de bij SYLVIUS opgekomeene denkbeelden strookte.

Nu trok hij op nieuw naar Leiden, om daar zijne praktijk uit te oefenen. Hier verwierf hij van Curatoren verlof om bijzondere ontleedkundige lessen in den kruidtuin te mogen

houden. De nieuwe leer van HARVEY had zijne belangstellende aandacht getrokken. Deze lessen werden door een twintigtal studenten, waaronder ook VAN HORNE, met groote belangstelling bijgewoond. In 1639 leerde en bewees hij door proeven de toen fel bestreden leer van den omloop des bloeds, zoodat ook eenige hoogleeraren, die deze lessen met hunne tegenwoordigheid vereerden, overtuigd werden van de waarheid eener leer, waaraan men tot nog toe geen geloof sloeg. Hij was alzoo de eerste, die den omloop des bloeds openlijk te Leiden leerde. In 1640 en in 't begin van 1641 hield hij voorlezingen over de *Institutiones anatomicae* van CASPAR BARTHOLINUS (2).

Op dringend verzoek vertrok hij in 1641 naar Amsterdam om daar zijne kunst uit te oefenen, en verwierf weldra grooten roem als een geleerd en hulpvaardig arts, vooral door zijne liefdevolle behandeling der armen. Hij vergat intusschen zijne chemische onderzoekingen niet en deed meer-malen lijkopeningen.

Te Amsterdam bleef hij tot het jaar 1658 en werd toen, na den dood van KIJPER, te Leiden beroepen tot hoogleeraar in de geneeskunde (3). De tijden waren toen zeer onrustig. Er had menig verschil plaats onder de geleerden. De voor- en tegenspraak over den beruchten DE BILS en over de cartesiansche wijsbegeerte maakten de hoofden warm. Hij had dus vele bedenkingen om deze beroeping aan te nemen, vele vrienden, een groot aanzien en eene zeer voordeelige praktijk. Eindelijk besloot hij tot de aanneming (4).

Met veel roem heeft hij dezen post gedurende veertien jaren waargenomen. Vriendelijk, goedhartig, geestig zonder iemand moedwillig te beleedigen, en bij uitnemendheid matig in zijne leefwijze, leidde hij zich met allen ijver toe op zijne lessen, die wegens duidelijkheid, eenvoudigheid en welsprekende voordragt door een buitengewoon aantal studenten bezocht werden (5). Te gelijk met VAN DER LINDEN hield hij zeer leersame en de aandacht vooral opwekkende lessen bij de bedden

der zieken in het collegium medico practicum of ziekenhuis, en deed daar meer dan driehonderd likopeningen.

Behalve ontleedkundige (6), trokken vooral de toen nog zeer gebrekkige, oppervlakkige en hypothetische, chemische onderzoekingen en bespiegelingen zijne bijzondere aandacht. Hierdoor werd hij de stichter van een nieuwe school, de chemiatrische, en legde den grond voor de humoraal pathologie (7). Zijn eenzijdig leerstelsel werd in Nederland vrij algemeen aangenomen en door een groot gedeelte van Europa min of meer verbreid. Duitschland werd beheerscht door het spiritualisme van G. E. STAHL, terwijl Franschen en Italianen de leer van GALENUS bleven aanhangen, en Engeland zijn waarlijk grooten en opregten SYDENHAM huldigde, tot dat eindelijk BOERHAAVE in het begin der achttiende eeuw de iatromechanische school stichtte.

Vroeger, doch vooral sedert PARACELSUS, hadden de zich noemende geneeskundigen van allerlei slag steeds gedroomd van zouten en zuren, zoo als reeds meermalen is opgemerkt, van verborgene ligchaams- en geestkrachten, en gezweet om of bijzondere specifieke middelen tegen deze of gene ziekte, of nog liever om een algemeen middel tegen alle ziekte, aquae et balsama vitae, te vinden, waarmede men, dwaas genoeg, waande bijna onsterfelijk te kunnen worden. SYLVIVS was zekerlijk in Duitschland goed met PARACELSUS bekend geworden, en had stellig de schriften van VAN HELMONT gelezen. Ofschoon hij zulks niet openlijk wilde erkennen en van des laatsten archaëus of albeheerscher geen melding maakt, zocht hij evenwel, even als deze zijn voorganger, de eerste of hoofdoorzaak van alle ziekte in een albeheerschend zuur. Dit zuur is eigenlijk een omgedoopte archaëus (8).

Ook beleed hij het beginsel der cartesiansche wijsbegeerte, dat niets als waar is aan te nemen dan hetgeen men klaar en duidelijk inziет. Dit beginsel paste hij toe op de geneeskunde. „Nihil in medicina vel naturalium verum cognitione admittendum pro vero, nisi quod verum esse ostenderit aut con-

firmaverit per sensus externos experientia" (9). Daarom beroept hij zich overal op zinnelijke waarneming door gezigt, smaak, reuk en gevoel. Zijn betoogtrant is dikwijls geleidelijk, ofschoon de praemissen hypothetisch zijn. En dit zag hij zelf meermalen in en bekende zijne onkunde, zoodat hij door zijne tijdgenooten beschuldigd werd veel als twijfelachtig, waarschijnlijk en wenschelijk te hebben voorgesteld, zonder bepaald zijn eigen oordeel te zeggen (10).

Chemie, eene meer of min gewijzigde alchemie, een duister, bij gebrekkige hulpmiddelen altijd onvolledig onderzoek der stoffelijke dingen, steeds beheerscht en verblind door bijgeloof en een brandende begeerte om iets vreemds iets nieuws, te ontdekken (men wilde scheiden wat men vereenigd vond om een ingebeeelde grondstof te ontdekken, waaruit alles zoude bestaan en eenvoudig konde worden verklaard), was bij hem hoofdzaak. De toenmalige denkbeelden waren, dat door destillatie alles kon verkregen worden en dat daartoe vuur het eenige middel was. Hij had zich zesen-dertig jaren met zoodanige onderzoekingen bezig gehouden. De chemie bragt dagelijks de verwonderlijkste dingen aan het licht (11).

Zijne physiologische en pathologische begrippen waren eigenlijk loutere hypothesen zonder bewijs. Hij verwierp de oude leer der kwaliteiten. De in de groote en kleine hersenen afgescheiden spiritus animales werden door de mergachtige zelfstandigheid der zenuwen naar alle deelen des ligchaams, inzonderheid naar de spieren, gevoerd (12). Het hart was de zetel van een aangeboren hitte, „ignis," waardoor het bloed verdund, vlugtiger, „rarefactus," werd (13). Hiertoe werkte mede een gematigd zure geest, die de vette olieachtige deelen des bloeds, door de gal aangevoerd, vereenigde en als zamenbond om langer aan het hartevuur tegenstand te kunnen bieden. Deze hitte werd door het verband van de regter hartsholligheid met de longen bij de ademhaling getemperd (14).

Hij vermoedde, dat door de spiritus animales in de glandu-

lae conglobatae (die hij van andere, tot bijzondere afscheidingen dienende en conglomeratae genoemd, het eerste onderscheidde) een zure geest uit het bloed, de eerste bron van alle lymphatisch vocht, afgescheiden werd (15), en beweerde, dat de gal, die het eenig loogzoutig vocht in ons ligchaam was, door de uiteinden der vena cava opgenomen en, met het bloed vermengd, naar de regter hartsholligheid gevoerd werd (16). Dit denkbeeld werd niet alleen elders door geleerde mannen, maar ook tot zijne groote ergernis door eenige zijner leerlingen bestreden (17). De ontdekkingen van MALPIGHIUS bragten later wel eenige verandering in zijne voorstelling van de gal-afscheiding in de lever, doch niet in zijne overtuiging, dat de gal onmiddelijk met het bloed naar de regter hartsholligheid gevoerd werd om daar zijne ingebeeelde gisting te weeg te brengen, wanneer zij in aanraking kwam met den spiritus acidus (18).

Het waterig vocht, de lympa, het speeksel en vooral het alvleeschsap waren zuurachtig. De in de lever afgescheiden gal bevatte veel loogzout, alcali, door een weinig water verdund en innig verbonden met eene matige hoeveelheid olie en vlugtige geest. Alles, wat buiten het scherp vuur, „*ignis acris vel mordax*,” in de natuur gevonden werd, was zuur of loogzout (19).

Door de zamenkomst van het vlugtig olieachtig zout in de gal met den zacht zuurachtigen geest van de lympa ontstaat een zachte strijd, pugna, die hij gisting, opbruising, „*effervescentia, fermentatio*,” noemt. Deze gisting staat bij zijne ziekte-beschouwing overal op den voorgrond en wordt op velerlei wijze toegelicht en opgehelderd. Hierbij vereenigen zich de verborgene vurige geestige deelen innig met de vette olieachtige van het bloed en van den chyl, verdunnen, vervlugtigen, „*rarefaciunt*,” het bloed en veranderen het zoodanig, dat leven en gezondheid bewaard en het verlorene hersteld kan worden (20).

Natuurlijk wordt er altijd in het dunne gedarmte slijm ge-

vonden, een gevolg van doorgeslikt speeksel. Hierdoor ondergaat de gisting wel eenige verandering, en dit slijm heeft daarbij grooten invloed. Het waterachtige, dunne vlugtige, gedeelte van dit aanklevend slijm, met de gal en het alvleeschsap vereenigd, wordt door de vasa lactea en lymphatica opgenomen en naar het hart gevoerd, terwijl het meer vaste klevrige langs den natuurlijken weg ontlast wordt. Zijne denkbeeldige voorstelling beschrijft hij aldus, alsof hij meende, dat het zoo zijn kon. Niet weinig ingenomen met zijne hersenschimmen, geloofde hij later stellig aan de kinderen zijner verbeelding en was zeer bitter jegens degenen, die daaraan twijfelden en hen belachten. „Hic ex bile, succo pancreatico et pituita salivaria ortus humor triumviratus, et cum lymphâ properans ad cor videtur mihi consistentiam et congelationem sanguinis largiri naturalem, quem admodum eidem variis modis vitiato tribuendam puto plerumque vitiatam quodammodo naturalem sanguinis consistentiam. Effervescentiam idcirco illo ternorum humorum confluxu excitari arbitror, quod non tantum ex variis affectibus præter naturam obvenientibus concludi putem acidum esse pancreaticis succum, sed illud ipsum R. DE GRAAF, discipuli mei carissimi, industria evictum sit abundantissime in ejusdem de succi pancreatici natura et usu, anno 1664 sub meo præsidio publice disputato” (21).

De *Disputationes medicae*, het eerste zijner geschriften, waren door hem in 1663 uitgegeven om deze denkbeelden meer algemeen bekend te maken, en vooral tot gemak zijner toehoorders. In de daarbij gevoegde *Methodus medendi* wordt voornamelijk gehandeld over den ziekelijken toestand der vochten, hoe en door welke middelen deze moeten bestreden worden. Hij schijnt hierbij de methodus van J. HEURNIUS op het oog gehad en naar zijne inzigten gewijzigd te hebben. HEURNIUS heeft echter alles veel breeder en geleerder behandeld.

In 1671 heeft hij uitgegeven *Praxeos Medicae idea nova*.

Liber primus. Hierin worden, in een vrij zonderlinge en ongewone orde, behandeld de stoornissen der zoogenoemde natuurlijke verrigtingen, waarvan de oorzaak gezocht moet worden in scherpe ontaarde gal en zuur, de koortsen en enkele chronische ongesteldheden (22).

Het, op welke wijze ook, scherper geworden alvleeschzuur kon onmogelijk met de bittere loogzoutige gal vereenigd worden, zonder dadelijk eene opbruising te veroorzaken, zoo als tallooze scheikundige proeven bewezen. Bij ziekte openbaarde zich dit dikwerf door allerlei snijdingen, door spanning, klopping in de lenden, in de linker maagstreek, soms door den geheelen onderbuik en door een afwisselend gevoel van koude en hitte. Deze gisting of opbruising wordt op velerlei wijze gestoord, waardoor vele kwalen en ongesteldheden ontstaan, die op eene vrij zonderlinge wijze, soms met een schijn van geleerdheid, doch meest gewrongen en vrij onverstaanbaar, worden toegelicht.

De gal ontaardt in eene olieachtige loogzoute scherpte, de lympha in een scherp zuur of zout, het alvleeschsap in scherp zuur, en het speeksel wordt kleverig. De scherpe gal veroorzaakt heete koortsen; de zuur-zoute lympha zinkingen en catarhrale of rheumatische aandoeningen; het ontaard alvleeschsap buikpijnen en het taaije speeksel benaauwdheden. De vette scherpe gal, in het duodenum met het scherp-zure alvleeschsap en met het van alle kanten toevloeiend lymphatisch vocht vermengd en naar het bloed gevoerd, veroorzaakt in de regter hartsholigheid eene opbruisende hitte, die de oorzaak wordt van den tegennatuurlijk vermeerderden polsslag, het kenschetsend teeken van koorts. De toevallige, gelijktijdige of meerdere ontaarding dezer vochten geeft aanleiding tot verschillende symptomen (23).

De opgeheven zure dampen, „halitus,” die zich bij deze gisting door geheel het ligchaam verspreiden, veroorzaken een gevoel van koude. Had de gal de overhand, dan ontstond hitte, zoo als bij aanhoudende koortsen. Tusschenpoo-

zende ontstaan uit verhinderde afvloeiing van het alvleeschsap in de darmen (24).

De algemeene geneeswijze bestond in: de te groote verdunning des bloeds te verdikken en de opbruising te beteugelen, het scherpe zuur en alcali in: de vochten te matigen, de dampige winden te verdrijven en te voorkomen, en alle scherpste, die kon prikkelen, te verwijderen (25).

Bij volbloedigheid moest men een kleine aderlating doen; de plaats wáár was onverschillig. Is het noodig, dan kan men ze herhalen (26). Na de aderlating, die altijd vooraf moet gaan, gaf hij eerst purgantia, vervolgens alterantia, zweetmiddelen, vooral *salia volatilia oleosa*, *cornu cervi*, *bals. vitae*, en bij voorkeur *sp. sal. ammoniaci*. Deze zouten en oliën hadden het vermogen alle kleverige slijmige stoffen op te lossen, alle wrang zuur te verbeteren, alle winden te verdrijven en ruim zweeten te verwekken. Daardoor konden pleuritis, peripneumonia en andere plaatselijke ontstekingen dikwijls door een zoodanig zweetmiddel, zonder aderlating, spoedig en veilig genezen worden. Als een voorbeeld geeft hij op:

R. *Aquae alicujus carminat*, destill. unc. III et semis.

Sp. Sal. Ammoniaci dr. Semis.

Laud. opiat. gr. IV.

Syr. pap. erat. unc. I.

S. Bij korte tusschenpoozen lepelswijze te gebruiken (27).

Alle kwaadaardige koortsen ontstaan door uitwendige oorzaken, door bedorven lucht of voedselmiddelen. Zoodanige koortsen ontstaan nooit uit van zelve bedorven vochten, omdat alleen een hevige hitte de oorzaak van vermeerderde loogzoutige scherpste zijn kan, en deze alleen door de gal wordt veroorzaakt (28). Voorbehoedmiddelen zijn zure en olieachtige, vervolgens zweetmiddelen, die, volgens zijne veelvuldige ondervinding, deze koortsen gemakkelijk en gelukkig genezen door het kwaad naar buiten te drijven.

Toen in 1655 te Amsterdam pesttaardige koortsens heerschte

ten, had hij, in gemeen overleg met VAN DER SCHAGEN en BARBETTE, beide uitmuntende geneesheeren, ter voorkoming en voorbehoeding met voordeel gebruik gemaakt van een aqua prophylactica, bestaande uit rad. angelicae, zedoariae, fol. rutae, scabiosae, nucum jugland. immat. en poma citri, getrokken op besten wijn-azijn (29).

Men moet bij zoodanige ziekten vooral naauwkeurig letten op de symptomen en deze zoo veel mogelijk te hulp komen, hetwelk door velen nutteloos geacht en verwaarloosd werd (30). Weinig stoorde hij zich aan de namen der ziekten, die alleen door het gebruik en gewoonte eenige beteekenis gekregen hadden (31). En hij zegt, dat zijne geneeswijze veel gelukkiger was dan die van anderen, en vermaant daarom zijne leerlingen met ernst zijne methode te volgen (32).

Hij was zoo zeer ingenomen met zijne wijze van zien en handelen, dat hij meende (evenwel met zekere bitterheid en een diep gevoel van gekrenkte eigenliefde) te mogen zeggen: „Nulli debet videre mirum, si tam saepe laudem salia volatilia, sed blanda, quibus etiam nunc primas merito tribuo in corrigendis ericandisque noxis ab aere quovis modo inquinato, aut alimentis pravis corpori contento praesertim communicatis. Nec dubito, quin quotquod nunc ex iniquo praejudicio aut petulantia mera me culpant vel rident salia volatilia toties extollentem, si aliquando experiantur, quantum ad valetudinem conservandam restituendamve possint salia ista, ipsis nunc ita exosa vel ridicula, pudore confusi rubore suffundantur ob spreta contemptaque non tam mea dicta, quam vindicis Dei dona. Quidquid obstrepant et garriant in hoc Belgio multi medici, rerum plerumque naturalium ignari utut inani doctorum titulo et aliquot annorum praxi qualicunque tumidi” (33).

Bij ascites prijst hij de paracentesis als eene gevaarlooze kunstbewerking, wanneer ze met overleg verrigt wordt. Volgt na het gebruik van de gewone waterafdrijvende middelen geen spoedige beterschap, dan moet de aftapping niet te

lang worden uitgesteld, omdat door te lang verwijl van het water de buikingewanden tot ontaarding en bederf kunnen overgaan (34).

Wanneer zich taai slijm in de luchtwegen ophoopt, was het nadeelig veel suiker te laten gebruiken, om den ontstanen hoest te doen bedaren; en als deze verergerde en tot tering dreigde over te gaan, was het even nadeelig veel conservas. rubr. en emulsien toe te dienen, zoo als in Nederland algemeen gebruikelijk was. Beter waren pillen uit gm. galbanum, succinum, myrrha, castoreum, met een weinig vitriolum martis album. Doch vooral prijst hij salia volatilia oleosa et opiata. Hij spot met de oude geneeswijze, die door velen hier te lande gevolgd werd (35).

Ontsteking, „inflammatio,” ontstond, wanneer het bloed ergens in de vaten stilstond, de geestige vlugtige deelen verdwenen en de zuren en zouten daardoor scherper werden en er eene opbruising ontstond, die langzaam het bloed zoodanig bedierf, dat het tot verettering overging (36).

Vrij goed redeneert hij over scrofulosis en tuberculosis en toont daarover ernstig nagedacht te hebben. Hieruit ontstaat eene doodelijke phthisis, die in den beginne, wanneer men deze ongesteldheden meestal gering acht en verwaarloost, gemakkelijk kon genezen worden (37). Tubercula in de longen, die men slechts bij gissing kan veronderstellen, gelooft hij niet, dat ooit kunnen worden genezen, ten zij door antimoniala, die het ligchaam van alle kwaad kunnen zuiveren (38).

Tegen galsteenen prijst hij het afkooksel en uitgeperst sap van rad. graminis en sp. nitr. dulc. (39). Bij icterus had hij niet altijd verstopping der galbuizen, noch bleeke facces aangetroffen; ze was meermalen een gevolg van onverwachte diepe droefheid geweest. Misbruik van jenever en andere geestrijke dranken was ook niet zelden de oorzaak, waarop ascites en meermalen de dood volgden. Een afkooksel van

sem. cannabis in melk, ook zeep in melk gesmolten, hadden hem dikwerf hulp verschaft (40).

Breed wordt gehandeld over den steen en daardoor ontstane urinbezwaren, meer evenwel theoretisch dan praktisch. Sp. nitr. dulc. wordt hier aangeprezen (41).

Geheel afwijkende van de tot nog toe aangenomene en gevolgde denkbeelden en benamingen, ja zonderling, en alleen bij een scherpzinnig en door overdreven zelfvergoding verblind man denkbaar, is zijne voorstelling van ziekte en genezing. Gal, lympha en alvleeschsap zijn genoegzaam de eenige, althans de hoofdoorzaken, die op alle ziekelijke aandoeningen worden toegepast, daar slechts weinig, en dan nog zonder veel belangstelling, van andere invloeden, behalve onderdrukkende hartstogten, vrees schrik of droefheid, wordt melding gemaakt. De koortsen zijn biliosae, lymphaticae, pancreaticae of salivales, en eene menigte geringe afwijkingen worden als wezenlijk ziekelijke toestanden beschreven, die het lezen van zijne schriften verdrietelijk maakt.

Intusschen valt niet te ontkennen, dat alles met groote naauwkeurigheid wordt opgeteekend, zoo als van een geoefend practicus, die met oplettendheid en zorg zijne zieken had gadegeslagen, kon verwacht worden; en dat zijne schriften, behalve een uitgebreide kennis van geneesmiddelen, vele praktikale aanmerkingen bevatten, die hier en daar alle belangstelling verdienen, zoo met opzigt tot symptomatologie als prognostiek.

Het tweede en derde boek, waarin de ziekelijke aandoeningen der dierlijke en geslachtsverrigtingen behandeld worden, zijn, volgens zijn uiterste wilsbeschikking, na zijn dood uitgegeven door JUSTUS SCHRADER.

De gebreken van het gezigt ontstaan voornamelijk uit taai kleverig slijm en gallige dampen. Daartegen komen bijzonder kwik, nitrum, sal. volatile enz. te pas. Bij cataract raadt hij de depressie. Ook maakt hij melding van bolle en holle brilglazen (42).

De toevallen en aanleidende oorzaken van epilepsie, die in Nederland nog al veel voorkwam, worden vrij uitvoerig beschreven. De naaste oorzaak zoekt hij in eenig gebrek der *spiritus animales*, „a sensorio aversio,” waartoe een vlugtige *spiritus acidus* aanleiding geeft. De oude geneeswijze was onvoldoende. Het geneesmiddel moet gezocht worden in een *sal. lixiviosum fixum* of *volatile*, hetwelk hij, onder allerlei vormen voorgeschreven, het eenige acht. Bij kinders had hij dikwerf goede uitwerking gezien van *acetum* en *oxymel squillicum* (43).

Apoplexie ontstaat uit obstructie door spasmus of pituita. Men moet zoodanige lijdens niet op den rug, maar voorover leggen. Het voornaamste middel is eene ruime aderlating. Komt de lijder weder bij kennis, dan geve men braak-, purgeer- of heete zweetmiddelen (44).

Bij paralysis is dikwerf het ruggemerg aangedaan. Hier moet men, en wel dadelijk, cauteria, setacea, fonticuli en vesicatoria in den nek aanleggen (45).

Convulsiën of spasmi ontstaan somtijds door uitwendige beledigingen, zoo als bij aderlating door kwetsing van een zenuwtakje, gelijk het geval was bij Koning Karel IX, waarop hevige pijn en sterke convulsiën volgden, vermeld bij A. PARÉ, wiens behandeling SYLVIVS scherp veroordeelt, doch het indruppelen van warme *oleum terebinthinae* in de wonde aanprijst. Hij had een soortgelijk geval, waarbij men dit verwaarloosde, doodelijk zien afloopen. Als een uiterst middel raadt hij de doorklieving der zenuw, gelijk men bij gewonde slagaderen doet. Doch vooral ontstaan convulsiën uit scherpe vochten of dampen, waardoor de vliezen der hersenen en van het ruggemerg geprikkeld en de *spiritus animales* in te groote overvloed naar de spieren gevoerd worden. Hier zijn vette oliën, door loogzout getemperd, van dienst (46).

Hij had slechts een geval van catalepsie gezien (47).

Het gebruik van Opium in herhaalde kleine giften wordt zeer geprezen. Die zijne voorschriften volgen wil, kan op

een gelukkige praktijk staat maken. Hij maakt de opmerking, dat er groot verschil is tusschen opium en anodyna uit vitriool bereid, waarvan velen een zoo groot geheim maakten (48).

Over de stoornissen der geslachtsverrigtingen bij de vrouw wordt in het derde boek vrij uitvoerig gehandeld, doch weinig belangrijks medegedeeld. Alles is weder slijm of gal.

Nitrum verstoort de geslachtsdrift (49).

Bij gestoorde menstruatie prijst hij eenige druppelen Sp. salis ammoniaci in een lepel wijn, twee of driemalen daags (50).

De fluor albus komt waarschijnlijk in Nederland meer voor dan elders (51).

Vóór de zevende maand is de vrucht zelden geschikt om te blijven leven. Hij kende eene duitsche familie, waarin tot in den derden graad alle kinders in de zevende maand geboren waren (52).

Over den leefregel gedurende de zwangerheid spreekt hij uitvoerig, en wat in acht genomen moet worden om de baring voorspoedig te doen afloopen. Men moet de vrouw niet drijven om de weeën aan te zetten, niet te veel onderslaan (53).

De geledingen van het bekken wijken niet van elkander, doch worden iets lossen, toegevender. Bij bejaarde vrouwen kunnen daartoe warme stovingen dienen (54).

Sterft de vrouw onder den arbeid, dan moet men dadelijk tot sectio caesaria overgaan. Soms wordt het kind in dit geval van zelf geboren. Is bij moeilijken arbeid het kind gestorven, dan mag men hetzelfde door snijdende werktuigen verkleinen om de geboorte te bevorderen (55).

Apoplectische of epileptische toevallen onder den arbeid achtte hij doodelijk voor de vrouw en hoogst gevaarlijk voor de vrucht (56).

Bij tegennatuurlijke ligging moet de vroedvrouw met de hand het kind verplaatsen, doch niet met overhaasting. Ook bij het afhalen der nageboorte raadt hij alle overhaasting af (57).

Bij naweeën raadt hij onder andere ook warme stovingen, waartoe een ossenblaas, ter helft met warm water gevuld en op de buik gelegd, dienstig is (58).

Eindelijk handelt hij over het zog en het zogen. Bij gestoorde zogafscheiding geve men aromatica en salia volatilia, waardoor een zeer zachte zuurachtige gisting wordt opgewekt, die de zogafscheiding allergeschiktst bevorderen zal. Ofschoon zoodanige geneeswijze niet algemeen in gebruik was, had eene, zijne verwachting verre overtreffende, herhaalde ondervinding hem in zoodanige gevallen het nut daarvan geleerd (59). De zelfde geneeswijze raadt hij, wanneer de zogafscheiding door dreigende ontsteking der borsten belet wordt. Gaat deze ontsteking tot verettering over, dan moet men weekmakende pappen aanleggen, waartoe hij vooral aanbeveelt gebraden uijen. Terugdrijvende middelen zijn na-deelig (60). Tegen pijnlijke of zwerende tepels raadt hij krijt met balsamum sulphuris anis. of peruvianum (61).

Hij had vast nooit eene verlossing verrigt of haar geheel beloop bijgewoond. Zijne voorstelling over de ligging des kinds en over de werkzaamheden der baarmoeder zijn gebrekkig. Met groote naauwkeurigheid beschrijft hij uitvoerig de meeste toevallen, die in de zwangerheid, bij en na de verlossing, kunnen voorvallen, zoo als ze door hem, wanneer hij te hulp geroepen was, of in het nosocomium, waren waargenomen en overtreft daarin verre zijne voorgangers, ofschoon alles naar zijne bijzondere voorstelling gekleurd is. Zeker heeft hij daardoor veel bijgedragen om zijne leerlingen oplettend te maken op vele bijzonderheden, die anders ligt worden voorbijgezien.

In de eerste der nu volgende afzonderlijke verhandelingen beschrijft hij de ziekten van jonge kinderen. Geelzucht, buikpijn, loop, braakzucht, spruw, moeilijk tanden krijgen, alles ontstaat uit taai slijm, scherpe gal en zuur, waar-

tegen zijn gewone geneeswijze moet worden gevolgd; te gelijk wordt het gebruik van opiata niet vergeten (62).

Tussis convulsiva, kinkhoest, ontstaat uit zure winden in het gedarmte, die naar de longen, ja naar de hersenen, opstijgen. Veel suiker in de pap veroorzaakt zuur. Salia volatilia kunnen veilig in kleine giften met eenig aromatiek water aan kinderen worden toegediend (63).

De pokken en mazelen, die hij duidelijker dan vroegere schrijvers onderscheidt, ontstaan niet uit het menstrueel, in het ligchaam der vrucht opgenomen, bloed, maar uit eene scherpte, die nu eens zout, dan zuur of gemengd is. Beide ziekten hebben gemeen, dat ze met meer of minder koorts vergezeld gaan en vooral in den jeugdigen leeftijd, doch ook wel bij bejaarden, worden waargenomen. Bij beiden vertoon en zich eerst roode vlekjes, die het onderscheiden moeilijk maken, doch deze verdwijnen gewoonlijk allengs bij mazelen en worden bij pokken den derden dag grooter, verheven als puistjes, die later met etter gevuld worden. Hierbij bepaalt hij zich bijzonder, beschrijft de symptomen en meldt verder niets van de mazelen. Hij schijnt geene belangrijke mazelen-epidemiën waargenomen te hebben.

De zure scherpte, die de oorzaak der pokken is, wordt uit het bloed afgescheiden, onder de huid gevoerd, maakt daar eerst soms verschillend gekleurde vlekjes, die tot puistjes overgaan, in welke alsdan eene zure gisting ontstaat, die het bloed bederft. De aanleidende oorzaak daartoe, moet meestentijds in de lucht gezocht worden, waardoor epidemiën ontstaan.

Wanneer kwaadaardige pokken heerschen, moet men de gezonden streng afzonderen, hetwelk bij goedaardige onnoodig is. In het laatste geval moet men de gezonden, wanneer eenige ziekelijke voorbeschikking bestaat, trachten voor te bereiden, hunne vochten te verbeteren, waardoor de genezing bevorderd wordt. Hiertoe dienen braak-, purgeeren en zweetmiddelen. Bij volbloedigen komt dadelijk eene ge-

paste aderlating te pas. Bij ondervinding prijst hij vooral antimonialia, die aan alle aanwijzingen kunnen voldoen en waarmede men dagen lang moet aanhouden. Ook alle vlugtige zouten worden weder aanbevolen. Om de pokken tot rijpheid te brengen, raadt hij het aangezigt en de handen te besmeeren met vet, versch of gerookt spek. Ook wil hij de uitbottende pokjes overal gebet hebben met een mengsel van *salia volatilia*, sp. *vini canphor.* of eenig aromatiek water om in tijds het zuur in dezelve te temperen en afzigtelijke dalen te voorkomen. Sommigen gebruikten daartoe een afkooksel van vijgen in water of bier, doch dat is te kleverig en maakt lastige korsten. Anderen prezen voetbaden van warme melk; hierdoor werd wel eens het aangezigt verschoond, maar aan de beenen kwamen des te meer pokken te voorschijn, veroorzaakten zware pijnen en eene langdurige zwakte derzelve.

Dreigde eene hier of daar ontstane ontsteking tot een gezwel of abces over te gaan, dan waren antimonialia, *balsamum sulph. anis* of *succinat.* of *juniperinum* vooral dienstig. Heeft zich werkelijk een abces gevormd, dan moet het in tijds worden geopend.

Ontsteking der oogleden, van den oogbol, van de gehoorwegen en belemmering in de ademhaling vorderen eene oplettende behandeling met laauwe stovingen, pappen, zweetdrijvende antimonial-middelen en *salia volatilia* (64).

Wormen, vooral ronde, ontstaan bij gulzige kinders uit slecht voedsel en scherpe stoffen. Daartegen prijst hij vooral *semen zedoariae* en *mercurius dulcis*.

In de tweede verhandeling wordt gesproken over de pest. „Niemand met gezond verstand zal ontkennen, dat ziekte en dood, vooral de pest, straffen Gods zijn; doch dit belet niet te stellen, dat ze uit kennelijke natuurlijke oorzaken ontstaan, die niet altijd door de geneeskunde kunnen worden bestreden, wanneer God niet zijnen zegen schenkt. Die zulks niet in acht neemt, is een weetniet in de geneeskunde.”

Eene bepaling van pest geeft hij niet, maar beschrijft uitvoerig de meest in 't oog loopende verschijnselen en zeer menigvuldige toevallen, die zich door bijzondere hevigheid, vooral eene inwendig brandende hitte, gelijktijdige groote algemeenheid en sterfte, besmetting, bubones, enz. kenmerken.

Bij de pest is, even als bij andere kwaadaardige koortsen, meestentijds het bloed dunner, vloeibaarder, minder samenhangende dan gewoon, „solito fluidior et minus consistens ac grumescens,” hetwelk veroorzaakt wordt door een scherp, zeer vlugtig zout. Hieruit tracht hij alle verschijnselen te verklaren, en wel inzonderheid het veranderlijke in den polsslag, waarover zeer breed en met groote naauwkeurigheid wordt uitgeweid (66).

Aderlaten wordt afgekeurd en kan mogelijk alleen in het begin der ziekte dienstig zijn (67). Azijn was, volgens zijne ondervinding, het beste voorbehoedmiddel. Kwik in eene ganzeschacht aan den hals gehangen, zoo als door sommigen werd aangeraden, was dwaasheid (68).

In het begin der ziekte konden bij dringende aanwijzing braakmiddelen voorzigtig aangewend worden, doch beter waren zweetmiddelen uit antimonium, welke bijna als een universeel middel geprezen worden, om de waarschijnlijk uit de lucht opgenomen smetstof naar buiten te drijven. Sommigen gebruikten theriak en andere heete middelen, doch uit ondervinding verkoos hij ol. tartari, nitrum en verdere vegetabile en minerale zuren. De eerste behandeling kon in weinige en eenvoudige middelen bestaan. De bijkomende toevallen vorderden eene groote oplettendheid, waarbij opiaten zeer dienstig waren.

Bij gangreen der pestbuilen prijst hij butyrum antimonii en arsenicum (69).

Overal roemt hij de gelukkige gevolgen zijner behandeling.

In de derde tracht hij de natuur en het wezen der lues venerea te verklaren, zonder zich met de geheele behande-

ling in bijzonderheden in te laten, waaromtrent men anderen kon raadplegen.

Wanneer deze ziekte ontstaan is en hoe ze genoemd werd, acht hij het onderzoek niet waardig. Lues venerea was de geschiktste benaming. Ze is besmettelijk en wordt vooral door onreinen bijslaap, doch ook langs andere wegen, voortgeplant. De verschillende verschijnselen, die meestentijds voorkomen en de ziekte kenmerken, worden verder beschreven.

Het ware wezen der smetstofte bestaat in een eigenaardig ontaard scherp zuur, verbonden met kleverig slijm en eenige loozoutige scherpte (70).

De geneeswijze moet dus in 't algemeen dit scherp zuur trachten te temperen, te verbeteren en te overwinnen. Hier toe dienen *spirituosa volatilia*, sal. volat. c. cervi, sp. salis ammon., sal. tartari volatile, sp. vini, juniperi, oleosa pinguis, saponos, aromatica, verder decoct. rad. chinae, sarsaparilla, lign. guajaci en sassafras. Doch daartoe kunnen even goed inlandsche wortels, als *smilax asper*, *petasites*, lign. juniperi en *quercinum* dienen, die even krachtig zijn als genoemde buitenlandsche. Deze middelen worden vooral als zweetdrijvende zeer geprezen; want zweeten was bij hem eene voorname zaak. Op deze wijze werd de ziekte somtijds spoedig en gelukkig genezen (71).

Eindelijk gaat hij met zekeren tegenzin over tot het gebruik van verschillende kwikbereidingen en raadt daartoe de zachtste met voorzigtigheid en langzaam toe te dienen om salivatie te voorkomen of te matigen. Evenwel noemt hij de kwik in zalven als smeersel het beste en veiligste middel (72).

De gonorrhoea, een der eerste en gewoonste verschijnselen, die in het begin bij anders gezonde personen dikwijls goed-aardig is, wordt door gemelde afkooksels meermalen spoedig genezen, en zoo niet, dan gebruike men ol. terebinth., bals. peruvianum, ol. copaivae, ja zelfs cantharides, om de smetstof uit te drijven (73).

Caries der beenderen wordt zeer moeilijk genezen. Cauteria actualia worden geprezen. Volgt geene genezing, dan moet het aangedaan been, wanneer zulks geschikt geschieden kan, geheel weggenomen worden, hetwelk het ware geneesmiddel is (74).

De bubones moet men zoo spoedig mogelijk tot rijpheid en verettering trachten te brengen.

Phthisis is het onderwerp der vierde verhandeling. Deze ontstaat uit eene verzwering der longen en gaat vergezeld met ophoesting van etter. Pleuritis, peripneumonia, haemoptysis, vooral catarrhale aandoeningen, aanhoudend hoesten, geven daartoe aanleiding.

In sommige familiën bestaat eene erflijke voorbeschiktheid, die zoowel in de vaste, als voornamelijk in de vochtige deelen moet gezocht worden. Dikwerf had hij bij lijkopeningen in de longen grootere of kleinere glandulosa tubercula aangetroffen, somtijds met etterstof gevuld, die men in den gezonden toestand niet vermoedde. Deze kliertjes zwel len door bijzondere ziekelijke aandoeningen uit scherp zuur of zout, en gaan van tijd tot tijd in verettering over. In het ontwikkelen en grooter worden van deze kliertjes zoekt hij den grond der erflijke voorbeschiktheid.

In een vergevorderd tijdperk is phthisis besmettelijk, vooral bij bestaande voorbeschiktheid. Ze wordt zelden genezen. De lijders teren geheel uit en sterven door zwakte, wanneer de ophoesting ophoudt.

Met alle mogelijke zorg moet men in het begin den ontstanen hoest trachten te doen bedaren om verzwering te voorkomen. Hiertoe dienen purgantia, diuretica, vooral zweetmiddelen, die de scherpste uitdrijven. Ook prijst hij fontanellen, niesmiddelen, vooral pilulae de cynoglossa, gm. arabicum, mastix, olibanum, opium en eene menigte andere, inzonderheid bals. sulphur. anisatum. Conserva ros. rubr. is nadeelig en bederft de maag; beter is een afkooksel dier

rozen met suiker. Van het gebruik van melk heeft hij in het eerste tijdperk zelden nut gezien.

Heeft de ziekte zich volkomen ontwikkeld, dan komt slechts eene voorzigtige palliative behandeling te pas. De dringendste toevallen moet men pogen te verzachten of te voorkomen, waartoe bovengemelde middelen naar omstandigheden kunnen worden toegediend. Bij gebrekkigen eetlust en sterke vermagering kan melk dienstig zijn (75).

Als een man van ondervinding, die alles met zorg en oordeel had waargenomen, heeft hij deze ziekte op zoodanige wijze voorgesteld en met levende verwen geschilderd, dat het niet kon nalaten een blijvenden indruk op zijne toehoorders te maken.

Cachexia, kwaadsappigheid, waartoe hij in de vijfde verhandeling overgaat, bestaat in eene slechte voeding van het geheele ligchaam, veroorzaakt door eenig bloedbederf. Door slechte spijsvertering wordt de slijm in de ingewanden opgehoopt, het alvleeschsap of minder zuur of scherper, het loogzoutig beginsel der gal scherper en meer of min vlugtig, de chyl ontaard en dien ten gevolge het bloed bedorven. Er ontstaan eene menigte ziekelijke aandoeningen.

Het in de regter hartsholligheid gistend bloed wordt in de longen aan de ingeademde lucht blootgesteld. Hij denkt, dat iets van deze lucht in het bloed overgaat en een zeer heete damp uit het bloed zich met de uitgeademde lucht vereenigt. Op deze wijze wordt het bloed verkoeld, omdat in de lucht eenig salpeterzuur voorkomt, vooral bij noorde en zuide winden, en nitrum een der meest verkoelende middelen is. Wordt dit nitrum, of hoe men het ook noemen wil, hetwelk bij de ademhaling aan het bloed wordt medegedeeld, op eenige wijze veranderd, dan ontstaat daardoor ook eenige verandering in het bloed en bij gevolg ook in de voeding. Hierop was tot nog toe door weinigen gelet, doch de zaak verdiende verder onderzoek, vooral door scheikundigen (67).

Bij zoo groot verschil van aanleidende oorzaken moet natuurlijk de geneeswijze zeer verschillend gewijzigd worden. Men moet alles wat schadelijk zijn kan, vermijden, het bloed en de vochten verbeteren, de lucht in de verblijfplaatsen der lijders zuiveren en voor een gepasten leefregel zorgen. Hier worden vele nuttige opmerkingen medegedeeld en de beoefening der diaetaetica den geneeskundigen aangeprezen.

Bij diarrhe of dysenterie moet men vooral gebruik maken van anodyna en narcotica.

Bij urinverstopping raadt hij „candelam ceream tenuissimam in urethra loco catheteris” in te brengen, vooral bij mannen, bij welke het inbrengen van een gewonen catheter veelal met moeite gepaard gaat; het is gemakkelijker en dikwerf van gunstig gevolg.

Diabetes ontstaat uit een scherp vlugtig zout en moet dus door oleosa en sp. salis dulcis genezen worden.

Alles wat aanleiding tot eenige ziekte geeft, moet worden vermeden of verbeterd; somtijds moet het ontbrekende aangevuld worden. „Adeo ut si quis rem rite examinet, facile admittat totam medicinam in additione et sublatione consistere. Omnis humana cognitio pendet et dependet ab experientia, sine qua nil veri, nil saltem certi habemus” (77).

Ten zesden wordt gehandeld over de waterzucht in 't algemeen. Deze bestaat in eene verzameling van wei- of slijm-achtig vocht in eenige holligheid des ligchaams, na voorafgegane stolling, stilstand of verstopping, door verscheuring der vasa lymphatica of lactea.

„A juvantibus et nocentibus sumi ac peti potissimas indicationes,” is bij de practici een hoofdregel, waaromtrent zij verschillen van de theoretici. De benaming van indicatio wordt onderscheiden opgevat. Hij toont wat daardoor moet verstaan en hoe daaraan voldaan worden.

Bij waterzucht komt aderlaten zelden te pas. Even zelden zijn braakmiddelen dienstig. Veiliger zijn verschillende

purgantia, waartoe ook scammonium, jalapa enz. worden aanbevolen. Verder worden geprezen mercurialia, antimonialia, diuretica, sudorifera, salia volatilia en opium niet vergeten. Eene menigte lang vergetene dingen wordt opgesomd.

Zeer verstandig besluit hij deze verhandeling: „*Esto in arte medica regula universalis et aurea, semper blande ac lente procedendum in omni cura aegrotantium, rite, ac secundum rationem sanam experientiae indubitatae innitentein, instituenda*” (78).

In de zevende verhandeling wordt de affectio hypochondriaca besproken, en de symptomen kortelijk aangestipt. Deze ontstaat vooral uit in de maag en ingewanden opgehoopte slijm en gal, waardoor met het alvleeschsap eene sterke opbruising ontstaat, en vapores, halitus en flatus ontwikkeld worden. Hierbij komen binnenkoortsen, „*quasi diceres febrem internam, quoniam frigus et tremor vix sentiuntur in partibus externis, verum imprimis in partibus internis et lumbis vicinis, quae omnia accurate observasse juvabit practicum juniorem in affectibus variis ab invicem dignoscendis, hinc et felicius curandis.*” Allerlei ongemakkelijkheden, flauwten en kwalijkheid, spanningen in den buik, gemoeds-aandoeningen enz. vertoonen zich bij opvolging of gelijktijdig.

Men moet de slijm oplossen, zachte ontlastmiddelen geven, de gemoeds-aandoeningen bedaren, een gepasten leefregel voorschrijven en de bijkomende toevallen bestrijden door salia volatilia enz. Over het gebruik van opium laat hij zich niet bijzonder uit.

Allerlei kleine omstandigheden en toevallen worden met zorg en zeer leerzaam opgemerkt.

Ten slotte geeft hij den uitmuntenden raad: „*Inprimis junioribus practicis omnibus commendamus, ut lente festinent, nec praecipites sint quibusvis medicamentis cum vehementia operantibus exhibendis. Satius enim est bis blandius aegros suos*

purgare, quam violentius procedendo ipsis nocere; neque enim semper licet bis peccare" (79).

De jicht, arthritis, wordt ten laatsten overwogen. Deze ziekte, waarover reeds zoo vele geneeskundigen hunne hersenen vermoeid en afgemat hadden, tastte eigenlijk, volgens zijne gedachten, vooral de banden der gewrichten aan, en werd veroorzaakt door eene ziekelijke aandoening van het alvleesch, door zuur; waaraan ook het ontstaan van tusschenpoozende en zinkingkoorsen, die altijd met eenige pijn in de leden beginnen en in dat punt met de jicht overeenkwamen, moest worden toegeschreven. Door het scherp zuur van het alvleeschsap en de bijkomende vochten ontstond eene opbruising in het bloed, eene algemeene scherpste.

De hevige pijnen bij de jicht moeten door opiata bedaald worden, en de ondervinding had hem geleerd, dat bij het begin van tusschenpoozende koortsen ook opium zeer dienstig was, en haar aanval verminderd, bedaald en soms gestuit werd.

De scherpste der vochten moet bestreden worden door zachte purgantia bij tusschenpoozen gegeven. Hij prijst daartoe ook scammonium, wel een hevig doch te gelijk zacht werkend middel, wanneer het in gematigde giften wordt toegediend, en alweder loogzoute middelen.

Uitwendig kan men gebruiken vesicatoria, pappen, zeep-pleiters en vooral empl. theriacum.

Sommigen wilden deze ziekte geheel aan de natuur overlaten, gaven minder dan gewoon voedsel en hoopten ze daarmee te overwinnen. „Per naturam, zegt hij, intelligi videtur aliquid in aegro existens, non forinsecus ipsi accidens. Natura dicitur cum morbo pugnare, ipsum debellare, aut ipsi decumbere." Deze denkbeelden bestrijdt hij. De natuur moet geholpen worden door eene goede spijsvertering, waartoe naar zijn oordeel de speeksel-sappen het voornaamste bijdroegen, en door gepaste geneesmiddelen moet men hare verrigtingen ondersteunen of verbeteren (80).

Beschrijvingen van waargenomen en behandelde ziekten vindt men zeer zelden, en dan nog zeer oppervlakkig, vermeld. Eene zware verkoudheid, „*gravedo*,” genas hij dikwerf zeer spoedig door inademing van barnsteendampen (81). Een groot gezwel in het linker hypochondrium, door anderen aan de milt toegeschreven, werd gedeeltelijk genezen door een smeersel van ol. capparum en een pleister van gm. galbanum en ammoniac (82). Een etterachtige buikloop met braken werd genezen door een antimoniaal braakmiddel, waarbij veel etter ontlast werd, en later door toediening van hartsterkende en rottingwerende middelen (83). Tweemaal had hij in lijken eene invaginatio intestinorum gevonden, door hem vrij goed beoordeeld (84). Nog maakt hij melding van een empyema door braken en purgeeren genezen (85), van eene hevige cardialgie (86) en eene langdurige constipatio alvi (87).

De epidemische koortsen, die in 1667 te Leiden en omstreken heerschten, zijn vrij uitvoerig beschreven.

Het voorjaar was lang koud met hevigen noordewind; de zomer gedurende vier weken zeer heet, ofschoon de wind noordelijk bleef, waarop spoedig koude en veel regen volgden.

De koortsen waren tusschenpoozende, eerst tertianae, die spoedig verdubbelden en aanhoudende werden, vergezeld met hevige benaauwheid, pijn en praecordiis, braakzucht van slijm en gal, zware hoofdpijn, verstoptheid, of bij sommigen loop. Aphthae waren niet van belang. Er stierven weinigen, doch velen bleven lang sukkelen en herstelden langzaam. Zoodanige tusschenpoozende koortsen kwamen dikwerf voor, vooral in de zomermaanden, ja wel het geheele jaar; doch deze epidemie onderscheidde zich van de gewone door eene buitengewone benaauwdheid in de maagstreek.

De naaste oorzaak dier koortsen is gelegen in eene verstoppling der zijdelijke ontlastbuizen van de alvleeschklier door slijm (88).

Aderlatingen waren naar zijn inzien over 't algemeen schadelijk, ofschoon sommigen het tegendeel stelden, en de parijische medici in allerlei ziekten de aderlating als het beste en eenige middel beschouwden (89). Bij hevige koortsen met vermeerderde gal-afscheiding moest men eerst verdunnende, slijmoplossende middelen geven, plantenzuren enz., daarna braaken purgeermiddelen, vooral slijmzuiverende, phlegmagoga, waardoor meermalen na eene duchtige ontlasting de koorts ophield, „jugulata.” De scherpte van de gal werd getemperd door slijmige dranken, aq. hordei, emulsien. Bij een meer slijmigen toestand en zwakkere koortsbeweging gaf hij *aromatica subacria* en *salia alcalina*, die bij gallige aandoeeningen niet pasten, als *card. benedictus*, *centaurium*, *angelica*, *nasturtium*, en vooral, als zuur de overhand had, sp. *salis ammoniaci*, die hij boven alle hem bekende *aromatica* stelde.

Bij krampachtige toevallen door winden, *tympanites*, worden *narcotica* aangeraden. Bijzonder lette hij op geschikte diët en eene bedaarde levenswijze (90).

Ook de epidemische koortsen, die van Augustus 1669 tot het einde van Januarij 1670 te Leiden en omstreken, te Weesp enz. heerschten, zijn uitvoerig beschreven, zoo in eene afzonderlijke verhandeling, als in eene redevoering over derzelve natuurlijke oorzaken.

Het voorjaar en de voorzomer waren zeer koud met noordelijke winden, waarop van Julij tot in October groote hitte en droogte volgden met windstilte. Regen was in de stad zeldzaam, ofschoon elders overvloedig gevallen. Het water in de stadsgrachten stond stil, was sedert jaren brak en verspreidde schadelijke uitwasemingen. Hiervoor werd niet gezorgd, noch door geschikte afdamming, noch door nieuwe toevoer van boven. Over het geheel handelt hij over de natuurlijke schadelijke aanleidende oorzaken zeer goed en vrij, zonder, uit zekere verschooning voor de algemeen heerschende godsdienstige denkbeelden, de buitengewone of bovennatuurlijke geheel uit te sluiten.

De ziekte verbreidde zich in het begin van Augustus zeer algemeen. Bijna alle inwoners werden ziek, eerst de meer gegoede stand, later de behoeftige, vooral in November, December en Januarij. Groot was de sterfte vooral onder volwassenen en bejaarden, veel minder onder de kinders. Twee derde gedeelten der gegoede burgerij werden het offer der ziekte, waardoor eene algemeene verslagenheid en rouw heerschte. In de wintermaanden, die koud waren, volgden vele terugvallen, meermalen bedenkelijker dan de eerste ziekte, ook vele quartanae en catarrhale aandoeningen.

Het karakter dezer koortsen kwam in 't algemeen overeen met die van 1667. De koorts en gastrische aandoeningen echter waren veel heviger. Aphthae waren menigvuldiger. Ook hadden er vele miskramen plaats.

Aderlaten kwam eigenlijk niet te pas. Bij velen had het wel zeer goede gevolgen, doch daarom moest men het niet beschouwen als een bij allen dienstig middel. Bij niet weinigen was het niet slechts nutteloos, maar volstrekt schadelijk geweest (91).

Zweeten, braken en purgeeren was de hoofdzaak. Zeer dikwijls had hij opgemerkt, dat daarmede tusschenpoozende koortsen, vooral anderendaagsche, spoedig en veilig genezen werden, wanneer zoodanige middelen vier uren of daaromtrent vóór den aanval genomen werden (92).

Overigens is de behandeling met zuur en zout de gewone, reeds meermalen beschrevene.

SYLVIVS had als ontleedkundige stellig groote verdiensten. Behalve zijne proeven ter bevestiging der waarheid van den omloop des bloeds, onderzocht hij met groote naauwkeurigheid de hersenen. Deze zijne nasporingen zijn met lof vermeld en opgenomen door TH. BARTHOLINUS in zijne *Anatomia renovata* (93).

In de zesde disputatio medica, in 1660 uitgegeven, zegt hij, reeds voor twintig jaren, dus in 1640, de vasa lymph-

tica aan de galblaas ontdekt te hebben, zonder daarvan een regt denkbeeld te hebben (94). De eer dezer ontdekking kwam dus hem toe en niet aan BARTHOLINUS, die dit eerlijk erkent (95).

Doch grooter naam en meerder opzien verwekten zijne ziektekundige stellingen en daarop gegronde geneeswijze, die hij als openbaar leeraar, wel eerst als waarschijnlijk, doch later met het grootste zelfvertrouwen zijne leerlingen inboezemde.

Kwamen vroeger als oorzaken van ziekten ook de gebreken der vaste deelen, „solida,” in aanmerking, mogelijk te veel, SYLVIVS bepaalde zich genoegzaam uitsluitend, te eenzijdig, tot de vochten en spiritus animales. De gewijzigde toestanden van de lympha en de gal, het meerder zuur of loogzoutige, waren de hoofdpunten zijner ziekteleer. Eigenlijk schijnt wel de lympha, omdat een groot deel der spiritus animales in de vasa lymphatica overging, en dus hoofdzakelijk de lympha daarstelden, naar zijn oordeel het voornaamste of belangrijkste vocht in de dierlijke huishouding te zijn (69). Met deze chemische voorstelling trachtte hij de mechanische leer van CARTESIUS te vereenigen (67).

Om deze, toen vreemde en tegen het eerwaardig gezag der ouden indruischende, leeringen, die door hem niet altijd in even zachte bewoordingen, maar veelal met schimp en bespottung van zijne bestrijders, verdedigd werden, werd hij, zoo in als buiten Nederland bij velen min gunstig beoordeeld, verdacht en door sommigen op even scherpe wijze tegengesproken.

Hij was bekend met en geacht door BARTHOLINUS, doch kon niet dulden, dat de lever van allen invloed op de bloedbereiding beroofd en, zoo als men toen sprak, begraven werd. In de vierde thesis van de zesde disputatio liet hij zich daarover vrij scherp uit. Hij wilde de eer der lever handhaven, omdat hij de gal als loogzoutig en gistend beginsel bij zijne ziektebeschouwing niet konde missen. Men paste deze thesis

toe op BARTHOLINUS, dien men beleedigd achtte. Vooral deden dit de leerlingen van dezen, die toen te Leiden studeerden. SYLVIVS, zulks ongaarne ziende, verdedigde zich in een vriendelijken brief bij BARTHOLINUS, dat hij niet hem, maar een ander ongenoemden bedoeld had, waarmede deze zich tevreden stelde en de oude vriendschap en achting bewaard bleef (98).

Maar onder zijne vele bestrijders was er geen heviger, ja kwaadaardiger, dan de groninger hoogleeraar DEUSING. De twist ontstond over de dwaze leeringen van DE BILS, door hem hoog bewonderd en verdedigd, doch door SYLVIVS fel bestreden. Met onverzoenlijken haat en onedele wapenen werd jaren lang gestreden, eigenlijk tot oneer van beide partijen. SYLVIVS verdedigde zich in een bitteren brief, die hij onder scherp geleide aan den eersten verzond (99).

HALLER prijst SYLVIVS in vele opzigten, doch betreurt zijne te ver gedrevene neiging om alles uit chemische beginselen te verklaren, daarnaar alles te willen dwingen, en zijne gehechtheid aan de leerstellingen van CARTESIUS (100).

Wanneer men den gang der geneeskundige wetenschappen in Nederland tot op den tijd van SYLVIVS nagaat, bemerkt men, dat hare beoefenaren aan de leer der ouden gehecht bleven. Het bestudeeren van HIPPOCRATES en GALENUS, van AVICENNA of een anderen Arabier en der lateren, die hunne schriften gekommentarieerd hadden, was en bleef hoofdzak.

Het bezoeken van buitenlandsche hoogeschoolen, vooral in Italië, waar het onderwijs zich bijna uitsluitend bepaalde tot het aanleeren van praktische oefeningen volgens de leer der Grieken, hier en daar aangevuld met arabische geneesmiddelleer, had zeker regtzinnig geloof diep doen inwortelen. Men meende daarvan geene schrede te mogen afwijken. Het godsdienstig dogmatismus dier dagen, met gestrengheid den leeken opgedrongen, scheen een geneeskundig dogmatismus

geen geringe kracht, of liever een schijn van heilige] waarheid bij te zetten, zoodat geneeskundigen, die den knellenden band der regtzinnigheid begonnen te gevoelen, zich niet dan met groote omzigtigheid en met diepen eerbied voor het kerkelijk gezag, eenigzins vrijer in hunne beschouwingen over de natuur der dingen durfden uitlaten.

De ontdekking en het voortgezet onderzoek van den omloop des bloeds wekten de zucht tot ontleedkundige nasporingen. Het toenemend vrije onderzoek zoo in lijken als in levende dieren, de ontdekking der water- en melkvaten, de twisten over de waarde der lever in de dierlijke huishouding, over de chyl-afscheiding en haren overgang in het bloed en meer andere, dikwerf nietige en vaak persoonlijke geschillen, hielden velen bezig. Ook daarbij bepaalden zich de eerste oefeningen van SYLVIVS. Zijne reizen in Duitschland hadden hem bekend gemaakt met de leerstellingen van PARACELSUS en andere duitsche neologen. Deze leidden hem te Amsterdam tot geheimzinnige en onbestemde chemische nasporingen, waarmede hij zich gedurende zijn verblijf aldaar bijzonder schijnt bezig gehouden te hebben. En met dien geest beziel, beklom hij den leerstoel te Leiden en wierp zich later in de armen der opkomende cartesiansche wijsbegeerte.

Bij den grooten hoop der praktiseerende artsen was de kennis der ontleedkunde hoogst gebrekkig, zelfs veracht of nutteloos geoordeeld. Zonder zich te bemoeijen met nieuwe ontdekkingen, hield men zich bij het oude (101).

Plantenkennis bestond in de nietige opsomming van eene menigte namen en werd tot vermaak met zekere vertooning aan de hoogeschole geleerd (102). Ook het geneeskundig onderwijs aan die scholen was over 't geheel slecht (103).

Op de dagelijksche uitoefening der praktijk viel geenszins te roemen. Men zag overal òf volbloedigheid òf kwaadsappigheid, en aderlaten en purgeeren was de gewone geneeswijze (104). Men droomde over verschillende vormen van

kleine openingen, pori, door welke de afscheidingen zouden plaats hebben en grondde daarop de theorie van verdunnen, openen, afleiden, ontlasten enz. (105). Er heerschte een algemeene onkunde in de behandeling der ziekten (106). Men volgde blindelings eene gevestigde methode, die door hem scherp gehekeld wordt (107). Ook de apothekers worden vrij ongunstig beoordeeld (108).

Het volk, het groote publiek, stelde weinig vertrouwen in de geneeskunde, was veelal eigenzinnig en volgde zijne eigene meening (109.)

SYLVIVS verachtte de ouden niet. Hij achtte vooral HIPPOCRATES zeer hoog, doch was geen slaafsche navolger, en oordeelde naar eigene inzigten met eene in zijn tijd niet algemeene vrijheid (110). Zeer grooten invloed moest wel zijn vrij oordeel op zijne leerlingen uitoefenen, door de stellige overtuiging, dat hij zeker was van hetgeen hij sprak of schreef, en door de levendige, opwekkende en leerzame manier van zijn onderwijs, zoo in de gehoorzaal als in het ziekenhuis bij de bedden der lijders en aan de ontleedtafel (111).

De groote toevloed van studenten, waardoor de leidsche hoogeschool buitengewoon in aanzien en roem toenam, en zijne algemeen geprezen gelukkige praktijk hadden hem niet weinig verblind, terwijl daarentegen de veelvuldige tegenspraak en afgunst, zelfs van zijne ambtgenooten in en buiten Leiden, zijn eergevoel krenkten en zijn hart met bitterheid vervulden, waaraan hij te veel in zijne schriften lucht geeft. Daardoor zag hij zijne eigene gebreken niet, en hetgeen hij in anderen afkeurde, paste hij, zonderling genoeg, niet op zich zelven toe (112).

Zijne voornaamste gebreken waren: te groote ingenomenheid met zijne chemische denkbeelden; vooroordeel tegen of te groote spaarzaamheid met aderlaten; het al te algemeen gebruik van verhittende, opwekkende, zweetdrijvende middelen; het toedienen vooral van antimoniale braakmiddelen, van veelvuldige en groote giften van opium, en vooral zijn hoog-

moedige eigenlof, dat hij als de eerste de leer der effervescentie openlijk aan de leidsche hogeschool durfde onderwijzen (113).

Zijn stijl is ongemakkelijk door de verbazend lange perioden en ingevoegde tusschenredenen en vervelend door het telkens weder en weder herhalen van zijne praktische inzichten.

Zijn zinspreuk was: „bene agere ac laetari.” Deze fransche luchthartigheid strookte vast niet met de eigenaardige hollandsche ernstfestigheid, vooral niet van hooggeleerde heeren.

Zijn troost in zijn vrij onaangename toestand moet dus wel geweest zijn het vaste vertrouwen, dat hij, even als EUGALENUS, zijne inzichten meende te moeten beschouwen als eene bijzondere goddelijke gunst of openbaring, hem ten deel gevallen, zoo als hij meermalen met ronde woorden te kennen geeft.

Sedert PAAW was er zeker geen Nederlander, die met zoo veel ijver de ontleedkunde beoefende als J. VAN HORNE, wiens vroegtijdige dood der wetenschap de vruchten van zijn rusteloozen arbeid beroofde; noch sedert J. HEURNIUS, die met zooveel geleerdheid de praktische geneeskunst volgens de denkbelden der ouden stelselmatig leerde, toen SYLVIUS optrad. Hij verbeelde zich door de toepassing van chemische beginselen een geheel nieuw stelsel, de iatrochemie, aan het licht te hebben gebragt en legde door zijne cartesiansche beginselen den grond voor de latere iatromechanica, die eens, zonder dat hij dit scheen te vermoeden, zijn chemisch stelsel zoude verdringen. Hij achtte de studie der ouden minder noodzakelijk. Als een volbloed Franschman streefde hij naar verandering, naar iets nieuws. Hij verachtte de oude methode, en zag niet, dat hij daarvan slechts in wijze van zien, van voordragt en benamingen verschilde, door het strictum en laxum der methodisten te veranderen in acidum en alcali.

Zijne tijdgenooten en volgelingen, die, wegens de kerkelijke

heerschzucht, het veroordeelen en verbieden van nieuwe leeringen, waardoor men de ontwikkeling van den geest onderdrukte, zich minder vrij durfden bewegen dan hun leermeester, volgden hem, zonder zijne dwalingen te verbeteren. Na zijn dood volgde dra zekere stilstand, zóó geene verachtering; het getal studenten te Leiden nam zóó aanzienlijk af, dat Curatoren in 1694 maatregelen moesten nemen om de weinige overgebleven studenten in de geneeskunde te behouden (114).

Zijne verhittende, zweetdrijvende geneeswijze werd door den voortreffelijken SYDENHAM in Engeland met kracht te keer gegaan, en zijne iatrochemie in het begin der volgende eeuw door de iatromechanica van den grooten BOERHAAVE in Nederland en in een groot deel van Europa genoegzaam verdrongen.

Het was in Nederland, waar aan de hooge en vele illustre scholen, reeds op het einde der zestiende, doch vooral in het begin der zeventiende eeuw, meer en meer verlicht grondig onderwijs in onderscheidene wetenschappen begon gegeven te worden, zoodat uit alle oorden van Europa, ja uit andere werelddeelen, vreemdelingen in grooten getale derwaarts trokken om kennis en wijsheid op te zamelen. Ook daar werd ontleedkunde, zoo ziektekundige als vergelijkende, door onderscheidene liefhebbers buiten de scholen met ijver beoefend, en heerschte er een streven naar verdere ontwikkeling, waarvan men elders geen zoodanig voorbeeld kon aanwijzen: vast een gunstig gevolg der op zoovele verschillende plaatsen in ons klein land opgerigte wetenschappelijke instellingen, die onbetwistbaar veel hebben toegebracht tot de vroegtijdige, voorspoedige en vrij algemeene ontwikkeling van dégelijke kennis.

Zulks kon om vrij natuurlijke redenen niet het geval zijn met hoogeschole in uitgebreide rijken, slechts in enkele bevoorregte steden gesticht. Het licht bleef daar onder de koornmaat en scheen niet voor allen. De gelegenheid werd

beperkt en het gevolg was, dat de kennis zich niet gemakkelijk en vrij kosteloos onder het algemeen konde verbreiden. Nog tegenwoordig ziet de onbevooroordeelde het voordeel der menigvuldige nederlandsche scholen voor onderwijs in de verspreiding van algemeene kennis en gezond oordeel.

In Spanje, in Italië, in Frankrijk en Duitschland ontdekte men geene belangrijke pogingen tot vooruitgang. Men bleef vasthouden aan meer of min gewijzigde oude leerstellingen. En ten bewijze, hoe men elders toen nog over geneeskundige studie dacht, strekte het oordeel van den bejaarden BARTHOLINUS, de roem van Denemarken, die in ontleeden geneeskunde een europesche naam had en, met alle geleerden bekend, voor hen een algemeene vraagbraak was (115).

Men verge niet meer van den tijd en van plaatselijke opbeurende of onderdrukkende invloeden dan ze op een bepaald standpunt konden geven. Het is en blijft de roem van de miskende en als eigenbatig verachte Nederlanders, dat zij de ware bevorderaars geweest zijn van vrij onderzoek, grondige kennis en belangrijke nasporingen. Onbillijk is het, dat de nakomelingschap zich ergert aan de latere schitterende en verdienstelijke ontdekkingen van den vreemde, en zich schaamt over het suffend verstand zijner voorvaderen. Zonder laakbare volksvooringenomenheid mogen zij roemen, in zeer vele opzigten reeds vroegtijdig, toen nog elders een nevelig duister heerschte, de goede leermeesters voor volgende geslachten geweest te zijn en den stoot gegeven te hebben tot verdere ontwikkeling van den menschelijken geest, die wij met dankbaarheid erkennen. Ook hunne dwalingen waren voor denkende verstandenen eene aansporing om de waarheid te naderen.

(1) L. SCHACHT, *Or. funebris in obitum* F. SYLVII, achter de *Opera omnia* van dezen, gedrukt te Amsterdam 1676, 926.

(2) *Opera* 22; in praef. 10 in 875.

(3) Hij schijnt daartoe reeds vroeger aangezocht te zijn: »Non semel oblatam medicinae professionem," zegt hij 153.

(4) »Quamvis cum insigni rei privatae jactura." 153. »Deplo-randa intolerabilis superbiae et dictaturae exempla in medicinae partibus habuimus hoc faecundissimo alias in quavis disciplina excellentium virorum saeculo plurima. Et utinam non superessent adhuc ejusdem notae nimis multa! Etenim quid frequentius contingit medicinae alumnis quam in polemica et convitiis calumniarum-que plena incidere anatomicorum aliorumque scripta?" 35, 930.

(5) O. BORRICHIVS schreef in 1661 uit Leiden aan BARTHOLINVS: »Medicum studium hic vix unquam fervidius tractatum est. Nam SYLVIVS fervore bilem inter et pituitam, id est spiritum acidum et salem lixivium, ut vocat, excitato omnia paene corporis mala definit, atque ita continuas in nosocomio sectiones cum diva chemia jungit, ut, cum hoc mense julio paene quotidie creati sint novi doctores medicinae, omnes ex ipsius officina prodierint, Sylvianisque principiis institerint; LINDANO cum suo HIPPOCRATE deserto, et vacua in aula negligi HIPPOCRATEM ringente." *Ep.* III 401.

(6) »Non sum professione anatomicus," zegt hij, *Op.* 7, ofschoon hij steeds de ontleedkunde als zeer nuttig en noodzakelijk aanbeveelt (18). Na vlijtig onderzoek kon hij evenwel de door RUYSCH beschreven arteria bronchialis niet vinden. 220.

(7) »Non dubitamus cum nonnullis medicis celebribus in morborum censum referre humorum vitia, quoniam non minus ad totius corporis et functionum integritatem requirantur, faciantque partes contentae quam continentes." 239.

(8) Opmerkelijk vooral is zijne redeneering over dit zuur bij het ontstaan van de pokken. 618. (9) *Op.* 41, 43, 445.

(10) *In praef.* 4, alwaar hij zich wel tracht te verontschuldigen; doch al te veel leest men »putamus, suspicamur, opinamur, autumamus, videor mihi posse, non audemus asseverare" enz.

(11) »Chemia primaria certe mutationum naturalium ars in quibusdam, si dicere fas sit, naturam ipsam superans, atque physicae scientiae ut et medicinae solidae constituendae perutilis ac unice necessaria, nunquam satis laudata, quia nunquam satis exulta vel cognita ars." 13, 483, 725. Welk een krachtig denkbeeld, en hoe ook in volgende tijden beweerd en bevestigd?

(12) »Censeo spiritus animales ad puritatem et simplicitatem elementorum proxime accedere et animae proxime jungi, quinimo per

animales spiritus reliquo corpori conjungi animam. Post animales spiritus puto ignem cordis esse simplicissimum in corpore." 20, 400, 442.

(13) CARTESIUS zeide: »sciendum est carnem cordis continere in poris suis aliquem sine lumine ignem, qui eam adeo calidam fervidamque reddit, ut simulac sanguis alterutrum ejus ventriculum intrat, ilico intumescat et dilatetur. Ignis in corde contentus nulli alii rei inservit, quum dilatando calefaciendo et attenuando, sanguini." *Tract. de homine, Francof.* 1692, 7. SYLVIVS riep hierbij nog zijn zuur te hulp om zijne denkbeelden van fermentatie meerder kracht bij te zetten en mogelijk oorspronkelijker te schijnen.

(14) *Op.* 15, 16, 17, 33. (15) 39. (16) 24, 654. (17) 296.

(18) 297, 307, 388. Bij 'de helft der Nederlanders was, volgens zijne bevinding, de bloedwei zoutachtig van smaak, hetwelk veroorzaakt werd door het algemeen en veelvuldig gebruik van gezouten en gerookte spijzen. Hierdoor ontstond de scorbut, die in Nederland endemisch is. »Zout en zuur krenkt de natuur;" dit gemeen spreekwoord werd door hen niet genoeg in acht genomen. 309, 310, 611, 713.

(19) 28, 40, 46, 290, 608, 615, alwaar hij deze denkbeelden breed uiteenzet. Hij had dit het eerst ontdekt en te Leiden geleeraard. Deze ontdekking beschouwde hij als eene goddelijke gunst of ingeving.

(20) 198.

(21) 177, 246, 453, 529, 615. Zonderling is het, dat hij deze redeneering zoo weinig invloed aan de milt toeschrijft. In het geheele hoofdstuk over de febr. intermittentes maakt hij geen gewag van opgevolgde milt-aandoeningen, die door zijne voorgangers zoo menigvuldig waren waargenomen. De milt was wel een zeer belangrijk en nuttig ingewand, doch hij verwonderde zich hetzelfde zoo zelden ziekelijk aangedaan gevonden te hebben, zelfs bij zoogenoemde melancholie, waarbij men toch gewoonlijk de milt als oorzaak dier ziekte beschouwde. Hij stelde, dat het naar de milt gevoerde bloed, met de steeds toevloeiende sp. animales meer en meer vereenigd, tot eene soort van bloedtinctuur of giststofte verheven werd, en diende ter bevordering van de chylificatie, om de chyl spoedig in bloed te doen veranderen. Men noemde hen daarom spottende »patronus lienis." 22, 23.

WALAEUS meende in de milt een zuurachtig vocht te vinden.

SYLVIVS was zijn leerling, en had zekerlijk meermalen dit denkbeeld gehoord. Het is dus niet onwaarschijnlijk, dat daaruit zijne theorie van het acidum en alcali ontstaan is, doch dat hij, om oorspronkelijker te zijn, het zuur naar het pancreas verplaatst heeft, welk ingewand na WALAEVS meer de aandacht der ontleedkundigen getrokken had, zoo als uit de schriften van B. SWALVE kan blijken.

(22) Te regt zegt hij: »conatus sum ego et quidem ausu magno, ex observationibus meis multiplicibus ideam medicinae novam adornare." 155.

(23) 42, 232, 233. De tegennatuurlijk vermeerderde polsslag was het enig waar teeken van koorts; alle andere toevallen dienden slechts om de onderscheidene vormen te bepalen. De oorzaak moest gezocht worden in eene te groote en aanhoudende verdunning des bloeds door eene scherp zure of loozzoutige gisting. 225.

(24) 227, 246. BORRICHIUS deelde deze denkbeelden mede aan BARTHOLINUS, die daarop terug schreef: »in sede februm facio cum SYLVIO esse intestina tenuia." *Ep.* III 362, 373, 403. Doch J. TH. SCHENK schreef hem in het volgende jaar 1662 uit Jena: »SYLVII leidensis opinionones de sede causisque morborum apud nos non merentur laudem, merae hypotheses sunt." *Ald.* IV 218.

(25) *Op.* 228.

(26) 231. Ofschoon hij niet veel met aderlaten was ingenomen, wist hij evenwel daarvan een gepast gebruik te maken en het anderen aan te raden. 239.

(27) 204, 282. (28) 260, 261. (29) 231. (30) 239. (31) 262.

(32) 256. (33) 290, 291, 308, 540. (34) 195. (35) 270, 273.

(36) 282, 444. (37) 311.

(38) 222. Hieruit blijkt, dat hij PARACELSVS, dien grooten lofredenaar van antimonium, kende en volgde.

(39) 300. (40) 302.

(41) 327, 330. Een merkwaardig geval, waarvan hij zelf geene melding maakt, verhaalt P. VAN DE BUSSCHE in *Diss. de calculo renum et vesicae*, L. B. 1673, § XXIV: »F. DE LA BOE SYLVIVS calculus vesicae mollem ab inmisso cathetere comminutum vidit. Is quippe adeo contritus est, ut ad frustula vel minima totus fuerit abreptus urinae fluente, atque sic, qui in procinctu erat cystotomus, suam ad carnificinam faciendam ab opere destitit."

(42) 401, 403.

(43) 425, 427. »Adeo SYLVIVS spiritum salis ammoniaci in epi-

lepsia aestimavit, ut illum quotidie secum gestaverit, quo in repentinis hujusmodi casibus in promptu esset." F. J. SCHMIDT in *Diss. de Epilepsia*, Leid. 1680, § 20.

(44) 433, 435. (45) 439. (46) 443, 445, 449, 453.

(47) 456, 457. (48) 460.

(49) 479. »Nitrum quotidie ad scrupulum sumptum veneris fervorem non tantum sensim diminuit, sed plane exstinxit."

(50) 486. (51) 514. (52) 530, 540, 542. (53) 546, 550.

(54) 552, 544. (55) 550. (56) 552. (57) 558. (58) 562.

(59) 568. (60) 577. (61) 580.

(62) G. HARRIS, die in 1680 zijn boekje: *De morbis acutis infantum* te Londen uitgaf, zegt: »De affectibus infantum optime omnium, quos mihi perlegisse contigit, tractatum edidit SYLVIVS DE LE BOE, qui acidum esse veram ac generalem eorum causam strenue sustinuit; sed qui ob vehementem suam ardorem erga chymicas quasdam praeparationes maxime volatiles, et partim ob opiatorum continuum fere usum, vel tractatione minimorum infantum, (ut Doctoris Opiati nomine non immerito distingueretur,) quod in theoria doctissime simul ac verissime magna ex parte stabiliverat, in praxi plane labefactabat, si non funditus dirueret." *Ed. Amst.* 1736, 39.

(63) *Op.* 589, 616. (64) 617, 622. (65) 623. (66) 626, 635.

(67) 639. (68) 652. (69) 654, 662. (70) 666. (71) 675, 679.

(72) 673. (73) 664, 685. (74) 687. (75) 689, 703. (76) 714.

(77) 728, 730. (78) 739, 758, 775. (79) 760, 774. (80) 776, 790, cf. 57, 157. (81) 182. (82) 188. (83) 190. (84) 191.

(85) 222. (86) 713. (87) 719. (88) 805, 177. (89) 809.

(90) 794, 814, 904. (91) 855.

(92) 815, 872.

G. FANOIS schreef over deze koortsziekte eene latijnsche verhandeling in 1671, dus toen de ziekte reeds lang had opgehouden, te Leiden uitgegeven en door HALLER in zijne *Disp. Med. Practicae*, V 203, opgenomen.

Volgens dezen heerschte de ziekte ook vrij sterk te Haarlem, alwaar gedurende drie maanden wekelijks negentig personen stierven. Doch te Leiden was ze moorddaardig; daar stierven in de zelfde maanden wekelijks drie of vierhonderd. Het honderdste gedeelte der burgerij bleef naauwelijks verschoond, en de geheele sterfte bedroeg zeven duizend.

Hij noemt de ziekte febris maligna putrida, in de toen gewone

beteekenis: want teekenen van rotting of ontbinding geeft hij niet op.

In die drie maanden behandelde hij twee duizend zieken en verloor ongeveer twaalf.

In de theorie over de oorzaken en het wezen der ziekte komt hij vrij wel met SYLVIVS overeen, doch onder de aanleidingen worden ook met nadruk opgesomd de godtergende zonden en gebreken: want alles kon uit natuurlijke oorzaken niet verklaard worden.

Onder de naaste oorzaken komt bij hem meer eene scherpe ont-aarding van de gal dan van het alvleeschsap in aanmerking. Daarom gaf hij steeds eerst een braakmiddel, en daarna deed hij aderlaten: »sanguinem calore accensum praeternaturali per phlebotomiam eventilare, ne periculosas inflammationes excitaret." Vervolgens ging hij over tot zweeten en purgeeren, de gewone routine.

Dat zijne behandeling rationeeler was dan die van SYLVIVS, zal men niet ligt toestemmen. Was aderlaten zoo bijzonder noodzakelijk, dan was het vooraf gegeven braakmiddel gewaagd, zoo niet gevaarlijk. De aderlating werd mogelijk dikwerf nutteloos, of alleen uit vrees, uit wantrouwen op zich zelven, of om toch in de verlegenheid iets te doen, in 't werk gesteld.

Had FANOS, na het ophouden der ziekte over hare behandeling, toen ieder daarover zijne geleerde meening aan den man wilde brengen, met SYLVIVS, zeer waarschijnlijk zijn vroegeren leermeester, verschil gekregen, vooral omdat deze in zijne openbare redevoering over de natuurlijke oorzaken der ziekte, door zijne toen ongewone en tegen het geijkte gevoelen strijdende vrije beschouwing menig bekrompen, zacht sluimerend gemoed, in zijne zoete rust gestoord en geërgerd had? FANOS was zekerlijk meer vroom orthodoks dan SYLVIVS. Daarom besluit hij zijne allezins magere verhandeling: »Deum testor me non alio animo haec edidisse, quam ut Deo publicas agerem gratias, quas privatas reddidi."

(93) Editio quartum renovata. *Amst.* 1673, 462, 502.

(94) *Op.* 26. (95) *Ep.* III; 380. (96) *Op.* 39.

(97) »Accedo illis, qui quantum licet, omnia mechanice in corpore nostro perfici autumant, et mechanice demonstrari cupiunt. Id autem nunquam fiet, nisi corporis fabricam cognoscamus et cum mechanicis organis similitudinem habere ostendamus." 722.

(98) *Ep.* III 118, 361.

(99) *Op.* 905, 912. Zie ook de voorrede voor de *Disput.* 4, 10.

(100) »Minime vilis homo fuit, ut nunc destructa ejus theoria,

vulgo creditur. In dissecandis morborum cadaveribus diligens, in praxi felix, in docendo totus, ut fere universam Europam in suam sectam pellexerit. Acuti vir ingenii. Egregius in materia medica autor. Cauto lectori multas utiles observationes exhibet. Opio plurimum usus est, quo etiam, si verum sit, se ipsum occidit." *Meth.* 518, 616, 894, *B. Anat.* I 388, *B. Med. Pract.* II 627. SPRENGEL oordeelt minder gunstig, *Gesch.* IV 411.

(101) *Op.* 451. (102) 917. (103) 540, 567, 724. (104) 907.

(105) 310. (106) 462, 483, 488, 515, 656, 661, 671.

(107) 515, 579, 690. (108) 676. (109) 439.

(110) 695, 697, 723. (111) 653, 656, 658, 907. (112) 497, 519, 723.

»Quum F. SYLVIUS DE LE BOE medicinam in academia professus immodicis ubique laudibus commendaret chemica, totusque in illis auctoritate, eloquentia; exemplo, numerosae auditorum frequentiae maximos artis usus extolleret, id effectum fuit, ut in tota qua late patet Europa dominaretur. Pauci dubitaverunt quidem, sed assensere omnes fere, simul ac OTTO TACHENIUS audacter eam propugnavit. Agere naturam, agi vitam hominis instrumentis chemicis, his solis excitari, dirigi, augeri, minui, sopiri motus omnes, quorum varietate universi totius corporis humani effecta fieri possent, absque his nihil adeo inculcatum, ut, academiae haec resonarent, ut in omnibus medicorum scriptis unum hoc laudaretur." BOERHAAVE, *Opusc.* 41.

(113) *Op.* 152, 615, 787. (114) SIEGBNBEEK, *Geschied.* I 248.

(115) Hij schreef in 1672: »Quicumque veri medici decus tueri vult, ex HIPPOCRATE prognostica discat, methodum ex GALENO, remedia ex AVICENNA, herbas earumque vires ex THEOPHRASTE et DISCORIDE, chemiam ex GERBERO, pharmaceuticum ex MESUE, SERAPIONE et NICOLAO, anatomen ex THEOPHILO protospatorio, chirurgiam ex CELSO, ORIBASIO et ALBUCASI, qui omnem medicinae materiam exhauserunt, et monumentis literarum ad posteritatem transmiserunt, digni eapropter, cum credentes sibi minime fallant, qui cum veneratione leguntur." In *praef. ante Dissertationes de libris legendis, Hafniae*, 1676, en later in 1711 herdrukt in den Haag.

FERDINAND GRUIWARDT,*Geboren te Goes 1628 en gestorven 1701.*

Te Utrecht studeerde hij in de geneeskunde onder VAN DER STRATEN en REGIUS en had zich zóó bij uitnemendheid bekwaam gemaakt, dat hij waardig geacht werd in 1651 op de plegtigste wijze, met de kap, tot Med. Doctor bevorderd te worden.

Zich te Middelburg gevestigd hebbende, oefende hij zijne kunst met grooten lof; doch in een sedert jaren onder de Zeeuwsche geneeskundigen bestaanden twist, over het gebruik van moschus bij kraamvrouwen, meer en meer gewikkeld (1), besloot hij, na een verblijf van zeventien jaren, in 1668 naar Goes terug te keeren. Hier oefende hij verder zijne kunst met groote achting en werd van tijd tot tijd in hoogere betrekkingen bij het stedelijk bestuur benoemd.

In 1660 had hij op nieuw uitgegeven het vroeger door CORNELIS HERLS, een geacht stads chirurgijn te Middelburg, geschreven *Examen der Chirurgie, verbeterd en vermeerderd nae de hedendaagsche speculatiën en practijk, beneffens een ahangsel van den omloop des bloeds, en kort examen van de doses der purgatiën, vomitorien en opiaten*. Dit boek maakte zóó grooten opgang, dat het spoedig herdrukt moest worden, en wel tot een getal van vijfduizend en vijfhonderd exemplaren. Een zeer zeldzam voorbeeld zeker, waartoe vast de groote uitbreiding der zeevaart door de oprigting der oostindische, groenlandsche en westindische compagniën aanleiding had gegeven.

In 1688 heeft hij te Amsterdam laten drukken: *Medicinale en Chirurgicale observatiën, aangeteijkt in zijn sesendartigjarige ondervindinge en publijk gemaakt tot onderrichtinge van alle jonge leerlingen*.

Nog heeft hij eenige kleine werkjes geschreven van minder geneeskundig belang. Ook maakte hij latijnsche en nederduitsche gedichten (2).

Welke nietige boekjes door en voor onkundige chirurgijns in die dagen, bij den strijd der meeningen, gedrukt werden, bewijst onder een aantal anderen: *Het vermakelijke Bloemhof der Medicijne*, te Amsterdam in 1689 uitgegeven door NICOLAAS GRIMBERG, een Zweed, die te Amsterdam praktiseerde en waarschijnlijk vroeger ter koopvaardij had gevaren, opgedragen aan H.H. Bewindhebbers der oostindische compagnie, als de vrucht zijner praktijk. Een allerellendigst boekje. Het heet zijne waarnemingen te bevatten. Iemand — zeker een matroos, geslacht, ouderdom, noch eenige andere omstandigheden gemeld — kreeg koliek. Hij gaf een sterk vrij purgans. En hierop volgt: „hij werd genezen.” Dit is de geheele waarneming. En zoo is ook de rest. HAL-
LER maakt melding van hem als afkomstig van Elseneur, en schrijver van *Observationes medicae et anatomico practicae*, gedrukt te Koppenhagen in 1695 en zegt daarvan: „*varia hic ex opinionibus receptis, fere vana*” (3). En te regt. Zijn het latijnsche vertalingen en uitbreidingen van dezen onvermakelijken bloemhof, dan moet men zich ten hoogsten verwonderen over den toen heerschenden wansmaak en de geringe verstandsbeschaving, niettegenstaande het verbeterd onderwijs, bij den grooten hoop der lagere kunstbroeders, die bij het Verschil der leeringen niet wetende waaraan te moeten gelooven, de grofste empyrie dreven om maar geld te verdienen. Deze GRIMBERG schijnt, toen hij in Holland genoeg verdiend had, met eene gevulde beurs naar zijn vaderland teruggekeerd te zijn, en door de vertaling zijner ellendige waarnemingen de oogen zijner landgenooten te hebben willen verblinden.

(1) Deze nietige twist was ontstaan door zeker traktaatje: *an purperae liceat exhibere moschum?* geschreven door een DAVID ULTRALAEUS in 1613, hetwelk door den heelmeeester C. HERLS min gunstig schijnt beoordeeld te zijn. Hij werd door JACOBUS LANS-

BERGEN, geneesheer en groot wiskundige te Goes, bestreden in eene *Disp. epistolica cum Mittelburgensibus de Moscho*, tegen wien HERLS op nieuw zijn gevoelen verdedigde in eene *Responsio ad apologiam J. L. pro suo parente et Ultralaeo*. HIERONYMUS SMALLEGANGE, een bejaard Doctor te Goes, onderwierp de vraag aan een nieuw onderzoek en bepaalde de omstandigheden met meer oordeel. De twist bleef levendig en de middelburgsche artsen verschilden steeds in hun oordeel. De nieuw aankomende geneeskundigen werden medegesleept en moesten partij kiezen. GRUTWARDT schijnt de partij der Goesenaren te hebben verdedigd. Zie VAN DER LINDEN, 227, 242, 487; HALLER, *B. M. Pract.* II 432. De meer uitgebreide titels dezer twistschriften vindt men bij A ROY, *Catal.* III 1359.

(2) DE LA RUE, 242. (3) *B. M. Pract.* IV 61.

ANTHONIJS EVERAERTS,

Geboren te Middelburg 16.., aldaar gestorven 1679.

Te Leiden was hij bij KIJPER een ijverig student, vooral in het disputeeren over zijne geneeskundige stellingen, en daarom welgezien. Hij zal daar tot Med. Doctor bevorderd zijn en ging zich te Middelburg vestigen.

Als ontleedkundige heeft hij zich bekend gemaakt door de uitgave van een werkje: *Novus et genuinus hominis brutique animalis exortus*, *Mediob.* 1661, 12°, waarin hij in vele opzichten de dwaze denkbeelden van DE BILS omtrent de chylvaten volgt. Overigens wordt hij geprezen als een zedig man, die, wars van beleedigende uitvallen, zich alleen aan zijne eigene waarnemingen hield, zonder op de redeneeringen van anderen bijzonder acht te geven (1). Niet zonder belang waren voor dien tijd zijne onderzoekingen omtrent de ontwikkeling der vrucht bij konijnen (2).

Hij was een oplettend geneesheer en heeft omstandig de verbreiding van Lues Venerea te Middelburg onder die vrou-

wen, welke de zelfde zoogster gebruikten, beschreven. Ook de zuigelingen werden besmet, doch zelden de mannen. De verschijnselen waren genoegzaam de zelfde, als in die gevallen elders zijn waargenomen en beschreven. Dat de kwaal alleen door het zuigen ontstaan en verbreid was, werd bewezen, omdat steeds de tepels eerst werden aangedaan. Met nut gebruikte hij wasschingen met verdund sublimaat water en houtdranken (3).

(1) BARTHOLINUS, *Ep.* III 334, 383, IV 105, 124, 270; N. STENO, *Observ. Anatomicae*, *L. B.* 1680, 49.

(2) HALLER, *B. Anat.* I 501. G. NEEDHAM, Med Doctor te Londen, trachtte zijne waarnemingen verdacht te maken en beschuldigt hem, niet ter goeder trouw gehandeld te hebben jegens GLISSONIUS. Wij willen toegeven, dat EVERAERTS bij zijn onderzoek van eene toen nog zoo duistere zaak, waarbij de verbeelding vrij spel had, gedwaald heeft, doch gelooven, dat zeker nationaal vooroordeel NEEDHAM, die de verdiensten der nederlandsche geneeskundigen erkende, te ongunstig over EVERAERTS heeft doen oordeelen. Zie deszelfs *Observationes anatomicae*, *L. B.* 1706, 3, 4, 26, 58.

(3) *Collatio antiqui morbi recrudescantis cum gallico vel indico*, *Mediob.* 1661. Zie HALLER, *Meth.* 289, 450, 611, *B. M. Pract.* III 105; ASTRUC, II 947; J. MUNNIKS, *Observationes variae*, *Gron.* 1805, 59.

CORNELIS VAN DE VOORDE,

Geboren te Middelburg 16.. en gestorven 1686.

Te Leiden heeft hij gestudeerd onder VAN HORNE, VAN DER LINDEN en KIJPER, en is zekerlijk ook bekend geweest met SYLVIVS (1). In 1654 bevorderd tot Med. Doctor (2), vestigde hij zich te Middelburg en werd in 1659 of daaromtrent aangesteld tot Praelector in de ontleed- en genees-

kunde. Hier hield hij ontleedkundige lessen, ook op menschen-liken, ofschoon hij klaagt, dat deze in zijn tijd zelden waren te bekomen. Hierdoor heeft hij den roem der ontleedzaal aldaar bevorderd en verbreid. Ook was hij examiner der chirurgijns in dienst der oostindische maatschappij en schijnt tevens de uitwendige heilkunst uitgeoefend te hebben, ofschoon hij geen gewigtige kunstbewerkingen verrigtte.

In 1668 heeft hij uitgegeven: *Nieuw lichtende Fakkel der Chirurgie, of hedendaagsche heilkunst*, meermalen herdrukt; na zijn dood verbeterd en vermeerderd met eenige aantekeningen uitgegeven door ANTONIUS DE HEIJDE, Med. Doctor te Middelburg, in 1680, waarbij gevoegd is: *Chirurgijns Zeecompass, verdeeld in XVI streken, of verhandeling der zestien voornaamste scheeps en leger ziekten, ook dienstig voor heelmeesters ten platten lande*, welk compass op nieuw vermeerderd te Amsterdam in 1719 en 1742 is herdrukt.

Dit werk is gesteld in vragen en antwoorden en bevat eene vrij uitgebreide, toen gewone, ontleedkunde, benevens de theorie en praktijk der heilkunde. Hij zegt, dat hij voor had kort te zijn, doch is uit den aard van het geschrift vrij wijdloopig geworden (3).

In 1668 was hij begonnen zich op de destilleerkunst toe te leggen; daarom noemde men hem de „Chymische Dokter,” en had hij onder zijne kunstgenooten weinige vrienden (4). Met deze kunst had hij veel goed en tijd verspild, vooral om een middel te vinden ter verbrijseling of oplossing van steen in de nieren of in de blaas. De kunst en de natuur hadden hem overtuigd, dat deze ziekte zonder snijden kon genezen en verdreven worden. Hij prijst daartoe zijn extrakt van absinthium, dat hij geheim hield, even als zijn sp. sal. ammoniacus oleaginosus, en zijn graveelwater, getrokken van tijpen, waarmede hij vele kinderen en oude menschen van den steen der nieren geholpen had (5). De bijzondere aanleiding hiertoe was, dat hij van zijn twintigste tot het achten-twintigste jaar zeer ellendig bezocht was geweest met den

steen der nieren, doch daarvan gelukkig geholpen was door het extr. absinthii, dat honderden van menschen geholpen had (6).

Hij roemt eenen BAREND SCHRADER als een vermaard steensnijder, die wel dertig jaren lijfheelmeeester van den Prins Willem van Nassau geweest was. Ook eenen JAKOBUS SASBOUT, operateur te Middelburg, die zijns gelijken niet had in het steensnijden volgens de manier van CELSUS, en eenen SMALTUS, die voor den besten steensnijder van Parijs niet behoefde te wijken (7).

Gelijktijdig met hem praktiseerden te Middelburg Doctor A. EVERAERTS en de heelmeeester JOHANNES VERBRUGGE, benevens andere minder bekende. Het gasthuis was, als 's lands vloot na een zeegevecht in de zeeuwsche havens binnen viel, menigmaal zoo vol, dat vier of vijfhonderd zieken en gekwetsten op één dag moesten geholpen worden (8).

Hij was een aanhanger van de leer van VAN HELMONT en SYLVIVS. „Aardachtig zout, verdorven zurigheid en, om met de chymici te spreken, eene grove stinkende solpher, een wijnsteenig zout of on aardige mercurius veroorzaakten eene onnatuurlijke gisting van het geheele bloed” (9). Dit was zijne theorie, want in de praktijk hield hij zich aan zijne eigene ervaring.

Aderlaten was bij koorts van groot nut, vooral bij het begin, doch moest met mate geschieden, liefst na voorafgegane buikontlasting. Ook braken, purgeeren en zweeten genazen menige koorts in het begin (10). Dat sommigen in navolging van VAN HELMONT bij pleuris nalieten ader te laten, keurt hij zeer af. In hevige gevallen moest men zulks dadelijk doen en herhalen tot de pijn merkelyk verligt was (11).

Hij was niet voor het gebruik van opium en achtte het schadelijk. DE HEIJDE prijst het in de aantekeningen (12).

De scorbut is volgens hem eene bekende ziekte, die de gansche wereld door meer of min heerschappij genomen heeft. Men noemt ze in Holland „blaauwschuit, ook schimmelziekte” (13). Aderlaten was bij het gemeen wel het voor-

naamste middel in deze ziekte, doch hij keurt het af als nadeelig. Zachte laxantia, opwekkende en versterkende middelen, ook cons. herb. cochleariae worden in grooten overvloed voorgeschreven (14). Toen in 1597 de eerste schepen uit Oostindië in het vaderland terugkwamen, was look met suiker en limoensap tot een conserf gestooten op de schepen een bijzonder goed middel (15).

Het ulcus noma wordt in zijne opvolgende verschijnselen goed beschreven. Hij gebruikte met goed gevolg uitwendig ol. vitrioli (16).

Het indompelen van door dolle honden gebeten en achtte hij een onzeker middel ter voorkoming van de watervrees (16).

De lues venerea, sedert 1493 eerst beschreven, verbreidde zich in 1654 te Middelburg, waaraan door onbekendheid met de kwaal honderden zeer ellendig gestorven zijn. Hij prijst het geschrift van zijn waarden vriend EVERAERTS, toen den oudsten geneesheer. Dertig jaren vroeger had die ziekte daar op gelijke wijze geheerscht. Hij deelt daaromtrent eenige belangrijke ophelderingen mede (18).

Uitvoerig beschrijft hij vele heilkundige kunstbewerkingen, en keurt de wreede manier van amputeeren volgens BOTALLUS af (19).

Zijne verloskundige denkbeelden zijn zeer gebrekkig (20).

Men hield in zijn tijd nog veel van geheime geneesmiddelen, die niet dan voor groote sommen aan anderen werden medegedeeld (21).

Hij is overvloedig in het voorschrijven van zeer zamengestelde recepten, waarbij soms vreemde dingen voorkomen (22).

Zeer spaarzaam is hij in het mededeelen van eigene waarnemingen.

Overigens schijnt hij een man van onderzoek en natuurkundige liefhebberij geweest te zijn. Een JOHANNES GOEDAERT, schilder te Middelburg, een man van meer dan gewoon vernuft en onvermoeide vlijt, heeft een werkje geschreven over de eigenschappen der insekten. VAN DE VOORDE

zegt, dat hij daartoe niet weinig aanleiding en onderrigting gegeven heeft (23). Deze GOEDAERT had in Frankrijk het geheim geleerd om het extr. absinthii te bereiden en deelde zulks aan zijn goeden vriend VAN DE VOORDE mede, die hem daarvoor eene erkentenis van honderd dukaten vereerde. Deze GOEDAERT was ook Med. Doctor te Middelburg, alwaar hij in 1667 of 68 overleden is (24).

- (1) *Fakkel*, uitgave van 1680, 78, 431, 569, 747. (2) 777.
 (3) 569, 607. (4) 713, 744. (5) 764. (6) 760. (7) 765, 767.
 (8) 383. (9) 83, 146, 214, 590, 752.
 (10) 264, 610. (11) 620, 621. (12) 320. Deze DE HEIJDE wordt door HALLER een goed schrijver genoemd, *B. M. Pract.* III 440. Wij kennen zijne schriften niet.
 (13) Volgens A. L. VROLIJNCK, *de Matrozen gezondheid*, Amst. 1663.
 (14) *Fakkel*, 599. (15) 603. (16) 540. (17) 371.
 (18) 777, 780. (19) 376. (20) 226. (21) 755, 764. (22) 764, 589. (23) DE LA RUE, 24, 105.

SWAMMERDAM zegt van dezen GOEDAERT, »dat hij alleen in een korte reeks van jaren meer bijzonderheden van de rupsen gesien ende ondervonden heeft, dan alle geletterde in groot getal van eeuwen te saamen;» doch dat hij vele misslagen heeft. *Biblia naturae*, 1737, I 30, 398; HALLER, *Meth.* 110.

FLORENTIUS SCHUIJL,

Geboren te Schiedam 1619, gestorven te Leiden 1669.

Misschien te Leiden onder KIJPER, of te Utrecht onder SENGUERD en REGIUS, studeerde hij in de wijsbegeerte en geneeskunde, doch schijnt zich bijzonder op de eerste te hebben toegelegd. Aan eene dier hoogeschoolen is hij zekerlijk tot Phil. en Med. Doctor bevorderd.

Waarschijnlijk was zijn vader EVERHARDUS HENRIKUS SCHUIJL, predikant te Schiedam, die van daar in 1630 verroepen werd als eerste vaste predikant te 's Hertogenbosch en omstreeks 1660 als emeritus stierf. Dit kan aanleiding hebben gegeven, dat de zoon aan de illustre school aldaar beroepen werd als hoogleeraar in de wijsbegeerte. Dien post bekleedde hij nog in 1664. Hier vertaalde hij uit het fransch in het latijn: *Renati des Cartes tractatus de homine et de formatione foetus, iconibus illustratus*, L. B. 1662, 4°.

Van dit werk schreef N. STENO, die toen te Leiden studeerde, aan BARTHOLINUS: „figurae conspiciuntur non inelegantes, quas ex ingenioso cerebro prodixisse certum est, an vero tales in ullo cerebro conspiciendae valde dubitarem” (1). CLAUDE CHERSELIER prijst bijzonder de niet onbelangrijke voorrede van SCHUIJL, doch betreurde, dat hij een onnaauwkeurig afschrift gebruikt had, waardoor de vertaling wel iets te wenschen overliet. „Est vero illa praefatio tam ampla, tamque elegans, ut omnem omnino praeciderit spem ei palmam praeripiendi” (2).

Na den dood van A. VORSTIUS werd hij in 1664 beroepen te Leiden als hoogleeraar in de geneeskunde, en in 1667 ook in de kruidkunde. Hier schijnt hij bijzonder in de gunst van SYLVIVS gedeeld te hebben, wiens denkbeelden hij geheel overnam en verdedigde, waardoor hij in onmin geraakte met zijn ambtgenoot DRELINCOURT (3).

In 1668 heeft hij uitgegeven: *Catalogus plantarum horti academici Lugd. Batavi, Leid.*, eene bloote opnoeming van de toen gebruikelijke en bekende namen der planten van dien tuin, benevens eenige in den omtrek van Leiden voorkomende.

Na zijn dood is uitgekomen: *Liber de medicina veteri, Leid.* 1670, waarin hij de leer van SYLVIVS verdedigt en beweert, dat reeds aanduidingen van het acidum en alcali bij HIPPOCRATES voorkomen. HALLER noemt het: „opusculum non ineruditum,” zekerlijk alleen om de literarische verdien-

sten. Men twijfelde evenwel sterk, of het wel eigen werk was, en vermoedde niet zonder grond, dat het door SYLVIVS zelf geschreven was ter wederlegging van een geschrift van L. DE VASSEUR, M. Dr. te Parijs: *De Sylviano humore triumvirali epistola*, geschreven in den geest en den brommenden stijl van DRELINCOURT, die den grooten roep van SYLVIVS en deszelfs magtigen invloed op de studenten met leede oogen aanzag.

Dat SCHUIJL een geleerd man en vrijdenker dier dagen, doch te overdreven met CARTESIUS ingenomen was, blijkt uit het schrijven van PLEMP: „Ipsa SCHUIJL fatetur se in glandula pineali lapillum invenisse, qui plusquam dimidium glandulae occupabat. Addit tamen glandulum utcunque officio suo fungi potuisse, haud secus quam oculum, pupilla forte quadam cicatrice vel suffusione aliquatenus obducta” (4).

Echter was hij geen man, die zich ligt door praatjes liet verschalken. Toen hij te Leiden woonde, werd hem met groote ontsteltenis berigt, dat het water in zekere gracht in bloed veranderd was. Dadelijk onderzocht hij de zaak nauwkeurig en bevond, dat het water met kleine roodachtige diertjes als vervuld en geleverd was, zoo als hij aan SWAMMERDAM mededeelde (5).

De betrekking van hoogleeraar, of eenvoudig van geleerde, was voor hem en zijne tijdgenooten en geestverwanten verre van benijdenswaardig. Dweepzucht, kerkelijke onverdraagzaamheid en heerschzucht zagen met spijt en wrevel hoe men de nieuwe cartesiansche begrippen trachtte veld te doen winnen. De geestelijke heeren beschouwden dit als de ondergang der oude regtzinnige leer, ja van de theologische studiën, die op ontwijfelbaar gezag steunden, en trachtten dit met alle magt tegen te gaan, zoodat eindelijk Curatoren der leidsche school in 1676 openlijk verboden de cartesiansche wijsbegeerte te onderwijzen. Zóó werd de vrije ontwikkeling van den menschelijken geest aan banden gelegd.

(1) *Epist.* IV 113.

(2) Voorede van dezen CHERSELIER voor de nieuwe uitgaaf van gemeld tractaat door L. DE LA FORGE, *Francof.* 1692.

(3) SYLVIVS noemt hem: »SCHUJLIUM nostrum' in naturalibus, botanicis, anatomicis medicisque adeo rebus sedulum." *Orat. anni* 1670; DIEMERBROEK, *Anat.* 47; R. DE GRAAF noemt hem: »accuratissimus naturae indigator." *Op.* 417, 425.

(4) *Fundam. Med.* XVI.

(5) *Biblia Naturae*, I 90.

Zie verder HALLER. *Meth.* 374, 521, *B. Anat.* I 536, *B. M. Pract.* III 263. SIEGENBEEK, *Geschied.* I 182, II 138; VAN DER AA, *Aardr. Woordb. der Nederlanden.* V 477, 489.

FREDERIK RUYSCH,

Geboren in den Haag 1638, gestorven te Amsterdam 1731.

Hij studeerde te Leiden onder J. VAN HORNE, dien hij steeds met eerbied noemt (1). Deze was hem evenwel niet zeer toegenegen. De jonge RUYSCH schijnt op de collegiën wel eens te voorbarig geweest te zijn met zijne eigene ontleedkundige bereidingen te vertoonen (2).

Van Leiden, zoo verhaalt men, vertrok hij naar Franeker, en zou aldaar bevorderd zijn tot Med. Doctor na het verdedigen van eene *Diss. de Pleuritide* (3).

Met alle vlijt legde hij zich toe op de ontleedkunde, vooral van de fijnere deelen des ligchaams, die vroeger zeer oppervlakkig en ruw onderzocht werden. Hij verhaalt, hoe zonderling men te Leiden, en vast ook elders, in zijn studententijd te werk ging, waaruit is op te maken, hoe toen het ontleedkundig onderzoek moet geweest zijn. Een voornaam voorwerp in die dagen was de lever, wier hooge waardigheid door de oudgeloovigen stijf en strak verdedigd, doch

door de nieuweren geheel verworpen werd. BARTHOLINUS had immers, zoo als men het noemde, de lever begraven. Daarover ergerden zich velen en treurden. Men krabde met de nagels, of met een stompe houten spatel het weefsel, parenchyma genoemd, tusschen de vaten weg, bepaalde de uiteinden der vaten met spelden op een plankje, liet alles droogen en dan afteekeningen maken. Hierdoor ontstonden zeer vreemde onnatuurlijke wanstaltige afbeeldingen. RUYSCH zag het verkeerde, en begon, in 1660 of 1661, de groote ingewanden, lever of milt, zachtjes uit te drukken, door spoelen van het bevatte bloed te ontlasten, daarna op te blazen en te droogen. Zoo deed hij ook met de melk- en watervaten, zoodat de klapvliesjes duidelijk zichtbaar werden. Bij de groote ingewanden nam hij vervolgens met een scherp mesje het uitwendig bekleedsel voorzigtig af, en het vaatnet liet zich in eene meer natuurlijke verhouding aanschouwen. Deze pogingen erlangden de goedkeuring van SYLVIVS, die ze bewonderde. Zulke handgrepen waren toen geheel onbekend, en hij beroemt zich de eerste uitvinder er van geweest te zijn, waarvoor ook zijn leermeester VAN HORNE hem openlijk erkende (4).

Men bepaalde zich voornamelijk bij het onderzoek van dieren. Dat was wel zeer nuttig, maar men moest daaruit niet besluiten tot gelijke toestanden bij den mensch. Beider vereeniging gaf het beste licht, en daarom bepaalde hij zich vooral bij den mensch (5).

Zich in den Haag gevestigd hebbende, zette hij dit onderzoek vlijtig voort, en schijnt aldaar in 1662 ontleedkundige lessen gehouden te hebben (6). Hier gaf hij in 1665 zijne *Dilucidatio valvularum in vasis lymphaticis et lacteis* in 't licht, en bestreed en wederlegde vooral de dwaze denkbeelden van DE BILS. Deze gedroeg zich in dezen strijd gemeen, terwijl RUYSCH hem met alle gematigdheid behandelde (7). Hier, gelijk ook later bij andere gelegenheden, bleek zijne groote naauwkeurigheid, voorzigtigheid en opregtheid, alsmede zijne

geschiktheid en handigheid om ook de fijnste zaken te onderzoeken (8).

Den 28 Januarij 1667 werd hij beroepen tot Praelector in de ontleed- en heelkunde te Amsterdam, als opvolger van den overleden J. DEYMAN (9). En in 1668 werd hem den eeretitel van hoogleeraar verleend, zonder dat hij daardoor lid van het athenaeum werd, omdat toen het ontleed-, heel- en kruidkundig onderwijs nog niet tot het athenaeum behoorde, maar als eene afzonderlijke stedelijke instelling beschouwd en eerst bij besluit van 23 Januarij 1755 met hetzelfde verbonden werd (10).

In 1670 werd aan het collegium medicum den last opgedragen om met RUYSCH, die na den dood van H. VAN ROONHUIJZE tot stads vroedmeester benoemd was (11), alle toen aanwezige vroedvrouwen, over wier onkunde vele klagen gehoord werden, op nieuw te examineeren, de bekwaam bevondene toe te laten, doch aan de onbekwame de uitoefening te verbieden. Te gelijk werd bepaald, dat RUYSCH eens in de maand lessen voor de vroedvrouwen zoude houden, en nu en dan een vrouwen-lijk ontleden. Overtuigd, dat eigene oefening de beste leerschool was, legde hij zich van toen af met ijver op dit vak toe, en deed gedurende vier jaren zeer vele verlossingen. In dien tijd werd hij vereerd met den titel van hoogleeraar in de verloskunde, eene geheel nieuwe onbekende betrekking (12).

In 1672 werd hem opgedragen de lijken dergenen, die door een geweldigen dood waren omgekomen, te onderzoeken en van zijne bevinding aan den regter verslag te doen (13).

Wanneer zulks door de naaste betrekkingen vergund werd, deed hij meermalen lijkopeningen, doch dit had steeds groote moeilijkheden. Omtrent 1680 werd hem vergund de lijken in het stads zieken- of gasthuis te openen (14).

Ook tot hoogleeraar in de kruidkunde werd hij aangesteld in het jaar 1685 (15).

Jaarlijks hield hij een of tweemaal openbare ontleedkundige lessen op menschen-lijken. In 1699 kon hij geen verschijk bekomen en in 1725 slechts één (16).

Bij eene zeer uitgebreide praktijk was hij steeds tot in hoogen ouderdom bezig met ontleedkundig onderzoek. „Fui semper ita occupatus in praxi chirurgica et medica, ut deberem primo mane et sera vespera uti ad anatomica investiganda. Tum etiam habebam praelectiones publicas in botanica et arte obstetricia, dabam collegia in anatomia et chirurgia. Nunquam mihi nimis mane lucet surgens sol, semper vesperascit ocyus quam vellem, ita submergor quotidianis in anatomia et praxi medica occupationibus. Quo annosior fio, eo magis amor in anatomen, et secandi corpora curiositas insatiabilis evadit. Quia continue anatomica tractare taedii plenum fuisset, interpolatis vicibus animum quoque a juventute mea appuli ad studium botanicum, plantasque tam indigenas quam exoticas non sine magno labore collegi, et nitide conservari. Nequidem hisce animum satiare potui, quare ulterius eum alere coactus fui per scrutinio exoticorum animalium, piscium, insectorum etc.” (17).

In 1705 werd hij gekozen tot lid der academia caesaria curiosorum, in 1720 van de koninklijke societeit der wetenschappen te Londen en in 1727 van die te Parijs en wel in de plaats van J. NEWTON (18).

Bijna ongelooflijk waren zijne onvermoeide werkzaamheden gedurende twee-en-zestig jaren. Hij wilde alles met eigen oogen zien, liever dan daarover redeneeren, hetwelk hij aan anderen overliet. Zijne veelvuldige bezigheden beletten hem vele boeken te lezen. Het kon zijn, dat hij somtijds iets geschreven had, vroeger reeds door anderen opgemerkt. Dat moest men niet kwalijk nemen; hij bevestigde dan in allen gevalle door zijne bevinding de vroegere waarnemingen. Hij trachtte alleen naar waarheid. Niet onervaren in teeken- en graveerkunst, deed hij alle moeite om zijne afbeeldin-

gen met de wezenlijke voorwerpen naauwkeurig te doen overeenkomen (19).

Hij erkende en betreurde het, dat hij vroeger uit overhaasting iets had geschreven, hetgeen hij in gevorderden leeftijd anders wenschte. Daarom had hij in zijn tachtigste jaar in de *adversaria* opgegeven, hetgeen hij meende het eerst ontdekt te hebben, althans opgehelderd en nader bewezen had. De dwalingen van anderen had hij ter goeder trouw opgegeven: want het was onmogelijk, dat men nu en dan niet zoude kunnen dwalen. Hij was weinig ingenomen met degenen, die alles op eene wiskunstige wijze of *a priori*, wilden bewijzen. Men moest met vlijt en naauwkeurigheid onderzoeken en zich niet overgeven aan liefhebberijen, b.v. muzikale, zoo als in dien tijd, 1690, de heelkundigen deden (20).

De manier van ontleden bestond in zijn tijd in het gebruik van messen, scharen, haakjes, brandijzers, om het bloeden te beletten, en in koperen buisjes om op te blazen, waarvan hij ook langen tijd gebruik had gemaakt, tot dat zijn hooggeachte vriend R. DE GRAAF, een scherpzinnig ontleedkundige, begonnen was de vaten met gekleurde vochten op te spuiten, om den bloedsomloop aan te toonen. Dit mislukte evenwel meermalen, omdat de ingespotene stoffe wegvloeide. Daarna begon SWAMMERDAM eene andere manier. Deze gebruikte eene gekleurde vloeibare warme stof, die bij verkoeling in de vaten stolde. Hiermede deed hij wonderen; doch, later tot een vroom beschouwend leven overgegaan, verachtte hij de wereldsche zaken, hield zijne eigene wijze van doen en de te gebruiken stof geheim, en wilde daarvan niets aan RUYSCH mededeelen. Na vele moeitevolle proeven gelukte het dezen die kunst uit te vinden en meer en meer te volmaken, zoodat aan zijne opgespoten lijken niets dan het leven scheen te ontbreken. Hij moest wel vele spijtige aanmerkingen hooren, dat de eer der vinding SWAMMERDAM

toekwam, doch dat waren praatjes, want deze had nooit zulke bewijzen van volkomene opspuitingen geleverd. Velen hadden het ook beproefd, maar met geen gelukkig gevolg. Bijzonder had hij zich toegelegd om aan alles een fraai, zoo-veel mogelijk natuurlijk, aanzien te geven. Hierin was zeker wel iets overdrevens (21). Omstandig beschrijft hij wat al tot deze kunst behoort en hoe verbazend de uitkomsten waren. Ook bewaarde hij vele praeparaten in liquor, toen iets geheel ongewoons. Op deze wijze konden ze jaren lang bewaard blijven (22).

Hij had een zoon HENRIKUS, die door SCREIBER geprezen wordt als een algemeen geacht geneesheer, zeer ervaren in de natuurlijke historie, de voornaamste kruidkundige van zijn tijd en de beroemde uitgever van J. JONSTON's werk: *De Historia animalium*. Aan dezen zoon had RUYSCH eene trouwe hulp bij zijne ontleedkundige werkzaamheden (23).

Zijne jongste dochter, RACHEL, schilderde bij uitnemendheid, vooral bloemstukken, en was haren vader in alle opzichten behulpzaam. Zij was zeer bedreven zoo in ontleedkunde als in kruidkunde, en bragt door haren kieschen smaak veel toe tot versiering en oppronking van haar vaders kabinet (24).

Met deze zijne kinderen schijnt hij geheel in 't geheim gewerkt te hebben, zonder daarbij, behalve eenige handlangers, iemand toe te laten. Dit lag ook geheel in den geest dier tijden.

RUYSCH noemt BOERHAAVE: „amicus meus integerrimus, certus” (25), en deze hem: „viro optimus;” hij prees hem bij uitnemendheid, doch bragt hem onder 't oog, dat hij de schriften van MALPIGHIIUS niet met genoegzame aandacht gelezen had, vergeleek de onderzoekingen van dezen met de zijne en toonde het verschil. Hij was wel ten hoogste met zijne praeparaten ingenomen (26), doch kon niet nalaten eenige aanmerkingen mede te deelen; als: dat door zijne op-

spuitingen het lumen der vaten uitgezet en vergroot werd, waardoor de kleinere vaatjes verdrongen werden; dat er te veel kracht werd aangewend om de vaten behoorlijk te vullen, en dat alzoo de rigting en onderlinge verhouding verloren ging. Deze aanmerkingen schenen bedektelijk ten doel te hebben om RUYSCH te noodzaken zijn geheim geheel te openbaren. Doch te vergeefs (27).

RUYSCH verdedigde zich, ofschoon eenigzins gekrenkt, mannelijk tegen den geleerden scherpzinnigen briefschrijver, die hij meende, dat aan hem groote verplichting had. „Si videres operantem mea methodo replendi, diceres obstupesco; quomodo est possibile senem octoginta et quinque annorum, qui tamdiu laboravit noctes atque dies, adhuc posse videre, invenire et tractare vascula tam subtilia quam filamenta telae araneae, idque sine ulla vi? Nec illa expanduntur ita, ut putes. Nam vascula illa in vita fuerunt plena humoribus, per mortem collabuntur et evacuantur; ego per artem meam rursum repleo tam artificiose, tam blande, tam suaviter, ut non posset videri, quod dilatata sunt. Nec vis apparuit in meis, nisi ubi id ita volo, ut quando cupio inflammationem artificiosam facere in cadavere, tum illa methodus habet locum et usum, sed in aliis non utor illa. Nolo meum artificium communicare, ideoque etiam ad illa omnia quae objicis, nolo respondere tam accurate, quam tu quidem velis, et ego quidem possem. Certe multi credent ipsa argumenta omnia apud MALPIGHIIUM non inveniri adeo fortia, et ita ab omni parte elaborata, quemadmodum tu illa attulisti” (28).

Naauwkeurig onderzocht hij het beengestel in 't algemeen en de beenwording bij de vrucht in 't bijzonder; vestigde zijne aandacht op den vorm der kinderhoofden en beschrijft de beentjes van het gehoorwerktuig, derzelver beenvlies en vaatgestel (29), het maaksel der tanden, het onderscheid tusschen apophysis en epiphysis (30), het verschil bij mannen- en vrouwenbekkens en den invloed daarvan bij de verlossing (31). Het merg in de beenderen diende niet tot

hunne voeding, zoo als men van ouds geloofd had (32). Het denkbeeld van C. HAVERS over het lidvocht in het kniegewricht vindt hij onaannemelijk (33). Zijne redeneering over gevonden overblijfselen van popjes van vliegen of insekten in doorgezaagde beenderen is vrij onnozel (34). Trouwens hij was toen vijf-en-tachtig jaren oud. De afbeeldingen van kindergeraamten overtreffen verre die van KERKING, dien hij ook menigmaal teregt wijst.

Hij ontdekte het verschil der klapvliesen in de bloedaderen en in de melk- en watervaten (35), de arteria bronchialis en de inmondingen met de arteria pulmonalis (36), de takverspreidingen van de kroonslagaderen (37) en den loop van de aorta (38).

Het algemeen heerschend gevoelen was, dat alle afscheidingen in het dierlijk ligchaam geschieden door klieren. Dit was vooral de leer van MALPIGHIVS, die in het midden der zeventiende eeuw, in plaats van bij de tot nog toe ruwe ontleding, zich met scherpzinnigheid en met behulp der vergelijkende ontleedkunde bepaalde bij het onderzoek van het fijner maaksel dier ingewanden, die volgens hem genoegzaam alle, en wel bijzonder de hersenen, milt, lever en nieren, bestaan zouden uit korrelige klieren (39). Zijn gevoelen werd ook eerst omhelsd door BOERHAAVE. RUYSCH daarentegen beweerde, ten gevolge zijner gelukkige opspuitingen, dat alles, zoowel wat dienstig als onnut was, uit het bloed door het bijzonder maaksel der fijnere bloedvaatjes werd afgescheiden en geenszins door klieren (40). Zijn besluit was: „quidquid ad sustentandum corpus nostrum confert, illud conficitur in vasis.” Dit noemt hij zijn „systema novum, doctrina nova” (41).

Vroeger meende hij ook, dat de milt en lever bestonden uit kleine kliertjes, gelijk MALPIGHIVS leerde; doch zijne opspuitingen hadden hem bewezen, dat deze ingewanden alleen bestonden uit eene verzameling van slagaderen, aderen, watervaten en zenuwen, door een algemeen uitwendig be-

kleedsel ingesloten (42). De voorgewende klieren in 'de ingewanden, die hij *spuriae* noemt, waren niet anders dan de weeke sappige uiteinden der slagaderen (43). Naauwekeurig onderzocht hij ook de nieren en ontdekte de onmiddellijke inmondingen der *arteria renalis* met de *ductus urinosi* (44).

Toen hij openlijk bekend maakte, dat de bastachtige zelfstandigheid der hersenen alleen uit bloedvaten bestond, wilde niemand zulks gelooven (45). De fijnste zenuwvezelen ontsproten in den omtrek van den nek, uit de *medulla oblongata*, bekleed met de *tunica arachnoidea*, waaruit ze evenwel niet voortkwamen, zoo als BLASIUS en anderen beweerd hadden (46). De *plexus choroideus* bestond uit bloedvaatjes, niet uit kliertjes (74).

Na alle aangewende moeite kon hij geene huidkliertjes ontdekken; vroeger had hij zulks op gezag van anderen aangenomen (48).

Hij onderzocht de kleur van het rete malpighianum bij verschillende volken en in onderscheidene omstandigheden (49).

De *tunica choroidea* bestond uit twee platen; de binnenste werd naar hem *Ruyschiana* genoemd. De leidsche hoogleeraar J. J. RAU was juist tegenwoordig, toen RUYSCH dit in eene openbare les vertoonde, en lachte hem schaterend uit in de volle vergadering. RUYSCH, te regt verontwaardigd, bleef bedaard. Later bewees ALBINUS, de ambtgenoot van RAU, de waarheid van het beweerde vlies (50).

Hij stelde, dat de ingeademde lucht met een in de longcelletjes afgescheiden vocht vermengd werd en opgeslorpt in het bloed overging (51).

De binnenste rok der ingewanden noemt hij *tunica villosa*, die zich van de lippen af door het geheel darmkanaal uitbreidt, van eenerlei maaksel is, doch in 't eene gedeelte meer dan in het andere ontwikkeld. In het dikke gedarmte vond hij meerdere klapvliesen. De *valvulae conniventes* in het jejunum waren verdubbelingen van deze *tunica villosa*. Deze *valvulae* moest men in versche, niet in opgeblazen en

gedroogde darmen onderzoeken, zoo als vroeger de gewoonte was. Daardoor veranderde derzelver gedaante, zoo als hij KERKING getoond had. Hij telde vijf rokken in de darmen. In den gezonden toestand was er in de gal geen onderscheid merkbaar (52).

Het onderzoek van de glans penis was vroeger nooit goed gedaan. Door opblazen kon men de ware gesteldheid duidelijk ontdekken (53).

De tubae falloppianae vond hij dikwerf gesloten, zoo hij meent, ten gevolge van voorafgegane ontsteking na moeilijke verlossingen of andere ziekelijke toestanden van den onderbuik. Deze tubae waren aan de ovaria gehecht en soms sterk uitgezet. Hij geloofde, dat de lochia, ja het sanguis menstruus, door deze tubae in de buikholtte konden worden uitgestort, en dat kraamvrouwen, na eene moeilijke verlossing, daardoor meermalen aan hevige buikpijnen leden. Wanneer hij hierbij aan een vroeger door hem waargenomen geval van atresia vaginae gedacht had, zoude hij niet aan eene zoo dwaze voorstelling geloofd hebben (54).

Het ontstaan van molae, zuigers, vroeger een schrikbeeld voor de vrouwen, wordt zeer wel verklaard (55).

De placenta was ook aan den kant der baarmoeder bekleed met een zeer dun vliesje, waaraan men wel eens steenachtige zamengroeisels vond. Hieruit besluit hij, dat de vaten van de baarmoeder niet met die van de placenta inmonden (56).

Over 't geheel is hij spaarzaam in het opgeven van de aanleidende oorzaken bij door hem waargenomen of behandelde ziekte-gevallen, van de ligchaamsgesteldheid der lijders, van den invloed van bijkomende omstandigheden en van de gevolgen na de genezing waargenomen.

Door ontsteking, worden de vliezen verdikt. Dit had hij zeer dikwijls gezien. In de zwangerheid ontstond op zoodanige wijze eene aanmerkelijke verdikking van het net, dat

evenwel later weinig nadeel veroorzaakte (57). Gezwellen, in het begin gering geacht, werden door bijkomende ontsteking zeer uitgebreid. Een steen in de blaas verdikte haren wanden (58).

Het hart en hartzakje had hij aangegroeid gevonden. Bij het leven had de lijder een ondragelijke pijn aan de voorzijde der borst met aanhoudende koorts (59).

Door eene hevige kneuzing ontstond eene zoo groote zwelling en verharding van den testiculus, dat deze met het mes moest worden weggenomen. Het gezwel woog drie en een half pond. Na eenige moeilijke toevallen herstelde de lijder (60).

Bij eene doorgaande borstwonde drong een klein gedeelte der long naar buiten. Een onkundig heelmeeester, in de verbeelding dat dit het net was, bondt het af. Later viel het gebondene af en de lijder herstelde zonder kwade gevolgen (61).

Buikwonden met gematigde uitstorting van bloed in de holte zijn niet volstrekt doodelijk. Men moet het indringen van lucht beletten en langzaam wordt het uitgestorte bloed opgeslorpt. Meermalen zag hij na genezen doorgaande buikwonden breuken ontstaan. Daarom is het voorzigtig lang een gordel te dragen (62).

Wonden van het mesenterium waren na twee of drie dagen doodelijk. In die gevallen klaagden de lijdens aanhoudend over hevige buikpijnen (63).

De dwarsche breuk van de patella wordt nooit genezen, evenmin de breuk van haar peesachtigen band (64).

De ontwrichting van het heupgewricht door uitwendig geweld is zeldzaam. De breuk van den hals des dijebeens heeft meermalen plaats, vooral bij bejaarde lieden (65). Hij beschouwde deze breuk als een vreemd verschijnsel, waarvan hij nooit iets gezien, gehoord of gelezen had, vóór dat de bekwame amsterdamsche heelmeeester G. BORST hem daarvan een voorbeeld voor zijn kabinet vereerd had. Deze had zulks achtmaal bij personen, die mank gingen, aangetroffen (66).

Bij gezwollen aan het hoofd na zware kneuzing schijnt het meermalen alsof het bekkeneel gebroken is. Vooral jonge heelmeeesters kunnen hier ligt dwalen. Men moet in zoodanige gevallen niet dadelijk tot het mes of de panborring overgaan. Na eene aderlating moet men zachte stovingen aanwenden. Meermalen had hij daarvan uitmuntend nut gezien, wanneer men reeds voornemens was eene insnijding te doen (67).

De gewrichtswellingen der lange beenderen, beeneters genoemd, ontstaan dikwerf uit beenbederf. Opent men zulke gezwollen, er ontstaat spoedig gangreen en de dood volgt. Dit ongemak begint langzaam zonder merkelijke pijn, doch neemt later spoedig toe. Breekt het van zelf open, dan kunnen de lijdens lang leven (68).

Tweemaal zag hij polypeuse uitwassen in het antrum Hignori. De heelmeeesters gebruikten brandijzers. Deze waarneming is zeer gebrekkig. Immers, er wordt niets van de gevolgen vermeld (69).

Staphylomata worden zelden genezen (70).

Bij zweren van de tong is het brandijzer het eenige middel (71).

Na het gebruik van arsenicum had hij altijd in de maag op deze of gene plek eenige verzwering ontdekt (72).

De bubo venereus was hij gewoon vóór de volkomene rijpheid te openen (73).

Sterke bloeding uit eene verzwering aan de penis had hij in een oogenblik bedwongen door de penis met het praeputium te bedekken en stijf dicht te houden, zoodat geen druppel konde afloopen (74).

Hij beschrijft de operatie van een aneurisma van de armslagader, ontstaan na eene aderlating. Eerst beproefde men uitwendige drukking, doch na verloop van eenigen tijd brak het gezwel open en het bloed sprong met kracht naar buiten. Dit werd door bovist en een drukkend verband bedwongen. Men besloot tot de afzetting. Om den bovenarm

leidde men een sluitenden ijzeren ring om de bloeding te beletten. Dit voldeed niet. Daarom lei men een tweeden meer drukkenden ring aan. Toen nam men het aangelegd verband weg. Er volgde geene bloeding. Alles, niet alleen de aneurismatische zak, maar ook de omtrek onder de huid was opgevuld met gestold bloed. Er vertoonde zich reeds gangreen. In de huid van den arm deed men eene insnijding en nam het gestolde weg, waarop het bloed op twee plaatsen met kracht naar buiten sprong. De slagadertakjes werden afgebonden, de wond met bovist en een adstringeerend poeder opgevuld. Het verband liet men door een helper stijf aandrukken. Dagelijks werd het verband vernieuwd. Na veel moeite genas eindelijk de lijder. Deze operatie werd verrigt door den heelmeeester P. A. VERDUIJN, in tegenwoordigheid van RUYSCH en ABR. CYPRIANUS. Het dagelijks verbinden was zekerlijk onvoorzigtig en de vrees voor gangreen overdreven. De genezing was meer geluk dan wijsheid. RUYSCH oordeelde, dat er in geene twintig jaren zoodanige gewigtige operatie te Amsterdam was verrigt (75).

Niet bij ieder aneurisma wordt klopping waargenomen, wanneer het bloed in dikke lagen in de uitgezette zak gestold is, zoo als hij bij een zonderling aneurisma van de aorta had opgemerkt. De ribben en het borstbeen waren door caries genoegzaam verteerd (76).

Bij afzetten der ledematen werd eene soort van veldtourniquet gebruikt, een omgeslagen band door een stokje draaijende vernauwd, om de bloedvliet te voorkomen en de pijn door verdooving te matigen. Met een puntig tweesnijdend mes werden de spieren doorstooten om een lap vleesch, groot genoeg om later de stomp te bedekken, af te snijden; daarna werden de overige spieren met een krom mes tot op het been doorgesneden en het been doorgezaagd, de slagaderen niet afgebonden, maar de afgesneden en aanhangende vleeschlap tegen de stomp omgeslagen. De wond werd bedekt met een stuk zwam, en daarover eene natte ossenblaas,

en hierover een tweede, bevestigd door eene rondgaande kleefpleister-strook. Dan werd een derde blaas omgeslagen, hierop een vierdubbeld compres, gesteund door eene holle looden plaat, en alles bevestigd door een niet te stijf aangehaald windsel uit vrees voor gangreen. Na de operatie kreeg de lijder een slaapmiddel. Den derden dag werd het verband vernieuwd. Het geheel beloop en de zonderlinge gevolgen worden van dag tot dag verhaald. RUYSCH scheen deze wijze van amputeeren, met den lap, aanbevelenswaardig (76b).

Hij verhaalt een gelukkig afgeloopen geval van amputatio penis, die met goed beleid verrigt werd (77).

Eene tachtigjarige vrouw leed aan een grooten prolapsus uteri. Men meende er steenen in te voelen, deed eene insnijding, waarbij zich twee-en-veertig grootere en kleinere steentjes ontlastten. Het bleek, dat men de blaas had geopend, omdat de urin door de opening uitvloeide. De blaas was dus gedeeltelijk mede in deze uitzakking begrepen geweest. Door een drukkend verband genas de opening. Hoe het verder ging wordt niet gemeld (78).

Inversio uteri heeft alleen plaats na eene verlossing (79).

Bij den geboorte-arbeid dringt wel eens een gedeelte der vagina naar buiten, gelijk hij eenige malen had waargenomen. Met de vingers moet men het verder uitzakken zachtjes trachten te keeren en de verlossing aan de natuur overlaten (80).

De uitgezakte uterus is altijd bedekt met de binnenste rok der vagina; alleen het ostium uteri externum kan men ontdekken. Ook dringt hierbij altijd een deel der urethra naar buiten. Daarom oordeelt hij, dat extirpatio uteri altijd doodelijk is (81). Ook carcinoma uteri acht hij doodelijk (82).

Incontinentia urinae na de verlossing is niet altijd aan den verloskundige te wijten. Soms tijds herstelt zich dit ongemak langzaam; is het, gelijk meermalen, door gangreen ontstaan, dan zeer zelden (83).

Bij sommige personen heeft hij eene zekere voorbeschiktheid tot breuken, herniae, waargenomen. Uit geringe, weinig beteekenende oorzaken ontstaan ze onverwacht (84).

Eene aderbreuk, circosele, hernia varicosa, heeft op het gevoel het voorkomen, alsof men inwendig wormen gevoelde. Het is geene eigenlijke breuk. In gevorderden leeftijd volgt dikwijls hydrops scroti, oneigenlijk hydrocele genoemd. Deze wordt het best genezen door boven en ter zijde in het scrotum eene insnijding te doen en eene steekwiek met roode kwikzalf bestreken binnen te brengen, waardoor eene geringe ontsteking en verettering ontstaat, en dikwijls volkomene genezing volgt (85).

Tweemaal had hij eene blaasbreuk gezien, waarbij een deel der blaas in eene hernia scrotalis bevat was, ook eene waarin de milt gezakt was. De uterus met de daarin bevatte vrucht maakte eene buikbreuk, die tot op de knieën hing. Bij den arbeid hief de vroedvrouw dit omhoog en de verlossing volgde gelukkig. Vroegere doorgaande buikwonden laten na de genezing zwakke plaatsen over, waardoor bij sterke inspanning zoodanige breuken ontstaan kunnen (86).

Eene intussusceptio intestinorum is bij jonge kinders doodelijk. Zachte pijnstillende middelen en klisteeën helpen niets. Bij volwassenen zijn matig sterke purgantia dikwerf dienstig (87).

Bij hydrops ovarii meent hij, dat de eitjes zelve uitgezet worden (88). Bij ascites moet men niet te ligtvaardig tot paracentesis overgaan. Weinigen worden daardoor hersteld, tenzij het water bevat zij tusschen de spieren en het peritonaeum, of in duplicatura peritonaei (89). Bij hydrops cysticus, door hydatides ontstaan, ondekt men geene vochtgolving of eenig geluid. Het gezwel is gespannen hard en wijkt niet bij drukking (90).

Spina bifida komt veel overeen met hydrocephalus. Tweemaal had hij dit ongemak gezien, eens in den nek en eens aan het os sacrum, dat zeer zelden is. Beneden het gezwel

is het ruggemerg soms wel gesteld en dan is er eenige beweging in de onderste ledematen overig; is dit niet het geval, dan zijn deze lam. Het ongemak is ongeneeslijk. Men moet alle drukking vermijden. Breekt het gezwel open, dan volgt spoedig de dood (91).

Pedes valgi zijn bij volwassenen onherstelbaar. In de teedere jeugd moet de verbetering beproefd worden (92).

Van epispadiasis of wanschapenheid der teeldeelen had hij geen goed denkbeeld. Zijne afbeelding is anders niet kwaad en had hem bij nader onderzoek wel op weg kunnen helpen (93).

Bij jongetjes had hij meermalen de glans gesloten gevonden en de opening der urethra op eene andere plaats. „*Homines hoc affectu laborantes raro impregnant mulieres*” (94).

De verloskunde was tot en gedurende de zeventiende eeuw bij uitsluiting het bedrijf van vrouwen, die, na eenig gebrekig onderrigt van bejaardere voorgangsters of door eigene ondervinding, wanneer ze meermalen gekraamd hadden, zich vroedvrouwen noemden. Ze waren naijverig op hare ingebeeelde kunde en weerden mannen-hulp en bijstand met al haar vermogen, tot de uiterste nood drong en de toestand der barenden meestal hopeloos was. De meesten konden lezen noch schrijven, en zoo bleven ze verstoken van alle beter onderrigt.

In 1670 werd RUYSCH benoemd tot stads vroedmeester, vast, gelijk vroeger POTGLETER en VAN ROONHUIJZE, om behoeftige barenden, als het kind geacht werd door langdurigen of moeilijken arbeid gestorven te zijn, te verlossen. En dit geschiedde, volgens getuigenis van FONTANUS, met haken of snijdende werktuigen, doorgaans op geene verschoonende wijze.

De regering van Amsterdam had zekerlijk een goede gedachte van de kunde en geschiktheid van hem, omdat ze hem belastte met het onderzoek naar de bekwaamheden der

plaatselijke vroedvrouwen en haar in de kunst te onderwijzen. Overtuigd van het gewigt van dezen last, legde hij zich met ijver toe om door eigene oefening en ondervinding zich meer en meer te bekwamen.

Reeds zijn eenige door hem gemaakte aanmerkingen over toevallen in de zwangerheid medegedeeld, waarbij nog gevoegd kan worden, hetgeen hij meldt over de schuinsche ligging van de baarmoeder (95). Doch dit alles had meer betrekking op de eerste tijdperken der zwangerheid dan op de eigenlijke verlossing.

Te regt klaagt hij over de bespottelijke vooroordeelen, bijgeloovigheden en halsstarrige onkunde der vroedvrouwen. Hij meldt onderscheidene omstandigheden, zoo van den kant der vrucht als van dien der vrouw, die de verlossing bemoeijelijken kunnen; doch de meeste aanmerkingen hebben betrekking op het afhalen der nageboorte en hetgeen daarbij kan voorkomen. In soortgelijke gevallen schijnt hij meest te hulp geroepen te zijn. Zonderling is het, dat hij nergens melding maakt van eigenlijk moeilijke of instrumentale verlossingen, noch van keizersnede, een toen veel besproken onderwerp.

Reeds in 1689 was zeker geheim van een engelschen vroedmeester, HUGH CHAMBERLEN, om moeilijke verlossingen gelukkig te doen afloopen, bekend aan PIETER GUE-NELLON, Med. Doctor, P. A. VERDUYN en G. VAN BORTEL, heel- en vroedmeesters te Amsterdam, „hetwelk hun uit zonderlinge gunst van een engelsch doctor en voornaam vroedmeester was gecommuniceerd en zij ook praktizeerden; een middel voorwaar, dat zij achtten, dat een ieder hen zal moeten toestaan, dat het ten hoogsten wenschelijk was, dat het in gebruik gebragt werd, waarmede men een kind in een postuur staande, waarin van de dood of leven deszelfs zeer difficiël is te oordeelen, geheel en ongekwetst konde verlossen, alsmede wanneer het zich in tegennatuurlijke standen aanbiedt. Dit is hetgeen, waarnaar zij trachtten,

en daar zij almede zoo in levende als in doode kinders verscheidene proeven van hebben gegeven" (96).

De stads Med. Doctor en vroedmeester te Vlissingen J. H. DE BRUAS schrijft, dat ROGIER VAN ROONHUYZE kwanswijs het geheim van CHAMBERLEN in 1690 gekocht heeft (97), ofschoon CARUS beweert, dat dit eerst in 1693 heeft plaats gehad (98).

Hoe dit zij, uit de verhandeling van J. VISSCHER en H. VAN DE POL, Med. Doctoren te Amsterdam (99), blijkt, dat deze ROGIER, naar wiens naam dit berucht geheim genoemd wordt, benevens RUYSCH en de heelmester CORNELIS BOEKELMAN, hetzelfde bij geheim kontrakt en onder eede geleerd en verkocht hebben aan JOHANNES DE BRUIN, PIETER PLAATMAN en ANDREAS BOEKELMAN, heelmesters te Amsterdam, en dat het van deze op de zelfde voorwaarden tegen grof geld, gewoonlijk twee duizend guldens, is overgegaan onder anderen op PAULUS DE WIND, Med. Doctor te Middelburg en operateur van Zeeland, JACOB VAN DIEDEN, operateur te Utrecht, en BARTHOLOMEUS HERMANUS DE MOOR, Med. Doctor te Gouda. En nog lang na dien tijd heeft dit geheim, vooral te Amsterdam, een schadelijken invloed uitgeoefend (100).

De niet ingewijden twistten lang, waarin het eigenlijk geheim bestond: de een beweerde het was eene lange spatel of vectis, de ander eene soort van tweearmige tang. P. CAMPER zegt van deze zonderlinge handelwijze: „men maakte een vergelijk over de som, betaalde den prijs en binnen een half uur was men kundig. Men leerde de handgreep, zonder te verstaan wat men deed" (101).

Zonderling blijft het, dat RUYSCH van dit geheim, hoe hij aan hetzelfde kennis gekregen heeft, en of hij er eenig gebruik van maakte, niets meldt, daar hij zeer wel bekend was met den eerst genoemden doctor en de vroedmeesters. Wat mag hiervan de reden geweest zijn?

Genoegzaam alleen bepaalt hij zich bij het afhalen der

nageboorte, en heeft daardoor ongetwijfeld zeer groot nut gesticht. Het terugblijven was wel eene zaak van groot belang, en veroorzaakte wel eens zware, ongeregelde, bij tuschenpoozen wederkeerende en met pijn vergezelde bloedvloeijingen, opzwellings van den buik, moeilijke ademhaling, benaauwdheden, flauwten, ja somtijds den dood, doch het was niet, zoo als velen meenden, volstrekt doodelijk. Hij had gezien, dat ze maanden terugbleef zonder merklijk nadeel. De baarmoeder trok zich tijdelijk zamen, waardoor de koek tot een kleinen bal werd zamengeperst (102). Bij zestien vrouwen bleef de nageboorte terug, bij vijftien werd ze later uitgedreven. Somtijds bleef ze twintig, vijf-en-twintig dagen zonder hinder terug. Ja hij had gezien, dat vrouwen, bij welke de koek was teruggebleven, op nieuw zwanger werden en kraamden, en dat na deze verlossing de vroegere tot een klein klompje zaamgeperste en als verdroogde koek te voorschijn kwam.

Gedurende meer dan vijftig jaren was te Amsterdam geene kraamvrouw door het terugblijven der nageboorte gestorven, wanneer men niet vooraf op deze of gene geweldige wijze getracht had ze af te halen, hetwelk soms bij stukken geschiedde.

Is de streng in het midden van de koek ingeplant, zulks geeft wel eens aanleiding tot minder spoedige loswording. Zit ze meer aan den rand, dan volgt zij gewoonlijk gemakkelijker. Is de aanhechting buitengewoon vast, dan is alle krachtige poging tot afhaling gevaarlijk. PARÉ, PORTAL en MAURICEAU leerden wel hoe men in gewone gevallen moet handelen, doch niet hoe bij buitengewoon sterke aanhechting. Ook eene krampachtige zamentrekking, zoodat de koek als in een zak wordt ingesloten en teruggehouden, en men naauwelijks een vinger door deze zamensnoering kon binnen brengen, veroorzaakt groote moeilijkheid (103).

In al deze gevallen raadt hij geene geweldige pogingen aan te wenden, maar de koek terug te laten en bedaard

af te wachten tot deze hindernissen ophouden en verdwijnen. En al is het, dat de koek eenigen tijd terugblijft, hetgeen toch zeldzaam gebeurt, er ontstaat zooveel kwaad niet als men gewoonlijk meent. De aanhoudende zamentrekking van de baarmoeder bevordert de latere uitdrijving. Ook gaat de teruggeblevene koek niet tot verrotting over, noch geeft aanleiding tot hectische koortsen, zoo als eene veelvuldige ondervinding hem overtuigend geleerd had. Hij meende, dat er wel eens hydatides konden ontstaan.

Algemeen en overal was het een stokregel, dat de nageboorte dadelijk op het kind moest volgen. Dit gevoelen bestrijdt hij. Na des kinds geboorte moet men met voorzigtigheid, zonder eenig geweld, onderzoeken, of de koek gemakkelijk wil volgen. Ligt ze los in de vagina, dan is geene hulp noodig. Anders maakt men eenige zachte beweging met de streng, late de vrouw zachtjes persen, of late haar overeinde staan. Volgt ze daarop niet, men legge de vrouw te bed, zette een mild klisteer en, zoo de buik pijnlijk is, legge men warme doeken aan, doe inwrijvingen van ol. chamomillae of ung. althaeae en wachtte eenigen tijd. Vooral vermijde men eene droevige vertooning of angstige verlegenheid.

Vertoont de koek zich eerst, placenta praevia, dan sterft gewoonlijk het kind, als de verlossing niet vaardig afloopt.

In 1719 meende hij in den bodem van de baarmoeder eene spier ontdekt te hebben, waaraan hij het vermogen van zamentrekken en om de nageboorte uit te drijven toeschreef. Over deze ontdekking was hij uitermaten verheugd, en werd door sommigen geprezen als de grootste weldoener van het vrouwelijk geslacht. In 1725 gaf hij in het nederduitsch eene verhandeling uit, en in 1726 een vervolg, waarin hij breed over het afhalen der nageboorte handelt. De eerste is door J. C. BOHLIUS in het latijn vertaald in zijne werken opgenomen. Beide worden gevonden in de nederduitsche vertaling van dezelve.

Volgens SCHREIBER heeft RUYSCH later zijn gevoelens over deze spier herroepen (104).

Hoe menschlievend ook zijne bedoeling, hoe behartigenswaardig zijn raad om voorzigtig, zonder overhaasting, zonder geweld, in dezen te handelen, en liever eenigen tijd te wachten, bij de toenmalige barbaarsche gewoonte, waren, zijn evenwel zijne beschouwingen zeer oppervlakkig en te eenzijdig ter liefde van zijne voorstelling. Zekerlijk zullen hem wel eens werkeloosheid, afmatting na eene ruwe behandeling, of hevige bloedstoringen voorgekomen zijn, en hoe dan te handelen, daarvan spreekt hij geen woord.

Reeds in zijne vroege jeugd had RUYSCH veel behagen in planten en bloemen, en in zijne studiejaren te Leiden lei hij zich met bijzonderen ijver toe op de kennis van inlandsche planten. Te Amsterdam als praelector in de ontleed- en heelkunde beroepen, schijnt hij zich wegens zijne drukke praktische bezigheden en onvermoeide ontleedkundige nasporingen daarmede minder bemoeid te hebben.

De kruidkunde was toen en vroeger bij de praktische geneeskundigen weinig geacht en werd beschouwd tot de apothekers te behooren. In de kruidkunde werden bij voorkeur bekende geneeskrachtige planten aangekweekt tot onderrigt voor de apothekers-leerlingen. Alleen bijzonder vermogende lieden kweekten uit liefhebberij fraaije vreemde planten aan.

Aan de leidsche hoogeschool had PAAW lessen over DIOSCORIDES gehouden. Men verdiepte zich, gelijk elders, om eenige overeenkomst te vinden tusschen de plantbeschrijvingen der oude Grieken en der hier te lande voorkomende kruiden. In de tweede helft der zeventiende eeuw kreeg de kruidkunde te Amsterdam eene aanmerkelijke uitbreiding. Invloedrijke liefhebbers, vooral JOANNES COMMELIJN en zijn neef CASPAR, spaarden geene moeite of kosten, om, bij den toen zoo uitgebreiden handel en scheepvaart, uit alle oor-

den zeldzame planten te laten overkomen en met alle zorg de aankweeking hier te lande te beproeven, zoodat later de amsterdamsche kruidtuin eene europesche vermaardheid verkreeg.

Toen RUYSCH, als opvolger van BLASIUS, in 1685 benoemd werd tot hoogleeraar in de kruidkunde, legde hij zich bijzonder toe op de kennis van vreemde gewassen, vooral om daarmede de praeparaten in zijn kunstkabinet op te sieren. In zijn vergevorderden ouderdom heeft hij met vernieuwden ijver het inwendig maaksel der planten getracht na te sporen en daardoor een wenk gegeven voor latere wijsgeerige plantenkunde.

Zijne onderzoekingen leidden hem tot eenige overeenkomst tusschen het inwendig maaksel der dieren en het weefsel der planten. Hij vond eene overgroote menigte van buisjes, even als het vaatnet in het dierlijk ligchaan, eindigende in zeer fijne takjes, die zich bij appels en peren verloren in het sappig weefsel, of doordrongen tot in het steenig of houtig zaadhuisje. Hij liet deze vruchten eenigen tijd in water tot zich een ligte graad van rotting vertoonde, nam voorzigtig de buitenschil weg, kneedde ze langzaam met de vingers en spoelde ze zachtjes in water, tot het vaatnet begon los te worden. Dan vertoonde zich eene groote overeenkomst tusschen dit weefsel en het samenstel van lever, en milt, als deze eene soortgelijke bereiding ondergaan hadden. Ook onderzocht hij op gelijke wijze het maaksel van verschillende bladen.

Hij ontdekte in dit weefsel bij onderscheidene vruchten en bladen een groot verschil, dat hij toeschreef aan het bijzonder maaksel der plantenbuisjes. En hieruit verklaarde hij het onderscheid zoo in den vorm der bladen als in den smaak der vruchten. De planten trokken uit den grond, waarin ze geplant waren, water. Dit, door de buisjes opgezogen en door het weefsel verspreid, bevorderde de ontwikkeling. Dit ontwikkelingsvermogen lag in het zaad: want wanneer

men de plant van eene aloë en van suikerriet in een met de zelfde aarde gevulden bak plantte en aan gelijke invloeden blootstelde, zoude de eene een bitter, de andere een zoet sap voortbrengen (105).

In zijn hoogen ouderderdom werd eerst P. HOTTON en later C. COMMELIJN hem als hulp toegevoegd. Deze zoude de vreemde, RUYSCH de inlandsche planten leeren kennen. Met J. COMMELIJN, A. SIJEN, W. TEN RHIJNE en TH. VAN ALMELOVEEN heeft hij het zijne bijgedragen tot de synonyma der planten, voorkomende in den *Hortus Malabaricus*, en met F. KIGGELAAR, na den dood van J. COMMELIJN, het eerste deel van de beschrijving van den amsterdamschen kruidtuin met eene latijnsche vertaling en aanmerkingen uitgegeven (106).

In de voorrede voor den *Thesaurus animalium* geeft hij eene beknopte opgave van de menigte voorwerpen van natuur en kunst in vijf kamers ten toon gesteld. Van het jaar 1700 tot 1728 heeft hij tijdelings kleine verhandelingen onder den naam van *Thesaurus* of *Adversaria* uitgegeven, waarin deze voorwerpen meer in bijzonderheden worden opgeteld, eenige voorname zaken meer uitvoerig beschreven en in plaat afgebeeld.

Dit kabinet of musaeum, aan welks versiering hij alles te koste legde, waarin hij leefde en zich bewoog, trok de algemeene aandacht van alle in- en buitenlandsche mannen van smaak en wetenschap, en werd bewonderd door ieder, die het zag (107). Onder deze behoorde ook de Keizer der Russen, PETER DE GROOTE, toen deze in 1693 Holland bezocht. Met bijzonder genoegen spreekt RUYSCH van het gemeenzaam verkeer met dezen vorst, die alles met aandacht onderzocht en hem eene bijzondere vriendschap bewees (108).

In 1717, toen de Keizer op nieuw herwaarts kwam, kocht hij deze verzameling voor dertigduizend gulden. Met alle inspanning begon RUYSCH aan eene nieuwe, die in den tijd van tien

jaren eene aanzienlijke uitbreiding verkreeg (109). Een gedeelte dezer tweede verzameling kocht de Koning van Polen voor twintigduizend gulden (111). J. HYRTL zegt: „te Leiden heb ik nog twee, zoo als men zeide, van RUYSCH afkomstige onbruikbare praeparaten aangetroffen, zoo ook in Greifswald. Overigens is van al deze schatten niets meer voorhanden. Sic transit gloria mundi” (112).

Dat RUYSCH door zijne onvermoeide nasporingen en kunstige opspuitingen, vooral omdat hij zekere geheimzinnigheid in acht nam, die niemand doorgronden kon, aan vele andere ontleedkundigen, die geen geloof sloegen aan zijne voorgevende ontdekkingen, aanleiding gaf tot afgunst en tegenspraak, lag in de algemeene beklagenswaardige gesteldheid van het menschelijk karakter en in den van ouds bekenden haat van wangunstige, zich noemende geleerden.

De zwaarste strijd had hij met zijn vroegeren leerling G. BIDLOO, die in een allerschandelijkst geschrift hem lasterde, waartegen RUYSCH zich vrij bedaard, in vertrouwen en overtuigd, dat de waarheid aan zijne zijde was, verdedigde, doch het zedeloos karakter van BIDLOO niet spaarde (113). Deze breuk werd niet weder geheeld.

J. J. RAU was in 1700 tegenwoordig bij eene openbare les, waarin RUYSCH voor het eerst de tunica nova in oculo vertoonde. „Hunc meum assertum Cl. RAVIUS, disciplina anatomica adeo insignis, tam indigne excepit, ut risu, imo vero elato cachinno rem exceperit coram omni spectantium corona” (114). Dit gedrag was zonder twijfel hoogst oneerbiedig en onbeschaamd. RAU had, toen hij, van Parijs gekomen, zich te Amsterdam vestigde, groote verplichting aan RUYSCH, doch liet spoedig blijken een onedelen naijver over het gevestigd aanzien van zijn weldoener. Ook deze strijd werd van beide kanten met overgroote bitterheid gevoerd. Later schijnen ze eenigzins verzoend te zijn (115).

Ook buitenlandsche geleerden benijdden RUYSCH, zoo als

onder anderen R. VIEUSSSENS en M. LISTER, doch meest uit afgunst of omdat ze hem kwalijk begrepen (116).

Ongelukkige tijden, wanneer persoonlijkheid met onedele wapenen strijd voert tegen de wetenschappen. De maatschappij wordt, wel is waar, voor een tijd gebaat door de kundigheden ook van zedelozen. Men vergoedt de vlugheid en scherpzinnigheid des verstands, doch stelt de ware humane wetenschap bloot aan miskenning en verachting en verhindert de algemeene beschaving der menigte, die toch altijd in hare voorgangers een zedelijk beginsel vordert en hoogacht.

Een edeler strijd had plaats tusschen BOERHAAVE en den vijftien-tachtigjarigen grijsaard. BOERHAAVE verdedigde met groote scherpzinnigheid en geleerdheid in een zeer lang gerekten brief de leer van MALPIGHIVS over het klierstelsel. Met geene mindere scherpzinnigheid verdedigde zich RUYSCH, ofschoon gevoelig, dat zijn beste en vertrouwdste vriend hem vrij scherp beoordeelde en maar al te duidelijk zijne voorin genomenheid met MALPIGHIVS liet doorschemeren. Hij schreef: „*quae contra artem meam dices, fere in iram possint incitare hominem, qui inclinaret in iracundiam*” (117). De oude vriendschap bleef echter ongestoord. Beider leerstellingen, hoe hoog in der tijd bewonderd en gevierd, zijn gevallen, en hebben plaats moeten maken voor nieuwe vindingen, die vroeger of later in het zelfde lot hebben gedeeld of zullen deelen. *Opinionum commenta delet dies*.

Het is geenszins te verwonderen, dat RUYSCH, om zijne buitengewone bekwaamheid en kennis zoo gevierd en als aanbeden, eerezuchtig werd voor mededinging, zeer prikkelbaar, mogelijk zich zelven hoog genoeg waardeerde. Bij zijne vaste lichaamsgesteldheid en buitengewone vaardigheid meende hij zich met zijnen zoon in alles wel te kunnen red den, zoodat hij op negen-en-tachtigjarigen ouderdom, in 1727, niet regt tevreden scheen, toen W. ROEL tot zijne hulp en bijstand benoemd werd (118).

Overigens moet hij een braaf en godsdienstig mensch ge-

weest zijn. HALLER, die hem meermalen zag, noemt hem een braven grijsaard, opregt, die zijne dwalingen wel wilde erkennen, eenvoudig van zeden, ijverig en onverdroten werkzaam, wel geen geleerde, die zijnen tijd besteedde aan het lezen van vele boeken, maar alleen zijne eigene oogen vertrouwde, waardoor hij zich niet altijd voor dwaling [kon vrijwaren, zoo als meermalen bleek. Hij was een zacht en overlegend heelmester. Ofschoon hij de overvloedigste gelegenheid had zeer vele en zeer zeldzame ziekte-gevallen en gebreken waar te nemen, beschrijft hij ze doorgaans zeer kort en oppervlakkig. Ontleedkunde was zijn hoofdbezigheid, zijn streven en leven. Zijne ontdekkingen waren zeker de voorname inhoud zijner heel- en kruidkundige lessen, zoodat er weinig tijd overschoot voor de dagelijksche uitoefening der genees- en heilkunde, anders dan bij consultatie (119).

Gedurende zijn lang leven was er noch in Nederland, noch elders in Europa, iemand, die een zoo uitgebreid en naauwkeurig onderzoek gedaan had naar het inwendig fijner maaksel van het menschelijk ligchaam. Hij moëte dan hoofdzakelijk zijn onderzoek te werk gesteld hebben omtrent het vaatstelsel, en het onderling verband der deelen tot verklaring der levensverrigtingen niet scherp in 't oog gehouden hebben; die tijd was nog niet gekomen. Naauwkeurig onderzoek, geene vruchteloze wijsgeerige betweterij was bij hem hoofdzak. Echter heeft hij aanleiding gegeven tot eene naauwkeuriger ontleedkundige kennis en den weg gebaad tot verder physisch onderzoek, dat bij betere hulpmiddelen zijne dwalingen leerde vermijden en het goede behouden. Hij was en bleef lang na zijn dood de roem der nederlandsche ontleedkundigen en zal altijd met eere herdacht worden.

Zijne werken bevatten vele zeldzame en belangrijke opmerkingen. Vroeger bij gedeelten uitgegeven, zijn ze onder den titel van *Opera omnia anatomico-medico-chirurgica* verzameld, gedrukt te Amsterdam in 1734 in drie deelen met fraaije platen, en in het nederduitsch vertaald door IJ. G.

ARLEBOUT, Med. Doctor te Weesp, te Amsterdam, 1744, beide in kwarto.

- (1) *Thesaurus Anatomicus* VI 43, *Obs. Anat. Chirurg.* 92.
- (2) SCHREIBER, in vita, 2.
- (3) WAGENAAR, *Amst.* III 260, en SCHREIBER verhalen dit. Echter noch zijn naam, noch zijne promotie worden in het album dier akademie gevonden. Men heeft hem zeker verward met zijn zoon HENRIKUS. Dat hij te Leiden moet bevorderd zijn, blijkt genoegzaam uit de *Epist.* xv 8, alwaar hij van HORNE noemt: »promotor meus aeternum colendus."
- (4) *Thesaurus*, I 21, II 14, VI 43, *Adv. Anat.* III 16, *Obs. An. Chir.* 98.
- (5) *Epist.* IV 10, XI 6, *Ep. ad Boerh.* 68, *Adv. Anat.* II 45.
- (6) *Ep. ad Boerh.* 70. (7) Deze dilucidatio wordt door HALLER zeer geprezen, *Meth.* 451, 535, *B. Anat.* I 530.
- (8) *Epist.* IV de liene, IX 89, XII 11, *Adv. Anat.* I 13, *Thesaur.* II 15.
- (9) *Praef. ante Obs. An. Chir.* en van LENNEP, *Memorab.* 140. De opgave van WAGENAAR, *Amst.* III 240, is onjuist.
- (10) G. J. ROOIJENS, *Godsd. redevoering bij het tweede eeuwfeest der doorluchtige school te Amsterdam*, 1832, 29.
- (11) A. TITSINGH, *Diana*, 11. (12) *Obs. An. Chir.* 26, 54, *Adv. An. Chir.* II 34, 36, *Tr. de musculo uteri*, 13, 28.
- (13) *Adv. An. Chir.* II 9. (14) II 44, *Obs. An. Chir. in dedic. et* 49, 52, 58. (15) van LENNEP, 141. (16) *Thesaur.* VI 5, *Ep. ad Bohlum* 4, 7.
- (17) *Ep. ad Boerh.* 62, *Adv. An. Chir.* II 26, *Thesaur.* IX praef. *Ep. ad Bohlum*, 8, *Thesaur.* I ad Lectorem. Hij was toen 90 jaren oud.
- (18) *Curae renovatae in dedicat.*
- (19) *Ep.* VI 9, 10, IX 11, XV 6, *Adv. Anat.* II 20, 26, III 17, 27, *Resp. ad Bidloun*, 19, *Ep. ad Boerh.* 61, *Obs. An. Chir. ad Lectorem.*
- (20) *Adv. Anat.* I 1, III 27, *Obs. Anat.* 40, 60, *Ep.* XIII 11.
- (21) *Ep.* XIII 9, *Thesaur.* X 15, *Tr. de musc.* 1, 3, 8, *Ep. ad Boerh.* 50; Cf. HALLER, *Meth.* 534, 561.
- (22) *Ep.* II 17, III 27, *Thesaur.* 17, 4, 46, *Ep. ad Boerh.* 66.
- (23) SCHREIBER in vita, 3, 4; *Ep.* III 27, XIII 13, 21. Deze HENRIKUS studeerde eerst te Amsterdam en verdedigde onder voorzitting van BERNAGE een *Specimen de consultatione medicorum* in 1694. Hij werd in 1696 door PH. MATTHAEUS senior te Franeker bevoor-

derd tot Med. Doctor, na het verdedigen eener *Diss. de Peripneumonia*. Het werk van JONSTON heeft hij vermeerderd en op nieuw uitgegeven onder den titel: H. RUYSCHII *Theatrum universale omnium animalium, piscium, avium, quadrupedum, exsanguium, aquaticorum, insectorum et anguium*, Amst. 1718, II vol. folio cum figuris.

(24) SCHREIBER, t. a. pl.; COLLOT D' ESCURY, *Holl. roem*, I Aant. 232.

(25) *Adv. Anat.* I 10, II 8, III 7.

(26) »Fateor credere me hoc quidem inventum tuae singularis industriae tale esse, ut in anatomicis nihil supra. Hic industriam tuam superasse solertissimi MALPIGHII sagacitatem fatebitur tanto superba cive Italia. Qui tua viderunt, negare non poterunt te in vasis describendis longe excelluisse prae summo MALPIGHIO." *Ep. ad Ruyschium*, 28, 29.

(27) »Si alius me ita urget, ac tu hic facis, putarem, quod vellet hocce modo elicere ex me tali arte meum artificum," antwoordde hij aan BOERHAAVE, *Ep.* 73.

(28) *Ald.* 61, 74. Zoowel de brief van den eenen als die van den anderen is lezenswaardig. BOERHAAVE ontwikkelde met deftigen ernst al zijne scherpzinnigheid en geleerdheid ter bestrijding. RUYSCH daarentegen antwoordde met zoo groote bedaardheid en opregtheid, in de volle overtuiging van de waarheid zijner zaak, dat men voor beiden groote achting en eerbied gevoelt.

(29) »Insaniere videbar principi in anatomicis viro, quando olim ossicula auditus arcte investiri vero periosteo scripseram." *Adv. Anat.* II 2, *Ep.* VIII. (30) *Adv. Anat.* III 29, *Musaeum*, 110.

(31) *Ald.* 108. (32) *Adv. Anat.* III 32, *Thesaur.* IX 10.

(33) *Adv. Anat.* II 6. (34) *Ald.* III 18. (35) *Diluc.* 10, 11, 12.

(36) *Ald.* 19, *Ep.* VI 10, 30. (37) *Ep.* III 39.

(38) In 1690 vertoonde hij nog in plaat de aorta ad et descendens, alsof ze onderscheiden waren. *Obs. An. Chir.* 66. Doch later toonde hij tot betere inzigten gekomen te zijn, en schreef *Ep.* III 29, 30: »aorta proprie in duos truncos a natura haud est divisa, unus enim idemque est truncus adscendens et descendens," en keurt de afbeelding van BIDLOO af. Zoo opregt erkende en verbeterde hij vroegere dwaling.

(39) Zie vooral zijne *De viscerum structura exercitatio anatomica in Opera omnia*, Lond. 1686, folio, 57.

(40) *Adv. Anat.* I 17, II 7, III 29, *Ep. ad Boerh.* 67.

(41) *Ep. ad Vaterum*, 12; Cf. HALLER, *Meth.* 429, 433.

(42) *Ep.* IV 6, 8, XV 7. (43) *Ep.* XI 3, XII 22, *ad Boerh.* 65, *Adv. Anat.* II 11; Cf. HALLER, *Meth.* 337, 420.

(44) *Thesaur.* I 16, 17, 22, III 22, 30, VI 22, X 18.

(45) *Adv. Anat.* II 2. Prof. SCHELHAMER ontkende dit eerst, doch erkende later zijne dwaling, *Ald.* III 4, *Ep.* XII 16. Hij had dit reeds geleerd in 1698, *Praef. ad Thesaur.* VI en noemt deze ontdekking eene zijner voornaamste, *Ald.* IX 6.

(46) *Ep.* XVI 10, alwaar hij zegt: »E qua membranula tamen non proveniunt uti BLASIUS, ejusque sectatores statuerunt." Hier evenwel had RUYSCH niet naauwkeurig gelezen. BLASIUS schrijft: »Arachnoidea filamentis nerveis, antequam duram meningem transeant, colligandis et in suo situ atque ordine servandis inservire videtur." *Obs. Anatom.* 50. (47) *Ep.* XII 21. (48) *Adv. Anat.* I 10, 11, 12.

(49) *Ald.* III 26. (50) *Ep.* XIII 11, *Adv. Anat.* III 5, *Thesaur.* II 5. Zeer uitvoerig wordt hier geschreven over de bloedvaten en zenuwen van het oog en deszelfs afzonderlijke deelen.

(51) *Ep.* XVI 8. (52) *Adv. Anat.* II 25, 26, *Diluc.* 10, *Ep.* XI 7, 10, *Thesaur.* III 19, VI 21, 37, *Musaeum*, 143, *Obs. An. Chir.* 30, *Ep.* V 6. (53) *Obs. An. Chir.* 93, *Ep.* XV 9. (54) *Obs. An. Chir.* 78, 79, 80.

(55) 26, 32, 54. (56) *Thesaur.* II 26, V 10, 25. (57) *Obs. An. Chir.* 8, 58, 59. (58) *Adv. Anat.* I 8, 11, 25. (59) *Thesaur.* VI 29.

(60) *Ald.* IX 26. (61) *Obs. An. Chir.* 50. (62) *Ald.* 62, 69.

(63) *Adv. Anat.* II 8. (64) *Obs. An. Chir.* 7, *Adv. Anat.* II 5.

(65) *Thesaur.* VIII 30, IX 22, 36.

(66) TITSINGH verzekert, dat deze BORST in 1680 het eerst deze breuk ontdekt heeft, en niet DUVERNEY, *Verdonkerde Heelkunst*, 791.

(67) *Obs. An. Chir.* 57. (68) 74. (69) 71. (70) *Thesaur.* II 6.

(71) *Obs. An. Chir.* 70. (72) *Thesaur.* VIII 21. (73) *Obs. An. Chir.* 40.

(74) 41. (75) 4. (76) 37. (76b) *Ep.* XIV 10, 17. (77) *Obs. An. Chir.* 29.

(78) 1. (79) 13. (80) 14. (81) *Thesaur.* VI 27, 36.

(82) *Obs. An. Chir.* 14. (83) 22. (84) *Adv. Anat.* II 5. (85) 21.

(86) 23. (87) III 17. (88) *Obs. An. Chir.* 17. (89) 43.

(90) *Adv. Anat.* I 8. (91) *Obs. An. Chir.* 33, 34.

(92) *Adv. Anat.* II 16. (93) *Obs. An. Chir.* 22.

(94) *Thesaur.* VIII 12. (95) *Obs. An. Chir.* 82.

(96) Voorrede voor de vertaling van P. PORTAL, *Praktijk der vroedmeesters en vroedvrouwen*, *Amst.* 1690.

(97) *Het gebruik der lepels hersteld, of kort berigt omtrent eenige instrumenten, dienende in de verloskunde*, *Middelb.* 1756, 7.

(98) SIEBOLD's *Journal für Geburtshülfe, undz.* VIII 2, 593.

(99) *Het Roonhuysiaansch geheim ontdekt, Amst.* 1753, herdrukt en vermeerderd in 1754.

(100) C. J. NIEUWENHUY'S, *geneesk. plaatsbeschrijving der stad Amsterdam*, I 380, II 70.

(101) Voorrede voor de verhandeling bij de vertaling van het traktaat van F. MAURICEAU.

(102) *Obs. Anat.* 25. (103) *Adv. Anat.* II 30. (104) in *vita.* 54.

(105) *Adv. Anat.* III 8, *Curae renovatae* op meerdere plaatsen.

(106) J. COMMELINI *Horti medici Amstelodamensis rariorum plantarum descriptio, et icones ad vivum aeri incisae. Opus posthumum, Latinitati donatum a F. RUYSCHIO et F. KIGGELARIO, Lat. et Belg. Amst.* 1697, folio. Tomus primus. Het tweede deel is door CASPAR COMMELIJN, ook met dubbelen tekst, uitgegeven, *Amst.* 1701, folio.

In 1707 was nergens in Europa een hortus, waarin zoo vele buitlandsche vreemde gewassen gekweekt werden, als te Amsterdam.

(107) Welk een indruk het beschouwen van zijne kunstverzameling maakte, blijkt uit het verhaal van C. H. ERNDT, die in 1707 RUYSCH eenige dagen bezocht. »Attonitos facit curiosos spectatores. Praecipua est illa mumia pueri cujusdam octennis, cujus corpus liquore et arte sua balsamandi tam nitidum post mortem conservavit, ut color juxta et consistentia cutis et musculorum visui et tactui naturales et quasi viventes se sistant. Partes omnes et membra hujus mumiae non indurata sunt nimis, sed molliuscula, et quasi succo et sanguine adhuc turgent ac vigerent constituta. Admirandum est artificium et plane inauditum, omnem fidem superans, nisi quis ipse viderit." Prof. RAU en anderen hielden het voor bedrog, en spotten er mede. Doch niemand was in staat zoo iets daar te stellen.

Hij meldt verder eenige praktische opmerkingen, die RUYSCH bij zijne lessen mededeelde, en niet of minder uitgebreid in deszelfs werken voorkomen. Zoo verhaalt hij, dat het Prof. BIDLOO te Amsterdam was overgekomen om eene ziekelijke vrouwenborst, die hij voor kanker verklaarde, af te zetten. Even voor de operatie werd RUYSCH in consult geroepen, die verzekerde, dat het geen kanker, maar eene eenvoudige verharding was. De operatie werd gestaakt. Er werd een cumienpleister opgelegd. Na eenige dagen werd het gezwel zachter en verdween langzaam. Bij die gelegenheid ver-

klaarde RUYSCH, dat men een wezenlijk kankergezwel met geene verhittende middelen, maar met verkoelende, vooral kwikzalven, moet behandelen. Zie zijn *Relatio de itinere suo anglicano et batavo*, *Amst.* 1711, 83, 85, 95, 127.

(108) *Adv. Anat.* II 13. (109) 3, 19, *Ep. ad. Boerh.* 67; BOHLIUS, *Diss. epist.* 8.

(110) HALLER, *B. Anat.* I 535. (111) SCHREIBER in *vita*, 77.

(112) *Leerb. van de Ontleedkunde van den mensch*, *Tiel*, 1857, 31.

(113) *Ep.* III 27, 28, IV 10, VIII 5, IX 510, *Resp. ad vindicias*, 12, 16, 18.

(114) *Adv. Anat.* III 5. (115) *Ep.* XIII. De brief van RAU aan RUYSCH en het antwoord van dezen *Adv. Anat.* I 21.

(116) *Thesaur.* VI 8, IX 6.

(117) *Ep. ad Boerh.* 61, 73, 74. (118) *Resp. ad Bohlum*, 7. Deze BOHLIUS schreef in 1725 over Pruissen, Borussia: »frigida patriae meae circa haec studia anatomica ora," *Ald.* 3.

(119) HALLER, *Meth.* 535, *B. Anat.* I 529, *Chir.* I 505, *Med. Pract.* III 160; SCHREIBER, in *vita*, 78, getuigt: »Fuit maxime religiosus, laboris amantissimus, frugalis neque unquam pecuniae prodigus pro gentis suae more." Deze, den Duitscher zoo hinderlijke, hollandsche zuinigheid evenwel overdreef RUYSCH niet, zoo als blijkt uit zijn verschil met den londenschen ontleedkundige S. ANDREE. *Adv. Anat.* III 27.

PIETER ADRIAANSZ VERDUYN.

Waarschijnlijk is hij omstreeks het jaar 1625, of iets later, te Amsterdam geboren en tegen het einde dier eeuw gestorven.

Vroeg had hij zijn vader verloren en werd als jeugdige knaap met bijzondere toegenegenheid verpleegd en tot de heilkunde opgeleid door zijn stadgenoot, den heelmeeester JACOBUS CORNELIUS, aan wien hij zich zóó verplicht achtte, dat hij hem steeds vader noemde. Dezen had hij vele belangrijke kunstbewerkingen zien verrigten en diens aanteeke-

ningen na zijn dood zorgvuldig bewaard en geraadpleegd. Met TULP, SYLVIVS en de voornaamste genees- en heilkundigen der stad was hij bekend geworden, wanneer hun oordeel en raad werd ingeroepen. In 1653 werd hij bevorderd tot heelmeester en verloor zijnen pleegvader in 1663.

Hij wordt geroemd als een zeer ervaren heelmeester, die, in navolging van zijn leermeester, met goed gevolg en vast beraden moed de gewigtigste kunstbewerkingen durfde ondernemen. Bij plaatselijke pijnen was hij een vriend van het gebruik van brandmiddelen.

Toen in 1693 eene nieuwe uitgaaf van het Wapenhuis van J. SCHULTETUS ondernomen werd, voegde hij, op aanzoek en raad van den leidschen hoogleeraar NUCK, daarachter twee- en-twintig wel eenvoudige, doch zeer belangrijke, aanmerkingen van wijlen zijnen pleegvader, meest betrekkelijk het wegnemen van zeer aanzienlijke ontaarde gezwellen en andere moeilijke kunstverrigtingen. Deze schijnen door den amsterdamschen doctor J. TELING in 't latijn vertaald te zijn en werden bij de derde, door G. DICTEN vermeerderde, uitgaaf van gemeld Wapenhuis in 1748 op nieuw geplaatst.

Aangemoedigd door het gunstig onthaal dezer waarnemingen, heeft hij in 1696 te Amsterdam uitgegeven: *Dissertatio epistolaris de nova artuum decurtandorum ratione*, waarin hij de voordeelen ontwikkelde om bij het afzetten der groote ledematen de spieren zoo veel mogelijk te sparen en een grooten lap van dezelve te bewaren, om de stomp te kunnen bedekken. Hij had zulks met goed gevolg te werk gesteld. Deze verhandeling werd in 't neder- en hoogduitsch en ook in 't fransch vertaald, doch vond spoedig tegenspraak (1).

Het was vooral zijn kunst- en stadgenoot ADRIAAN KOENERDING, heelmeester van het gasthuis, die zich daartegen verklaarde in een werkje, getiteld: *Nutte beschrijving van het heet en koud vuur, nevens het afzetten van scheen- en kuiltbeenderen na de oude en nieuwe manier naaukeurig onderzocht en wederlegd, Amst. 1698* en voor de tweede maal, met aan-

teekeningen voorzien door S. v. W. (van Wassenaar?), gedrukt te Rotterdam in 1739.

Hierin wordt door mededeeling van een brief van J. JOUNG, heelmeeester te Londen, getoond, dat deze manier van afzetten reeds vóór den jare 1678 in Engeland was beproefd, en dus niet eene nieuwe vinding van VERDUYN, noch door hem het eerst te Amsterdam uitgeoefend was. Ook kon zij geene zoo voordeelige, maar wel vele nadeelige gevolgen hebben, alwaarom hij aan de oude manier de voorkeur gaf.

VERDUYN schijnt later zijne voorgeslagene methode verlaten te hebben (2).

(1) HALLER, *Meth.* 739, 748, *B. Chir.* I 527.

(2) *Heelkundige onderwijzingen* van L. HEISTER, *vertaald* door H. ULHOORN, *Amst.* 1776, 586.

JOHANNES SWAMMERDAM,

Geboren te Amsterdam 1637 en gestorven 1680.

Zijn vader, apotheker te Amsterdam en een groot liefhebber van allerlei zeldzaamheden van natuur en kunst, had met groote moeite en kosten eene aanzienlijke verzameling, ook uit oost en west, bijeengebragt, die veler aandacht trok. Hij was een man van strenge begrippen en verlangde, dat zijn zoon zich in de godgeleerdheid zoude bekwamen. Deze echter toonde meer neiging voor de geneeskunde. Zulks werd hem later toegestaan. Het dagelijksch aanschouwen van zijns vaders rijke verzameling wekte reeds in zijne jeugd den lust om naar vermogen daartoe bij te dragen, en deze was met de jaren steeds aangewakkerd. Intusschen

oefende hij zich in de ontleedkunst, zekerlijk door het bijwonen der lessen van TULP en BLASIUS, doch vooral door eigen oefening, door het onderzoeken van dieren, inzonderheid van insekten.

Vier-en-twintig jaren oud vertrok hij in 1661 naar Leiden, hoorde de lessen van VAN HORNE en SYLVIVS en werd een bijzonder vriend van den later beroemden N. STENO. Beide legden zich met onverdroten ijver toe op de ontleedkunde, en deden toen reeds bij levend geopende honden onderzoek omtrent de mogelijke ademhaling bij de ongeboren vrucht. Dat deze en soortgelijke proeven nog met weinig overleg en omzigtigheid geschieden, blijkt uit eene proeve van SWAMMERDAM, toen bij een levenden hond de met kracht ingedreven lucht door de longaders tot in de holligheid van het hart als blaasjes doordrong. Ook had hij reeds onderzoek gedaan naar den ductus thoracicus bij honden (1). Tegen het einde van 1663 bevorderd tot candidaat in de geneeskunde, reisde hij naar Frankrijk en deelde met zijnen vriend STENO in de bijzondere achting en toegenegenheid van M. THEVENOT, een aanzienlijk begunstiger van natuurkundige wetenschappen te Parijs, in wien alleen hij later betuigde een getrouw waarachtig vriend en onder alle menschen niemand hem gelijk gevonden te hebben. Hier hielden zij zich bezig met het onderzoek van bebroede eijeren, de ontwikkeling van het kuiken en vooral met het nasproren en ontleden van allerlei bloedeloze diertjes.

In 1665 keerde hij terug naar Amsterdam en werd een zeer werkzaam medelid van het daar bestaand geneeskundig gezelschap ter bevordering van ontleedkundige kennis. Vooral door den invloed van zijnen hooggeachten vriend M. SLADUS, kreeg hij verlof de lijken in het stads gasthuis te mogen openen, waarvan hij bij elke gelegenheid vlijtig gebruik maakte. Tegen het einde van 1666 ging hij weder naar Leiden en werd in Februarij 1667 bevorderd tot Med. Doctor, na het verdedigen van eenige stellingen over de

ademhaling. Kort daarna heeft hij dit onderwerp meer breedvoerig behandeld in zijn *Tractatus physico-anatomico-medicus de respiratione usuque pulmonum*, Lugd. Bat. 1667, 8°. Hij noemde dit „primitiae sui in medicina doctoratus,” en droeg het met een dankbaar hart op aan zijnen begunstiger THEVENOT. Later is het zonder eenige verandering aldaar herdrukt in 1679 (2).

De wijze, waarop de ademhaling plaats had, was naar zijn inzien nog niet duidelijk opgehelderd: men had zulks niet eens beproefd. Door de beweging der borstspieren en van het middenrif werd wel de borstkas uitgezet en verruimd, maar de groote vraag was, hoe nu de lucht in de longen drong en weder uitgedemd werd: want de longen volgen de uitzettende beweging der borstkas niet, wanneer de inademing belet werd of de lucht bij belangrijke borstwonden naar binnen drong (3). Geheel ingenomen met de leer van CARTESIUS omtrent eene fijne aetherische luchtstofte, de kringwijze of draaijende beweging en de ijelheid en samenpersbaarheid derzelve, verbeeldde hij zich, dat door de beweging der borst- en buikspieren de buitenlucht in eene zonderlinge draaijende beweging gebracht en door neus of mond, waar ze minder tegenstand vond, naar binnen in de longen gedreven werd (4). Hierbij riep hij de leer der fermentatie en der spiritus animales van SYLVIVS te hulp. En toen anderen zijne stellingen betwijfelden, nam hij zijne toevlugt tot eene fijne luchtstofte tusschen de longen en de borstkas, die door vleesch en been, ja zelfs door muren, heendrong om de ademhaling te bevorderen (5).

Zonderling is het, dat de werkzame, scherpzinnige man, die vele wel doordachte proeven deed, zóó zeer door zijne cartesiaansche en sylviaansche denkbeelden en daarop gegronde hypothesen, die naar de toenmalige kennis van de lucht wel eenigen schijn van waarheid hadden, misleid werd, dat hij aan THEVENOT kon schrijven: „resolvete controversias de respiratione forsan commodius per aeris manifestam gravita-

tem majori tamen labore potuisssem exsequi, nisi medicis maluisssem scribere, quibus haec mea selecta hypothesis faciliior erit intellectu."

Het tegendeel had plaats. Hij vond veel tegenspraak. Zijn leermeester SYLVIVS verklaarde zich bij de tweede uitgaaf zijner disputationes, schoon onder bedekte termen, vrij stellig tegen hem (6). Ook DIEMERBROEK bestreed zijne denkbeelden over de beweging van het diaphragma (7). En LAMZWEERDE schreef eene vrij uitgebreide, evenwel onvoldoende, scholastieke wederlegging.

Afgezien van zijne bijzondere inzigten, waarvan hij zich volkomen overtuigd hield, bevat deze verhandeling vele niet onbelangrijke opmerkingen. In 1664 ontdekte hij de klapvliezen der vasa lymphatica. Hij onderzocht de ademhalingsverrigtingen bij vogels en bij koudbloedige dieren, visschen en slangen, waar het diaphragma ontbrak. Hij maakte voor zich een thermometer om den warmtegraad van het bloed te bepalen.

Met VAN HORNE werd hij bijzonder vertrouwd. Gezamenlijk deden zij ontleedkundige onderzoekingen, zoo als over de gal-afscheiding, eene zonderlinge weinig wetenschappelijke proef (8), doch bijzonder over de geslachtsdeelen bij beide seksen. Met bescheidenheid, waarin evenwel zekere eigenlof doorschemert, verhaalt hij, hoe meermalen het toeval hem tot onverwachte ontdekkingen leide en welk een groot vertrouwen VAN HORNE in zijne bekwaamheid en kundigheid bij het ontleden stelde. Al hunne bedenkingen en uitvindingen waren gemeen goed. VAN HORNE betaalde de kosten en SWAMMERDAM verrigtte de meeste werkzaamheden, teekende alles op en maakte er afbeeldingen van. Een en ander werd meermalen ter beoordeeling gezonden aan SLADUS, STENO, BLASIUS, SYLVIVS en anderen.

Ook begon hij toen inspuitingen der bloedvaten met gesmolten was te doen, en was waarschijnlijk de eerste uitvinder dezer kunst. Het onderzoek van het vaatstelsel geschiedde

toen òf door opblazen òf door het inspuiten van verschillend gekleurde vochten, waardoor de vaten slechts voor korten tijd zichtbaar bleven; daarom beproefde hij inspuitingen met eene vastere stof, waardoor de vaten stijf werden en lang bewaard konden worden. Vrij oppervlakkig maakt hij melding van zijne wijze van inspuiten; hij zoude zulks later meer duidelijk beschrijven, doch hield het geheim. Bij J. SCHRAEDER vindt men daaromtrent eenige bijzonderheden.

Na den dood van VAN HORNE heeft hij uitgegeven: *Miraculum naturae, sive uteri muliebris fabrica, notis in J. VAN HORNE prodromum illustratum, Leid. 1672, 4°*, opgenomen in de *Bibl. Anat.* van J. MANGETUS.

VAN HORNE had zijn brief aan ROLFINK, of *Prodromus*, met zekere overhaasting en spijt, „ne mihi ipsi defuisse vi-dear, et quia praestat praevenire quam preveniri,” geschreven, toen R. DE GRAAF weinige dagen vroeger over het zelfde onderwerp een geschrift had uitgegeven. In dien prodromus nu had VAN HORNE veel als eigene waarneming opgegeven, hetwelk SWAMMERDAM tracht te bewijzen het zijne te wezen, door hem in het lijk nagespoord, gevonden en in teekening gebragt, waarvan de praeparaten nog bij hem konden gezien worden en afbeeldingen gedrukt en uitgegeven waren.

Geheel zonder schuld schijnt VAN HORNE zeker niet. Waarschijnlijk was zulks toe te schrijven aan zekere onbegrijpelijke traagheid, mogelijk aan eenigen naijver jegens zijnen hooggeachten vriend, of aan zekere bezorgdheid en wantrouwen omtrent de voorgewende ontdekkingen, die hij bij gebrek aan genoegzame voorwerpen niet nader had kunnen bevestigen, hetwelk hij zoo zeer verlangde. Vooral DE GRAAF wordt hier door SWAMMERDAM in een ongunstig daglicht geplaatst, als ontrouw gehandeld hebbende jegens VAN HORNE, „non minus audacter quam inpudenter.” Hierdoor ontstond tusschen hen, die vroeger goede vrienden schenen,

eene onverzoenlijke vijandschap. Doch hoe het ook mogte zijn, niemand zoude ontkennen, dat VAN HORNE het eerst, en wel reeds vóór het jaar 1668, geleerd heeft de duidelijke takverspreiding der bloedvaten van den uterus, van de tubae en van de ovaria; de vereeniging van de arteria spermatica met de hypogastrica; de kliertjes van het collum uteri; de opening van de tubae in utero, derzelver schijnbare overeenkomst met de cornua uteri bij de dieren, en de vaatrijke gesteldheid der ligamenta rotunda: welk alles DE GRAAF zich toeëigende.

Onder de vele vrij naauwkeurige eigene waarnemingen en de daaruit afgelegde gevolgen omtrent de geslachtsdeelen bij den mensch en onderscheidene dieren komt ook eene voor, als een bewijs zijner naauwlettende opmerking, dat hij zuivere chyl in de darmscheils-aderen had aangetroffen, hetwelk toen een zeer betwijfeld punt was en gebleven is. De waarheid dier waarneming, dat zulks somtijds plaats heeft, is later bevestigd door den hoogleeraar G. VROLIK (9).

Een en ander bewijst hoe naauwkeurig hij te werk ging, en dat hij veel heeft bijgedragen tot eene betere kennis van het maaksel en de verrigtingen der geslachtsdeelen, en door zijne opspuitingen tot de leer van de verbreiding der bloedvaten tot in de vasa capillaria. Belangrijk was ook zijne ontdekking van het ontstaan van breuken, zoo bij mannen als vrouwen. Ook bestreed hij de gevoelens van SYLVIVS en DE GRAAF wegens den zuren aard van het pancreasvocht (10). En ofschoon latere onderzoekingen mogen geleerd hebben, dat hij in sommige opzigten gedwaald heeft, verdient hij als ijverig en naauwkeurig ontleedkundige van zijnen tijd den lof der nakomelingschap.

Zijne voornaamste bezigheid evenwel was steeds geweest en bleef het onderzoek van het maaksel en de huishouding der bloedeloze diertjes, waaraan hij zestien jaren lang met ongeloofelijke vlijt en geduld, met inspanning van alle krachten en opoffering van zijn geldelijk vermogen, dag en

nacht gearbeid heeft tot in het jaar 1675; niettegenstaande zijn vader hem zeer lastig viel, daar door dezen arbeid niets verdiend, maar integendeel veel geld en tijd verspild werd. Hij had ongeveer drie duizend voorwerpen onderzocht, doorzocht, de meesten ontleed en tot in de kleinste deelen naauwkeurig beschreven en afgeteekend, en daarvan in 1669 en 1675 de bewijzen gegeven door de uitgave van twee kleine verhandelingen in het nederduitsch.

Zijne gezondheid en krachten waren geknakt. Door aanhoudende koortsen gekweld, verviel de vroeger eierzuchtige en werkzame man tot zwaarmoedigheid, waartoe veel bijdroeg het lezen der vrome geschriften van de gemoedelijke dweepzieke ANTOINETTE BOURIGNON. Hij kreeg een walg van de wereld en van zijne vroegere onderzoekingen, die hij als ijdelheid en voedsel van zijnen hoogmoed beschouwde. Hij wilde van dien last bevrijd zijn. Daarom trachtte hij zijne keurige verzameling en handschriften te verkoopen, doch vond geen koper. Kort vóór zijn dood maakte hij bij uiterste wilsbeschikking zijne handschriften aan THEVENOT. Alles scheen later verloren, doch eene halve eeuw later ontdekte BOERHAAVE dezelve, kocht ze, schikte alles in orde en heeft ze onder den titel van *Bijbel der natuur of historie der insekten*, voorafgegaan van eene zeer uitvoerige beschrijving van 's mans leven en werkzaamheden, uitgegeven te Amsterdam in 1737 in twee folio deelen met keurige platen. Dit werk werd in 't hoogduitsch, fransch en engelsch overgezet en verwekte eene algemeene bewondering, „hoe een afgezonderd behoeftig man had kunnen beginnen, voortzetten en volbrengen meer dan alle schrijvers van vorige eeuwen.”

Bewonderenswaardig is vooral de ontleding der kikvorschen, slakken en vooral der bijen, zoodat een der grootste natuurkundigen van onzen tijd, de beroemde CUVIER, verklaarde, niets daarbij te kunnen voegen.

Wij meenen met BOERHAAVE te mogen instemmen: „Men

mag vrij door het voorbeeld van SWAMMERDAM uitdagen die volkeren, dewelke de Hollanders verwijten hare botheid, die altijd moet gewet worden door vonden van uitheemschen. Laten zij eens toonen voor bekwame regters iets dergelijks, dat elders is voortgebracht. Hier blijkt, dat ook in ons land verstanden voorkomen (hoewel zeldzaam), die uit zich zelven groote uitvindingen maken" (11).

SWAMMERDAM was in zijne jeugd niet wetenschappelijk onderwezen en verstond het latijn gebrekkig, zoodat hij zijne opstellen door een ander in die taal liet overbrengen, waardoor ze bij de eerste lezing wel eens moeilijkheid veroorzaken. Hem ontbrak die vrije verlichte geest, welken de klassieke lectuur bij vlijtige beoefening van tijd tot tijd ontwikkeld. Ook was hij niet geheel vrij van bijgeloovigheid, zoo als blijkt uit zijne verhalen van den invloed der verbeeldingskracht op de vrucht.

Door een strengen vader in het toenmalig stijf dogmatismus opgevoed, was zijn anders eierzuchtig karakter stuursch en onsprakzaam geworden, zoodat hij zich bij THEVENOT in het gezelschap van geleerden terughield, zich vleijende met zijne vertoonde vaardigheid in het ontleden van insekten. Dit stuursch en zwijgend karakter deed hem alleen voor zich zelven en voor zijne hartstogtelijke liefhebberij leven. Eerder had men mogen verwachten, dat de ruimere inzigten in de ontwikkeling van het dierlijk leven bij de gedaante-verwisseling der insekten, waartoe zijne onderzoekingen ruimschoots aanleiding gaven, zijn hart zouden hebben verwarmd en vatbaar gemaakt voor verhevene gedachten en menschlievende handelingen. Maar treurige lichaamszwakte, een somber gemoedsbestaan en de vrekheid van zijn vader, doch vooral de hevige twist met DE GRAAF, vergalden zijn laatste levensjaren en stortten hem in eene geestdoodende zwaarmoedigheid.

Ofschoon hij dan ook door overdreven eierzucht ten opzichte

van VAN HORNE niet vrij te pleiten is van laatlunkendheid en hij zich zelven ten zijnen koste heimelijk mogt pogen te verheffen; — ofschoon hij zich jegens DE GRAAF, zonder nijdige jaloersheid over zijne groote bekwaamheid en algemeene achting, met meerdere voorzigtigheid had behooren uit te laten, — daar, naar ons inzien, de waarheid op de zijde van DE GRAAF was, — verdiende hij evenwel niet de, altijd laakbare, schandelijke verguizing en verwenschingen, die DE GRAAF in trotschen jeugdigen overmoed over hem uitbraakte, doorgaande, doch vooral tegen het einde van diens verdediging. Treurig voorbeeld van het in die dagen zoo algemeen, doch altijd beklagenswaardig, hoogmoedig twisten over de eer der eerste vinding! De gevolgen waren voor beiden even noodlottig. DE GRAAF, door drift verhit, stierf korten tijd na de uitgave van zijne verdediging.

De geest der leidsche hoogeschool was toen zeer verre van zachtmoedig, verschoonend en vredelievend te zijn. De groote opgang van SYLVIVS, zijne fransche wellevendheid en fluweelen tong, waardoor hij zijne leerlingen wist te boeijen, was een doorn in het oog zijner ambtgenooten. Ook hij spaarde geene hoogst beleedigende woorden jegens andersdenkenden en gaf daardoor een allerslechtst voorbeeld aan zijne studenten. VAN HORNE, wel zeer eierzuchtig, altijd werkzaam, doch niet haatdragend, bepaalde zich bijna uitsluitend bij ontleedkunde; eene bezigheid, die weinige vooruitzigten gaf en veel tijd en moeite kostte. SYLVIVS leerde de praktijk, hoe die gemakkelijk, zonder veel omslag, kon geleerd worden, om aanzien en geld te verdienen. De keus der studenten was niet moeilijk, wien zij vooral moesten aanhangen en volgen om spoedig met glans in de maatschappij vooruit te komen.

SWAMMERDAM leefde meest afgezonderd, sloot zich op in zijne werkplaats en onderzocht dingen, bij de groote menigte van luttel waarde, ja verafschuwde. Hij had weinig aanzien

naar buiten, alleen bij de genen, die nader met zijne werkzaamheden bekend waren, en verstoutte zich de geliefde denkbeelden van zijn vroegeren leermeester SYLVIVS te bestrijden. DE GRAAF, een opgeruimd vrolijk jongman, in zijne jeugd goed onderwezen, door zijn verkeer in Frankrijk wellevend, was een bijzonder geliefd leerling van SYLVIVS, dien hij hemelhoog prees en wiens denkbeelden over de geneeskunde hij met mond en pen verdedigde. Hij was geacht en bemind en had, zoo hij zegt, eene uitgebreide winstgevende praktijk. De een was bij zijn leermeester veracht, zoo niet gehaat; de ander bemind en werd overal aanbevolen. Was er meer noodig om het vuur eener smeulende jaloerschheid en naijver te doen ontbranden tusschen tijdgenooten, vroegere akademie-vrienden, beoefenaars van de zelfde wetenschap en in elkanders nabuurschap woonachtig?

Dit was de beklagenswaardige levensloop van een man, die bij gunstiger omstandigheden zeer gelukkig en algemeen geacht had kunnen zijn. Zijne onmiskenbare verdiensten zijn lang na zijn dood erkend en zullen altijd blijven leven.

(1) BARTHOLINUS, *Ep.* IV 297, 392.

(2) HALLER zegt van deze verhandeling: »pulcerrimum opusculum plenissimum experimentis." *Ad Meth.* 347. »Nihil hujus speciminis simile hactenus aut in Belgio prodierat, aut alibi." *B. Anat.* I 540.

(3) *Tractatus*, 13, 17, 21, 35, 54.

(4) *Ald.* 39. »Solo pulsu, minime vero attractione fugave vacui seu motu quodam spontaneo," en 119: »CARTESII fundamenta firmissima et inconcussae veritatis confirmare conati sumus." HALLER zegt: »per machinas et instrumenta demonstravit nullum dari cartesianum circulum, sed eo cogeri aërem ubi minus resistatur." *Ad Meth.* 348, en in *B. Anat.* I 541: »Circulum cartesianum noster admittit et fermentationes, non aliter a suis praeceptoribus doctus." Zie ook *Elem. Physiologiae*, III 229. Hoe hoogst belangrijk en meestal naauwkeurig de aanmerkingen van HALLER in zijne geschied- en letterkundige werken ook verdienen geacht te worden, vindt men

evenwel hier en daar eenige tegenstrijdigheden, zoodat ze onderling behooren te worden vergeleken.

(5) *Tractatus*, 74, 75. »Propter expulsam e pectore subtilem materiam pulmones solo aeris motu et appulsu per totam pectoris concavitatem plenarie ac quaquaversum expandi atque dilatari cōguntur.”

(6) *Disp.* VII in *Opera*, 24. (7) *Anatomia*, 257.

(8) *Tractatus*, 88. (9) *Alg. Konst- en Letterbode*, 1801, II 35.

(10) JUSTUS SCHRADER, *Decades quatuor observationum anatomico medicarum*, *Amst.* 1674, waarin op onderscheidene plaatsen vele belangrijke waarnemingen, bij het ontleden van lijken door RUYSCH, VAN HORNE, SYLVIVS en SWAMMERDAM gedaan, voorkomen. Deze SCHRADER, een tijdgenoot van hem en leerling van VAN HORNE en SYLVIVS, was een zeer geacht Med. Doctor te Amsterdam, die bij vele schrijvers van dien tijd met lof genoemd wordt. Behalve dit boekje heeft hij het tweede en derde boek der praxis medica van SYLVIVS na diens dood uitgegeven.

(11) Hoogst belangrijk is de levensbeschrijving van SWAMMERDAM door BOERHAAVE. Deze is hoofdzakelijk en soms woordelijk gevolgd.

MORHOF, die hem te Amsterdam bezocht en zijne verzameling met bewondering zag, noemt hem: »vir admirabilis. Non credo vivere nunc virum, qui curiosius insectorum naturam et ortus inquisiverit. Nullam metamorphosim agnoscit insectorum, sed graduale aliquod incrementum.” *Polyhistor*, II 438.

HALLER zegt van hem: »egregias dedit lymphaticorum icones juvenis laboriosissimus.” *Meth.* 526. »Vir mirae solertiae et patientiae in minutissimis animalium partibus dissecandis unicae. Inventor materiae ceraceae ad vasa replenda.” *B. Anat.* I 540.

REGNERUS DE GRAAF,

Geboren te Schoonhoven 1641, gestorven te Delft 1673.

Zijn vader, een geacht burger en schrander stads bouwmeester te Schoonhoven, zorgde, dat zijn zoon in zijne jeugd goed onderwezen werd. Roomschgezind zijnde, genoot

hij waarschijnlijk het eerste wetenschappelijk onderwijs te Leuven en vond in PLEMP eenen goedgunstigen leidsman (1). In 1661 of daaromtrent ging hij naar Utrecht om in de geneeskunde te studeeren en oefende zich vooral bij DIEMERBROEK in de ontleedkunde (2). Van daar vertrok hij naar Leiden, hoorde VAN HORNE en werd een bijzonder geliefd leerling van SYLVIVS. Naauwelijks twee-en-twintig jaren oud, in 1663, schreef hij eene kleine verhandeling over het succus pancreaticus, in den geest van zijnen hooggeachten leermeester. Twee jaren later reisde hij naar Frankrijk, alwaar hij op onderscheidene plaatsen gelegenheid had lijken te openen, vooral met het oogmerk om onderzoek te doen naar het pancreas, waardoor hij veel opzien baarde (3), en werd in Julij 1665 met lof bevorderd tot Med. Doctor te Angers.

Na zijne bevordering ging hij naar Parijs, vertaalde zijne vroegere verhandeling in het fransch, kwam met vele geleerden in kennis en ook met den Abt PIERRE MICHON BOURDELOT, lijfmedicus van den Prins van Condé, aan wiens huis vele geleerden wekelijks zamenkwamen, vooral om de leerstellingen van CARTESIUS te bespreken en tegen die van ARISTOTELES en GALENUS te verdedigen. Hier had hij gelegenheid aanmerkingen over zijn geschrift te hooren, deze op te helderen of te wederleggen.

Na verloop van eenige maanden schijnt hij weder naar Angers vertrokken te zijn (4) en kwam in 1667 in het vaderland terug.

Hij vestigde zich te Delft. Hier genoot hij groote achting en kreeg eene ruime praktijk, waardoor de afgunst zijner kunstbroeders werd opgewekt. Zijne eerste verhandeling heeft hij toen op nieuw, omgewerkt en vermeerderd, uitgegeven onder den titel: *Tractatus anatomico-medicus de succi pancreatici natura et usu*. Inmiddels was hij steeds bezig met ontleedkundige nasporingen, vooral van de geslachtsdeelen bij beide seksen, waarmede hij reeds te Utrecht begonnen en steeds bezig geweest was.

In 1668 heeft hij uitgegeven *Tractatus de virorum organis generationi inservientibus*, waarover hij eerst het oordeel van SYLVIVS gevraagd had, en in 1672 *de mulierum organis*, beide met fraaije door hem zelven geteekende platen, doch waarop alles afzonderlijk, zonder verband met de omringende deelen, wordt afgebeeld.

Deze verhandelingen, vermeerderd met twee kleine opstellen *de clysteribus* en *de usu siphonis in anatomia*, en zijn laatste geschrift: *Defensio partium genitalium*, tegen SWAMMERDAM, zijn uitgegeven te Leiden in 1677 en te Amsterdam in 1705 onder den titel: *Opera omnia*. Hier vóór is eene korte levensbeschrijving van hem geplaatst.

De verhandeling *de succo pancreatico* noemt HALLER „juvenile opusculum.” En waarlijk, men leert hem kennen als een overmoedig jongeling, die zich zeer veel aanmatigt. „*Spe-ramus fore, ut praxin facientibus admodum acceptus atque utilis futurus sit noster tractatus, nam eum in scopum solummodo collimat, ut singulis medicinam profitentibus ansam det, quo citius tutius atque jucundius aegrorum calamitatibus succurrere queat*” (5). Naauwelijks vijf-en-twintig jaren oud, had hij zijn meesten tijd besteed aan ontleedkundig onderzoek; hij was pas een jaar begonnen te praktiseeren. Laat hem vier of vijf jaren te Utrecht en Leiden gestudeerd en ongeveer twee jaren in Frankrijk doorgebracht hebben (6), meest, zoo als hij zelf te kennen geeft, om naar zijn geliefd pancreas-vocht onderzoek te doen, — men kan niet veronderstellen, dat hij uit genoegzame ondervinding in staat was de *vera medicina ab empirica* te kunnen onderscheiden en apodictisch te beslissen, dat genoegzaam alle ziekten uit eenige ontaarding van het alvleesch-vocht zouden ontstaan, en door sp. volatiles, loogzouten, kreeftsoogen, olieachtige emulsien en opium moeten genezen worden. En deze hooge toon wordt in alle zijne schriften maar al te veel aangetroffen. De geheele verhandeling is eigenlijk eene lofrede op zijnen

leermeester en eene uitbreiding van diens nieuw leerstelsel ook door scheikundige proeven. En dat SYLVIVS daarmede zeer in schik was, laat zich denken.

Het was een denkbeeldige inval van SYLVIVS geweest, dat de ontaarding van het succus pancreaticus de mede-oorzaak van de meeste ziekten konde zijn of werkelijk was, zonder ooit dat vocht gezien of onderzocht te hebben. DE GRAAF toonde, na veelvuldig onderzoek bij een groot aantal levend geopende honden, door eene vernuftige met groote omzigtigheid en moeite te werk gestelde proef, het vocht aanschouwelijk, zoodat deszelfs aard buiten het ligchaam kon worden onderzocht. Hij noemt het daarom ook „succus noster, a nobis primo detectus” (7). Soms vond hij het smakeloos, doch meest zuurachtig, ook wel eens zoutachtig, doorgaans overeenkomende met het speekselvocht. Ook had hij wel eens steentjes in de klier aangetroffen. Hij beweert, dat dit vocht onder sommige omstandigheden de oorzaak wordt van vele ziekten, en wel bepaald die is van tusschenpoozende koortsen, waarbij hij de leer der fermentatie van zijn leermeester op den voorgrond stelt.

In de verhandeling: *de virorum organis* verwerpt hij het heerschend denkbeeld, dat de ballen klieren waren, en verhaalt als eene bekende zaak, dat men vroeger bij breuklijders de ballen wegsneed, waarmede sommigen veel geld verdienden, doch dat deze wreede behandeling sedert het gebruik van breukbanden geheel verouderd was (8). Velerlei oude denkbeelden worden vermeld en wederlegd. Volgens zijn onderzoek bestonden de ballen uit een kluwen zeer fijne bloedvaatjes, die tot eene aanzienlijke lengte konden ontwikkeld worden (9). De vasa deferentia vereenigden zich werkelijk met de vesiculae seminales, waarin het semen bewaard werd, schoon anderen zulks ontkenden. De arteriae spermaticae strekten in eene regte rigting naar de ballen. Ook onderzocht hij het maaksel van de penis (10). Alles is doormengd met vele bijzondere opmerkingen zoo van hem

zelve als van zijn leermeester, door goede platen opgehelderd, en beschreven met eene naauwkeurigheid, die alle vroegere beschrijvingen verre overtreft, en waaraan lang daarna weinig is toegebracht of verbeterd.

De verhandeling: *de mulierum organis* is met veel vlijt bewerkt en uitgebreider dan de voorgaande. Hij ontkent alle overeenkomst tusschen de mannelijke en vrouwelijke teeldeel, waarvan men vroeger droomde; ook de vergelijking van de vrouwelijke baarmoeder met de cornua uteri bij de dieren is ongepast. Het bestaan van een afzonderlijk hymen wordt ontkend, ofschoon hij eenige rimpelige vernaauwing aan den ingang der vagina erkent (11).

In de ovaria, die men vroeger verkeerd voor testes muliebres hield, vond hij somtijds kleine ligchaamtjes als kogeltjes, „qui glandularum ad instar ex multis particulis a centro ad circumferentiam recto quasi ductu tendentibus conflantur, et propria membrana obvolvuntur. Hi globuli post coitum tantum in ovariis distinguntur, unus aut alter, prout animal unum aut plures foetus in lucem edit” (12). Deze verschillen bij onderscheidene dieren in kleur en in grootte. De later genoemde corpora lutea.

Behalve deze vastere kogeltjes bevatte het ovarium kleine blaasjes met een helder vocht gevuld, even als eiwit, zoo als bij koking bleek. Deze blaasjes hield VAN HORNE voor eitjes. En deze benaming kwam hem zeer gepast voor van wege de volkomene overeenkomst met de eijeren der vogels. Volgens zijn denkbeeld waren ze een voorbestaand wezenlijk deel van het vrouwelijk ligchaam, hetwelk slechts door het mannelijk semen moest worden opgewekt om verder in het moederlijk ligchaam te worden ontwikkeld. Deze zijn later bestempeld met den naam van ovula Grafiana.

Men vindt deze eitjes bij alle vrouwelijke dieren, doch verschillende, zoo in grootte als in getal, gelijk STENO, die meer gelegenheid had vele dieren te onderzoeken, hem verzekerd had. Den inhoud dezer eitjes vergelijkt hij met den

dojer der vogeleijeren, en stelt daarin het eerste beginsel of de kiem van de toekomstige vrucht, hetwelk door de trompetten of tubae fallopianae naar de baarmoederholte wordt overgevoerd. „Tubarum usum esse judicamus, quod subtiliori masculini seminis portioni transitum concedunt ad ovarium, ut ova ea ratione faecundata et ex ovario propulsa a tubis excipiantur, et ad uterum deducantur” (13). Het in de baarmoeder gekomen eitje scheen hem als uit twee vliesjes te bestaan, met eenige tusschenruimte, waarin hij meende de twee vliezen der vrucht, chorion en amnion, te onderkennen (14). Hier werd het verder ontwikkeld. Er had geene gemeenschap van bloedvaten plaats; er ging van [den kant der baarmoeder slechts een melkachtig vocht tot de vrucht over (15).

Om dit nader duidelijk en zichtbaar te bewijzen, deed hij vele proeven met bevruchte konijnen, waarbij hij eerst na verloop van eenige uren de verandering der eitjes in het ovarium onderzocht, en den derden dag na de bevruchting een meer ontwikkeld eitje in een der cornua uteri ontdekte. Deze onderzoekingen werden vervolgens van dag tot dag tot aan de geboorte voortgezet en getuigen van zijn geduld en naauwkeurigheid bij het doen zijner waarnemingen.

Sedert ARISTOTELES was het onderzoek naar de verrigtingen der geslachtsdeelen steeds een onderwerp geweest, hetwelk ieder geleerde op zijne wijze meende te kunnen ophelderen en verklaren. De voorstelling van DE GRAAF overtrof wel alle vroegere denkbeelden in eenvoudig- en klaarheid, doch ondervond natuurlijk tegenspraak. Vooral SWAMMERDAM verklaarde zich dadelijk niet alleen tegen sommige stellingen, maar beschuldigde DE GRAAF, dat hij met vreemde vederen pronkte en de vroegere ontdekking eigenlijk VAN HORNE toekwam. Het valt niet te ontkennen, dat hij zich hierover vrij scherp uitliet. Was VAN HORNE te traag geweest, om aan het verlangen van zijn vriend, om spoedig zijne ontdekkingen bekend te maken, te voldoen? Deze en

gene, mag men veronderstellen, zal van zijne ontdekkingen wel iets gehoord of vernomen hebben. Opmerkelijk is het, dat ook DE GRAAF had gezwegen, tot dat hij in 1668 eerst aan SYLVIVS te kennen gaf, dat hij sinds jaren zich daarmede had onledig gehouden, maar, ofschoon zijne fransche vrienden hem daartoe aanspoorden, wegens zijne drukke praktijk aan het openbaarmaken zijner onderzoekingen niet had kunnen denken. Wat toch drong hem daarmede zoo eenklaps voor den dag te komen? Wist hij, of had hij vroeger nooit iets van VAN HORNE's onderzoek gehoord? Het was toch zeer waarschijnlijk, dat meerdere personen op verschillende plaatsen zich daarmede bezig hielden, vooral sedert EVERHARD door zijn onderzoek bij konijnen daartoe den stoot had gegeven. CASPER BARTHOLINUS verhaalt, dat hij op vele plaatsen de eitjes in het ovarium had aangetoond, doch staat openhartig de eer der eerste vinding en beschrijving aan anderen af (16). Dat DE GRAAF zich te bitter en hartstogtelijk verdedigde, is reeds vermeld, ofschoon men erkennen moet, dat hij meerdere gegronde aanmerkingen op het geschrift van zijnen bestrijder maakt (17).

In zijn opstel *de clysteribus* meldt hij, dat velen nog tegen derzelver aanwending waren. Daarom stelt hij voor eene spuit van eigene vinding, waarmede de zieke, ook in het bed, zonder anderer hulp, zulks kon bewerkstelligen (18).

Ook had hij proeven genomen met het overgieten van bloed (Med. transfusoria) en beschrijft eene gemakkelijke methode om zulks te doen. Van het inspuiten van geneesmiddelen in de aderen had hij nooit goede gevolgen gezien (19).

Toen hij nog student was te Leiden, kwam hij op het denkbeeld om inspuitingen van gekleurde vochten in de bloedvaten te doen en kreeg toen of iets later kennis met SWAMMERDAM, die hem het eerst toonde, hoe men door inspuiten van sp. vitrioli, waarbij het bloed als kaas stolde, eene zoogenoemde dissectio incruenta, waarop DE BILS zoo zeer geroemd had, konde doen (20). Ook meten en wegen en

chemische proeven stelde hij bij zijn ontleedkundig onderzoek te werk en schijnt ook wel eens gebruik gemaakt te hebben van vergrootglazen.

Als ontleedkundige had hij zonder twijfel groote verdiensten en heeft aan zijne tijdgenooten en nakomelingen aanleiding gegeven tot verder onderzoek. Doch hij was grooter anatomicus dan practicus. Wel vermeld hij zeer oppervlakkig eenige ziekelijke aandoeningen, maar, mag men hem beoordeelen naar eene meer uitgewerkte ziektegeschiedenis van eene aanmerkelijke beleediging van het perinaeum, dan was waarlijk zijn praktisch doorzicht gering (21). Zijne voorgeslagen behandeling der intermittentes is geheel volgens SYLVIVS, zonder op eenige goede gronden te steunen.

Eene aardige opmerking deelt hij mede over het ontstaan van steentjes in de glandula pinealis (22).

Hij stierf in den bloei des levens, twee-en-dertig jaren oud, volgens BOERHAAVE „fatali peste subito consumtus,” doch volgens HALLER verteerd door gekrenkt eergevoel, buitensporige drift en wraakzucht, hetgeen niemand verwonderen zal, wanneer men de kort voor zijn dood geschreven defensio leest.

Beklagelijk lot van een man, die, vlug van geest en schrander van verstand, geen arbeid of moeite schuwde om zijne eierzuchtige plannen te verwezenlijken; die door zijn goeden stijl toonde bekend te zijn met de taal der klassieke oudheid, en bij een langer leven de eer en roem van zijn vaderland zoude geworden zijn.

(1) *Opera*, ed. ai. 1705, 524. (2) 348, 517. (3) *Ep. ad Sylvium*.

(4) 464. (5) *In praef.* (6) 442. (7) 379, 429. (8) 4. (9) 30.

(10) 70. (11) 147. (12) 227. (13) 263. (14) 279. (15) 296.

(16) C. BARTHOLINUS, *Epist. de ovariis mulierum*, Amst. 1678, 20.

»Fateor ante me alios ova in testibus mulierum primo descripsisse, et hujus inventionis gloriam STENONIO, KERCKRINGIO, SWAMMERDAMIO, GRAFIO ingenue defero.” 57.

(17) *Opera*, 350, 352, 356, 358, 362.

(18) 519. (19) 535. (20) 534. (21) 81.

(22) *Opera*, 442. »Plusquam vigesies in hominibus lento morbo vel violenta morte extinctis calculos in ista glandula observavimus, quod tamen longo frequentius in Gallia, quam in nostra Batavia occurrit, cujus jucundiorum rationem non videmus, quam quod Gallorum anima, utpote natura sua volatior, firmiori domicilio in eorum corpore ligetur."

Hij wordt door BOERHAAVE zeer geprezen, *Meth.* 377. HALLER noemt hem »acris sectator SYLVII, non vulgaris incisor, quem dolor ex acerbis cum SWAMMERDAMIO litibus conceptus ante diem enecuit." *B. Anat.* I 523; *Med. Pract.* III 143. »Multa utilissima de partibus genitalibus virorum aut primus habet, aut ornavit pulchrius." *Meth.* 377. *Tract. de mulierum organis* noemt hij »elegantissimum opus." 329.

THEODORUS KERCKRING,

Geboren te Hamburg 1640 en gestorven 1692.

Volgens getuigenis van zijn bijzonderen vriend, den amsterdamschen boekdrukker ANDREAS FRISIUS, in de opdragt van den door G. BLASIUS uitgegeven *tractatus de monstribus* van F. LICETUS, in 1665, moet hij achttien jaren oud begonnen zijn latijn te leeren, en wel met zóó veel vlijt en inspanning, dat hij na verloop van twee jaren daarin genoegzaam ervaren en ook met de grieksche taal eenigermate bekend geworden was. Hij was toen een jongman, want ANDREAS noemt hem „juvenum praestantissimus."

Zijne schriften geven weinig licht over zijn levensloop. Met grooten lof noemt hij FRANCISCUS VAN DEN ENDEN, Med. Doctor te Amsterdam, zijnen leermeester, „qui me liberalibus et philosophicis disciplinis imbuerat, et animum meum inflammato sciendi desiderio" (1). In 1661 bemoeide

hij zich bijzonder met chemische onderzoekingen. VAN DEN ENDEN had hem aangeraden kennis te maken met F. J. BURRHUS, die toen te Leiden was en hoog geroemd werd wegens zijne buitengewone bekwaamheid in de oogheelkunde, vooral om de verloren vochten van het oog op eene wonderbare wijze te herstellen. Deze kennismaking mislukte. Daardoor werd hij opgewekt, zelf dit geheim, door allerlei proeven, te ontdekken (2).

Wij veronderstellen, dat hij, nog jong met der woon te Amsterdam gekomen, door gemelden VAN DEN ENDEN, die belang in hem scheen te stellen, is opgeleid, en later te Leiden gestudeerd heeft, omdat hij zoo bijzonder de leerwijze van SYLVIVS en diens invloed op de studenten verheft (3). Hij is daar waarschijnlijk tot Med. Doctor bevorderd en heeft zich te Amsterdam gevestigd, alwaar hij in 1663 zijne kunst met lof uitoefende en zich met alle krachten op ontleedkundig onderzoek toeleigde. Hij werd bekend met vele kunstbroeders, en telde RUYSCH in 1668 onder zijne „amici integerrimi” (4). Dat RUYSCH, die in het vorige jaar te Amsterdam was komen wonen, hem niet ongenegen was, integendeel hem achtte, blijkt uit het afstaan van twee zelf gemaakte geraamten van monstrositeiten om in zijne werken op te nemen (5). De roem, het voorbeeld en de toegenegenheid van dezen zullen den ijverzuchtigen jongman geprikkeld hebben om naam te maken, daar hij van dien tijd getuigt, „hoc seculum mutuo exemplo incitatum jam solito magis anatomiae perficiendae incumbit” (6).

Hij was zeer eierzuchtig, naijverig en had een hoog gevoelen van zich zelve, zoodat hij aan zijne eigene waarnemingen een onbepaald geloof hechtte. Dat hij vrij opgeklaarde denkbeelden had en het wezenlijk doel der geneeskunde goed begreep, kan niet worden ontkend. Vrij oordeelt hij over zijne tijdgenooten, meest met gematigdheid, doch niet zonder bitsheid, toen hij bemerkte, dat zijne goede trouw begon verdacht te worden. Hij verwierp alle mathematische

bewijsvoering in de geneeskunde. Ook twijfelde hij aan het nut van mikroskopische onderzoekingen, ofschoon er in zijn tijd veel ontdekt werd (7). Ontleedkunde met het mes was de hoofdzaak (8). En dat hij hieraan veel tijd en moeite besteedde, bewees zijne osteogenia, die bij de uitgaaf veel opzien verwekte, en dadelijk in 't fransch vertaald werd.

Zoo als toen het ijverig streven van vele ontleedkundigen was, bemoeide hij zich ook met het balsemen en voor berderf bewaren van lijken (9).

Als scheikundige onderzocht hij de oorzaken van de ongezondheid der lucht en van het water te Amsterdam (10).

Gedurende zijn verblijf te Amsterdam heeft hij aldaar uitgegeven:

Spicilegium anatomicum et osteogenia foetuum, 1670.

Anthropogeniae ichnographia, 1671.

Beide zijn voor de derde maal uitgegeven te Amsterdam in 1729 onder den titel: *Opera omnia anatomica*.

Currus triumphalis antimonii PAULI VALENTINI, uit het hoogduitsch vertaald en met aanmerkingen voorzien, 1671.

Hij schijnt voornemens geweest te zijn meerdere schriften uit te geven, waarin hij door de omstandigheden van zijn volgend leven moet verhinderd zijn.

In het spicilegium vindt men een honderdtal waarnemingen, meest van ziekelijke bijzonderheden, bij het openen van lijken ontdekt, doorgaans zeer kort beschreven, waaronder vele voorkomen, wier waarheid te regt betwijfeld is. Ofschoon hij zegt bijna alleen gebruik te maken van het mes, volgde hij evenwel de oude manier om het parenchyma tusschen de vaten der lever en van de nageboorte uit te krabben, hetwelk men excarnatio noemde, waarvan hij twee geheel denkbeeldige afbeeldingen geeft.

In de aderen vond hij niet slechts twee, maar soms drie, ja vijf, klapvliesjes, valvulae, die wel eens in vorm verschilden, bij en nevens elkander geplaatst.

In de rokken van de poortader bij een paard ontdekte hij eene groote menigte slagadertjes en adertjes en besloot daaruit te regt, dat deze dienden tot voeding van de groote vaten. Eene opmerking, waaraan niemand dacht, als strijdig met de denkbeelden van den bloedsomloop en omdat men het fijnere vaatstelsel nog niet kende.

Bij eene kraamvrouw bleef de placenta drie maanden zonder nadeel terug.

Hij ontkent het bestaan van molae, zuigers.

RUYSCH had in de dikke darmen zekere plooijen van de tunica villosa ontdekt, die hij klapvliezen noemde. Deze onderzocht hij nader, vond dezelve ook in grooten getale in het ileum en noemde ze valvulae conniventes, omdat ze slechts een gedeelte van den darm afsloten. Hij poogde zekerlijk zich daardoor boven RUYSCH te verheffen, die later dien naam van conniventes overnam.

Eene zonderlinge vergrooting en verharding van het pancreas, waardoor ontsteking en verzwering der darmen ontstond en de dood volgde, wordt al te oppervlakkig beschreven.

In 1669 heerschten in het voorjaar de natuurlijke pokken te Amsterdam zeer algemeen, waaraan vele kinderen bezweken. Wekelijks stierven er honderd-en-dertig personen, en daaronder honderd kinders, vooral door aandoening der longen, die hij bij eene lijkopening met pokken bezet vond. Hij was van denkbeeld, dat men door een in tijds gegeven purgeermiddel zulks had kunnen voorkomen.

Hij ontkent het bestaan van polypi cordis. Deze ontstaan na den dood.

Eenige gevallen van zeer ongeregelde menstruatie zijn niet bijzonder belangrijk.

Over de wonden der vasa lymphatica oordeelt hij vrij goed. Hierbij wordt DE BILS scherp beoordeeld.

Infans mola inclusus. Deze waarneming getuigt eenigzins van zijne bijgeloovige verbeelding, doch vooral van zijne on-

kunde en al te oppervlakkig onderzoek, waardoor wantrouwen ontstaat omtrent de naauwkeurigheid van zijne nasporingen van het bevruchte ei in zijne ichnographia.

Hij verdedigt de vinding van de arteria bronchialis door RUYSCH en toont derzelve bijzonder nut aan, waarover hij goed oordeelt (11).

Vele andere waarnemingen komen ons zeer verdacht voor of van te luttel waarde om ze te vermelden (12).

In de honderste of laatste observatie verhaalt hij zijn wederaren bij BURRHUS, hetwelk hij ongunstig afschildert. Hij zag hem bij een hond het oog opensnijden en de vochten uitdrukken. Doch de hond bleef blind met het oog, waaraan de kunstbewerking verrigt was. Het was wel bekend, dat BURRHUS een aftreksel van chelidonium met een weinig campher, of ook aq. vitrioli martis gebruikte, doch de bereiding was een geheim. Door lang zoeken evenwel, geheel zonder eenige hulp of inlichting van hem, ontdekte KERCKRING eindelijk, hoe de herstelling van het verloren oogvocht moest bewerkstelligd worden, doch geheel langs andere wegen, „quarum scientiam mortalium debeo nemini.” Dit voerde zijne eierzucht ten top. „Profiteor me cuilibet oblato animali descendere oculos, exprimere omnes humores, eosque spectatoribus auferendos tradere, atque exiquo tempore visum in integrum restituere, idque aliquando exercitationis causa ita fecisse, ut uni eodemque cani unum eundemque oculum tertio descenderem, ac tertio sanarem (13). Alles bleef natuurlijk een geheim. Hier toont hij door zijne pralende pogcherij niets aan den verachtelijken BURRHUS toe te geven. En dat geloofden toch toen velen. Is het in de negentiende eeuw veel beter? Ook nog wordt aan allerlei couranten-artikelen een vrij onbepaald geloof geschonken.

Zijn osteogenia was zekerlijk in die dagen een merkwaardig boek. Onvolledig waren hieromtrent vroegere berichten. H. EYSSONIUS had wel voor eenige jaren de beschrijving van het beengestel eener voldragen vrucht uitgegeven, doch

eene zoo trapsgewijze ontwikkeling van de tweede maand tot het einde der dragt en wel van ieder been afzonderlijk, daarvan was naauwelijks eenig spoor. Meer dan zeventig voorwerpen had hij met groote moeite verzameld en onderzocht en daarvan levert hij hier de uitkomsten.

De eerste grondlaag scheen wel, vooral in breede of vlakke beenderen, vliesachtig, doch was eigenlijk kraakbeenachtig, waarin zich de eerste beenpunten begonnen te vertoonen. Dezer ontwikkeling vervolgt hij van maand tot maand, toont het verschil tusschen zijne en vroegere waarnemingen, waarbij hij de opmerkingen van EYSSONIUS prijst. Zonderling, dat hij zoo weinig of genoegzaam niets meldt van de ontwikkeling der tanden, die toch zoo in 't oog loopend is en vrij gemakkelijk kan worden nagegaan. Alles wordt opgehelderd door vrij ruwe afbeeldingen. Te omslagtig zoude het zijn stuk voor stuk na te gaan. Zijne pogingen verdienen allezins lof, ofschoon ze door latere onderzoekingen veel verbeterd en door uitmuntende afbeeldingen zeer verre overtroffen zijn.

Als een vervolg hierop gaf hij in het volgende jaar zijne *Anthropogeniae ichnographia*, waarin hij de ontwikkeling van het bevruchte eitje tot aan de tweede maand poogt op te helderen en ook afbeeldt. Hij wil vruchtjes van vier dagen, van twee, drie of vier weken na de bezwangering gezien te hebben, waaraan reeds de toekomstige vorm der deelen zichtbaar was en die hij op zijne wijze ontleedde. Dat hij zich hierin misleidde en te veel bewijzen wilde, is door waarneming en ondervinding van anderen overtuigend bewezen. Ook in den maagdelijken toestand vond men eitjes in het ovarium, die zonder voorafgegane bezwangering bij de menstruatie ontlast werden, zoo als hem door naauwlettende vrouwen verzekerd was en hij ook geloofde.

Hoe de bevruchting geschiedde en hoe het eitje in den uterus kwam, daarmede is hij geheel in de war; het levert een nieuw bewijs, dat hij geen naauwkeurig onderzoek deed (14).

SWAMMERDAM verdacht reeds dadelijk zijne waarnemingen, verlangde nauwkeuriger onderzoek en toonde, dat de tijdsbepaling zijner vruchtjes niet te vertrouwen was (15).

DRELCOURT spreekt met verachting van hem, alsof hij zijne osteogenie van S. PINAEUS gestolen had (16.)

BOERHAAVE noemt hem: „Amstelodamensis, vir anatomia pariter et chemia clarus. Tractatus ejus sunt elegantissimi, sed non soli auctore adscribendi, neque enim iis temporibus unus homo ita perfecte callebat anatomiam. Usus est multis observationibus aliorum, qui Amstelodami tunc vivebant, unde haec opera construxit” (17).

HALLER oordeelt niet gunstig over hem. „Homo singularis, morum suspectorum, qui non ita vixit, ut ab ejus ingenuitate pendeas.” Hij poogde RUYSCH na te volgen, niet altijd even eerlijk, en verdient in vele opzigten geen geloof (18).

Na 1671 schijnt hij Amsterdam verlaten te hebben en naar Hamburg vertrokken te zijn, alwaar hij, schoon onder zware verdenking van een misdadig leven liggende, in eenig aanzien schijnt geleefd te hebben.

(1) Deze wordt later hem genoemd: »regis christianissimi consiliarius et medicus.” *Opera* 68, 199.

(2) *Ald.* 66, 200. (3) In *proëmio*. (4) 51, 57. RUYSCH noemt hem nobilissimus. *Adv. Anat.* I 20. (6) *Opera*, 177.

(7) » Vereor, ne, quod glandularum ope jam explicentur multa antea obscuritate involuta, nimis proni fiamus, ut omnia revocemus ad glandulas.” Opmerkelijk is intusschen zijne eigene waarneming: »Microscopii ope clare detixi intestina, hepar, ceteraque parenchymata infinitis scatere minutissimis animalculis, quae an perpetuo suo motu ea corrumpant an conservent, dubium esse possit ei, qui considerat domum, dum incolitur nitere, eandem tamen atteri continua inhabitantium cultura. Quis scit, an iis non sint iterum sui vermes, in quibus rursus eadem oporteat intelligere? Medicus nunquam ad sananda haec minutissima animalium corpora advocabitur

ad eum tamen spectat, quia hominum sanitati praefectus est, nihil non considerare, unde morbus aliquis aut causa morbi possit innotescere." 178. Hoe vreemd ook de woordelijke inkleding moge zijn, schuilt hierin niet eene schemerachtige afschaduwung der latere cellen-theorie en van de bloedligchaamtjes?

(8) »Anatomicis, per quod juvent, non aliud sua illa autopsia videtur numen sanctius, haec fidem adtruit assertionibus eorum omnibus, male assertis derogat; haec eorum est logica. Ab ea namque omnis sententiarum certitudo et evidentia proficiscitur. Quod quanto est verius, tanto me afficit earum temeritas, qui ea non advocata quidquam in lucem proferunt, quod vel in errorem inducat alios, vel certe falsa quadam imagine illudit posteris." 193. Zeer waar gezegd. Maar nu de toepassing. Zijne eigene ingebeelde autopsie moest voor anderen apodictische waarheid zijn. Hij had er geen denkbeeld van te kunnen miszien.

(9) MORHOF, die hem in 1670 te Amsterdam bezocht, getuigt van hem: »hodie succinum ita temperat et coquit, ut tota cadavera quanta quanta sint, ejus circumfusione a corruptione praeservet." *Polyh.* II 293. (10) De zelfde t. a. pl. 423.

(11) *Opera*, 9, 62, 78, 81, 85, 93, 126, 145, 165, 173, 184, 196.

(12) Zoo als *Obs.* 6, 19, 30, 41, 44, 45, 64, 69, 90, 92. (13) *Op.* 201.

(14) »Semen virile per tubas caecas fallopianas pervenit ad testes, et ovum foecundatum per vas ejaculatorium ad uterum transit." 290.

(15) In *Miraculo* zegt hij: »pervellem unicam illam ejus observationem (foetus trium dierum) accuratius, aliquanto examinatam fuisse. Sane foetus, quos exhibet, si staturam corporis respicias, non nihil abeunt ab his, qui frequentissime per abortum a mulieribus excluduntur. Et menstruum foetum servo, qui ejus trium hebdomadarum non superat." MORGAGNE voegt hierbij, dat men bij zoodanig onderzoek wel dégelijk letten moet op de aanleidende en voorafgegane omstandigheden, waarop de miskraam volgde. »In iis perquisitionibus illos potissimum foetus spectandos censeo, qui a matre optime valente ob exteriorem quandam causam repente sunt ejecti." *Advers. Anat.* II 67.

(16) »Cujus (PINAEL) lectio et figurarum inspectio plagium KERCKRINGII proditurae sunt." *Opera*, 602. Hieraan evenwel sloeg HALLER geen geloof. En te regt. Het is wel waar, dat er eenige schijn van overeenkomst of navolging der afbeeldingen van PINAEUS bestaat, maar deze zijn nog ongeloofbaarder dan die van KERCKRING. Bij

PINAEUS is alles slechts zeer oppervlakkig aangestipt en kan in geen opzigt met de breede beschrijving van genen vergeleken worden. Hierbij komt nog, dat hij de vroegtijdige beenwording van het tongbeen, gelijk die der gehoorbeentjes uitdrukkelijk meldt, »basis ossis hyoidis, quia radicem linguae quam plurimum mobilissimae sulcit et sustinet, mature in utero perficitur. (*De virginitatis notis*, L. B. 1639, 12°. 124.) Zekerlijk geene onbelangrijke opmerking, die KERCKRING niet zou hebben overgeslagen of wederlegd, wanneer hij al PINAEUS met eenige aandacht gelezen had. Hij zegt daarvan: »quia in foetibus nequidem cartilago ejus ossis apparet, omitemus." 238.

(17) *Meth.* 258. (18) *Meth.* 258, 306, 356, 392, 436, 526, *B. Anat.* I 571, *Chir.* I 392, *Med. Pract.* III 268. KERCKRING scheen zelf te vreezen, dat men hem zoude wantrouwen: »exquiro primum ut fidem habeas vidisse me, quae oculorum consigno testimonio. Veni videre, si non credas; imo veni, ut credas." In *dedicatione*.

CAREL (CHARLES) DRELINCOURT,

Geboren te Parijs 1633, gestorven te Leiden 1697.

Hij was de zoon van een geacht, geleerd en streng regtzinnig protestantsch geestelijke, die met alle zorg zijne wetenschappelijke opleiding bevorderde en vast zijne godsdienstige rigting naar den geest dier tijden zal hebben bestuurd. Natuurlijk werd hij voorbereid tot de theologische studiën. Doch zwak van ligchaamsgestel en verontrust door eene ziekelijke inbeelding, het gevolg eener eenzijdige opvoeding bij een eierzuchtig jongeling, ontstond bij hem de gedachte zich zelve te zullen kunnen genezen, wanneer hij zich met de geneeskunde bekend maakte.

Het was toen, vooral bij de hoogere standen, gebruikelijk het nieuwe testament en de oude kerkvaders in de oorspronkelijke taal te lezen. Hierdoor zeer vertrouwd geworden

met de grieksche taal, begon hij met ijver HIPPOCRATES en GALENUS te lezen en bij den beroemden parijschen hoogleeraar J. RIOLANUS ontleedkunde te leeren. Later vertrok hij naar Saumur, werd in 1650, zoo als men het toen noemde, bevorderd tot Phil. Doctor en eindelijk naar Montpellier, alwaar hij in 1654, met buitengewoon grooten omhaal, zoo als aan de fransche hoogeschoolen gewoonte was en met uitbundige loftuitingen, den titel van Med. Doctor verwierf, na het verdedigen der hem voorgestelde vraag: *An omnibus putridis febribus venae sectio et purgatio?* Deze was door hem bevestigend beantwoord en verdedigd. Uit hetgeen verder bij deze bevordering plaats had en in 't breede wordt verhaald, leert men hem kennen als een man zonder goeden smaak, die wel zeer veel gelezen had en als zoodanig toen den naam van geleerd kon dragen, doch die, al wat hij bij een gelukkigen aanleg door ingespannen vlijt had geleerd, door elkander mengt, godgeleerdheid, geschieden geneeskunde, en vol zelfvertrouwen met minachting op anderen nederziet.

Zijn stijl is gezwollen, verward en doorspekt met verwrongen grieksche benamingen, verouderde barbaarsche latijnsche woorden uit PLAUTUS, die hem bijzonder eigen schijnen geweest te zijn, en met menigvuldige ongepaste bijbelpplaatsen. Deze bonte misselijke stijl maakt het lezen van meest al zijne latere opstellen zeer onaangenaam en niet zelden duister.

Te Parijs gevestigd, bepaalde hij zich hoofdzakelijk bij de uitoefening der geneeskunde, las een aantal oude en nieuwere schrijvers, ontleedde eene menigte dieren en bezocht vlijtig zijne zieken. Spoedig kreeg hij een grooten naam. De Prins van Turenne benoemde hem tot zijn lijfarts en de Koning stelde hem aan tot geneesheer bij het leger en bij de hospitalen, welke betrekking hij drie jaren lang tot 1659 waarnam.

In 1662 schreef hij eene latijnsche verhandeling ten betooge, dat een kind, in de achtste maand geboren, wel kon blijven leven, wanneer geene schadelijke aanleidende oorzaken de

vroeggeboorte waren voorafgegaan, en bestreed het daarom-trent bestaande vooroordeel. In 1663 heeft hij een fransch opstel uitgegeven, waarin scherp beoordeeld werd de snorkerij van een gasconjer, die toen te Parijs, „une ville de parlement, la capitale du royaume, la residence des nos rois, l'abrege du monde, et le sejour des esprits les plus beaus et les plus rafinez,” het durfde wagen de goede parijzenaars wijs te maken, dat hij den steen konde snijden zonder veel omslag pijn of gevaar (1). Deze was **RAOUX** of **RAOULX**, afkomstig van Chartres, die in dat jaar ook te Amsterdam zijne voorgewende kunst tegen grof geld wilde vertoonen, doch door **BARBETTE** en anderen spoedig als een looze bedrieger werd uitgeluid (2).

Door veelvermogende voorspraak aanbevolen tot het hoogleeraar-ambt in de geneeskunde te Leiden, werd hij in 1668 beroepen tot gewoon hoogleeraar en in 1670, na den dood van **VAN HORNE**, werd hem mede het onderwijs in de ontleedkunde opgedragen.

Hier schijnt hij, geërgerd door den grooten roem en ahang van **SYLVIVS**, dadelijk tegen dezen zijn ambtgenoot een onverzoenlijken haat opgevat te hebben, waaraan hij bij zijne eerste openbare ontleedkundige les in 1672 lucht gaf, evenwel zonder ergens diens naam te noemen. Tot de studenten sprak hij: „*vestrum plurimi unius duntaxat vel pancreatis vel cornarii desiderio tenentur. Sed quod dolentius est, propudiosum istud damnosumque cacochthes aegro vestro senescit in corde, nec non indies vestros, uti gangraena, serpit ad contubernales*” (3).

Deze les was eene allegorische, half theologische, half geneeskundige beschouwing van het voor hem liggend cadaver. Alwat bij de gewijde dichters beeldsprakig gevonden wordt, alwat bij **HIPPOCRATES**, **GALENUS** of **ARISTOTELES** in twijfelachtige bewoordingen omtrent sommige deelen of verrigtingen van het menschelijk ligchaam moge voorkomen, wordt met

veel wind en vertoon van bluffende geleerdheid uitgekraamd, en met bijtenden spot beweerd, dat hetgeen nieuwere schrijvers beroemen ontdekt te hebben, veelal en meest beter reeds door de ouden is opgemerkt en aangeduid. „Neotericos igitur pudeat istud ignorasse vel veteribus detraxisse. Exinde fit, ut neotericorum epitomis totus mutiletur homo, et ingentia sed completa atque merifica jaceant galenica de partium usu volumina” (4).

Als afgaand rector magnificus deed hij in 1680 eene redevoering met het vreemde opschrift *Libitinae Tropaea*. Er waren drie curatoren en drie zijner ambtgenooten gestorven. In plaats van deze te herdenken of iets tot hun lof te melden, tracht hij na te sporen, hoe vele menschen aan bekende of onbekende ziekten, of toevallige omstandigheden, sedert onheugelijke tijden gestorven waren; een monster van historische kennis, de zonderlingste redevoering, die mogelijk ooit aan eene der nederlandsche hoogeschoolen door een hoogleeraar in de geneeskunde is uitgesproken. Ofschoon de Theologen 's mans wonderbare bijbel- en historiekennis bewonderden en prezen, werd hij door anderen wegens deze zotheid en vertoon van tot niets dienende geleerdheid scherp gehekeld (5), zoodat hij bij de uitgave schreef: „famae meae obtrectatio me rodit, me lacerat.”

Als een volbloed franschman, steeds pralende met den titel van „medicus regius in Galliis” (6), meende hij, dat men hem, die zich, om het belang der leidsche hoogeschool, uit Parijs, het middelpunt van alle beschaving, met moeite had laten overhalen tot het aannemen van het aangeboden beroep (7), allen dank zoude moeten bewijzen voor zijne parentatie over de zes overleden personen!

Niet eene bescheidene mannelijke verdediging, overeenkomstig zijne hooge waardigheid, schreef hij, neen, met spottende bitterheid en in de onwaardigste bewoordingen wilde hij zijne tegenpartij verguizen en aan verachting prijs geven in een later bijvoegsel tot deze redevoering, onder den

titel: *Appendix ad doctores glandulosos*, waarmede SYLVIVS en zijne medestanders bedoeld werden.

Hoogmoedig van inborst en een groot denkbeeld koestrende van zijne alomvattende geleerdheid, door anderen niet te begrijpen of te waardeeren, achtte hij zich verre verheven boven de hollandsche botheid. Hij had veel geld verdiend, huwde eene rijke bierbrouwers dochter, bewoonde een aanzienlijk huis op het Rapenburg en hield wekelijks een of tweemalen kransjes, vooral ook met dames. Hier oefende men zich in het fransch te spreken. Muziek, spel en dans vervrolijkten deze bijeenkomsten, waarbij een toen nog weinig bekende drank, koffij en fransche of rijnsche wijnen, werden voorgediend. Ook studenten werden wel eens toegelaten, hetwelk van lieverlede den grond lei voor zekere verwildering tot groot verdriet der ouders, en dat de studie voor de geneeskunde verflaauwde, zoo als na den dood van SYLVIVS spoedig bleek en Curatoren later maatregelen moesten nemen om het geheel verloop te voorkomen.

Deze hoffelijke levenstrant verschilde zekerlijk veel van de toenmalige deftige hollandsche huishoudingen en baarde geen gering opzien en tegenzin tegen dezen galanten franschman. Men ging hem op looden schoenen na, toonde de gebreken van zijne voorgewende kundigheden en kaatste hem zijne zoogenoemde vernuftige en boertende uitvallen met kracht terug.

Ofschoon het wel geen twijfel lijdt, dat ook SYLVIVS menigmaal in zijn scherpe afschilderingen van slechte geneeskundigen DRELINCOURT op 't oog heeft gehad en dat zijne leerlingen de eer van hunnen meester hebben trachten te verdedigen, zal men evenwel, zelfs bij vele kleine door DRELINCOURT uitgegeven geschriften, niet kunnen ontkennen, dat men door de scherpe, bittere, scheldende taal tegen hem moest worden ingenomen. Overal heerscht een strijd lust om anderen tegen te spreken en te wederleggen om zijne bewonderde ouden te vergoden, eene menigte twijfelachtige

vragen op te werpen en meestal zijne eigene gevoelens bedektelijk terug te houden of te laten raden.

Beklagelijke strijd tusschen twee, vast geleerde en verdienstelijke, mannen, beide in een wetenschappelijk opzigt sieraden der leidsche hoogeschool! Vrij zeker heeft hun twist aanleiding moeten geven tot het verval der geneeskundige studiën te Leiden in de laatste jaren der zeventiende eeuw.

DRELINCOURT was zeker een ijverig en bekwaam ontleedkundige. Toen hij nog te Parijs woonde, deed hij veelvuldig onderzoek naar de voortteling, waarmede de geleerden zich toen bij voorkeur bezig hielden en inzonderheid naar de eitjes in het ovarium, zoo bij den mensch als bij levende dieren, zelfs bij slangen, die hij bij honderdtallen ontleedde. Hij zegt, dat hij reeds vóór STENO en VAN HORNE, in 1663, deze eitjes had ontdekt en aan zijne vrienden vertoond. En om zich te overtuigen wat anderen daarover geschreven hadden, had hij zeventig schrijvers daarover gelezen, hetwelk hij, vreemd genoeg, beschrijft, als had hij eene reis om de wereld gedaan (8). Wij meenen aan de waarheid van zijn zeggen te mogen twifelen. SWAMMERDAM en STENO waren in dat jaar te Parijs en verkeerden dagelijks met vele geleerden. SWAMMERDAM sprak weinig, maar hoorde des te meer. Zij waren daar bezig met het onderzoek van het bebroede vogel-ei en het ontleden van dieren. Geen van beiden maakt melding van DRELINCOURT's ontdekking, die toch wel eenig gerucht onder de geleerden zal gemaakt hebben. BARTHO-LINUS, die zoo veel belang stelde in deze zaak en met alle toen bekende geleerden eene drukke briefwisseling hield, onder anderen ook met G. PATIJN, dien DRELINCOURT „*mihi conjunctissimum*” noemt (9), meldt van deze vroege ontdekking, zoo veel wij hebben kunnen nagaan, niets. Door het verkeer van SWAMMERDAM en STENO met THEVENOT en de geleerden, die bij dezen zamenkwamen, kan DRELINCOURT iets vernomen hebben van hunne onderzoekingen, en heeft

de latere ontdekkingen tot de zijne gemaakt. Zonderling is het ook, dat hij zegt „ab anno meae Leidam evocationis, 1668, talia experiundi, qualia exopto, omnis ferme occasio mihi subripitur” (10).

Hij heeft evenwel dit onderwerp niet geheel laten varen, maar eene menigte kleinere bijdragen daartoe betrekkelijk geleverd, waarin hij de gevoelens van anderen opgeeft, door spottende epitheta weërspreekt en weinig goeds in de plaats stelt, of dat reeds lang door de onderzoekingen van VAN HORNE, SWAMMERDAM, DE GRAAF en HOBOKEN hier te lande overbekend was (11). Zijne denkbeelden over de bevruchting, de ontwikkeling van de vrucht en over de aanleidende oorzaken tot de geboorte zijn grootendeels denkbeeldige voorstellingen, en hoe schrandere hij ook meent anderen te wederleggen, zijne verklaringen steunen niet op naauwkeurige waarneming of gezond oordeel (12).

Tot een proefje van zijn bescheiden oordeel over zijne tegenstrevers en hoe beschaafd hij zich weet uit te drukken, dient hetgeen hij ten slotte van zijne beschouwingen over dit onderwerp zegt: „Isthaec interim recolito, studiosae lector, ut iudex in me sedeas, num merito vel immerito asinina docentes me traducunt anilia docentem, quod aevi priscae dogmata ore privato publicoque in genuinos auctores refundam. Sed esto, anilia mea cum aliorum asininis comparantur! Consequens est, ut quanti asino praestat anus, tantidem anilia mea praestant asininis” (13). Dit noemde hij „opposita falsa tacite mordere,” zachtjes knabbelen, maar tot diep in het vleesch (14).

Hoogmoed, afgunst en gekrenkte eerezucht bezielde den man, wanneer hij aan de schrijftafel zat; doch aan de ontleedtafel was hij zeker voor zijne studenten een uitmuntend leeraar en wordt door BOERHAAVE, die zijn onderwijs genoten had, te regt geprezen. Hij bepaalde zich niet bij het oppervlakkig onderzoek van enkele bepaalde gedeelten, zoo als tot nog toe meest gebruikelijk was, maar van het ge-

heele lijk, zoo als blijkt uit zijne proeven op levende honden genomen.

Hij onderzocht de oorzaken van de beweging der iris in het oog met goed gevolg; de verschijnselen bij de beweging van het hart en deszelfs aanhangsels; den spierachtigen rok van de blaas en den invloed der beleedigingen van het rug-gemerg. Hij spoot de dije-aderen op met vet en toonde, dat de vena cava adscendens met vet gevuld was. Door het afbinden der aderen in de buikholte bewees hij den omloop des bloeds. Evenzoo door het afbinden der vasa lactea de beweging van den chyl naar den ductus thoracicus. Ook toonde hij de verbreiding der zenuwen en melkvaten in de buik-ingewanden (15).

Mag men het getuigenis van zijn dankbaren leerling C. G. HEYSE gelooven, die zijne *Experimenta anatomica*, de eenvoudigste, door geene ongepaste inmengsels ontsierde, zijner geschriften, heeft uitgegeven, dan heeft hij door zijne ontleedkundige lessen voor natuur- en ziektekunde van den mensch zeer veel bijgedragen (16), hetwelk wij in zijne uitgegevene werken niet in bijzonderheden vermeld vinden.

Zijn zoon heeft eene *Diss. de Lienosis* geschreven, waarin men de denkbeelden, den vreemden stijl en de schampere aanmerkingen van den vader terugvindt. Was SYLVIVS de patroon van lever en pancreas — DRELINCOURT was de voorstander van de milt.

Als praktisch geneesheer leert men hem uit al zijne uitgegevene geschriften weinig kennen. In de *Diss. de Variolis et Morbillis* beweert hij, dat deze ziekten, even als de omloop des bloed, reeds aan HIPPOCRATES bekend waren. AVICENNA was niet de eerste geweest, die ze waargenomen had. Hare oorzaak stelt hij in eene gisting van het bloed, die bij de mazelen vlugtiger is dan bij pokken. Beide uitslagen worden goed onderscheiden en de behandeling is niet onoordeelkundig. In het begin deed hij bij volbloedigheid eene

aderlating; bij gastrische toevallen gaf hij emetica of purgantia en tegen het einde der ziekte cardiaca. Over het geheel is hij vóór een gematigd warm regime.

Zonderling is het, dat deze geheele verhandeling woorde-lijk gevonden wordt in eene *Disp. de Variolis et Morbillis, quam pro gradu publico examini subijcit* PH. SCHAFFELDT, 1675. Men meent het eigen werk van den doctorandus te lezen. Hij zegt alleen: „in illorum natales, ductore mihi fido suis in collegiis, promotore meo C. DRELINCOURT, dum inquirat etc.,” zonder verder eenige melding van zijn leermeester te maken. Het eenig onderscheid is, dat bij SCHAFFELDT de grieksche tekst van HIPPOCRATES en eenige meer uitgebreide aanmerkingen gevonden worden.

Hij schijnt ook met chemische onderzoekingen zich onledig gehouden te hebben, zoo te Parijs als later te Leiden. Eene dier onderzoekingen over den blaassteen moet opgenomen zijn in de werken der koninklijke maatschappij van wetenschappen te Londen van het jaar 1674 (17).

Het is ons waarschijnlijk voorgekomen, dat hij in zijne laatste levensjaren, vooral na den strijd van het jaar 1680, meer en meer tot eene bedaardere gemoedsstemming is teruggekomen, waartoe een ziekelijk leven het zijne zal hebben bijgedragen.

In eenige, na het jaar 1681 door zijne studenten verdeelde en door hem als promotor zekerlijk goedgekeurde, dissertatiën vinden wij geene melding gemaakt van betwiste punten. In sommigen wordt eene enkele lijkopening beschreven (18), terwijl meermalen onder de te verdedigen stellingen ook voorkomen, die juist niet geheel en al met zijne inzichten strookten. De meeste echter hebben betrekking tot zijne ontleed- en natuurkundige denkbeelden omtrent de partes genitales faemineae, waarop hij bijzonder scheen gesteld te zijn (19). Het praktische in deze geschriften is geheel of grootendeels sylviaansch, waartoe zekerlijk het praktisch talent van zijnen zachtmoedigen ambtgenoot L. SCHACHT veel zal

hebben bijgedragen. Over 't algemeen zijn het symptomatische beschrijvingen, aanhalingen van soortgelijke gevallen uit andere schrijvers en eindelijk een aantal recepten, zoo als de gewone inhoud was van de meeste dissertatiën, die in de zeventiende en in een groot gedeelte der achttiende eeuw aan de akademiën verdedigd werden.

Dat DRELINCOURT als ontleedkundige en leeraar zijne verdiensten had, zullen wij niet ontkennen, doch kunnen na de lezing van zijne schriften niet instemmen met den lof van BOERHAAVE, die hem „*medicinae laudatissimus professor*,” en zijne *observationes „egregiae”* noemt (20). Integendeel zijn wij overtuigd geworden van het goed oordeel van MORGAGNE (20) en HALLER, die verre zijn van in dien lof te deelen.

Wat mag wel de oorzaak geweest zijn van BOERHAAVE's groote ingenomenheid met zijnen leermeester? Was het zekere godsdienstige geestverwantschap, de vrij gelijke rigting van beider studiën? Hoe kon de nederige, eenvoudige BOERHAAVE behagen vinden in den verwaanden franschman en in diens walgelijke, schimpende, theatrale uitdrukkingen? Dit is ons een raadsel.

Waarom toch verliet DRELINCOURT dat voortreffelijk, zoo beschaafd en verfijnd Parijs (22), waar hij zegt in zoo groot aanzien geleefd te hebben? Was het de haat van zijn vrouwden vriend PATIJN tegen SYLVIVS en de chemiatrische school, die hem aandreef het beroep naar Leiden aan te nemen, opdat hij eens SYLVIVS zoude overvleugelen en daardoor den roem der hoogeschool in top verheffen? Had hij nooit gehoord van de voortreffelijke beoefenaars van oude taal- en geschiedkunde, van de uitmuntende ontleedkundigen aan de nederlandsche scholen? En wist hij niet, dat de leer en de roem van SYLVIVS reeds lang in Frankrijk, ja tot Parijs, was doorgedrongen en geëerd en verdedigd werd tegen GALENUS? Mogelijk hadden de toenmalige tijdsomstandigheden en politieke inzigten eenigen invloed op zijn

besluit. Den bedreigden val der nederlandsche republiek door de heerschzuchtige plannen van zijn Koning Lodewijk XIV, wilde hij dien voorbereiden en bevorderen door het invoeren van fransche taal en zeden? En heeft de ontwikkelde veerkracht van Prins Willem III hem, even als zijn Koning, tot bezinning gebragt?

Hij miskende de hollandsche dégelijkheid en was ondankbaar jegens het land, dat hem in overvloed en weelde deed leven. De latere benoeming tot consuleerend geneesheer van den Prins heeft mogelijk zijn hoogmoed eenigzins bevredigd.

Zijne menigvuldige kleine geschriften zijn door BOERHAAVE verzameld en onder den titel: *Opuscula medica, quae reperiri potuere, omnia*, uitgegeven in den Haag 1727, 4°. Vele derzelve komen ook voor bij MANGETUS in *Bibl. Anat.* I 7, 40, II 191, 217, *Bibl. Med. practica*, III, benevens eenige opstellen, die in de *opuscula* niet gevonden worden. MANGETUS had zeer veel op met hem, en wordt daarover door MORGAGNE te regt berispt.

(1) *Opera*, 149.

(2) BARTHOLINUS, *Ep.* IV 451, 453, 508.

(3) *Opera*, 170. (4) 188, 189, 197, 199.

(5) *Lepidi pacifici responsio*, doch vooral *Alithophili observationes*, *Opera*, 317, 353. Waarom heeft BOERHAAVE deze pamfletten laten drukken?

(6) »Gallus sum intus et in cute, et natalibus illis totus gloriar, totusque superbio," 298.

(7) »Illustris academiae causa Galliarum e metropoli me passus sum abstrahi," 271.

(8) *Op.* 589. (9) 400. (10) 592.

(11) De beide laatsten worden door hem *nuvigendi deblaterantes* genoemd, 477. Hoe heusch van een beschaafd en geleerd man!

(12) *Op.* 402, 545, vooral 575 en volg. (13) 617. (14) 543.

(15) *Op.* 195, 682, 683, 687, 688, 690, 692.

(16) 708. (17) 806.

(18) Zoo als in de Diss. van J. VLAKVELD, *de Asthmate*, 1685.

(19) »Observavit DRELINCURTIUS inter vaginam et intestinum rectum corpora quaedam glandulosa a prostratis virorum non multum abludentia, ductus excretorios in eandem vaginam immittentia." N. SYLVIVS, *Diss. de Fluxu muliebri*, 1687.

G. BIJWAART in 1683 en N. MELIPOTIUS in 1684 stelden als theses: »Axioma illud, contraria contrariis curantur, non obtinet secundum veteres in curatione inflammationum per repellentia et refrigerantia." Het zelfde vindt men bij F. WINTGES in 1690.

Men bleef steeds zeer gehecht aan aderlatingen. J. WESLING zeide in zijne *Diss. de Passione hysterica*, 1694: »Sanguinis abundantiam, sive plethoricam constitutionem innumerorum morborum causam dicimus, illam indicare sanguinis evacuationem, eamque sine summo periculo in eo statu negligi non posse affirmamus. Princeps remedium est venaesectio."

Een aantal dissertatiën, tusschen de jaren 1684 en 1697 te Leiden bij promotiën verdedigd, waarbij DRELINCOURT meermalen promotor was, zijn van geringe waarde en meest zeer oppervlakkig, wat het wetenschappelijke betreft. Ook vindt men niets, hetwelk voor de geschiedenis belangrijk konde zijn. Bij zeer vele zijn geene theses gevoegd. De een stelde: »medicamenta galenica sunt praestantiora," de ander: »medicamenta chemica non sunt metuenda, si rite praeparata ac justo dosi data." Een engelschman, FR. BAYLEY, heeft: *Cortex peruvianus in febribus intermittentibus merito pro medicamento specifico habetur."*

(20) *Meth.* 362, 395, vooral in *vita ante Opuscula*, 4: »Sua quippe tempestate alium haud temere DRELINCURTIUS invenisset, qui de peritia latini graecique sermonis, de rerum medicarum cognitione, de scientia antiquitatum et historiarum jure cum eo contendisset." Dit houden wij voor zeer overdreven.

(21) »DRELINCURTIO, quamvis laconismum sibi familiarem affectante, prolixiorem scriptorem non facile inveneris. Nam quoties in prioribus opusculis jam satis exposita, in posterioribus iterat? Vel quid attinet ad eos, qui ad veram historiam properant, tot falsas traditiones, quas in universum satis erat refellere, curiosa nimis et supervacanea hisce praesertim temporibus diligentia sigillatim commemorare? In hac tamen re totus est. Non possum ferre, quod ille summis quibusque viris, a quorum plerisque non modo provocari,

sed ne quidem videri potuit, usque adeo vehementer infensus fuerit." *Advers. anatom. L. B.* 1741, IV 77, 78.

HALLER zegt van hem: »antiquitatis admirator, osor SYLVII et novarum hypothesium. Video virum eruditum, qui plurima legerit, qui excutiat et refutat alios acriter et libere, sed propria experimenta alicujus momenti non invenio. Dictio nimis fucata, metaphoris ampullatisque plena. Ego valde in his libellis a praeceptore meo dissentio." *Ad. Meth.* 374, 397, 525, 974, *B. Anat.* I 510, *B. Med. Pract.* III 30.

(22) »Parisus ea aetate praecipue florebat quidquid ad excolendam bonam mentem requiri posset." BOERHAAVE *in vita ante Opuscula*, 5.

LUCAS SCHACHT,

Geboren te Amsterdam 1634, gestorven te Leiden 1689.

Over zijne familiebetrekkingen en vroegere wetenschappelijke opleiding hebben wij niets kunnen opsporen. Eerst beoefende hij de wijsbegeerte en godgeleerdheid en verkreeg den titel van S. S. M. Candidatus, A. L. Magister en Phil. Doctor. De steeds heerschende twisten onder de godgeleerden hebben hem zeer waarschijnlijk van plan doen veranderen, zoodat hij tot de geneeskunde overging en de lessen van VAN HORNE, VAN DER LINDEN, SYLVIVS en SCHULJL met vlijt bijwoonde. In 1661, op zeven-en-twintigjarigen ouderdom werd hij te Leiden bevorderd tot Med. Doctor met eene *Diss. Mulieris artuum contortione et rigiditate laborantis historiam et curam describens*. Hij bleef te Leiden wonen, alwaar hij zich bijzonder toelagde op de uitoefening van de kunst onder leiding der beide laatstgenoemde hoogleeraren.

In 1663 werd hem vergund, mogelijk door den invloed van zijn bijzonderen vriend SYLVIVS en om den zwakkelijken

toestand van VAN DER LINDEN, als Lector (1) lessen te houden over geneeskundige onderwerpen op bijzondere uren zonder eenige bezoldiging. Deze schijnen aan het oogmerk voldaan te hebben: want in 1669 werd hij na den dood van SCHUIJL aangesteld tot gewoon hoogleeraar in de geneeskunde en tot het houden van klinische lessen in het nosocomium.

Met naauwgezetheid en groote belangstelling in zijne studenten moet hij deze betrekking hebben waargenomen. Als praktisch leeraar in het nosocomium werd hij zeer geacht. Merkwaardige ziektegevallen, ook van andere kunstgenooten, deelde hij aan zijne leerlingen mede tot onderzoek. Zeer naauwkeurig waren zijne lijkopeningen, waarbij hij op alle bijzonderheden de aandacht vestigde. Hij was een beraden en ondernemend geneesheer, zoo als bleek bij een epileptisch meisje, dat vroeger allerlei middelen te vergeefs gebruikt had. Zijne hulp werd gevraagd. Hij besloot dadelijk een brandijzer op de kruin te appliceeren. Het gevolg was, dat het meisje van haar toeval bevrijd werd en ook in 't vervolg bevrijd bleef. Met alle oplettendheid zorgde hij voor eene gepaste diët, regelde het bestuur der hartstogten en weerde al wat de zieke schaden kon (2).

Uit hetgeen wij in de gelegenheid geweest zijn te kunnen raadplegen, verdient SCHACHT allezins den lof van een zeer geacht en verdienstelijk geneesheer geweest te zijn, die wegens de bedaardheid en vroomheid van zijn inborst de gebreken van zijne ambtgenooten DRELINCOURT en CRANEN wist te vermijden en ongemerkt te laten voorbijgaan (3).

Hij schijnt weinig in druk te hebben uitgegeven. Bij HALLER vinden wij vermeld: *Epistolica narratio de morbo epidemico anni 1678*, met eene soortgelijke beschrijving van C. L. MORLEY te Londen in 1680 gedrukt. Den dood van zijn leermeester SYLVIVS herdacht hij in eene redevoering, waarin hij dezen bij uitnemendheid prijst: „Tanta quippe et jam Tolum et nunc inprimis ejus in medendi fama erat atque

existimatio, ut ubicumque gravior incidebat affectus, SYLVIVS tanquam angelus medicus consulendus videretur" (4).

(1) FABRICIUS, *Oratio*, 13.

(2) Wij hebben dit overgenomen uit de reeds gemelde dissertatie van N. SYLVIVS en uit die van J. WORMS, *de Asthmate*, 1687, F. J. SCHMIDT, *de Epilepsia*, en van IJ. WATERVLIET, *de Mensium suppressione*, beide in 1688 verdedigd.

(3) BOERHAAVE getuigt van hem in *Or. de vita et obitu B. ALBINI*, in *Opusculis*, 47: »LUCAS SCHACHT incredibili diligentia, virtute, doctrina inclytus, annosa artis exercitatae fama celebris, adeoque in scientia medendi ad perfectionem fere artis formatus, aliam longe tentabat viam. Ipse enim studiosos ducere in nosocomium, decumtentibus examinandis admovere, morbos ex signis docere, distinguere, curare, cadaveribus incisis latentes causas ostendere. Extulit saepe, quot et quanta debuerit fidelibus blandi hujus viri alloquiis, monitis, observationibus, exhortationibus, eventu ipso firmatis exemplis B. ALBINUS."

(4) SYLVII *Opera*, 931.

ARNOLDUS SIJEN,

Geboren te Amsterdam 1640, gestorven te Leiden 1678.

Bij gebrek aan genoegzame bronnen kunnen wij zeer weinig over hem melden. Hij heeft te Leiden gestudeerd, gelijktijdig met L. SCHACHT, en werd in 1659 bevorderd tot Med. Doctor met eene *Diss. de Hydroke ascite*. Hij vestigde zich te Gouda, vanwaar hij na den dood van SCHUIJL, in 1670, beroepen werd tot hoogleeraar in de genees- en kruidkunde en om het toezigt te hebben op den akademischen tuin.

Het smartelijk verlies, dat de hoogeschool door de noodlottige ziekte van het jaar 1669 geleden had bij het afsterven van twee geachte hoogleeraren in de geneeskunde, VAN HORNE en SCHUIJL, werd thans met buitengewonen spoed hersteld. DRELINCOURT werd in de plaats van VAN HORNE voor de ontleedkunde aangesteld en de dubbele betrekking van SCHUIJL gesplitst door SCHACHT te benoemen voor de praktijk en SIJEN te beroepen voor de kruidkunde. Hierdoor trachtte men het te vreezen verval der medische faculteit te voorkomen. Vooral ook, omdat de stad, door de heerschende en steeds aanhoudende ziekte en de buitengewoon vele sterfgevallen, in een kwaden naam gekomen was en vele studenten haar daarom verlaten hadden.

SIJEN was bekend als een groot liefhebber en kundig aanweeker van zeldzame gewassen. Het was vooral in dien tijd, dat vele vermogende personen zich beijverden hunne tuinen met de fraaiste voortbrengselen uit vreemde gewesten te versieren. Wegens zijne beschaafde zeden en vriendelijken omgang was hij bij alle bloemliefhebbers in Holland bekend. En veel heeft hij bijgedragen tot verrijking van den akademischen tuin.

Wat hij als geneeskundige verrigt heeft, weten wij niet. In 1675 heeft hij het eerste eeuwfeest der hoogeschool met eene plegtige redevoering gevierd, doch het onderwerp is ons niet bekend, omdat hij die redevoering niet heeft laten drukken.

Zijn vroegtijdige dood heeft zekerlijk belet, dat hij meer als wetenschappelijk man is bekend geworden.

Zie BOSCHIDEN, t. a. pl. 89; SIEGENBEEK, *Geschied.* I 188, 225, II 73, 75.

HALLER noemt hem: »vir splendidus, magnus rei herbariae amator." *B. Botanica*, I 577.

VINCENTIUS KETELAAR,*Geboren te Vlissingen.*

Wij veronderstellen, dat hij te Leiden onder VAN DER LINDEN en SYLVIVS zal hebben gestudeerd, en plaatsen hem hier als een voorbeeld van de heerschende praktische denkbeelden, die hij met goed oordeel wist te wijzigen.

Bijzonderheden van zijne afkomst, opleiding en studie zijn ons niet voorgekomen. Hij was Med. Doctor en Rector der latijnsche school te Zierikzee, en dus een man van wetenschappelijke ontwikkeling.

Hij heeft geschreven: *Commentarius de Aphthis nostratibus, seu Belgarum Sprouw*, Mediob. 1669, Amst 1736, waarvan wij den korten inhoud willen opgeven.

De aphthae bij de ouden beschreven, komen geenszins overeen met die hier te lande worden waargenomen. Men had daarop niet gelet. Vandaar bij onderscheidene schrijvers groote dwalingen. Hij bepaalt zich hoofdzakelijk bij die in lage moerassige noordelijke landstreken, in den herfst en voorwinter, na voorafgegane hitte, als gevolgen van koortsen worden waargenomen en in Zeeland zeer algemeen zijn.

Aphthae zijn witachtige puistjes, pustulae, geene zweertjes, aan onderscheidene plaatsen in de mondholte zichtbaar, die zich somtijds bij kwaadaardige koortsen door het geheele darmkanaal kunnen uitbreiden. Ze ontstaan dikwerf, wanneer in 't begin der ziekten de noodige ontlastingen verzuimd worden. Ze vallen af, doch komen niet zelden bij herhaling te voorschijn. Verwaarloozing, verzuim van gepaste hulp geven er veel aanleiding toe. Hij klaagt dat men uit zuinigheid den geneesheer eerst laat haalde, wanneer de zieke door het geweld der ziekte bijna was uitgeput.

De aanleidende en naaste oorzaak was eene in het bloed aanwezige ziektestof, die door eene onvolkomene en langzame scheiding werd uitgedreven: want volkomene crises, die de ziekten op bepaalde dagen scheiden, zijn hier te lande zeer zeldzaam.

Moeijelijkheid in de ademhaling en doorzwelging, gevoel van inwendigen brand, heesche of schorre stem, droogte des monds enz. geven te kennen, dat men aphthae te vreezen heeft. Zijn ze voor den dag gekomen, dan moet men niet meer aderlaten of purgeeren, zoo als sommigen deden. Ingeval van noodzakelijkheid geve men zeer zachte purgantia. Loop is altijd zeer gevaarlijk.

Verkoelende en zamentrekkende middelen zijn nadeelig. Men moet den mond bevochtigen of spoelen met zachte laauwe dranken, afkooksel van rapen, garst, vijgen en zoethout, dun bier met suiker om het uitslag te doen rijpen en afvallen. Blijven de koortsen in hevigheid aanhouden, dan moeten ze met voorzigtigheid bestreden worden: „peragit tranquilla potestas, quod violenta nequit,” vooral door een gepasten leefregel, beter dan met eene menigte allerhande geneesmiddelen, die den lijder afmatten. Eene zacht voedende diëet, rijnsche wijn, kandeel en, zonderling genoeg, eene eijerstruif of koek worden aanbevolen. Zuren moet men vermijden, omdat ze ligt een hoogst nadeeligen hoest veroorzaken.

Nemen de koortsen in hevigheid toe, dan moet men ze op de gewone wijze door hartsterkende en koortsverdrijvende middelen bestrijden, waartoe lapis bezoar, corn. cervi, sal. card. benedict., absinth., oc. caner., tart. vitriol. enz. worden aanbevolen. Gelatina corn. cervi is zeer dienstig, vooral wanneer er loop mogt bijkomen. Intusschen trachte men de bijkomende toevallen door geschikte middelen te overwinnen.

Bij volwassenen en in heete koortsen is de sprouw altijd een toeval, hetwelk de oplettendheid van den geneesheer vordert, en door herhaald afvallen en wederkomen het levensgevaar vermeerdert. Men moet daarom bij zoodanige koortsen vooral zorgen voor de krachten van den lijder. „Instaurans victus securitate conjunctam magnam efficaciam semper habet.”

HALLER (1) en VAN SWIETEN (2) prijzen dit werkje. Naar

ons oordeel verdient de schrijver den lof van een oplettend, nadenkend en voorzigtig geneesheer geweest te zijn, die zich door eenvoudigheid verre boven zijne voorgangers en tijdgenooten verhief, en wel inzag, dat typhouse ziekten, waarin aphthae zoo dikwerf voorkomen, niet oppermagtig kunnen beheerd, maar met omzigtigheid symptomatisch moeten geleid worden.

(1) *B. Med. Pract.* III 260. (2) *Commentaria*, III 198.

CAREL LODEWIJK DE MAETS (DEMATIUS),

Geboren te Utrecht 16.., gestorven te Leiden 1690.

Hij was de zoon van CAREL DE MAETS, hoogleeraar in de godgeleerdheid te Utrecht, en heeft waarschijnlijk aldaar onder REGIUS in de geneeskunde gestudeerd (1).

In 1669 werd hem te Leiden vergund, op eene proeve, lessen over de scheikunde te houden. In 1670 aangesteld tot buitengewoon hoogleeraar in de geneeskunde, werd hij twee jaren later benoemd tot gewoon in de scheikunde; zekerlijk de eerste in dat vak: want eerst in 1679 werd hem den rang onder de hoogleeraren in de geneeskunde toegeestaan. Men beschouwde dus te voren de scheikunde als niet tot de geneeskunde behorende (2).

Als leeraar in de geneeskundige praktijk was hij bij de studenten zeer gezien. Hij volgde SYLVIVS, had veel op met chemische middelen en gebruikte bij catarrhale aandoeningen der borst-organen sp. sal. volatilis met honig, ook Tr. metallorum, antimon. diaphoreticum, regul. antimon. en dergelijke, zoo als wij uit onderscheidene dissertatiën van

dien tijd hebben kunnen opmaken. Ook gebruikte hij veel bezoardica (3).

(1) BURMAN, *Traj. eruditum*, 205.

(2) SIEGENBEEK, *Gesch.* II, *Bijv.* 147, 271.

(3) DEKKERS, *Alle werken*, 157.

FOPPENS meldt hem als schrijver van *Prodromus Chymiae rationalis observationibus medicis illustratae*, *Ultr.* 1684, 8°. Ook bij HALLER worden twee geschriften op zijn naam gemeld, waarvan het jaar der uitgave stellig verkeerd is opgegeven. *Meth.* 136, 375, *B. M. Pract.* IV 163.

THEODORUS CRANEN,

Geboren te.... 1620, gestorven te Berlijn 1690 (of 1689).

Noch van zijne geboorteplaats en afkomst, noch van zijne vroegere levensjaren vonden wij iets aangeteekend. Uit zijn *Tractatus physico medicus de homine*, na zijn dood door T. SCHOON in 1689 te Leiden uitgegeven, zoude men kunnen gissen, dat hij een Boschenaar geweest is, en met eenige waarschijnlijkheid opmaken, dat hij eerst te Utrecht onder REGIUS in de wijsbegeerte, vervolgens te Leiden onder SYLVIVS en DRELINCOURT in de geneeskunde gestudeerd en daar de waardigheid van Med. Doctor verkregen heeft.

Te Nijmegen zich gevestigd hebbende, werd hij aan de illustre of hoogeschool aldaar aangesteld als hoogleeraar in de wijsbegeerte (1). Deze school, in 1655 gesticht en later tot eene kwartiers hoogeschool verheven, maakte evenwel zoo weinig opgang, dat zij reeds in 1679 ophield te bestaan. Dit naderend verval inziende, heeft hij mogelijk pogingen aangewend om verplaatst te worden, waartoe de toenmalige toestand der leidsche hoogeschool genoegzame aanleiding gaf.

Als een vriendelijk en wellevend man in veler achting en gunst deelende, werd hij door vermogenden invloed in 1670 beroepen als hoogleeraar in de wijsbegeerte en geneeskunde te Leiden, en tevens aangesteld tot onderregent van het staten-collegie.

Een groot bewonderaar van **CARTESIUS**, liet hij diens wijsgeerige stellingen, onder zijn voorzitterschap, door de studenten verdedigen. Dit belgde zijne godgeleerde ambtgenooten en gaf aanleiding tot hevige twisten. Bij Curatoren daarover aangeklaagd, besloten deze hem te ontslaan van het onderwijs in de wijsbegeerte en als onderregent, en voor het vervolg alleen met dat in de geneeskunde te belasten, als opvolger van **SYLVIVS**, die in het vorige jaar overleden was. Tevens werden op nieuw alle hoogleeraren ernstlijk vermaand zich binnen de palen der peripatetische wijsbegeerte te houden en van de cartesiansche leerstellingen geen gewag te maken. Een bewijs, hoe men in 1673 te Leiden nog den geest van vrij onderzoek vreesde en door geestelijke tirannie de gemoederen trachtte te beheerschen. Van nu af bepaalde hij zich bij zijne geneeskundige lessen tot het jaar 1687, toen de keurvorst van Brandenburg hem tot zijn lijfarts benoemde in de plaats van **BONTEKOE**. Hij verliet Leiden en vertrok naar Frankfort en later naar Berlijn (2).

Weinig achting had hij voor de beoefenaars der ontleedkunde en toonde door zijne vreemde, geheel tegennatuurlijke, afbeeldingen, dat hij van ontleedkunde eene zeer oppervlakkige kennis en mogelijk nooit een lijk met eenige aandacht onderzocht had (3).

„Ontleedkunde alleen was ongenoegzaam om het zamenstel en de verrigtingen van ons ligchaam te leeren kennen; men moest het met een wijsgeerig oog beschouwen en wel volgens de leer van **CARTESIUS**. Het menschelijk ligchaam was even als een uurwerk of automaat, waarin alle verrigtingen werktuigelijk plaats hadden, zonder eenigen invloed van de ziel” (4)

Hierop rust zijne geheele natuur- en ziektekundige beschouwing. Hij veronderstelt met CARTESIUS eene fijne aetherische stof, die alles doordringt, in beweging brengt en tot bepaalde verrigtingen aandrijft. Deze stof is de koninginne van alle beweging in de groote en kleine wereld. Zij dringt door talloze poren van allerlei gedaante tusschen de zamenstellende deelen naar binnen, verwekt in het bloed eene gisting, die eene algemeene warmte ontwikkelt, waardoor de vochten des ligchaams dampvormig vervlugtigd en de dierlijke geesten afgescheiden worden, ten einde overal het verlorene te herstellen. Want niets gaat eigenlijk geheel verloren (5).

Het leven bestaat in niets anders dan in deze geregelde gelijkmatige gisting des bloeds, waardoor alle verrigtingen kunnen plaats hebben (6).

Door het microscoop ontdekt men in het zamenstel der deelen een oneindig aantal kleine kogel- of eironde onderling vereenigde bolletjes. Deze schijnen week of zacht, waardoor ze bij drukking op alle mogelijke wijze van gedaante kunnen veranderen. Daardoor ontstaat eene oneindige vormverandering, zoo van deze bolletjes als van de poren, waardoor ze gedreven moeten worden (7).

In ons bloed bestaat bovendien een zuur of zout beginsel, dat toe- en afnemen kan (8).

Ontstaat op deze of gene wijze eene vreemde gistingstof in het bloed, in strijd met het gewoon aetherisch beginsel, dan veroorzaakt zulks ziekte (9).

Zijne theoriën tracht hij door allerlei vreemde, soms vernuftige, veronderstellingen te staven, en de tegenwerpingen af te wenden om zich te redden. Zoo, wanneer hij spreekt over het ontstaan van wormen in de ingewanden, erkent hij, dat er in de lucht eitjes of zaadtjes kunnen zweven, en door de ademhaling of met het voedsel worden opgenomen. Hiertegen beweerden anderen, dat zoodanige eitjes door de werking van de maag of de gisting des bloeds zouden moe-

ten worden vernietigd; en dit kwam hem ook niet onaanneemelijk voor. Doch daar men evenwel wormen vond in onderscheidene ingewanden, stelt hij als mogelijk, dat deze eitjes door de huidporen kunnen binnensluipen, eenigen tijd in de buikholte omdwalen en eindelijk hier of daar een weg vinden om elders te nestelen (10).

Zonderling waren zijne denkbeelden over de ademhaling en de longen. Deze waren slechts lijdende werktuigen, en zouden kunnen gemist worden. Het diaphragma was het eenige werkzame middel voor de inademing, zoo als de buikspieren voor de uitademing. De ademhaling dient tot verkoeling van het heete bloed, omdat bij de inademing zekere nitreuse luchtdeeltjes met het bloed vermengd worden, en daardoor de opbruising matigen. Intusschen oordeelt hij vrij goed en verstandig over het belang van de longenproef om het leven van het pas geboren kind te bewijzen. Zijne aanmerkingen zijn, voor dien tijd, niet zonder waarde. Vreemd is het, dat hij daardoor niet tot betere inzichten gekomen is (11).

Geheel volgens oude denkbeelden is zijne afbeelding der aorta als bifurcata. Even zoo vreemd is die van den ductus thoracicus, meer of min in den smaak van DE BILS, en allerzonderlingst die van de spieren (12).

Hij ontkent den invloed van het succus pancreaticus en van de gal, en de daarop gegronde leeringen van SYLVIVS en DE GRAAF, dat bijna alle ziekten door hunne opbruising in het duodenum ontstaan zouden (13).

Een voor dien tijd zeer vreemd denkbeeld had hij over het verschil der seksen (14).

Hij is niet geheel vrij van eenigen invloed op het ontstaan van ziekten aan de sterren toe te schrijven. De menstruatie hangt van den invloed der maan af (15).

Hij meent, dat de vrucht in utero het liquor amnii in- en uitademt, „aqua facit hic illud, quod postea facit aer, videlicet motum in et expirationis” (16).

Als ontleedkundigen van zijn tijd roemt hij vooral DE BILS (17), SWAMMERDAM (18) en DRELINCOURT (19). Andere geneeskundigen, ten zij buitenlanders, worden zelden genoemd. Hoe groote achting hij ook had voor CARTESIUS, durft hij evenwel hem met alle bescheidenheid tegenspreken (20).

Zeer gunstig oordeelt hij over den verstandelijken aanleg en de vlijtige beoefening der wetenschappen bij de Duitschers en Nederlanders (21)

Zijn oordeel over de vroegere en latere geneeskundige behandeling der ziekten is over het geheel ongunstig (22).

Het was een stelregel in de geneeskunde, dat alle ziekte ontstond uit verstopping, obstructio. Heeft deze verstopping plaats in inwendige deelen, in de dieper gelegen poren, dan noemt men het ontsteking. De poren worden op deze of gene wijze verstopt, doch niet zoodanig, of er blijven nog altijd zeer kleine openingen over, voor den doorgang van den aether (23).

Alle koortsen waren van een rotachtigen aard, putridae, de eene meer de andere minder. In dit opzigt had men vroeger zeer gedwaald door de synocha te onderscheiden in putrida et non putrida. Deze putrefactio bestond in eene vreemde bijmenging in het bloed, en daardoor ontstaande ontbinding van deelen, vroeger in eene bepaalde verhouding onderling vereenigd. Hierdoor ontstond eene te groote gisting in het bloed, welke eene buitengewone hitte veroorzaakte. In deze hitte bestond dus het wezen der koorts niet, en evenmin in de verandering of afwijking van den polslag (24).

De denkbeelden der ouden over de koorts waren zeer verward. Men kon de waarheid niet vinden. Iedere verandering in den pols was geene koorts en kon uit geheel andere oorzaken ontstaan zonder koorts te zijn. Men moest wel acht geven of eene zekere vreemde stof bij het bloed gemengd was, admixta, dan of deze met het bloed door en door ver-

mengd was, permixta. In het eerste geval kon de stoornis zich vrij spoedig herstellen. Dit begreep men niet.

Bij de behandeling der koortsen was het gebruik van delfstoffelijke middelen veel beter dan het aanwenden der galenische methode, en af te wachten tot crises zich vertoonden, die hier te lande zeer zeldzaam waren en alleen bij heete zomers werden waargenomen. De eerste herstelden den invloed van den natuurlijken aether in het bloed en dreven de vreemde stoffen naar buiten. In heete koortsen was er geen goddelijker middel uit te vinden dan sal. prunellae, waarmede de opbruising des bloeds bedwongen en bedaard werd (25).

Ofschoon hij bekend was met den omloop des bloeds, blijkt evenwel op vele plaatsen, dat hij zich daarvan vrij zonderlinge denkbeelden vormde. Zoo wilde hij het dunner, meer vlugtige bloed, dat door de aorta adscendens naar de bovenste deelen gevoerd werd, door aderlatingen op den arm ontlast hebben; het meer dikker, dat naar beneden zakte, door op den voet of aan den enkel eene ader te openen. Het openen van eene slagader beschouwde hij als hoogst gevaarlijk en raadde het ten stelligsten af. Het nut van eene aderlating bestond alleen in de hoeveelheid des bloeds te verminderen, waardoor de vaten en de poren in derzelver rokken vernauwd en het doorlaten van dikkere vochten verhinderd werden (26).

De aderlating moest niet zoo overvloedig of tot flauw wordens toe verrigt, noch zoo dikwijls herhaald en in alle ziekten aangewend worden. Men kan haar herhalen. Bij volbloedigheid en in heete ziekten was ze noodzakelijk, doch het was, b. v. bij pleuris, onverschillig, aan welken arm zulks geschiede. In allen geval moest men eerst aderlaten en daarna purgantia toedienen.

Met oordeel spreekt hij over het gebruik van purgeermiddelen; men zij er omzigtig mede, geve ze liever bij herhaling dan te sterke, en, wanneer men ze geeft, moet men

geene zweetmiddelen toedienen. Met braakmiddelen had hij weinig op (27).

Bij tertianae raadt hij, op de vrije dagen een purgans te geven, vier uren vóór den aanval van de koorts eene aderlating te doen en twee uren later een antifebrile, hetwelk hij niet noemt; zekerlijk een antimonial middel of theriac om te zweeten. „*Ut sic latibulum superet et febrim tollat,*” zegt hij.

Nu en dan verhaalt hij eenige vrij onbeduidende eigene waarnemingen ter bevestiging zijner gevoelens (28).

De zonderlinge vermenging van ontleed-, natuur-, ziekte- en geneeskundige denkbeelden, wel met zekere bevalligheid en schijnbare overreding, doch doorgaans zeer oppervlakkig voorgedragen en doorvlochten met vreemdsoortige aanmerkingen, maken de lezing van dit werk onaangenaam en verdrietig, vooral ook door de menigvuldige herhalingen. Hij leert eene vrij eenvoudige en gemakkelijke geneeswijze, waardoor hij een grooten aanhang kreeg, en neigt eigenlijk tot de heerschende zweetmethode, terwijl hij spaarzaam is met aderlaten. Het acidum in het bloed, de gisting daarin, de poren in de vaste deelen en vooral de alvermogende aether zijn de grondslagen van zijn stelsel. Theriac, mithridaat en antimonialia zijn bijna algemeene middelen, panacea, die de ontstane obstructiën in de poren weder overwinnen en opheffen. Hij is eigenlijk een volgeling van SYLVIVS, doch heeft diens acidum en alcali door den veronderstelden aether willen verdringen, om als een echt cartesiaan iets nieuws en vreemds te zeggen. Hij trachtte de denkbeelden van CARTESIUS en SYLVIVS te vereenigen, doch deed daardoor wezenlijk afbreuk aan de chemiatrie of humoraal-leer van SYLVIVS, terwijl hij kennelijk meer overhelde tot het iatro-mathematische of mechanische systema, hetwelk later meer en meer algemeen werd en het sylvianisme verdrong.

(1) *Tractatus de homine*, 341, 354, 469. Hij verhaalt aldaar: »Neomagi antequam professor fui vocatus, ita increbuerat mos, ut juventuti nihil esset familiaris quam gerere unam alteramve fontanellam, qui mos postea abolevit, nec unquam adhibui talia medicamina, nec ita vexare amplius volui homines.»

(2) SIEGENBEEK, *Gesch.* I 196, II 144, 289.

(3) »Quae anatomici nobis vulgo dant de distinctionibus tunicarum, cum grano salis sunt intelligenda, nam nostri visus acies nullo modo eo pervenire potest, ut has omnes queat ad numerum perfectum deducere, quod probatur, si oculus muniatur microscopio. *De homine*, 22, 104, 657. De anatomici erkenden zekere »naturae providentia, quae est commune ignorantiae asylum. Res alicujus momenti negligunt, non attingunt, verum nugas nullius utilitatis.» 134. »Anatomici quisquiliis insistent.» 391, 647, 691, 697.

(4) »Per philosophiam non intelligimus illam verbalem et scholasticam peripateticorum, sed eam realem usu rectae rationis constructam et hodiernam, quae cartesiana audit, cujus ope omnia, saltem plurima, naturae phaenomena clara et evidentialia redduntur. Vita nostra perficitur causis mechanicis et plane corporeis, neque opus est allegare mentem, ut corpus vivum explicemus. Vita nostra non spectat ad mentem, sed ad corpus. Non putandum corpus humanum mori, quod mens a corpore recedit, sed ex eo pendet, quod corpus recedat a mente, quatenus organa ejus, quae ad vitam perfectam et exactam requiruntur, vitiantur et corrumpantur, ut mens iis amplius uti nequeat.» 1, 2, 3. »Concludimus igitur cum Cartesio corpus esse machinam quandam, ubi omnes functiones mechanice tantum peraguntur et non concursu animae cogitantis, quae ad vitam nostram nihil omnino tribuit. Plane horologii aut automatorum instar edit corpus nostrum suas actiones.» 141. Zóó dacht reeds een volbloed materialist der zeventiende eeuw!

(5) »Certum est ex physica generali nihil perire in rerum natura, sed res solummodo mutationem patiuntur respectu figurarum, motus, quantitatis, qualitatis, situs. Eadem remanet in mundo materia.» 33, 177, 227, 278.

(6) »Per vitam nihil aliud intelligimus quam fermentationes legitimas nostri sanguinis a causis mere mechanicis dependentes, ex quibus omnes functiones in nostro corpore ortum suum trahunt, ita ut plane anima nostra hic nihil contribuat, et sic vita nostra mere corporea dicenda est.» 241.

(7) »Microscopio res inspectae exhibent multos et infinitos globulos inter se junctos, seu sphaerulas exiguas, ex quibus res omnes videntur compositae." 211, 274. Zijn dit loutere droomerijen om zijne ingebeelde porentheorie aannemelijk te maken, of heeft de man werkelijk zoo iets gezien? Dan is hij de voorlooper der cellen-theorie.

(8) »Acida habent figuram instar ensis, ab utroque latere scindendis. Salia mucronem habent in extremo alterutro, et instar pugionis pungunt." 12.

(9) »Si fermentum perigrinum in sanguinem introducatur, quod secum ferat aetherem admodum inimicum aetheri nostro consueto, tunc facile conflictus magnus oritur inter duos hosce aetheres, et sic sanguinis mixtura turbatur, oriturque febris major." 229. Zie een ander voorbeeld, hoe hij zich zoekt te redden, in zijne verklaring van den tijd der menstruatie. 719.

(10) »Illa ova volatilia cum aere ingrediuntur poros abdominis foras intro spectantes, et sic intra abdominis cavum obvolitando tandem inveniunt viam." 83.

(11) 257, 482, 487, 491, 263, 254, 742.

(12) 322, 126, 464.

(13) 75, 667, 671, 678.

(14) »Putamus faeminam esse inversum masculum, scrotum masculi fieri uterum intus conversum," etc. 705.

(15) 308, 716.

(16) Van zwangerschap en baring had hij gebrekkige denkbeelden. Zonderlinge bijgeloovigheid! »Verum est placentam in umbra siccatam aliquam vim habere in epilepsia." 759.

(17) »Bilsius anatomicorum certe corophaeus, cui debetur aeterna laus de inventis anatomicis. Non tamen fuit accuratus sector, qui ex professo anatomen excoluit, nec studiis fuerit imbutus, nec philosophare, et in principio suae sectionis vix partem nominare potuit." 119, 121, 125.

(18) »Acutissimus, diligentissimus, patientissimus, qui longe alios anatomicos antecellit." 697, 704, 724, 735.

(19) »Hujus seculi anatomicorem princeps." 388. (20) 494.

(21) »Itali dicuntur citius rem percipere quam Galli, hi citius quam Germani et Belgae. Belgae videntur medium obtinere statum inter Gallos et Germanos, sed quod natura in Germanis et Belgis neglexit, hoc crebra et continua exercitatio eorum compensat. Magna est eorum laborositas, studiis diutius et magis serio incumbunt.

Hinc est quod Belgium et Germania non pauciores doctos viros, imo ausim dicere plures, ferat." 553.

(22) »Antiqui suo tempore incubuerunt potius aegris tractandis, prospiciendis, ut solummodo multum lucrarentur, non ut scientiam promoverent." 175, 191, 336, 583, 588.

(23) »Ecce tunc propter igneam et admodum volatilem naturam, continuo fulminis instar aether trajicit spatiola vacua relictæ, ut impediat, ne possit fieri vacuum, quod naturæ legibus repugnaret. Hic aether totum hic facit negotium, facit omnia phaenomena, quæ in erysipelate et inflammatione in considerationem venire possunt." 170, 184, 282, 275.

(24) »Putrefactio nihil aliud est, quam solutio vinculorum rerum compositarum particulas tenentium in certo quodam ordine. Quamprimum quavis de causa ordo et mixtura sanguinis est turbata, tunc dici debet putrescere. In hac turbatione vel putrefactione possunt esse infiniti gradus." 226, 229, 235.

(25) 175, 235, 313.

(26) »Hoc totum est negotium, quod per vasorum sectionem fieri potest." 327. (27) 679.

(28) 89, 101, 189, 223, 248, 252, 307, 469, 603, 604, 612, 668, 682, 749.

BOERHAAVE verhaalt van hem: »supra quam quod credibile celebris facillimam ex levi Cartesii doctrina artem incautæ juventuti ostendebat. Vir ingenio quidem magnus, naturali facundia felix sed in quo discipuli, postquam negotiis, et formata rerum usu prudentia artem compertam habebant, paulo solidiorem cognitionem desiderasse, infraenatam vero ratiocinandi licentiam damnasse narrantur." *Opusc.* 47.

HALLER zegt weinig goeds van hem: »fusa physiologia cartesiana; icones anatomicae ad hypothesin pictæ; observationum parum." *Meth.* 534, *B. Anat.* I 632, *B. Med. Pract.* III 395, alwaar ook de andere door hem uitgegeven werken worden opgenoemd.

PHILIPPUS MATTHAEUS JUNIOR,

Geboren te Utrecht 1641, gestorven te Franeker 1690.

Hij begon zijne voorbereidende en geneeskundige studiën te Utrecht, doch vertrok om den algemeen verbreiden roem

van zijn aanverwant en naamgenoot in 1659 naar Franeker en verdedigde onder diens opzigt in 1659 en 1660 twee proefschriften, het een: *De renum et vesicae calculo*, het ander: *De capitis vulneribus*. In 1662 keerde hij naar Utrecht terug en werd door REGIUS more majorum bevorderd tot Med. Doctor.

In 1664 was hij te Utrecht privaat-docent in de geneeskunde, werd in 1667 benoemd tot lector en in 1670 tot buitengewoon hoogleeraar. Doch in dat jaar werd hij be-roepen tot gewoon hoogleeraar in de ontleed- en geneeskunde te Franeker in de plaats van den overleden FREN-CELIUS.

Hij wordt geprezen als een braaf mensch, geleerd genees-heer en uitmuntend ontleedkundige, en ook wegens zijn bij-zonder sterk geheugen (1).

Behalve de genoemde proefschriften heeft hij niets in druk uitgegeven.

(1) VRIEMOET, 512; BURMAN, *Trajectum erud.* 214; *Series professorum Trajecti*, achter de *Oratio* van DRAKENBORGH, 1736.

CORNELIS SOLINGEN,

Geboren 16..

Te Leuven werd hij in de ontleedkunde onderwezen door DE BILS en T. ANDRÉ (1) en in 1653 of daaromtrent in de heelkunde door JOH. TEURIER in den Haag en JAK. DE RAM te Haarlem (2). In 1659 was hij in dienst bij den vermaarden AIMÉ FOIX, toegenaamd LUCQ, heelmeeester-generaal der vereenigde Nederlanden, wonende in den Haag (3).

Hij werd aangesteld tot heelmeeester op de schepen van de

admiralen TROMP en WASSENAAR—OBDAM (4). In 1677 bevorderd tot Med. Doctor, schijnt hij later bestendig in den Haag gewoond te hebben.

In het latijn en fransch onderwezen, had hij veel gelezen en oordeelde met verstand over het gelezene, daar hij niet schroomvallig was het verkeerde in vele voorstellen en handelingen zijner voorgangers, meestal op goede gronden, aan te wijzen. Ook was hij niet onervaren in het teekenen en maakte wel eens afbeeldingen van belangrijke gevallen. Meermalen maakte hij zijne eigen instrumenten, of liet ze onder zijn oog vervaardigen (5).

Hij had een goed denkbeeld van ontleedkunde, was een voorzigtig doch beraden heelmeeester, die niet spoedig of nutteloos tot snijden en branden overging en noode inwendige geneesmiddelen toediende (6). Als een gemoedelijk en braaf man verkeerde hij vriendschappelijk en vertrouwelijk met zijne kunstbroeders, ofschoon hij zijne eigene waarde gevoelde (7), en was geacht bij velen, die zijne hulp bij moeilijke operatiën inriepen.

Zijn schrijfstijl is plat en onbeschaafd, doormengd met vele aanstootelijke, doch toen minder hinderlijke, woorden, omslagtig, langwijdig en daardoor wel eens onbegrijpelijk.

Hij heeft geschreven:

Embryulcia vera, ofte waare afhalinge eenes dooden vrugts door de hand des heelmeesters, Haag, 1673 (8).

Manuale operatiën der chirurgie, en Ampt en de plicht der vroedvrouwen, Amst. 1684 (9).

Na zijn dood heeft TH. SCHOON deze uitgegeven onder den titel: *Alle de medicinale en chirurgicale werken van C. SOLINGEN, Amst. 1698.*

Volgens HALLER heeft hij ook de *Chur.-Brandenburgische Hofwehemutter* van JUSTINA SIEGEMUNDIN in 't nederduitsch vertaald en onder den titel: *Spiegel der Vroedvrouwen* te Amsterdam in 1691 uitgegeven.

Zijne onderscheidene betrekkingen hadden hem gelegenheid gegeven tot vele belangrijke opmerkingen en waarnemingen.

Bij het springen van den kruidtoren te Delft werd eene vrouw zoodanig gekwetst, dat het grootste gedeelte van het voorhoofdsbeen vermorseld werd. Er bleef een open gat boven den neus; eenig vocht daardoor ingegoten werd gemakkelijk doorgeslikt. Twintig jaren later was dat gat nog open (10).

Bij een boer, door een balk op het hoofd gekwetst, drong een gedeelte der hersenen door de opening naar buiten, en ging door gangreen en veretting verloren. De wond genas later, doch de man had zijn verstand verloren en bleef simpel (11).

PHILIPPUS VAN NASSAU stortte van zijn paard met het hoofd tegen een paal, waarbij de hersenpan op verscheidene plaatsen verbroken werd. HENDRIK CHADBORN, heelmeester te Nijmegen, trepaneerde het bekkeneel zeven-en-twintig maal. De Prins herstelde, en heeft daarna „so sterck konnen drincken, zoodat drie personen op stroo gelegd heeft” (12). Breedvoerig handelt hij bij deze gelegenheid over de wijze, waarop men toen van den trepaan gebruik maakte, en deelt vele goede maatregelen van voorzigtigheid mede.

Het nederdrukken van de cataract noemt hij drameren (13).

Hij had slechts eens eene gespleten onderlip gezien (14).

De paracentesis abdominis is bij hem eene bedenkelijke operatie, die veel overweging vereischt, en alleen bij jonge sterke personen, die niet lang gesukkeld hebben, en daarenboven nog wel gaan, staan, zitten en opstaan kunnen, te pas komt. Zijne beschrijving van en de toestel tot deze operatie is zeer omslagtig en ongeschikt. De naald van BARBETTE noemt hij niet ongeschikt, doch hij scheen niet in te zien, dat ze veel beter was dan zijne methode (15).

Om de grootste soort van steenen in de blaas bij beide seksen door eene bijzondere manier af te halen, stelt hij voor

eerst de urin af te tappen, dan de blaas met lucht zoo veel noodig op te blazen en de catheter te stoppen. Vervolgens de door lucht uitgezette blaas twee of drie vingeren onder de navel, en twee vingeren breed nevens of ter zijde van de linea alba, te openen, den steen met de vingers of eene tang uit te halen, de wonde te hechten en een gewone catheter in te brengen, waaraan een lederen zak gebonden om de urin op te vangen, opdat deze niet door de wonde vloeije. De wonde van de blaas is geneeslijk, zoo als hij meermalen gezien had. „Dit heb ik bij forme van consideratie geschreven, om of iemand beter occasie hebbende, en dese mijn in bedenckigh gevende manier approbeerde, sigh van dien, 't zij met toedoenigh van nader inventie, soude kunnen bedienen" (16).

Nergens werden zoo ligtvaardig breuken gesneden als in Duitschland en vooral in Zwitserland (17).

De breukbanden en het instrument voor de breuk van de knieschijf van JOHAN MUSCHENBROEK, een bekwaam werkmeester te Leiden, worden door hem geprezen (18).

De keizersnede bij levenden keurt hij af, hoezeer VAN ROONHUIJZE en anderen ze ook aanprezen, als hoogst gevaarlijk. Is de vrouw gestorven en leeft waarschijnlijk het kind, dan moet men er dadelijk toe overgaan. In 1683 had hij in den tijd van vier maanden vijfmalen deze operatie gedaan, telkens, zoo het schijnt, zonder goed gevolg (19).

Uitvoerig wordt gehandeld over het afzetten van ledematen, waarbij hij grootendeels de oude fransche methode van PARÉ en GUILLEMEAU volgt, evenwel naar eigene ondervinding nu en dan gewijzigd. Hij legde een stijfaangehaalden band aan om de pijn te verdooven en den bloedvliet te bedwingen. Het mes moest bijna regt zijn. Het kromme mes, gewoonlijk gebruikt, verliest te ras de snede en raakt niet overal gelijkelijk aan.

Bij zeeslagen werd veel gebruik gemaakt van brandijzers, omdat deze het gereedste en gemakkelijkste middel zijn voor

den heelmeester, en zeer noodzakelijk, vermits men niet alle lijdens spoedig genoeg kan helpen om de slagaders te binden. Aan dit branden geeft hij de voorkeur boven het afbinden, omdat de afgesneden slagader zich dikwerf terugtrekt, moeilijk gevat kan worden, te veel tijd verloren gaat en de omgeslagen draad vaak de slagader doorsnijdt, waardoor op nieuw bloeding ontstaat. Hij bediende zich meest van stevige propwieken van geperst bovist of zacht pluksel in eiwit gedoopt en in een adstringeerend poeder, waarmede hij het geopend vat krachtadig terugdrukt. Was het bloeden gestemp, dan werden de wondlippen met kleefpleisters zamengebracht, daarop groote platte wieken gelegd en over de stomp eene blaas met bloem van tarwemeel getrokken. Alles werd met kompressen gedekt en door een rondgaand windsel, dat niet te stijf moest worden aangelegd, bevestigd (20).

Om zich te overtuigen, dat op deze wijze de bloeding kon worden bedwongen, had hij in 1668 bij levende honden eene slagader doorgesneden, op gemelde wijze teruggeduwd en, toen de wonde genezen was, bevonden, dat de afgesneden slagader door een febreus propje gesloten was. Hij is waarschijnlijk de eerste geweest, die opzettelijk zoodanige proeven genomen heeft. Ook bij geopende en lekkende vasa lymphatica had hij op deze wijze zijn doel bereikt.

Hazen-haar en mos op een menschen-bekkeneel gegroeid, door sommigen als krachtige bloedstelpende middelen aanbevolen, beschouwt hij als bijgeloof.

Het hakblok van BOTALLUS veroordeelt hij als plomp. Het afknippen met eene tang kan bij groote ledematen geen plaats hebben en kan alleen dienen bij vingers of teenen, die evenwel met beitel en hamer kunnen worden weggenomen. Afkappen met eene bijl veroorzaakt groote kneuzingen. Ook het afzetten in de gewrichten wordt afgekeurd.

De methode van VERDUYN met den lap was nieuw. Hij had daarover zijne bezwaren en aanmerkingen aan hem schriftelijk medegedeeld. Deze methode verdiende evenwel

opmerking, omdat de stomp dus geschikter werd voor aanhechting van een kunstwerktuig (21).

Zeer uitvoerig handelt hij over aderlaten tot in de kleinste bijzonderheden, doch niet zonder belangrijke opmerkingen en waarschuwingen. Hij wil de punt van het lancet in olie gedoopt hebben om minder pijn te veroorzaken (22).

In zijn tijd waren de meeste menschen in Holland met scheurbuik geplaagd (23).

Eene menigte van zonderlinge instrumenten en bandagiën vindt men bij hem afgebeeld, en niet minder eene groote verscheidenheid van zeer zamengestelde pappen, zalven en pleisters opgegeven.

Bijzonder schijnt hij zich op verloskunde toegelegd te hebben, waartoe de groote onkunde der vroedvrouwen en de ruwe behandeling der heelmeeesters, vooral bij het verlossen van doode kinders, vast aanleiding gaven. Veelmalen werd zijne hulp ingeroepen.

Onder de schrijvers, die over de manier van levende kinders te verlossen gehandeld hadden, was MAURICEAU de beste, dien hij ooit gelezen had. Daarom volgde hij dezen doorgaans (24).

De stoornissen, die de verlossing moeilijk kunnen maken, zoo van den kant der vrouw als van het kind, stelt hij bij de vrouw gelegen te zijn in gebreken der zachte deelen, (van het beenig bekken wordt weinig en zeer oppervlakkig melding gemaakt) en bij het kind vooral in eene ongewone ligging. De ossa pubis laten alleen bij zeer moeilijke verlossingen, en dan nog zeer zelden, eenige vaneenwijking of beweging waarnemen. In enkele gevallen had hij zulks evenwel, ook bij niet moeilijke, waargenomen. Alsdan was steeds eenige belemmering bij het gaan eenigen tijd nagebleven (25).

Bij het doorsnijden van de cartilago pubis na eene niet bijzonder moeilijke verlossing, waarbij de vrouw aan eene geheele omkeering der baarmoeder gestorven was, bemerkte

hij aan het eene beenstuk eenige holligheid en aan het ander eene bolligheid of uitsteekseltje, ongeveer als het hoofdje van de onderkaak (26).

Vrij goed handelt hij over het onderslaan, en toont het groot belang daarvan. Ook maakt hij melding van de schuinschheid of kwade conformatie van den hals der baarmoeder, en deelt vele gegronde aanmerkingen op de leerstellingen zijner voorgangers mede; hij veroordeelt de specula matricis als onnut, en beperkt het gebruik der haken (27).

Is het kind dood, dan moet men te werk gaan alsof het leefde. Men moet de vrouw sparen en mag het kind offeren, wanneer groote moeilijkheden zulks schijnen te vorderen (28).

Over 't algemeen twijfelde hij aan de mogelijkheid om bij ongunstige liggingen het kind te keeren en bij de voeten af te halen, omdat de baarmoeder te vast om het doode kind was zaamgetrokken. Dit lag zekerlijk in de toenmalige omstandigheden. Meestal werd hij veel te laat geroepen, wanneer onkundige en waanwijze vroedvrouwen reeds allerlei pogingen hadden te werk gesteld. Daarom was hij nog zeer voor het afsnijden der voorkomende deelen des kinds, armen en beenen, van het openen van hoofd en borst, en het overige met zijne afgrijselijke scherp getande krokodille tangen af te halen. Scherpe haken kwamen weinig te pas en werden afgekeurd. Derzelver gebruik was zorgelijk om de mogelijke belediging der vrouw of van de hand des vroedmeesters. Toen hij nog niet beter wist, had hij veelmalen van haken gebruik gemaakt. Later deed hij vooraf inspuitingen van slijmige of olieachtige middelen, of van klisteeën, om den geboorteweg te verzachten, toegankelijk te maken en te verruimen, waarbij hij doorgaans met oordeel en omzigtigheid te werk ging (29).

Met opzet handelt hij uitvoerig over het afhalen van de nageboorte. Zoodra het kind ter wereld gebragt is, moet de nageboorte gehaald worden, nog voor men de navelstreng

afbindt. Zijn er tweelingen, dan moet de streng van het eerstgeborene terstond worden afgebonden en onderzocht of de placenta los is, en dan worden afgehaald. Zit ze nog vast, of met die van het tweede kind verbonden, dan zal men ze iets los maken, zoodat vloed ontstaat en ze inkrimpt, waardoor meerdere ruimte voor de tweede geboorte verkregen wordt. Na de geboorte van het tweede kind laat men de afgesneden streng bloeden. Meestentijds volgen dan beide door een zacht trekken aan de streng gemakkelijk. Zoo niet, dan moet men ze afpellen. Het lang terugblijven veroorzaakt kwade gevolgen, sterke vloed, rotting, ja den dood (30).

Sluit zich de mond der baarmoeder en is nog eenig gedeelte teruggebleven, dan moet men niet met geweld de hand binnen brengen, maar door zachte warme stovingen en inspuiten van olie ontspanning trachten te bevorderen. Ook kan men de vrouw laten niezen, zachtjes braken door laauw water, hoesten, zachtjes wandelen of eenige afdrijvende middelen geven (31).

Het beste is zonder vertoeven de nageboorte al wiggelende los te maken, zoo zacht mogelijk los te pellen, beginnende aan den rand, die minst vast zit en niet te schielijk of met geweld te trekken. Los zijnde, wordt ze zachtjes uitgehaald. Blijft er iets terug, door geschikte middelen en inspuitingen moet men de rotting, koorts en andere toevallen trachten tegen te gaan (32).

Hij besluit zijn boek met een aantal bijzondere aanmerkingen over vrouwen en kinderen, waaronder vrij curieuse, doch in ruwe, onbetamelijke bewoordingen beschreven, gevallen voorkomen, meermalen zóó gebrekkig, dat men zich bezwaarlijk eene goede voorstelling daarvan kan maken.

Toegeven moet men, dat er bij hem veel voorkomt, dat gebrek aan genoegzaam doorzicht verraadt, en voor een goed deel moet worden toegeschreven aan zijne onbekwaamheid om zich op eene verstaanbare wijze in zijne moederspraak

uit te drukken. Dit wordt evenwel vergoed door vele belangrijke opmerkingen, nuttige voorschriften en goede raadgevingen. Hij overtreft velen zijner voorgangers en tijdgenooten, daar hij alles op zijne wijze meer beredeneerd gepoogd heeft voor te stellen. Te regt zegt HALLER van zijne werken: „adnotationes non contemnandas adspergit. Minime contemnendum opus, plenum propriarum adnotationum” (33).

(1) *Alle de werken*, 183, 389. (2) 278. Zie ook STALPERT VAN DER WIEL, *Obs. rar.* II 19. (3) 112, 134.

(4) 170, *Embryul.* 14. (5) *Werken*, 150.

(6) »In al mijn praktijk, alvorens dat ik in de medicijnen gestudeerd had, heb ik geene inwendige dingen willen ingeven als onnoodig.” 197.

(7) 173. (8) 155. (9) 173, 279. (10) 21. (11) 22. (12) 25.

(13) 55. (14) 86. (15) 143. (16) 191. (17) 199.

(18) 156, 197, 340. (19) 230, 236.

(20) De amsterdamsche heelmeeester S. MARTENS bespreekt vrij breed deze manier, om door propwieken de bloeding te stuiten, doch kan haar, ofschoon ook door anderen gevolgd, niet goedkeuren, en toont de noodzakelijkheid aan om de slagaderen af te binden. *Verh. over de hegting der bloedvaten*, 1778, *Servandis civibus*, III 86, 108.

(21) *Werken*, 240, 264, 395. (22) 350. (23) 389.

(24) *Embryul.* 83, 91. (25) 26. (26) 71. (27) 5, 7, 59, 364.

(28) 35, 68. (29) 63, 74, 77, 85, 86, 318. (30) 108, 373.

(31) 110. (32) 111, 315. (33) *B. Anat.* I 583, *Chirur.* I 412.

ANTONI VAN LEEUWENHOEK,

Geboren te Delft 1632 en gestorven 1723.

Geenszins kan VAN LEEUWENHOEK met regt geteld worden onder de nederlandsche geneeskundigen dezer eeuw. Evenwel heeft hij door zijne belangrijke natuurkundige ont-

B. II.

derzoekingen een bepaalden invloed uitgeoefend op de geneeskundige theoriën van dien en lateren tijd, en verdient als zoodanig eene eervolle melding. BOERHAAVE, later met hem in betrekking gekomen, achtte hem zeer hoog, en noemt hem: „vir egregius” (1).

Hij was een eenvoudig ambteleos burger te Delft. Voor den koophandel bestemd, genoot hij in zijne jeugd geene geleerde opleiding, als toen voor den koopman van geene waarde geacht. Hij verstond geen latijn en heeft zich later eenigzins bevlijtigd op het aanleeren der engelsche en fransche talen (2).

Uit liefhebberij had hij zich toegelegd op het slijpen van brillenglazen, waarmede zich toen velen, vooral in Holland en Friesland, bezighielden. Dus ontstond bij hem de lust tot microscopisch onderzoek, waaraan hij na zijn veertigste jaar onvermoeid al zijn tijd besteedde, zonder zich verder met andere zaken te bemoeijen.

Eene nooit verzadigde weetgierigheid dreef hem tot het onderzoek van allerlei dingen, zoo als ze hem voorkwamen, meer uit nieuwsgierigheid dan met een bepaald doel. Zaden, bloemen, basten en wortels van planten, onderscheidene deelen van visschen, zelfs walvisschen, van vogels, insecten en andere dieren werden tot in de kleinste bijzonderheden bij herhaling microscopisch onderzocht. Later evenwel trachtte hij naar eenige meer algemeene overeenkomst om daarop zeker stelsel te bouwen; vooral deed hij onderzoek naar de voortteling; een onderwerp, waarmede SWAMMERDAM, DE GRAAF, DRELINCOURT en anderen zich ijverig bezighielden, en waarin hij een grooten naam maakte bij zijne tijdgenooten in en buiten het vaderland.

Eerst was hij zeer geheim met zijne onderzoekingen en waarnemingen. Men had hem voorgeslagen aan jonge lieden het slijpen van glazen, waarin men wist dat hij zeer ervaren was, te leeren; doch daartoe vond hij geene opgewektheid, „en zag er geen nut in.” Te Leiden was daartoe wel

gelegenheid bij drie glasslijpers; maar de studenten maakten daarvan weinig werk, omdat meest alle studiën daarop uitkomen, om door de wetenschappen geld te bekomen, of wel door de geleerdheid geacht te worden, en dat stak in het glasslijpen en het ontdekken van voor ons oog verborgen zaken niet, want daartoe werd veel tijd vereischt en ook veel geld verspild" (3). Hij wilde vrij man blijven en verlangde door zijn arbeid geen loon te trekken. Evenwel merkt men in menigen brief, dat hij niet ongevoelig of onverschillig was voor openbare erkenning van zijne bekwaamheden en verdiensten, die hem ook van buitenlands tot zijn innig genoegen bewezen werd (4).

Jaren lang had hij in afzondering gewerkt, zich somtijds ook met het scheikundig onderzoek van zouten en metalen beziggehouden (5), en was slechts bij en met eenige stadgenooten of bijzondere vrienden bekend geworden. Doch eindelijk, aangemoedigd door eenige nasporingen van L. HAM, student te Leiden, die hem bezocht, zond hij in 1677 zijne eerste waarnemingen over de zaaddiertjes aan de koninklijke societeit der wetenschappen te Londen, die zoo gunstig werden opgenomen, dat men hem in 1679 het lidmaatschap dier societeit vereerde, hetwelk hem een streelend genoegen gaf, omdat het buiten zijne voorkennis gebeurd was. Vervolgens heeft hij, vooral na 1684, een aantal kleine verhandelingen en vele brieven aan gemelde societeit gezonden, en wel in het nederduitsch. Bijna jaarlijks werden deze met nieuwe vermeerderd en in 1696 verzameld te Delft gedrukt met den titel: *Alle zijne natuurkundige werken*, in vier kwarto deelen met platen. Deze maakten een bijzonderen opgang, en werden duur, voor zeventien gulden, verkocht. In 1722 zijn ze, in 't latijn overgezet, te Leiden uitgegeven.

Hij hield eene uitgebreide briefwisseling met onderscheidene geleerden in en buiten het vaderland, doch vooral met de londensche societeit. Eerst was hij voornemens de brieven, na 1696 geschreven, niet uit te geven. Na zijn dood

zouden meer dan honderd gevonden worden. Daartoe had hij reeds een aantal koperen platen laten snijden. Doch op aanraden van goede vrienden veranderde hij van plan (6), en in 1718 gaf hij nog een tal van zes-en-veertig brieven te Delft in het licht onder den titel van *Sendbrieven aan de Heeren van de koninklijke societeit te Londen en andere geleerde lieden*. Deze waren van 1712 tot 1717. Hij was toen vijf-en-tachtig jaren oud en begon de gebreken van den ouderdom duidelijk te merken aan de zwakte en beving zijner handen, zoodat hij geloofde, dat de brief van 20 November 1717 wel de laatste zoude zijn. Ook deze *Sendbrieven* werden in het volgend jaar in 't latijn vertolkt te Delft uitgegeven met den titel: *Epistolae physiologicae super compluribus naturae arcanis*. Deze Zendbrieven bevatten vooral vele bijzonderheden uit zijn leven en nadere verklaringen en ophelderingen over sommige punten in zijne vroegere schriften, waarover hij door dezen en genen geraadpleegd was (7). Men meent, dat de nederduitsche uitgave zijner werken de voorkeur verdient boven de latijnsche overzettingen.

Veel moeite en vlijt besteedde hij aan het onderzoek van de spiervezelen bij onderscheidene diersoorten. Ze bestonden uit een bundel fijne vezeldraadjes, dwars gestreept, allen bekleed met een teeder vliesje, cellenweefsel. Evenzoo waren de zenuwen zamengesteld uit eene menigte zenuwdraadtjes.

Een buitengewonen invloed op de geneeskundige theoriën had zijne leer der bloedbolletjes, wier samenstelling hij het eerst ontdekte. Ze bestonden uit zeer kleine kogeltjes, die weder in even zoo vele kleinere zich verdeelden. Ook meende hij in de hersen-zelfstandigheid, in de melk en andere vochten bolletjes of kogeltjes ontdekt te hebben. „De bloedvaten storten geen bloed uit hare einden, gelijk eenige nog beuzelden, want ze hebben geen begin noch einde dan in het hart, en al wat men van arteriën en venen zegt, ze zijn eene en dezelfde bloedvaten. Het onderscheid is alleen, dat die men arteriën noemt, het bloed van het hart, de an-

dere, venen, naar het hart voeren" (8). Bij kikvorschen en in den staart van visschen had hij dezen omloop en overgang duidelijk waargenomen. Ook trachtte hij de snelheid van dezen omloop te bepalen.

Meer opzien baarde zijne leer van de zaaddiertjes bij den man, waardoor de vroegere leer der eitjes in het ovarium bij de vrouw, door MALPIGHIVS geleerd, geheel verworpen werd, zoo als hij in brieven aan den beroemden wijsgeer LEIBNITZ trachtte te betoogen (9). Het voorregt van de voortteling moest men den man, niet aan de vrouw, toekennen, zoo als men verkeerd geloofd had. Het zaad van den man formeerde de vrucht, en al wat de vrouw zoude toebrengen, was alleen het mannelijk zaad te ontvangen en te voeden.

Deze beide stellingen, de zamenstelling der bloedbolletjes en der zaaddiertjes, vonden een warmen verdediger in BOERHAAVE, die hem meermalen met RUYSCH bezocht (10). BOERHAAVE evenwel vereenigde de zaaddiertjes met de eitjes van MALPIGHIVS, en deelde met fijn vernuft in uitgezochte bewoordingen zijn gevoelen mede (11).

Bij zijn leven ondervond VAN LEEUWENHOEK nu en dan tegenspraak. Vooral zijn land- en tijdgenoot NICOLAAS HARTSOEKER, (geb. te Gouda 1656 en † te Utrecht 1725), een scherpzinnig wijsgeer en wiskundige, bestreed de eer zijner uitvinding van de leer der zaaddiertjes. Ofschoon VAN LEEUWENHOEK opregt genoeg was nu en dan zijne vroegere dwalingen te erkennen en door herhaalde onderzoeken te verbeteren (12), veroordeelde hij HARTSOEKER met eenige hardheid (13), en stoorde zich niet aan de door hem en anderen gemaakte tegenwerpingen. Hij bleef bij zijn gevoelen. „Ik weet, dat ik de waarheid heb,” schreef hij aan BOERHAAVE (14), aan wiens oordeel hij groote waarde hechtte, omdat hij uit diens redevoering: *De comparando certo in physicis*, meende te moeten opmaken, dat zijne stellingen werden goedgekeurd.

VAN LEEUWENHOEK heeft ongetwijfeld in vele opzigten voorgearbeid tot roem en eer der nederlandsche natuurkundigen en tot latere onderzoekingen aanleiding gegeven. Ofschoon we geenszins willen ontkennen, dat, bij meer wetenschappelijk onderzoek en uitgebreider hulpmiddelen, lateren tot gelijksoortige of verwante ontdekkingen hebben kunnen komen en onbekend geweest zijn met VAN LEEUWENHOEK'S vroegeren arbeid, zoo komt toch hem de eer toe, reeds vroeger veel en over 't geheel vrij naauwkeurig te hebben waargenomen, dat deels bevestigd, deels verbeterd is. Dat daarentegen bij hem ook vele gebrekkige en verkeerde stellingen voorkomen, zal men gereedelijk moeten verschoonen in een man van zoo geringe opleiding, bij zoo weinig wetenschappelijke ontwikkeling, daar hij niet schijnt onderzocht te hebben hetgeen vroeger door anderen reeds ontdekt en beschreven was, maar alles zelf wilde nasporen en vinden. Ook vergete men niet den toenmaligen algemeenen toestand der wetenschappen. Hij vertrouwde alleen op zelf zien door middel zijner uitgezochte vergrootglazen, meende daarom niet te kunnen dwaalen en redeneerde niet verder. Van ontleed- en natuurkunde had hij weinig begrip. Zijn neef A. BLEISWIJK, Med. Doctor en lector anatomicus te Delft, was hem daarbij behulpzaam. En waagde hij zich wel eens op geneeskundig gebied, dan merkt men duidelijk, dat hij daar vreemd was en overeenkomstig den geest des tijds oordeelde.

-
- (1) *Meth.* 251, 432. (2) *Sendbrieven*, 95, 168, 170. (3) 169.
 (4) 189, 221, 459. (5) 378. (6) 163. (7) 254, 261, 285, 307, 398.
 (8) 344. (9) 208, 293. (10) 261, 285.
 (11) *Instit. Medicae*, § 651, 673. (12) *Sendbrieven*, 236, 410.
 (13) 170. (14) 405.

Zie HALLER, *ad Meth.* 318, 378, 561, *B. Anat.* I 606; H. HALBERTSMA, *Diss. de LEEUWENHOEKII meritis in quasdam partes anatomicae microscopicae*, 1843.

JACOBUS VALLAN,

Geboren te Amsterdam 1637, gestorven te Utrecht 1720.

Waar hij gestudeerd heeft, onder wie en waar of wanneer hij tot Med. Doctor bevorderd is, bleek ons niet; evenmin waar hij zijne kunst heeft uitgeoefend.

Na den dood van VAN DIEMERBROEK werd hij in 1675, toen hij reeds in jaren gevorderd was, te Utrecht beroepen tot hoogleeraar in de ontleed- en geneeskunde en aanvaardde dit ambt met eene redevoering: *De veteri medicina*. Als reeds bejaard practicus schijnt hij de ontleedkunde, in navolging van zijn voorganger, niet genoegzaam of naar wensch onderwezen te hebben, maar zich te verdiepen in de toen veel besprokene onderzoekingen over de partes genitales; een bewijs, hoe zekere leerstellingen, aan de orde van den dag, een tijdlang vrij algemeen indruk kunnen maken. Want twee jaren later werd de jeugdige MUNNIKS hem toegevoegd als lector in de ontleedkunde en aan hem het onderwijs in de instituten en praktische geneeskunde opgedragen.

Hij was de leermeester van TH. J. VAN ALMELOVEEN, die hem zijne *Inventa Nov. antiqua* opdroeg, hem met warmte prees, als hoog ingenomen met de studie der ouden, die zijne leerlingen vooral daartoe aanspoorde. Uit deze opdracht kan men veilig besluiten tot zijne bijzondere rigting, die toen te Utrecht geen algemeen bijval scheen te vinden. Hij was een oudgeloovige, die zich naar de moderne rigting niet konde voegen. Ook schijnt hij geen groot denkbeeld van zijne verdiensten gehad te hebben: want hij verlangde, dat na zijn dood geene lijkrede op hem zoude gehouden worden.

Behalve den lof, door VAN ALMELOVEEN hem toegekend, hebben we geene bijzonderheden aangetroffen. Dat hij geen diep doorzicht had in ontleed- en heelkunde, mogen we besluiten uit hetgeen MUNNIKS van hem verhaalt bij gelegenheid eener zamengestelde ontwrichting en beenbreuk, toen hij de arme lijderes met zoete beloften aan haar lot overliet.

Zie over hem de *Series Professorum* achter de redevoering van DRAKENBORGH no. XXXVIII, en het geschrift van VAN ALMELOVEEN in de opdragt en 140; MUNNIKS, *Heelkunde*, 434.

JOHANNES MUNNIKS,

Geboren te Utrecht 1652 en gestorven 1711.

Hij studeerde te Utrecht, waar zijn vader apotheker was, onder VAN DIEMERBROEK, dien hij als zijn leermeester en vooral als ontleedkundige zeer hoog achtte, omdat deze niet, volgens de gebruikelijke manier, zich alleen bepaalde bij het onderzoek van afzonderlijke deelen des ligchaams, maar ook van het onderling verband en den samenhang van alle deelen.

Als student schijnt hij in 1674 uitgegeven te hebben: *Tractatus de urinis, earumque inspectione*, waarin het maaksel der nieren, de bestanddeelen, de kleur en de veranderingen der urin in verschillende ziekten, volgens de leer der ouden, werden beschreven. 't Was eigenlijk beuzelarij, mogelijk tot eigen oefening of als een aanbevelend bewijs zijner vlijtige studie. Deze verhandeling werd in 1683 door D. VAN HOOGSTRATEN in het nederduitsch vertaald en de schrijver als eene parel van de Utrechtsche school geprezen. In 1697 echter werd hij hierover hard aangevallen in een boekje: *Uromanticus caststratus, sive tractatus de urinis castigatus*, waarin beweerd werd, dat het geen eigen werk was, maar overgenomen of uit het fransch vertaald.

Na tot Med. Doctor bevorderd te zijn, werd hij in 1677 aangesteld tot lector in de ontleedkunde zonder traktement, en aanvaardde die betrekking met eene redevoering: *De utilitate anatomiae*. Nu begon hij zich met grooten ijver op de ontleedkunde toe te leggen, volgde wel zijn leermeester, doch stelde tevens groot belang in het syntagma van VESLING en

ontleedde lijken voor zijne studenten, hetgeen na VAN DIEMERBROEK's dood scheen verwaarloosd te zijn.

In 1678 benoemd tot buitengewoon hoogleeraar in de geneeskunde, deed hij eene redevoering: *De praestantia rei herbariae*. In 1680 werd hij gewoon in de ontleed- en kruidkunde. Als zoodanig leverde hij belangrijke bijdragen, te gelijk met HENRICUS DE RHEEDE, tot het derde deel van den *Hortus Indicus Malabaricus*, in 1682 te Amsterdam gedrukt.

Zijne *Chirurgia ad praxin hodiernam adornata, in qua veterum pariter ac neotericorum dogmata dilucide exponuntur* heeft hij in 1686 uitgegeven en werd in 1687 door zijn leerling D. HARVART in het nederduitsch vertaald, nagezien en met aanmerkingswaardige aantekeningen van den schrijver vermeerderd, getiteld: *Praktijk der Heelkonst*. Deze werd in 1690 in 't hoogduitsch overgezet.

In 1697 schreef hij, vooral op aandrang zijner studenten, *Liber de re anatomica* (1).

Zijne geneeskundige geschriften zijn, met herziening van de vroegere vertalingen, te Amsterdam in 1740 uitgegeven door G. DICTEN, onder den titel: *Alle de werken* en met eene voorrede over het geheele werk, waarin de schrijver met lof vermeld wordt.

MUNNIKS was ongetwijfeld een werkzaam man, die veel gelezen en onderzocht had en met bedaardheid oordeelde. Zeer gezien bij zijne studenten, liet hij veelmalen phisiologische disputen onder zijn voorzitterschap verdedigen. In het ontleed- en heelkundige heeft hij de eer der utrechtische school in zijn tijd met glans trachten op te heffen. Hier van was hij bij zich zelve overtuigd. Hetgeen hem het beste scheen, had hij uit oude en nieuwere schrijvers overgenomen en beknopt en duidelijk voorgedragen.

Zijne chirurgia, door HALLER pentateuchus genoemd, omdat men zich toen bepaalde bij gezwellen, wonden, zweeren, beenbreuken en ontwrichtingen, is, naar ons oordeel, voor dien tijd van geen zoo gering belang als HALLER

schrijft (2). Het is waar, hij geeft weinige bijzondere eigen opmerkingen, doch ze ontbreken niet geheel, noch zijn van alle waarde ontbloot. Zoo maakt hij melding van gangreen na epidemische koortsen gevolgd; van eene sarcocoele, waarbij de bal twintig oncen woog; van eene wonde van het hart, waarna de lijder nog acht-en-dertig uren leefde; van eene doodelijke borstwonde; van een genezen anus artificialis; van eene verbrijzeling van het schouderblad door uitwendig geweld; van eene beenbreuk uit inwendige oorzaken bij eene kwaadsappige vrouw; van eene herstelde zaamgestelde beenbreuk, nadat een gedeelte van het been twee vingers breed was afgezaagd, zonder verkorting van het lid; van eene ontwrichting van den voet met verscheuring van de huid en banden, die de afzetting noodzakelijk maakte, en nog een gelijk geval, waarbij kuit en hielbeen vermorseld werden (2).

Zijne behandeling bij ontwrichtingen en beenbreuken getuigt van zijn goed oordeel. Zelf schijnt hij de kunst niet dagelijks te hebben uitgeoefend, maar verleende zijne hulp in moeilijke gevallen.

Dat hij een ervaren ontleedkundige was, blijkt uit zijne naauwkeurige beschrijving van den hiatus membranae tympani door RIVINUS ontdekt, door velen betwijfeld, doch in zeldzame gevallen nu en dan door anderen waargenomen (4). Het boekje *De re anatomica* is in goed leesbaar latijn, volgens de toen gewone manier, doch vrij naauwkeurig geschreven. De voorrede bevat eene korte geschiedenis der wetenschap en toont, dat hij veel en goed gelezen had (5).

(1) *Series Prof. Ultraj.* no. xli, BURMAN, 237; VAN DER LINDEN, *De script.* 645.

(2) *Meth.* 753, *B. Chir.* I 492, *B. M. Pract.* III 363.

(3) *Alle de werken*, 73, 159, 179, 187, 351, 380, 385, 403, 433, 434.

(4) *Liber de re anatomica*, 195; SPRENGEL, IV 270; HYRTL, t. a. p. 502.

(5) HALLER zegt hiervan »Dictio bona; nonnullae propriae adnotationes." *Meth.* 397, *B. Anat.* I 618.

STEPHANUS BLANCARDUS (BLANKAART),

Geboren te Middelburg 1650, gestorven te Amsterdam 1702.

Zijn vader, NICOLAAS, te Leiden geboren en tot de studiën opgeleid, een geleerd en algemeen geacht man, was in 1650 tot hoogleeraar in de geschiedenis beroepen aan de nieuw gestichte illustre school te Middelburg; doch, daar deze wel-dra tot verval begon te neigen, vertrok hij in 1666 naar Friesland, en werd in 1669 beroepen tot hoogleeraar in de grieksche taal en oudheden te Franeker.

STEPHANUS, zijn oudste zoon, was zeker door zijnen vader in de oude talen onderwezen, om tot den geleerden stand te worden opgeleid. Daar hij echter eene bijzondere neiging tot de geneeskunde had, werd hij als zestienjarig jongeling, toen zijn vader naar Friesland vertrok, bij een apotheker te Amsterdam besteld om de kruid- en artseni-jmengkunde te leeren. Hier bleef hij vier jaren en oefende zich inmiddels in de heel- en scheikunde. In 1671 naar Franeker vertrokken en als student in de geneeskunde ingeschreven, genoot hij het onderwijs der beide MATTHAE-
USSEN, en werd in 1674 door den oudsten bevorderd tot Med. Doctor na het verdedigen van theses (1).

Hij vestigde zich toen te Amsterdam en heeft daar in den tijd van ruim zes-en-twintig jaren een aantal groo-tere en kleinere boeken geschreven over allerlei geneeskun-dige onderwerpen, van welke we slechts eenige gelezen hebben. Vele werden in het nederduitsch geschreven of, omgewerkt, in 't latijn vertaald, meermalen herdrukt en ook in andere talen, vooral in 't hoogduitsch, vertolkt. Hierdoor kreeg hij een grooten naam en was vrij algemeen als een beleefd, vriendelijk en kundig geneesheer geacht.

Zijn eerste geschrift was *Tractatus novus de circulatione san-guinis per fibras, nec non de valvulis in iis repertis*, Amst. 1676, waarin hij den omloop des bloeds, en vooral den overgang uit de slagaderen in de aderen, beschrijft en verdedigt.

In 1678 had hij uitgegeven *Nieuw hervormde Anatomie*, die, in het latijn vertaald, te Leiden in 1688 en vermeerderd en omgewerkt in 1695 in 't licht kwam, getiteld: *Anatomia reformata, sive concinna corporis humani dissectio ad neoterico-rum mentem adornata*. PH. VERHEIJEN beoordeelde deze *Anat. reformata*, die hij liever *deformata et inconcinna* zoude noemen, zeer scherp. „In ea inveni figuras ex meis descriptas, meoque labore et sumptibus delineatas, sexaginta novem, non nisi semel facta mei mentione, nec ullibi indicato reliquas figuras ex meis translatas.” Vele figuren waren geheel verkeerd in de eerste uitgaaf, in de tweede wel iets verbeterd, doch nog in vele opzigten gebrekkig. Ook de beschrijving liet veel te wenschen over (2). Wij kennen alleen de tweede uitgaaf, doch moeten bij vergelijking het hard oordeel van VERHEIJEN billijken.

In 1679 werd te Amsterdam uitgegeven zijn *Lexicon medicum graeco latinum*, hetwelk als een verdienstelijk en nuttig werk met graagte ontvangen werd, op vele plaatsen in België, Duitschland en Engeland, vermeerderd, uitgebreid of vertaald, herdrukt en laatstelijk door ISENFLAMM in 1777 aanzienlijk verbeterd is. Een werk, nog altijd bruikbaar, dat zijn naam en verdiensten in geheugen zal doen blijven, en veel beter dan hetgeen men bijna een eeuw later heeft durven uitgeven.

In 1680 is hij begonnen uit te geven *Collectanea medico-physica*, of *Hollands Jaarregister van genees- en natuurkundige aanmerkingen van gansch Europa*, en tot het jaar 1688 vervolgd. Ofschoon hierin veel is overgenomen uit den *Zodiacus Medicus Gallicus*, van N. DE BLEGNY, vindt men evenwel er vele bijzonderheden en waarnemingen in van vaderlandsche geneeskundigen, die nergens of zelden elders gevonden worden, zoo van personen als zaken. Het was het eerste periodieke werk van dien aard in Nederland uitgekomen, en heeft nog eenige historische waarde (3).

Nog kennen wij van hem:

Verhandeling van het podagra en de vliegende jicht, Amst. 1684.

———— *van de ziekten der kinderen, 1684.* Niet een der minsten.

———— *van de operatiën, ofte werkingen der Medicamenten, waarvan in 1729 een derde druk verscheen.*

———— *van de legerziekten en van de scheepziekten, 1703, dus na zijn dood uitgegeven.*

In sommige dezer boekjes vindt men ook vertalingen uit het engelsch, hoogduitsch en latijn en bijzondere brieven. Bijzonder belangrijk zullen wij ze niet noemen, evenwel bevatten ze menige aanmerkingen over de geneeskunst-oefening in Holland te dier tijde, die ons niet een gunstig denkbeeld geven van den stand der wetenschap. Prijzen kunnen we hem over 't algemeen niet, maar beschouwen hem als de type der gewone geneeskunst-oefenaren in Holland en elders. Roem-, geld- en ijverzucht om malkanderen een vlieg af te vangen waren ook toen de algemeene gebreken, waarover hij veelmalen klaagt. En hiervan was hij zelf op verre na niet misdeeld. Steeds was hij vaardig met de pen, en in 1681 schaamde hij zich niet in een zijner boekjes op het schutblad te laten drukken: „Bekentmaking: Indien eenige Messieurs genegentheid hebben onder mij in de medicijne collegie te houden, weten, dat ik altijd tot haar dienst ben.”

Ook was hij zeer geheim met zijne hooggeroemde eigen middelen. „Ik ben niet meer verbonden het mijne te seggen, als een ander het zijne. En al is 't dat ik veel geschreven heb, en openhertig menigte dingen verklaart, soo ben ik echter wel soo voorsichtig, dat ik noch vele rare verborgenheden voor mij houde, niet seggende alles wat ik zou kunnen voorbrengen, gelijk sommige dat plegen te meenen. Ik heb maar als een vonkjen in mijn schriften laten schitteren, bewarende het overige voor die mijne institutie mogten van nooden hebben en dat cordiaal betalen willen. Het heeft mij ettelijke duizenden en veel tijds gekost, en heb mijn grootste vermogen gehangen aan alle geheime en ver-

borge arcana in onse konst. Zou ik dan alles zoo publice-ren? geensins" (4).

Hij was zekerlijk een werkzaam man, doch uit eigenbe-lang. Veel had hij gelezen, doch schaamde zich niet met geleende vederen te pronken. Geheel onkundig was hij niet, doch zonder vaste beginselen, zonder grondige studie. Eerst was hij een volbloed cartesiaan: scherpe puntige spijkertjes en poren maakten het verband der deelen. Dit was zijne physiologie. In de praktijk volgde hij SYLVIVS: scherp, zuur en zout en dierlijke geesten waren de oorzaken van ziekten, die door vlugtige middelen moesten bestreden wor-den. Toen hij met BONTEKOE bekend werd, waren thee en koffij de hoofdmiddelen om alle scherpten te verdunnen, te verzachten en te ontlasten. Op deze wijze verviel hij tot alle zotte theoriën, die geene waarde hadden en die hij toch met groot zelfvertrouwen als waarheden voordroeg.

(1) VRIEMOET, 504; DE LA RUE, 14; Dedicatie voor zijne *Anat. reform.*

(2) VERHEIJEN, *Animadversiones in anatomiam BLANCARDIANAM*, achter de eerste uitgaaf van zijne *Corporis humani anatomia*, Lovan. 1693.

HALLER noemt het: »totus liber compilatus." *B. Anat.* I 631. Veel had hij overgenomen uit KERCKRING en MALPIGHIVS. *Meth.* 258, 277; TITSINGH, *Cypria*, I 275.

Ook MORGAGNE heeft opgemerkt, dat hij stilzwijgend veel van anderen overnam. *De sedibus et causis morborum*, 1779, II 14.

(3) HALLER, *Meth.* 70, *B. Anat.* I 631, *Med. Pract.* III 436.

(4) *Verh. over de Podagra*, 294.

Zie verder HALLER, *Meth.* 248, 531, 794, *B. Chir.* I 431, 443, *Botan.* I 636.

PAULUS HERMANNUS,

Geboren te Halle 1646, gestorven te Leiden 1695.

Reeds in zijne vroege jeugd had hij eene onweêrstaanbare neiging om bloemen en planten te zoeken en te verzamelen, soms zelfs met gevaar van zijn leven. Volgens zijns vaders verlangen moest hij tot den geestelijken stand worden opgeleid en werd reeds vroeg met dat doel naar de hoogeschole te Wittemberg, Leipzig en Jena gezonden. Doch hij vergat bij zijne studiën de planten niet, waarmede, als ook met de geneeskunde, hij zich heimelijk bezighield.

Na zijns vaders dood, in 1664, toen hij achttien jaren oud was, besloot hij zijne eigene neiging te volgen en zich alleen op planten en geneeskunde toe te leggen. Later vertrok hij naar Padua en werd in 1670 bevorderd tot Phil. en Med. Doctor. Nu bezocht hij Leiden, vooral om DRELINCOURT over ontleedkunde te hooren en met de kostbare verzameling van vreemde gewassen bij vele aanzienlijke liefhebbers in Holland bekend te worden. Van daar reisde hij naar Italië en werd te Rome bij de gebroeders TRIUMPHETTI en andere bloemliefhebbers bekend als een buitengewoon ervaren kruidkundige.

Eene inwendige drift, vooral naar planten en andere zeldzaamheden, dreef hem weder naar Holland. De bloeiende koophandel op vreemde gewesten, dacht hij, zou zijn weetlust voldoening kunnen geven. Ook wist hij hoe de liefhebberij voor het vreemde in natuur en kunst daar, vooral door de weelde, ontwikkeld en aangevuurd werd.

Speedig werd hij hier bekend als een ijverig en kundig plantenkenner en als een opregt man, in wien men vertrouwen stellen kon wegens de braafheid van zijn karakter. Bevelhebberen der Oostindische compagnie besloten in 1672 hem op hunne kosten als geneesheer naar Ceilon af te vaardigen en te gelijk om het rijke plantengewas daar en elders na te sporen en het belangrijke naar Leiden voor den aka-

demischen tuin en voor zijne vrienden op te zenden. Na hier eenige jaren vertoefd te hebben, bezocht hij met het zelfde doel de Kaap de Goede Hoop en de kusten van Malabar en keerde naar Ceilon terug, alwaar hij de geneeskunde uitoefende. Gedurende bijna acht jaren bleef hij afwezig en voldeed in alle opzigten aan het in hem gesteld vertrouwen.

Na den dood van den geleerden en hooggeachten SIJEN, in 1678, besloten Curatoren der leidsche hoogeschool hem te benoemen tot hoogleeraar in de kruidkunde. Doch zijn verblijf op Ceilon vorderde, dat hij daar nog eenige maanden bleef. In 1679 in het vaderland teruggekomen, werd hij als zoodanig aangesteld en aanvaardde deze betrekking in het volgende jaar met eene redevoering: *De usu hortorum et nata inde oblectatione*.

Door eene aangename voordragt, door fraaije afbeeldingen en met zorg gedroogde planten wist hij den lust voor de beoefening der kruidkunde aan te wakkeren en won de achting van Curatoren, die alles wat tot verbetering van den tuin door hem werd voorgesteld, met welwillendheid bevorderden. De verdeeling en beplanting van den tuin in vakken en bedden werd meer doelmatig ingerigt, broeikassen en verwarmings-toestellen aangelegd voor uitheemsche gewassen en hetgeen tot de doelmatige aankweeking konde dienen, zoodat het geheel een lust der oogen was en algemeene goedkeuring wegdroeg.

Hij bepaalde zich echter niet uitsluitend bij het plantenrijk, ook de delfstoffen en eene menigte diersoorten, in den vreemde verzameld, hadden zijne aandacht getrokken. Hier van had hij eene rijke verzameling medegebragt, die aller verwondering wekte (1).

Behalve plantenkunde onderwees hij ook de leer der geneesmiddelen of materies medica, die hij verdeelde in wortels, basten, kruiden, zaden enz. Stuksgewijze werden deze aan

zijne studenten vertoond, zoo als ze in zijne verzameling bewaard waren, zoodat het zelfde nu eens als wortel, dan als bast, bloem of zaad bij herhaling werd vertoond (2).

Vroegere hoogleeraren waren bij het onderwijs in de praktische geneeskunde tevens belast met het toezigt over den akademischen tuin, waarvan de zorg aan een hortulanus was toevertrouwd, en om eenig onderwijs te geven in de zoogenoemde simplicia. HERMANNUS was dus de eerste als afzonderlijk hoogleeraar in de kruidkunde benoemde en schijnt zich met de geneeskunde niet verder te hebben ingelaten, dan dat hij bij zijne lessen te gelijk melding maakte van de geneeskundige krachten der planten en haar gebruik bij zekere ziekte-toestanden. Geen blijk hebben we gevonden, dat hij ook de ziektekunde onderwees, ofschoon hij als afzonderlijk persoon de geneeskunde schijnt uitgeoefend te hebben (3).

Uit den titel zijner inwijdings-redevoering blijkt, dat hij meer het aangename der plantenkennis dan het nuttige op het oog had. En uit de in zijn tijd uitgekomene proefschriften, voor zoo verre wij gelegenheid hadden deze in te zien, is ons voorgekomen, dat de studenten al zeer weinig werk maakten zoo van plantenkennis, als van de leer der eenvoudige geneesmiddelen.

Zijn voornaamste doel was zekerlijk de uitbreiding van den akademischen tuin. Nergens was toen een zoo beroemde hortus als de leidsche. Daartoe onderhield hij met vele buitenlandsche geleerden eene bestendige briefwisseling, een ruilhandel van voorwerpen, en deed in vacantiën menigmaal op kosten van de hoogeschool reizen om met buitenlandsche inrigtingen nader bekend te worden; zoodat hem met regt de lof toekomt, van binnen den tijd van acht jaren ter verrijking van den plantentuin meer te hebben toegebracht, dan zijne voorgangers in den tijd van ruim honderd jaren hadden kunnen doen (4).

Hij leefde in een gelukkigen tijd. De oostindische compagnie bragt groote schatten aan. En overvloed van geld

is de moeder der weelde. De een had zijn huis overladen met carisch marmer. De ander versierde zijne kamers met de schoonste voortbrengsels der schilderkunst. Gene vond zijn grootst genoegen in het aanleggen van kostbare tuinen, waarin de vreemdste en fraaiste gewassen uit tropische gewesten het oog verlustigden. Rijke personen van invloed en aanzien, de geleerde burgemeester NICOLAAS WITSEN, CASPAR FAGEL, HIERONYMUS v. BEVERNINCK, Curator der hogeschool, en vele andere groote liefhebbers van rijk gestoffeerde tuinen waren zijne warme begunstigers. Zijn braaf en nederig karakter maakte hem bij allen bemind en geacht. Men voorkwam zijne wenschen, en voldeed daaraan gaarne uit erkentenis voor de met dankbaarheid uit den vreemde aan vele vrienden toegezonden planten en andere merkwaardigheden. Wat kon de man meer wenschen?

Hij bezat eene uitgebreide verzameling van naauwkeurig afgeteekende of zorgvuldig gedroogde en uitvoerig beschreven planten, die de werkzame man voornemens was eens in 't licht te geven. Doch een vroegtijdige dood verhinderde zijne plannen. Na zijn versterven kwam veel in vreemde handen, waarvan niet altijd met trouw en opregtheid gebruik werd gemaakt, zoodat vele op zijn naam uitgegeven geschriften gezegd worden geen vertrouwen te verdienen. Toen hij nog op Ceilon was, had hij aan JOHANNES COMELIN overgezonden een herbarium van gedroogde en uitmuntend bewaarde planten. Dit werd later het eigendom van JOHANNES BURMAN, die het grootendeels heeft opgenomen in zijn *Thesaurus Zeylanicus*, te Amsterdam in 1737 met uitmuntende platen uitgegeven. In de voorrede worden de groote verdiensten van HERMANNUS met lof gemeld.

Bij zijn leven had hij uitgegeven: *Horti academici lugduno batavi catalogus, exhibens plantarum nomina, quibus ab anno 1681 ad annum 1685 hortus instructus fuit, Leid. 1687*, waaruit de groote aanwinst sedert den dood van SCHUIJL overtuigend blijkt.

W. SCHERARD heeft na zijn dood uitgegeven: *Paradisius batavus, continens plus centum plantas affabre aeri incisas*, Leid. 1698, waarin een gedeelte der door HERMANNUS waargenomen planten beschreven worden.

Ook heeft J. HENNINGER, hoogleeraar te Straatsburg, uitgegeven P. HERMANNI *Cynosura materiae medicae*, zijnde de lessen door hem over dit onderwerp te Leiden gehouden, die later door JOH. BOECLER met eene menigte aanmerkingen en uitbreidingen voor de tweede maal zijn uitgegeven in 1745, in drie kwarto deelen; een werk van groote uitgebreidheid, doch thans alleen van historische waarde (5).

(1) G. BIDLOO, *Or. in ejus funere*, opgenomen in *Opera omnia*, eene in naauwelijks verstaanbaar latijn gewrongene declamatie, die meer woorden dan zaken bevat. SIEGENBEEK, *Gesch.* II 74, 152.

(2) J. DALE, *Pharmacologia*. L. B. 1751, in praefatione.

(3) F. DEKKERS, *Alle werken*, 608. (4) SIEGENBEEK, II 77.

(5) HALLER, *Meth.* 158, 207, 211, 231, 923. *B. Med. Pract.* IV 15, *Botan.* I 636.

CORNELIS BONTEKOE,

Geboren te Alkmaar 1647, gestorven te Berlijn 1685.

Zijn vader, GERRIT DEKKER, oefende te Alkmaar het bedrijf van grutter uit en had aan zijn huis een bord met eene geschilderde bonte koe. In de wandeling noemde men hem GERRIT BONTEKOE. Dezen bijnaam verwisselde hij met zijn familienaam; iets hetgeen in die dagen niet vreemd was, en ook door zijnen zoon werd aangenomen, die daarmede zeer wel schijnt gediend geweest te zijn.

Deze zoon CORNELIS, een aardige vlugge eergierige knaap, maakte op school spoedig vorderingen en leerde ook een

weinig latijn. Zijn zin viel op de geneeskunde, en hij werd daarom besteld bij een chirurgijn. Doch zijne wenschen en uitzigten hadden eene hoogere vlugt.

Hij ging naar Leiden en studeerde met alle vlijt onder VAN HORNE en SYLVIVS. Door eerstgenoemden werd hij tot Med. Doctor bevorderd na het verdedigen eener *Diss. De gangraena et sphacelo*, waarschijnlijk in 1667 op twintigjarige ouderdom, althans zekerlijk vóór 1670, dus niet onder CRANEN, zoo als in zijn levensbericht staat, en dien hij ook nergens noemt. Groote achting had hij voor VAN HORNE, van wien hij verhaalt, dat het zijn voornemen was een uitreksel uit de schriften van HILDANUS te geven (1). Ook noemt hij SYLVIVS zijn grooten vriend en deftigen meester, dien men echter, even als aan DE GRAAF, zijne zwakheden moest vergeven. „Het was verblindheid of veeleer eene haastigheid van oordeelen, dat hij zoo vele wonderlijke dingen aan het succus pancreaticus toeschreef” (2).

Na zijne bevordering vestigde hij zich te Alkmaar en kreeg een grooten toeloop, die weldra de afgunst zijner kunstbroeders opwekte. Na een kortstondig gelukkig huwelijk verloor hij zijne vrouw, hertrouwde, doch ongelukkig, en werd van deze vrouw gescheiden. Zijne zaken verliepen. Gegriefd en ter neer gedrukt, verviel hij tot zwaarmoedigheid en zocht troost in het bestudeeren der schriften van CARTESIUS.

Van Alkmaar vertrok hij naar den Haag. Hier schijnt hij eene goede praktijk gehad te hebben. Met alle kracht legde hij zich toe op uitbreiding zijner studiën; verdiepte zich in scheikundige onderzoekingen, vooral in de cartesiansche wijsbegeerte; gaf lessen in de ontleedkunde; deed somtijds lijkopeningen; begon boeken te schrijven, waarin hij andersdenkenden niet spaarde. Dit alles wekte ook hier afgunst, scherpe beoordeeling en afkeuring.

Het eerste door hem uitgegeven *Tractaat* was over het *excellente Kruyd Thee*, zoo men wil op aanzoek van leden der

oostindische compagnie, die daardoor meenden den handel op China te zullen bevorderen; ofschoon hij zich niet ontzag die prachtige oostindische compagnie met eene zwarte kool te brandmerken (3). Dit boekje is eene overdreven lofrede op de thee. Om gezond te blijven en van bijna alle kwalen genezen te worden, kan men niet te veel, b. v. 200 kopjes (doch dat waren geen kopjes der negentiende eeuw, maar bij vergelijking notendoppen) drinken. In 1678 uitgegeven, werd het bij zijn leven in 1679 en 1685 herdrukt. Vooraf gaat een *Discours over leven, ziekte en dood*, waarin een vrij opmerkelijk overzicht van den gezondheids-toestand in Holland na het jaar 1672 (4). Dit boekje vond natuurlijk veel tegenspraak, waartegen hij zich verdedigde in eene *Apologie tegen zijne lasteraars*. Hierin vindt men, als eene bijdrage, hoe toen over ziekten geoordeeld werd, een consultatie met vier beroemde haagsche doctoren, waaronder ook de hoogleeraar VAN DER STRATEN, die, reeds meer dan tachtig jaren oud, nog lijfarts was van Prins Willem III. Van de zonderlinge begrippen dezer heeren kan men zich geen denkbeeld maken, als men met den wetenschappelijken toestand dier tijden onbekend is. Niet minder belangrijk is het verhaal, hoe toen, in 1678 en vroeger, de cartesiaan-sche leerstellingen en de godgeleerde begrippen een hoogst nadeeligen invloed uitoefenden op het wetenschappelijk onderwijs te Leiden. Toevallig was BONTEKOE te Leiden bij eene publieke promotie. Als een vurig opponent en voorstander van CARTESIUS verdedigde hij diens leerstellingen en werd uitgekreten als een atheïst (5).

Na een verblijf van vijf jaren in den Haag (6), verhuisde hij naar Amsterdam en schreef een aantal werkjes, doch ook hier vond hij geene voldoening voor zijne eierzucht. Hij vertrok naar Berlijn, werd daar als een buitengewoon geleerde bewonderd en door den keurvorst van Brandenburg tot lijfarts benoemd. Hier stierf de woelige, onrustige man aan een noodlottigen val in het acht-en-dertigste jaar zijns levens.

Hij was een zeer eerezuchtig en hoogmoedig mensch, had wel een scherp oordeel, doch stelde te veel vertrouwen in zich zelve. Op zijne wijze streefde hij naar meerder licht, naar waarheid. Zijne zinspreuk was: „viget, vigebit, victa vincet veritas.” „Ik verblijde mij, dat ik door Gods genade anderen de recommandatie der waarheid doende, dezelve allereerst op mij applicere, en voorneem al mijn leven en arbeid te besteden tot de studie van de waarheid, die het ware voedsel van onze ziel is,” schreef hij, toen hij in 1680 in den Haag zijn *Omwerp van het oud gestel der Medicijne* uitgaf (7). In de voorrede, vol bitterheid en afkeuring van alle oude en latere meeningen, en van de gebreken, die er in zijn tijd bij de uitoefening der kunst mogen hebben plaats gehad, viert hij zijn scherp vernuft den vrijen teugel. En dit geschiedt in al zijne schriften. Als eene donkere schilderij kan en zal er wel eenige waarheid in zijn, doch zijne botte, gemeene uitdrukkingen verdienen alle afkeuring.

Weinig achting toont hij voor HIPPOCRATES en GALENUS (8). PARACELsus en HELMONT waren zotten en dwazen (9). De werken van PARÉ bevatten wel eenig goeds, maar het grootste deel waren kwade leerstellingen van parijsche doctoren (10). De zenuwleer van WILLES was een verdichtsel (11). De anatomia reformata van BARTHOLINUS geleek veel naar een bedelaars mantel, uit alle voden en stukjes zamengelapt (12). PLEMP was een scholasticus (13). VAN BEVERWIJCK's *schat der gezondheid en ongezondheid* waren vol valsche en onnutte stellingen (14). C. VAN DE VOORDE was een kopieist, rapsodist en defenseur van vele zotternijen (15).

Geprezen worden FERNELIUS, die onder vele honderd schrijvers geciteerd wordt, omdat hij alleen mogelijk meer verstand en welsprekendheid gehad heeft dan alle andere schooldoctoren te zamen (16); ook F. AQUAPENDENS, SENNERTUS en MALPIGHIUS, dien hij een anatomischen phoenix noemt (17). Vooral is hij ingenomen met SYLVIVS (18), en C. SOLINGEN prijst hij als een vroedmeester, die voor het

ambt der vroedvrouwen meer gedaan heeft dan alle vroegeren sedert het begin der wereld (19).

Spottend, heftig, verre van bescheiden, vaart hij uit tegen alle schoolgeleerdheid en schoolsche termen. Het grieksch maakt ons wel Grieken, maar leert ons niet de ware geschapenheid der dingen (20). Hij spot met alle definitiën, die maar woorden zijn zonder beteekenis, meer verwarren dan nutten (21). De Chemisten meenden, dat het menschelijk ligchaam een laboratorium was (22).

Spanjaarden, Italianen en Franschen waren bloeddorstige bloedvergieters, die het bloed als water aftapten (23).

Hij was zeer tegen aderlaten, het was onnut, meestentijds schadelijk en moest uit de praktijk verbannen worden; daarom veroordeelt hij het axioma van BOERHAAVE: „*minor sanguinis copia facilius regitur.*” Bloedzuigers en koppen waren even verkeerd (24).

Aderlaten en purgeeren waren de spil, waarop de gewone praktijk draaide. Deze waren de groote recepten voor plethora en cacochimia, waarvan men steeds droomde. Men begon bij alle ziekten met purgeeren; dat was mode en trant, doch eene groote verkeerdheid. Naar zijn denkbeeld waren zweetdrijvende middelen de eerste, die behoorden aangewend te worden, omdat de transpiratie de grootste ontlasting was. Zeer ijvert hij voor het gebruik van opium en was een vriend van braakmiddelen, waarom hij zeer belasterd werd. De leer der crisis was een verdichtsel en *contraria contrariis tolli debent* eene valsche leer (25).

„De hoogduitsche heelmeeesters, die bij velen, ik weet niet waarom, voor groote chirurgijns gaan, omdat zij van verre komen en hunne taal niet wel verstaan wordt, doen de gekwetsten tot brakens toe geheele flesschen en ketels vol van hunne wonderdranken drinken” (26).

Na aldus de genees- en heilkunde, de chaos van geneesmiddelen, de apothekers, botanisten, chemisten en verzamelaars van rariteiten streng beoordeeld en alle oude leeringen te

hebben omgeworpen, schreef hij te Amsterdam: *De opbouw der medicijne* (27).

Rede en ervarenheid of experientie waren de grondzuilen der geneeskunde.

Anatomic, physiologie, pathologie en therapie worden wel met veel woorden, doch zeer oppervlakkig, zonder eenige belangrijke opmerkingen afgehandeld. CARTESIUS is zijn voorname leidsman. Evenwel bestrijdt hij ook hem nu en dan en wil niets weten van de glandula pinealis. Het corpus callosum is de ware zitplaats van de ziel (28). Ook heeft in het hart geene fermentatie, effervescentie en ik weet niet wat al meer plaats. Het bloed is in de regter holligheid niet heeter dan in de linker (29).

„Indien de menschen hunne rede gebruikten, zij zouden zonder tegenspraak bevinden, dat de ware oorzaak van alle ziekten, pijnen en van de dood zelfs in hen zelven te zoeken is, dat zij door onkunde, of willens en wetens, ziek worden. Maar dit willen zij niet weten, of, zoo zij het al weten en bekennen, zij willen evenwel hun leven niet aanstellen in gevolge van de wetenschap. Want hoe zeer men dit aanwijst, het is vergeefs; niemand wil de rede volgen, noch zijnen lust nalaten” (30).

„De allergemeenste ziekte en als de innerlijke grond van alle andere krankheden is eene lijmgheid en scherpste van het bloed en van de sappen, die men met den bekenden naam van blaauwschuit of scheurbuik beteekenen kan.” Hierover wordt breed uitgeweid. Alle mogelijke ziekte-verschijnselen worden daaruit afgeleid en verklaard (31).

„Niets is zoo goed, niets zoo zeer te achten, niets zoo noodig en dienstig tot het leven en de gezondheid, als de rook van de tabak, dat koninklijk gewas.” (32).

De thee, het opium, antimonium en de salia volatilia worden als de voornaamste geneesmiddelen geprezen (33).

Zijne verhandeling over de middelen om het leven en de gezondheid lang te bewaren en zich voor ziekten te hoeden,

is eene soort van macrobiotiek, „die zeer gegronde en betrachtende waardige aanmerkingen bevat” (34). Ook over eene goede diëet wordt uitvoerig en vrij wel gehandeld (35).

Zijne denkbeelden over verloskunde beteekenen niets (36).

Eindelijk wordt over de koorts in het bijzonder gehandeld. Niet zonder scherpzinnigheid, maar spottend, wordt breed gesproken over de bepalingen van koorts bij vroegere en latere schrijvers. En hij besluit, dat nog niemand geleerd heeft, wat koorts is, of van waar ze komt, en dat het gevolg daarvan geweest is, dat de gewone behandeling er van zeer gebrekkig, meestal schadelijk en moorddadig was. Alle verkoelende, verzwakkende middelen waren verkeerd (37). Men moest de krachten van de lijders trachten te behouden. De bast van de china wordt geprezen als een middel, dat, wel gebruikt, de koorts geneest (38). Hierbij worden de gewone loopjes van dwaze of naamdoctoren, hoe men de zieken vleit, misleidt, met mooie woorden en beloften paait, hoe afgunstig en vijandig zij onderling zijn en de listen en bedriegerijen van apothekers breed uitgemeten.

„Er heeft eene zekere fermentatie der vochten plaats, die zich spoedig of langzamer ontwikkelt, waardoor ze vergooren en verzuren, bestaande in eenige beweging tusschen het alcali en acidum, waardoor deze hunne bijzondere eigenschappen verliezen. Nu heeft het bloed in de koorts gebrek aan alcali; het acidum neemt toe; het bloed wordt dikker, trager in zijn loop, stolt en geeft aanleiding tot verstopping. Men moet dus in de koorts geene verkoelende, maar verhittende middelen geven, die het bloed dunner maken en den omloop bevorderen, zoo als camfer, kaneel, sal. volat., cornu cervi, brandewijn en dergelijke. Deze genezen de koorts en alle toevallen veilig, aangenaam, zeker, kort en bondig (39).

Eigenlijk was hij een wargeest. Uit den lageren burgerstand opgestaan, in zijne jeugd gebrekkig opgevoed en

onderwezen, door zijn ongelukkig tweede huwelijk bitter geërgerd en om zijne waanzinnige hoogmoed en zelfverheffing veracht, verviel hij tot eene beklaaglijke hypochondrie, die alles van de ongunstigste zijde inzag. Dat hij met groote vlijt gestudeerd, veel gelezen en hier en daar in zijn zwerfend leven veel opgemerkt en waargenomen had, kan niet worden ontkend. Bij gebrek van een bezadigd en zelfbeproevend oordeel verviel hij van de eene dwaasheid in de andere. Hij zag niet in, hoe hij zich in zijne schriften blootstelde, en meermalen in tegenspraak was met zich zelven. Nu eens prees hij zijne leermeesters, dan weder hoonde hij hen met bitterheid. SYLVIVS had hem met CARTESIUS bekend gemaakt. Dezen bewonderde hij als den eenigen waren wijsgeer, en nogtans berispte hij beiden.

In het kort verhaal van zijn leven wordt gezegd: „Deze doorluchtige man, die zoo veel geruchts in de wereld gemaakt heeft, was zeer vriendelijk en gespraaakzaam, openhartig, beleefd, vaardig om op staande voet op de zwaarste geschilstukken te antwoorden, onvermoeijelijk in den arbeid, altijd nuchteren, als nuttigende bijna geen anderen drank dan theewater: en gewisselijk zou hij ons nog meerdere bewijzen van de doordringendheid zijns geests gegeven hebben, indien hij langer geleefd had.”

Wij kunnen zijnen lofredenaar niet bijstemmen. Zijne vriendelijkheid en beleefdheid waren geveinsd, gemaakt. Zijne openhartigheid was hoogmoedige drift om dadelijk tegen te spreken en gelijk te willen hebben, waardoor hij natuurlijk veel geruchts maakte, doch ook veel tegenspraak en verachting vond, en nergens zich gemakkelijk en tevreden gevoelde, maar steeds naar verandering haakte. Dat hij zeer werkzaam was, vooral in boeken te schrijven, erkennen we, en zijn nuchteren matig leven verdient lof. Doch zijn grooten vriend en destigen leermeester SYLVIVS beschuldigde hij van verblindheid of veeleer haastigheid van oordeelen. Had hij deze eigenschappen op zich zelven

toegepast, welligt zoude dan zijn arbeid betere vruchten opleverd hebben.

De verzameling zijner vele kleinere of grootere opstellen, de meeste in 't nederduitsch, enkele in 't latijn, is na zijn dood te Amsterdam in 1689 uitgegeven in vier afzonderlijke afdeelingen, in twee lijvige kwarto deelen, waarin de latijnsche, vrij letterlijk vertaald, mede zijn opgenomen. Ze bevatten, behalve de geneeskundige, ook zijne philosophische, metaphysische, rhetorische en chemische verhandelingen, alle bewijzen van zijne veelsoortige bemoeijingen. Ook vindt men er zedekundige en theologische in, ja zelfs eene explicatie van het boek *de Prediker*.

Zijn latijnsche stijl is beter dan de nederduitsche, die krielt van bastaardwoorden en onbetamelijke uitdrukkingen.

Zijn afbeeldsel vertoont zekeren zwaarmoedigen ernst. De ingevallen wangen en half gesloten oogen verraden eene inwendige onrust.

Vele zijner geschriften zijn in het hoogduitsch vertaald en meermalen herdrukt.

HALLER heeft hem zeer goed gekarakteriseerd: „Vir acer et suarum opinionum non satis aequus defensor. Sibi indulget et quidquid in mentem venerit, id effutiat” (40).

(1) *Alle de werken*. Wij volgen hier de afdeelingen, niet de afzonderlijk gedrukte deelen, I 175. (2) 19, 21, 184, IV 315.

(3) III 251. (4) »Sedert het jaar 1672 waren er tot 1678 in geene stad van Holland eenige considerabele ziekten waargenomen, schoon die tijd door den oorlog miserie genoeg gegeven heeft. De oorzaak was, dat de oorlog duizenden menschen belet heeft zich in de debauches van vorige tijden te buiten gaan. Maar toen er weder vrede en minder tegenspoed kwam, zijn ook de ziekten als onafscheidelijke schaduwen daarop gevolgd, en men heeft sedert geheele steden als met een nieuw vuur aangesteken gezien.” III 398.

(5) *Tractaat van de thee*, 1679, 3, 33.

(6) Hij was daar in 1676. *Alle de werken*, IV 388.

- (7) *Alle de werken*, I 40. (8) 163. (9) 281, 336. (10) 148.
 (11) 35, 248, III 133, IV 308. (12) I 41, 60, 67. (13) 38.
 (14) 100, III 382. (15) I 26, 30, 136, 174, 216. (16) 26.
 (17) 148, 155, 58. (18) I 234, 244, 248, 319, III 174, IV 315.
 (19) III 394. (20) I 72. (21) I 181, 184. (22) 198. (23) 198.
 (24) 195, 204, 208, 215, 220, IV 307.
 (25) I 223, 230, 240, 245, 246, 247, 251, 255, 193. (26) 281.
 (27) III 275. (28) 310. (29) 202, IV 109. (30) III 378, 399.
 (31) 144. (32) 205. (33) 240, 241, 245, 247. (34) 199. (35) 411.
 (36) 369. (37) IV 333. (38) III 333. (39) 352, 354.
 (40) *Meth.* 207, 332, 533, 699, 753, *B. Anat.* I 672, *B. Chir.*
 I 440, *Med. Pract.* III 425.

SPRENGEL, die altijd op de hollandsche kooplieden gebeten is, heeft bij de beoordeeling van BONTEKOE zijne levensbijzonderheden en karakter niet genoeg in acht genomen. Als leerling van SYLVIVS wilde hij zich boven hem verheffen, verachtte den invloed van het succus pancreaticus en gevoelde niet, dat hij evenwel niets anders was dan slaafsch navolger van zijnen leermeester. *Geschiedte*, IV 471.

HEIDENRICH OVERKAMP.

Wij kennen hem alleen uit de schriften van HALLER en eenige weinige berigten zijner tijdgenooten.

Hij was Med. Doctor en moet te Harlingen gepraktiseerd hebben. Dan, hij was een ellendig opvolger van den verstandigen SWALVE. Dat hij geen geboren Fries was, vermoeden we om zijne geheel vreemde namen; veeleer is hij uit eenig aangrenzend gedeelte van Hannover of Pruissen herwaarts overgekomen.

Hij was een tijdgenoot, vriend en geestverwant van BONTEKOE, dien hij in alle opzigten volgde, wiens werken waarschijnlijk door hem verzameld en uitgegeven zijn.

Een aantal werkjes zijn door hem geschreven, zoo als toen mode was, alwederom en alwederom het zelfde thema

omgewerkt met een nieuwen titel. Zijn eerste geschrift was: *Nieuwe beginselen der genees- en heekkonst, steunende op de gronden der fermentatie en de leer van R. CARTESIUS*, te Amsterdam gedrukt in 1681.

In 1686 heeft hij met een breedten weidschen titel uitgegeven: *De gereformeerde en verbeterde geneeskunst, waarin het onderscheid van de oude en tegenwoordige praktijk wordt aangewezen, enz.* Natuurlijk werd de eerste geheel verworpen en de tweede als de alleen ware voorgesteld, geheel in den geest van zijn vriend.

Alle zijne medicynale, chirurgische en philosophische werken zijn uitgegeven te Amsterdam in 1719.

HALLER en SPRENGEL oordeelen ongunstig over hem. Hij is gewis geen navolgingwaardig voorbeeld en toont, hoe eenzijdigheid en vasthouden aan een gevierd denkbeeld toen algemeen tot dwaling leidde en zeker altijd leiden zal.

Zie HALLER, *Meth.* 482, 534, 752, 901, *B. Anat.* I 679, *Chirur.* I 454, *Med. Pract.* III 501; SPRENGEL, IV 469. A. TITSINGH sprak reeds over hem en BONTEKOE met afkeuring. *Cypria*, I 292, 337, 492.

SAMUEL JANSONIUS.

Van zijne afkomst en studie is ons niets bekend. Hij schrijft zich Med. Doctor te Rotterdam, en schijnt reeds sedert 1660 de geneeskunst uitgeoefend te hebben. Vier of vijf jaren was hij in Westindië geweest (1), had Engeland en Duitschland bezocht (2), eenigen tijd te Maastricht gepraktiseerd en zich eindelijk te Rotterdam gevestigd, alwaar hij in goed aanzien was (3).

In 't latijn had hij een opstel gemaakt over de Venus-

ziekte, doch meende meer nut te zullen doen door eene nederduitsche vertaling, en liet deze in 1680 te Rotterdam drukken met den titel: *Flagellum Veneris, ofte verhaal van Venusplage, ofte vuyle Pocken*. Deze druk was echter zoo vol drukfouten, dat hij zich verplicht achtte tot een tweeden verbeterden en vermeerderden in 1681.

Hij oordeelde, dat deze ziekte lang vóór het jaar 1492, ja sedert de vroegste tijden moet zijn waargenomen, en veronderstelde, dat ze reeds aan HIPPOCRATES en PLINIUS, schoon onder andere benamingen, was bekend geweest. Beledigend en af te keuren was de benaming van spaansche of fransche pokken. Toen hij in Westindië was, had hij niet kunnen opmerken, dat deze ziekte onder de inboorlingen menigvuldiger voorkwam dan in andere landen. Meest heerschte ze onder de uit Afrika overgevoerde slaven als een gevolg van hunne ellendige en schandelijke levenswijze. Ze ontstond uit een onreinen bijslaap en was besmettelijk. Vooral de Europeanen werden in Indië menigvuldig besmet, „omdat de christenen ondeugender en meer ongebonden in hunne zeden zijn dan de zoogenaamde wilden, die schier geene ondeugden hebben, als die hen uit het christenrijk worden megedeeld” (4).

Hij onderscheidde wel de eenvoudige gonnorrhoe van de venerische. Men moet ze niet dadelijk opstoppen. Aderlaten en purgeeren zijn schadelijk en kunnen alleen in het begin van dienst zijn.

Tegen chankers prijst hij het betten met eene oplossing van sublimaat, twee greinen op eene once water; tegen condylomata pulvis sabinae. Bij phimosis is het onnoodig schaar of mes te gebruiken. De bubo moet krachtig tot verettering gebragt en met het lancet geopend worden.

Bij algemeene ziekte of vuile pokken was de kwik, met overleg gebruikt, een geschikt middel; doch door inwendig gebruik of insmeeren salivatie te verwekken, zoo als algemeen plaats had, keurt hij af als meestentijds hoogst nadeelig.

Afkooksel van lignum guajaci, chinae en sarsaparilla worden geprezen om zweeten te bevorderen.

Hij had veel over de ziekte gelezen en vrij vreemde gevallen gezien en behandeld. Geheel onoordeelkundig is zijne redeneering en behandeling niet, ofschoon hij te veel vertrouwen stelde in zweeten en tusschenbeide sterk te purgeeren, het gevolg van het algemeene denkbeeld, dat de ziekte eigenlijk bestond in een bederf der vochten.

Ook heeft hij geschreven: *Korte en bondige verhandeling van de voortteeling en het kinderbaren*, te Rotterdam in 1681 gedrukt, met eenige eigene zonderlinge plaatjes, en door een liefhebber vermeerderd met eenige van vroegere schrijvers overgenomen figuurtjes.

Over de voortteling en de aankleve van dien volgt hij zijne voorgangers.

De beenderen van het bekken laten geene vaneenwijking toe. Het bekken is bij de vrouw wijder en breeder dan bij den man (5).

Ingevalle van bloedstorting onder den arbeid is het eenige en zekerste middel de verlossing te bespoedigen (6).

De keizerlijke snede is doodelijk en ondoenlijk (7).

Bij tegennatuurlijke liggingen moet het kind gekeerd en bij de voeten gehaald worden. De keering op het hoofd is niet mogelijk. „De regte handeling in deze gevallen was aan weinigen bekend, hoewel ze in Frankrijk veel in zwang gaat, maar nergens ter wereld mijns wetens beter uitgevoerd als in Ierland door den onvergelykelijken en vermaarden Doctor PAULUS CHAMBERLEN, welkers roem ik in dit werk, gelijk als in alle andere oefening der geneeskunst, niet genoeg kan verheffen. Zijn vader en twee broeders oefenen die kunst in Engeland met geen minder geluk als hij. Buiten dat geslacht is mij niemand bekend in Engeland, die zulke handeling heeft. En of het in Frankrijk wel zoo gelukkig en kunstig gedaan wordt, schoon ze binnen Parijs, zoo door de stad, als in het gasthuis zich dagelijks oefenen, mag ik met regt betwijfelen.” (8).

Men moet met de binnengebragte hand trachten het kind in eene bekwame gestalte te helpen om het te kunnen uithalen. Meer zegt hij van de wijze van doen niet.

Hoe weinig beteekenend ook zijne redeneering over velerlei omstandigheden moge zijn, en geheel met den geest dier tijden overeenkomt, bevat dit boekje echter zeer goede opmerkingen bij de verlossing. Hij beveelt steeds voorzigtigheid, geduld en alle overhaasting te vermijden, waardoor niet zelden vele zwarigheden worden voorgekomen en gelukkig overwonnen.

Hij deelt in vele vooroordeelen dier dagen, en is in beide deze werkjes nog zeer verkleefd aan vele en zeer zamengestelde voorschriften van geneesmiddelen.

(1) *Flagellum*, 1681, 2. (2) 23, 109. (3) 74. (4) 3. (5) *Korte verh.* 86. (6) 95. (7) 98. (8) 102. Hij wordt door TITSINGH geprezen. *Cypria*, I 343.

CORNELIS STALPART VAN DER WIEL,

Geboren in den Haag 1620 en aldaar gestorven 1687?

Zijn vader, PIETER, een man van aanzienlijke geboorte en burgemeester in den Haag, zal zeker voor de opvoeding en het onderwijs van zijnen zoon genoegzaam gezorgd hebben.

Te Leiden heeft hij in de geneeskunde het onderwijs van WALAEUS en VAN HORNE genoten. Na zijne bevordering tot Med. Doctor in 1642 vestigde hij zich in zijne geboorteplaats, en heeft daar de betrekking van secretaris bij het collegium medicum waargenomen.

In gevorderden leeftijd heeft hij uitgegeven *Hondert zeldzame aanmerkingen zoo in de genees- als heelkunst*, te Amsterdam in 1682 en, met een tweede deel vermeerderd, in

's Hage 1686. In 1687 vertaalde hij ze in 't latijn, in navolging van TULP, „ut filio suo stimulum adderet.” Hier van verscheen in 1727 eene nieuwe vermeerderde uitgaaf in twee deelen te Leiden met den titel: *Observationum rariorum medico-anatomico chirurgicarum centuriae*, waarbij gevoegd is zijne *Diss. de Unicornu* en van zijnen zoon, PIETER, *Exercitatio de nutritione foetus*, bij diens bevordering tot Med. Doctor te Leiden in 1626 verdedigd.

Deze aanmerkingen hebben meest betrekking tot heelkundige gebreken, doorgaande zeer kort en oppervlakkig beschreven, met losse opmerkingen en korte gevolgtrekkingen uit zijne waarnemingen. Zelden is er eenige meer uitvoerige ziekte-beschrijving bijgevoegd. Daarop laat hij volgen breede aanhalingen van gelijksoortige gevallen uit eene menigte oude en nieuwere schrijvers, evenwel meestal zonder eenige beredeneerde beoordeeling. Zij getuigen van zijne groote vlijt en belesenheid. Ook vindt men er onder eenige van zijn jongeren broeder JOHANNES, die te Franeker onder PH. MATTHAEUS studeerde, aldaar in 1660 tot Med. Doctor bevorderd werd na verdediging eener *Diss. de Empyemate*, en zich insgelijks in den Haag vestigde. In het ongelukkig jaar 1672, toen de overmoed van Lodewijk XIV ons vaderland met den ondergang bedreigde, schaarde deze broeder zich onder de heldhaftige verdedigers, onder den jeugdigen stadhouder Willem III, en verpleegde als heelmeeester de gewonde soldaten (1). Hij was de eerste lector in de ontleed- en heelkunde met den titel van professor in den Haag, deed openlijke lijkopeningen en stierf waarschijnlijk in 1683.

Verder vindt men vele waarnemingen van C. SOLINGEN, dien hij „chirurgus experientissimus” noemt, alsmede eenige bijzonderheden, bij lijkopeningen, door A. NUCK, den opvolger van zijn broeder, in het theatrum anatomicum verrigt, en door hem gezien.

Hij had eene tamelijke kennis van ontleedkunde en was, ofschoon een zeer onderzoeklievend man, echter bijna tegen

zijne eigene overtuiging, somtijds bijgeloovig, zoo als, dat eene vrouw van een hond zoude bevallen zijn (2). Ook geloofde hij aan den invloed der verbeelding van de zwangere moeder op de vrucht en durfde naauwelijks twifelen aan vreemdigheden, die hij bij verdachte schrijvers geboekt vond (3).

Men vindt echter bij hem een aantal niet onbelangrijke opmerkingen: als van een acraneus, waarvan hij evenwel een gebrekkig denkbeeld had, over het overvloedig gebruik van snuiftabak in zijn tijd, over het nut van voedende klisteeën, de nadeelige gevolgen van het gebruik van paddestoelen, van colocynthis, van slaapmiddelen bij kinders, van het kruid en den wortel van de oenanthis en cicuta enz (4).

Een anus artificialis bij een tweejarig kind werd in korten tijd genezen „detergentibus et consolidantibus,” zoo inwendig als uitwendig door klisteeën aangewend. De gevolgen eener ruptura en inversio uteri waren doodelijk. Eene verscheuring van urethra en blaas bij eene moeilijke verlossing bleef ongeneesbaar. Eene langwerpige breuk van de patella genas volkomen, eene dwarsche in zoo verre, dat bij het trappen klimmen eenige moeilijkheid overbleef (5).

Bij eene borstwonde spreekt hij volgens de toenmalige theorie van scherpe en dikke vochten, die, uit de milt en baarmoeder opstijgende, het hart benaauwen, hetwelk zich daarvan met kracht zoekt te bevrijden, waardoor hartklopping ontstaat (6).

Doodelijke gevolgen van den beet eener dulle kat, waarbij hij in de aantekeningen spreekt over de watervrees of hondsdolheid. Het indompelen in zee was niet noodzakelijk, zoo als men meende, ja eigenlijk onnut. Het geschiedde met overleg en bewilliging van zekeren lijder met schijnbaar goed gevolg. Doch spoedig begon hij te ijlen, te woelen en stierf. Men behoeft zoodanige lijdens niet te smoren; zij sterven drie of vier dagen na het uitbreken der watervrees. Hij meent, dat deze ziekte nooit ontstaat dan na den beet van een dollen hond. De honden worden zoowel bij hitte

als bij strenge koude dol, Men moet de beetwonden branden, tot verettering brengen en ten minste veertig dagen in dien toestand houden (7). Zijne denkbeelden over deze ziekte zijn niets beter dan die zijner voorgangers.

Gering schijnende beleedigingen van het bekkeneel worden soms onverwacht gevaarlijk, zoodat men met de voorzegging behoedzaam moet zijn (8).

Den waterkanker bij kinders, meest ontstaande uit scorbut, genas hij in weinige dagen door het uitwendig aanwenden van mel rosarum met eenige druppen ol. vitrioli (9).

Een niet onbelangrijk geval van hydrops peritonaei verhaalt hij, waarbij vijf-en-negentig ponden water ontlast werden (10).

Onder het opschrift: „foetus humani absque umbilico” beschrijft hij een geval van epispadiasis, door een gebrekkig plaatje opgehelderd. Dit geval wordt nader tamelijk wel toegelicht door de ontleding van een soortgelijk voorwerp door NUCK. Bij die gelegenheid wil hij betoogen, dat de vrucht ook, en wel voornamelijk door den mond, gevoed wordt uit het liquor amnii en werkelijk ademhaalt (11). Zijn zoon PIETER verdedigde dit gevoelen zijns vaders, zoo hij meende op onwrikbare gronden, doch laat duidelijk blijken zijne gebrekkige ontleedkundige kennis, en dat hij alleen door vooringenomenheid gedreven werd.

De afbeelding van spina bifida is gebrekkig en verre beneden die van TULP (12). Beter zijn de afbeeldingen van ichthyosis, bij een jongetje van tien jaren. Niet zonder belang (13).

De verwonding van een vas lymphaticum werd genezen door het indruppelen van warme ol. terebinthinae en een drukkend verband (14).

Afzonderlijk handelt hij over het bestaan van een dier, hetwelk men unicornu noemde, en over den basiliscus, waarbij getuigenissen van vele schrijvers worden aangehaald. Het eerste geloofde hij. Hetgeen van den laatsten verhaald wordt, waren fabelen.

HALLER zegt van hem: „medicus, chirurgus, obstetrica-

tor, et peritus anatomicus. Artem replendi et conservandi probe gnavus fuit. Artem humanum corpus artificiose secandi invenit" (15).

Van dit alles komt in deze observationes weinig of niets voor. Als medicus laat hij zich bijna nergens, ten minste zeer oppervlakkig en onvoldoende, over de geneeswijze uit. Weinige sporen vindt men van zijne heilkundige bekwaamheid of dadelijke uitoefening, en bij barende vrouwen was hij wel als Doctor tegenwoordig, doch riep de hulp in van SOLINGEN om de verlossing te doen. Zijne waarnemingen zijn hoogst onvolledig; van proefnemingen geen spoor; zijn oordeel schuilt in de aanhalingen van autoriteiten, doch daarvan laat hij zelden iets blijken. Voor de kennis van vele vroegere geneeskundige schrijvers zijn de aantekeningen van eenig belang.

Zijn zoon PIETER hield zich vlijtig bezig met het opspuiten van de vaten, zoo als hij van zich zelve getuigt, doch schijnt daardoor weinig geleerd te hebben.

(1) *Centuria*, I 23. (2) 309. Hij zegt, dat SOLINGEN dit vreemde monster ook gezien heeft. Zonderling is het, dat deze daarvan onder zijne vreemdigheden geene melding gemaakt heeft.

(3) *Centuria*, II 368, 374. (4) I 6, 47, 104, 107, 162, 171, 180, 182.

(5) 260, 284, 291, 351, 394. (6) 145. (7) 400, 413, 451, 453, 410, 415, 417, 446. (8) II 6. (9) 104. (10) 283. (11) 327, 359.

(12) 368. (13) 374. (14) 452.

(15) *Meth.* 533, 561, 751, *B. Anat.* I 687, *Chir.* I 479, *M. Pract.* III 520.

SWAMMERDAM getuigt van hem: »Doctissimus STALPERT VAN DER WIEL, Med. Doctor et anatomicus hagiensis, discipulus D. VAN HORNE, sed eo major, ut qui rara arte simul corpora inficere balsamo et conservare, nec non venas a carne pinguedine et parenchymate purgare, cavitates corporis aëre adimplere, et quod omnium curiosissimum et nulli, quod sciam, hactenus datum est, ipsa etiam humentia corpora in aëre exsiccare novit, quarum rerum videndi copiam cuivis petenti liberaliter indulget." *MANGETUS*, *Bibl. Anat.* I 652, 656.

ANTONIUS NUCK,

Geboren te Harderwijk 16... , gestorven te Leiden 1692.

In zijne vroege jeugd schijnt hij bij een gelukkigen aanleg en gunstige omstandigheden eene goede wetenschappelijke opleiding genoten te hebben. De toen wijd verbreide roem van de verbazende ontdekkingen in de ontleedkunde, vooral door de onvermoeide pogingen van den onvergelykelijken RUYSCH, had zijne eerezuchtige inborst ontvlamd om dit spoor te volgen. Met het oogmerk om zich op de geneeskunde toe te leggen, vertrok hij naar Leiden, alwaar hij als een bijzonder vlijtig en oplettend student bij zijne leermeesters, DRELINCOURT en SCHACHT, zeer gezien was. Zóó groot waren zijne vorderingen, dat hij in 1677 waardig geacht werd, met zeldzame eer, more majorum, tot Med. Doctor bevorderd te worden na de verdediging eener *Diss. de Diabete*.

Zich in den Haag gevestigd hebbende, werd hij na den dood van zijn bijzonderen vriend J. STALPART VAN DER WIEL, in 1683 benoemd tot diens opvolger, als lector in de ontleed- en heelkunde. Had hij reeds vroeger met dezen vriend lijkopeningen gedaan, nu legde hij zich met nog meerder ijver daarop toe. Was tot nog toe vooral het bloedvaatstelsel het voorwerp geweest van uitgebreid onderzoek, om de ontdekking van HARVEY te handhaven en onomstootelijk te bewijzen, hij gevoelde zich aangespoord om het bloedloos vaatstelsel met alle hem ten dienste staande middelen nader te onderzoeken, daar, na de ontdekkingen van WARTHON, STENO, BARTHOLINUS en RUDBEK, veel, nog niet genoegzaam opgehelderd, overgebleven scheen te zijn.

Weldra werd hij loffelijk bekend als een ijverig en naauwkeurig ontleedkundige door de uitgave van zijne *Libelli de vasis aquosis oculi* en *de ductu salivali nova*, te Leiden in 1685 en 1686 gedrukt.

Toen DRELINCOURT door ziekte, gezigtswakke en gevorderde jaren zijne ontleedkundige lessen niet langer geregeld

konde waarnemen, werd NUCK, in 1687, tot bijstand van hem, benoemd tot buitengewoon hoogleeraar in de ontleedkunde en tevens belast met het onderwijs in de heelkunde. Zijne lessen trokken spoedig de algemeene aandacht, en dagelijks vermeerderde het getal zijner toehoorders, ook uit onderscheidene oorden van Europa.

In het jaar 1692 werd hij verroepen naar Franeker in de plaats van PH. MATTHAEUS, de jonge, doch bedankte.

Als hoogleeraar te Leiden heeft hij zijne vroegere geschriften aanzienlijk vermeerderd uitgegeven onder de titels van *Sialographia et ductuum aquosorum anatome nova* in 1690 en van *Adenographia et uteri foeminei anatome nova* in 1691.

Na zijn vroegtijdigen dood zijn door J. TELING, een zijner leerlingen, uitgegeven: *Operationes et experimenta chirurgica*, te Leiden in 1692 en herdrukt in 1714.

De eerste verhandelingen zijn in 1723 gezamenlijk te Leiden voor de derde maal uitgegeven onder den titel: *Sialographia nova et Adenographia curiosa etc.*, waarbij gevoegd is de *Diss. de motu bilis circulari*, van M. VAN BEVERHORST, die zijn opvolger als lector in den Haag geworden was.

NUCK verachtte niet de vroegere ontleedkundigen, doch was overtuigd, dat door hen veel gebrekkig of verkeerd was voorgesteld. Hetgeen zij niet wisten te verklaren, werd aan verborgen oorzaken toegeschreven. Men kon dus niet in hunne uitspraken berusten. Dit noopte hem tot eigen onderzoek en wel voornamelijk tot het nasporen van het klier- en watervaten-stelsel, waarbij hij proeven deed met het inblazen van lucht, het inspuiten van gekleurde vochten, of soms ook van was en met het opvullen door kwik, hetwelk hij door bijmenging van lood, tin of eenig vet zekere vastigheid wist te geven.

Overal blijkt uit zijne schriften, dat hij een overmoeid, naauwkeurig en zeer handig ontleedkundige was, die vele vroeger geheel niet, althans minder, bekende bijzonderheden ontdekte, welke evenwel niet alle door latere onderzoekers

bevestigd zijn. Hiertoe heeft zekerlijk veel bijgedragen, dat hij zijne nasporingen meermalen deed bij honden of andere dieren, zelfs bij visschen, en daaruit tot het menschelijk ligchaam besluiten afleidde. Ook zijn voortvarende ijver misleidde hem wel eens, terwijl gebrek aan menschen-liken en zijn vroegtijdigen dood verhinderden door latere onderzoekingen te verbeteren, hetgeen hij zich verbeeld had gezien te hebben.

De speekselklieren, vroeger door WARTHON en STENO bij dieren beschreven, werden naauwkeurig bij den mensch onderzocht, de aard van het vocht zelf scheikundig nagespoord en de omstandigheden opgegeven, die op hunne afscheiding, zoo in aard als hoeveelheid, invloed hebben. De gebreken, door beleediging der ontlastbuizen, vooral van den ductus stonianus ontstaan, en derzelve geneeswijze werden zoo door eigene als anderer waarnemingen opgehelderd.

Ook meende hij de bron van den humor aqueus in den oogbol gevonden te hebben. Dit vocht zoude uit een afzonderlijk kliertje worden afgescheiden. En hieruit verklaart hij het spoedig herstel van hetzelfde bij oogwonden. Ook dit werd scheikundig onderzocht.

Hoe naauwkeurig MALPIGHIIUS het maaksel der kogelvormige klieren (conglobatae s. lymphaticae) ook mogt hebben onderzocht, was het hem echter geheel anders voorgekomen.

Eerst onderzocht hij het samenstel der kluwenklieren (conglomeratae, korrelige), waardoor men verstond een kluwen kleine kliertjes in een algemeen omhulsel bevat en voorzien van eene ontlastbuis; doch deze waren naar zijn inzien niets anders dan een weefsel, uit zeer kleine slagadertjes of haarvaatjes zamengeweven. Deze fijne vaatjes gingen over in adertjes en in een gemeenschappelijk buisje. Zulks was hem gebleken, wanneer hij, na afscheiding van het algemeen bekleedsel, de bloedvaatjes en ontlastbuisjes met een weinig gekleurd vocht opspuitte, waardoor zich het kluwen ontwikkelde, de kleine vaatjes opzwollen en gevuld werden (1).

Hiertoe onderzocht hij met groote naauwkeurigheid der vrouwen borstklier door inspuiting, en goot door den tepel kwik. Deze drong niet alleen door in de melkbuisjes, maar ook in de slagadertjes, waaruit hij besloot, dat in deze buisjes geene klapvliesjes aanwezig waren. Omstandig beschrijft hij den loop en de zamenkomst dier buisjes tot in den tepel en geeft daarvan vrij duidelijke afbeeldingen, terwijl hij de zogafscheiding op eene vrij geleidelijke wijze verklaart en alle geheime wegen, door anderen verondersteld, uitsluit. Ook werd het maaksel van den tepel afzonderlijk onderzocht. Werd deze opgeblazen en gedroogd, dan zag men bij de doorsnede met het microscoop een teeder vezelig netvormig maaksel, bestaande uit kleine mazen. Deze vezeldraadjes hechten zich aan het bekleedsel van den tepel, die bij zuigen opzwol. Hield deze zwelling te lang aan, dan ontstonden pijnlijke kloven. (2).

De kogelvormige klieren bestonden, volgens zijn onderzoek, uit twee vliezen. Het buitenste omkleedsel was dun, los, uit kringswijze vezelen bestaande; het binnenste, insgelijks uit kringswijze of langwerpige zaamgevlochten, was vaster van maaksel. Beiden waren meest innig verbonden.

Lang verkeerde hij in het denkbeeld, dat deze klieren alleen bestonden uit eene ophooping van allerfijnste bloedvaatjes, die eindelijk in de vasa lymphatica, als in ontlastbuisjes, overgingen. Doch later zag hij zulks beter in bij gelegenheid eener lijkopening van een man, na eene geweldige verwonding spoedig gestorven. Op eene menigte plaatsen zag hij de vasa lactea door chyl opgezet, de klieren van het mesenterium bol met vocht gevuld. In een dier vaatjes goot hij kwik en zag met verwondering, dat niet alleen dit vaatje, maar ook de nabij gelegene klier gevuld werd, een ander aanzien kreeg, van plat rond werd. Hij schreef dit toe aan het kwik. Dan, bij herhaling zag hij het zelfde verschijnsel op meerdere plaatsen. Deze proeven herhaalde hij bij verscheidene dieren. Hieruit besloot hij, dat deze

zoogenoemde klieren niet bestonden uit bloedvaatjes, maar een eigenaardig vliezig, mosachtig (*muscosa*) maaksel hadden. Toen onderzocht hij de klieren aan andere ligchaamsdeelen en vond, dat het kwik aan een kant, naar de klier toe, ingegoten, tot in de klier doordrong, doch van den anderen kant door vele klapvliesjes in de afvoerende vaten meer of min belemmerd werd.

Om zich verder van het inwendig maaksel te overtuigen, blies hij een vooraf voorzigtig uitgedrukt kliertje op, bond de aan- en afvoerende vaatjes dicht en liet de klier droogen. Nu vertoonde zich bij de doorsnede het zelfde vliezig mosachtige maaksel in eene menigte grootere en kleinere verschillend gevormde celletjes, hetwelk veel overeenkomst had met boommos. Somtjids vond hij in deze kliertjes zand of kalkaardig gruis (3).

Bij microscopisch onderzoek vertoonden de *vasa lymphatica* en *lactea* uitwendig een oneindig aantal ronde en eironde aaneengeregen blaasjes of kogeltjes, wier bekleedsel zeer teeder, doorzigtig, doch op verschillende plaatsen meer verdikt was. Inwendig werden overal dubbele halfmaanswijze klapvliesjes, uit zeer fijne vezeldraadjes als spiervezeltjes zaamgesteld, aangetroffen. Deze vaatjes waren geene ontlastbuisjes van de kliertjes, waarin ze doordrongen; in dezelfde evenwel onderging, naar zijne meening, de aangevoerde lympha, door den invloed van talrijke zenuwdraadtjes en slagadertjes, eenige verandering of vermenging, omdat niet zelden deze vaatjes van verschillende kanten naar de zelfde klier strekten. Hierdoor kwam hij op het denkbeeld, dat deze *vasa lymphatica* ontstonden uit de fijnste haarvaatjes der slagaderen (4).

Genoegzaam door het gansche ligchaam onderzocht hij den loop dezer vaten, zoodat hij met regt aan zijnen vriend DOMINICUS BEDDIVOLE, Med. Doctor te Genève, kon schrijven: „*Multiplici experientia et variis partium praeparationibus eo usque perveni, ut integrum lymphaticorum systema*

a capite ad calcem mihi composuernim, cujus delineationem libenter tecum communicabo, ubi partium nonnullarum hactenus nondum satis examinatarum lymphographiam absolverimus" (5).

Niet weinig wordt de waarde zijner ijverige en moeitevolle ontleedkundige onderzoekingen vermeerderd door vele pathologische opmerkingen en waarnemingen, zoo als over de ziekten der speekselklieren en die van den ductus stenonianus in 't bijzonder.

Door eene vernuftige proef bewees hij, dat in de eitjes van het ovarium de kiem der vrucht bevat was. Bij eene bevruchte teef bond hij den derden dag post congressum den linker hoorn aan den kant van den uterus af. Na de genezing der uitwendige wonde vond hij den een-en-twintigsten dag in den afgebonden hoorn twee half vergane vruchtjes, ten bewijze, dat deze niet verder hadden kunnen doordringen. In den regter hoorn waren drie vruchtjes zoo als men ze gewoonlijk geplaatst vindt, doch ook tot bederf overgaande (6).

Hij vond de ureteres op sommige plaatsen vernaauwd en haar lumen overal niet even groot (7), waaraan hij de voorafgaande pijnen bij steenbezwaren toeschrijft, omdat in die vernaauwde plaatsen zich eene kern vormde. Om het ontstaan van den steen in de blaas aan te toonen, opende hij bij een levenden hond de blaas en stak daarin een klein houten balletje. Na verloop van eenige weken, gedurende welke de hond veel aandrang tot urineeren had, werd hij geopend. Het balletje was met kleine kristalletjes omkorst. Dit wordt door soortgelijke gevallen, door TULP en zijn ambtgenoot SCHACHT waargenomen, bevestigd (8).

Den hydrops peritonaei noemt hij eene nieuwe ziekte, omdat ze vroeger onbekend was. Hij was van oordeel, dat de paracentesis hier met meer gelukkig gevolg verrigt kon worden dan bij ascites, waarbij de gevolgen meestal ongelukkig waren (9).

Ook over hydrops ovarii geeft hij belangrijke mededeelin-

gen en vooral een geval, door DRELINCOURT bij eene kraamvrouw waargenomen (10).

Zijne operationes et experimenta chirurgica zijn doorgaans zeer kort en onvolledig beschreven en schijnen eerder losse aantekeningen te zijn, die hij mogelijk op zijne collegiën verder uitbreidde en zekerlijk niet zoo als ze geboekt zijn zoude hebben uitgegeven.

Eerst spreekt hij over fontanellen, door brandijzer of naald te bewerkstelligen, die hij in vele gevallen heilzaam acht. Ook over vesicatoria, waarvan hij de nadeelen bij onvoorzigtig gebruik optelt.

Bij zware hoofdwonden is trepaneeren niet altijd noodzakelijk, maar wel bij verbreking der beenderen. Is het gevaar niet dreigend, dan wil hij eerst de bekleedselen insnijden en den volgenden dag tot trepaneeren overgaan. Bij breuken van het voorhoofdsbeen zij men voorzigtig. Het indrukken van het bekkeneel bij kinders vordert zelden eene kunstbewerking, wanneer geene bijzondere omstandigheden zulks gebieden. Zelden zijn zulke indrukksels in het volgend leven nadeelig. Zijn oordeel hierover is vrij goed (11).

De cataract is hem eene „menbracula sive pellicula adhaerens internae uveae parti.” Bij de depressio wordt ligtelijk door de scherpe punt van de naald het oog beleedigd. Om zulks te voorkomen, wil hij twee naalden gebruiken, eene scherpe gesleufde, waarmede de cornea doorboord wordt, en eene stompe, in die sleuf passende, om het aanhangende velletje te verwijderen. Deze methode vond echter geene navolging (12).

Bij polypus narium gelukt meermalen herhaald bevochtigen met aq. calcis, zonder andere meer geweldige middelen te gebruiken. Ook eenige gebreken van het oor worden opgenoemd en bij doofheid raadt hij eene niet ongeschikte oortrompet (13).

Het waterhoofd bij kinders moet men niet openen.

Arteriotomie was bijna in onbruik. Hij oordeelde, dat men

ze veilig kon doen en beschrijft de wijze, hoe ze verrigt moest worden. Ook laryngotomie werd verwaarloosd, maar door hem in sommige gevallen als hoogst noodzakelijk geprezen (14).

Goede aamerkingen worden medegedeeld over het aderlaten. Wordt daarbij een zenuw of pees gekwetst, dan is het gebruik van warme oleum terebinthinae van nut. Bij aneurisma moet men den slagader afbinden (15).

Uitwendige middelen helpen bij kanker niets.

Paracentesis abdominis bij ascites kan soms goede gevolgen hebben, wanneer ze vroegtijdig verrigt wordt. Men moet het water niet in eens, maar bij gedeelten ontlasten. Of ze in de regter of linker zijde gedaan wordt, is onverschillig (16).

Bij herniotomie wil hij den liesring met den vinger verwijderen en niet met het mes, hetwelk zeer gevaarlijk is (17).

Tegen incontinentia urinae, vooral na steenoperatie, stelt hij eene soort van breukband voor, die ons zeer ongeschikt voorkomt (18).

Bij amputatie der ledematen wil hij de slagaderen niet afbinden, maar door bloedstelpende middelen, vooral door bovist, de bloeding te keer gaan (19).

Men komt bij het lezen dezer waarnemingen ligt op het denkbeeld, of hij zelf wel ooit belangrijke heelkundige operatiën verrigt heeft.

BOERHAAVE, die zoo zeer ingenomen was met MALPIGHIVS, dien hij met zoo veel scherpzinnigheid en fijn vernuft tegen RUYSCH had verdedigd, kon niet dulden, dat NUCK dezen zoo bewonderden en zeer verdienstelijken italiaanschen hoogleeraar durfde tegenspreken. „Non puto NUCKIUM praestitisse aliquid, cum tentat refutare MALPIGHIVM, verum nova aliqua detegit, quae a WARTHONO et MALPIGHIO ommissa sunt” (20). Intusschen prijst hij elders zijne bijzondere verdiensten, en zegt, honderden malen zijne kunstige praeparaten

gezien te hebben, die sommigen zeer ten onregte als denkbeeldig hadden verworpen (21).

Onder anderen was het vooral L. HEISTER, die de waarnemingen van NUCK verdacht hield (22).

Tijdgenooten echter en nakomelingen hebben NUCK steeds bij uitnemendheid geprezen, zoo als HALLER, A. MONRO JUNIOR, SANDIFORT, SPRENGEL en niet minder SOEMMERING (23).

NUCK was zekerlijk een man van groote verdiensten, onvermoeid werkzaam, schrander en vernuftig, van wien men veel had kunnen verwachten, ware hem langer leven vergund geweest. Hij heeft tot de kennis van het watervatenstelsel meer toegebracht dan alle zijne voorgangers, en er is bijna eene eeuw verlopen, vóór dat zijne denkbeelden, om een volledig overzicht over dit stelsel te erlangen, verwezenlijkt zijn.

(1) *Adenographia*, 2, 9, 45. (2) 22. (3) 27, 33, 35, 38.

(4) »Plusquam semel observavi tam arctum inter lymphatica et arterias esse connexum, ut inflata arteriola simul lymphaticum glandulae alicujus flatu fuerit distentum, ejusque lympa saepe sanguinea et loturae carnis instar tineta, nobis sit visa." 48, 52.

Het zelfde zag ook MASCAGNE, ofschoon hij meent, dat men daarom niet tot het ontstaan der lymphatica uit de capillare uiteinden der arterien besluiten kan. MASCAGNE spreekt van NUCK niet naar verdiensten, en uit eene menigte van zijne opmerkingen zoude men wel mogen besluiten, dat hij zijnen voorganger met aandacht gelezen heeft en meermalen gevolgd is. Er is ook eene merkbare overeenkomst tusschen de geringe plaatjes van NUCK en de prachtige afbeeldingen van MASCAGNE. Deze voltooide zijn werk van 1777 tot 1785, dus ongeveer in negen jaren, en had een aantal voorgangers, terwijl Nuck slechts vijf jaren tijd had, en meest alles door eigen onderzoek moest uitvinden. P. MASCAGNE, *Vasorum lymphaticorum historia. Senis*. 1787, 15.

(5) *Adenograp*. 148, (6) 68.

(7) MORGAGNE zegt, dat hij zulks dikwerf waar bevonden heeft,

en prijst NUCK als een vlijtig en ervaren ontleedkundige. *Advers.* II 88, 91, V 7. (8) *Adenograp.* 78, 82. (9) 98, 109, 116. (10) 89.

(11) *Experimenta*, 16, 24. (12) 27, 35. (13) 44, 53. (14) 79, 83.

(15) 88, 91, 99. (16) 113. (17) 125. (18) 138. (19) 163.

(20) *Meth.* 419. (21) *Praelectiones acad. in pp. institutiones.* Ed. HALLER, *Gott.* 1745, I 562, 563, 566, 576.

(22) *Compendium anatomicum*, *Amst.* 1748, II 65.

(23) HALLER getuigt: »optime meritis de vasis lymphaticis, ea per totum corpus post RUDBECKIUM primus persecutus est, et microscopii ope membranarum fabricam demonstravit. Cum eo viro spes integram angiologiam lymphaticam videndi fere expiravit. Aequiperitus demonstrator angiologiae lymphaticae, quam alii in vulgariis vasis." *Meth.* 419, 452, 562, *B. Anatom.* I 684, *Chirur.* I 478, *Med. Pract.* III 420, *Elem. Physiologiae*, I 684 en in sect III, Libri II passim.

A. MONRO JUNIOR, hoogleeraar te Edinburg, noemt hem: »industria sua, experimentorum numero et fideli eventus enarratione optime meritis." *De venis lymphaticis*, *Lips.* 1760, 33.

E. SANDIFORT: »Vir solertissimus in replendis vasis lymphaticis merito peritissimus, et aequae dexter ac alii in sanguiferis dicitur NUCKIUS." *Musaeum*, *Introd.* x.

K. SPENGLER noemt zijne adenographia een klassiek werk, en zegt, dat hij alle zijne voorgangers verre overtreft. *Geschichte*, IV 203.

J. TH. SOEMMERING oordeelde, dat NUCK door niemand, zelfs niet in de nieuwste tijden, overtroffen was. *Onderzoek der gronden voor de wederopneming van zenuwvocht door de watervaten.* *Amst.* 1811.

DIONYSIUS VAN DER STERRE,

Geboren 16.., gestorven 1691.

Wij kennen hem alleen uit de schriften van SCHOUTEN, TITSINGH en hetgeen HALLER over hem geboekt heeft.

Waarschijnlijk was hij in het dorp Engelen, in het land

van Heusden, geboren, en wordt daarom door HALLER „medicus anglus” genoemd. Dat hij een Nederlander was, is buiten twijfel.

Hij teekende zich Med. Doctor. Waar of wanneer hij dien graad verkregen heeft, is ons niet gebleken, denkelijk te Leiden onder SYLVIVS. Hij was een vriend en geestverwant van BONTEKOE, met wiens denkbeelden hij meest instemt. Eerst schijnt hij eenigen tijd in Holland de genees-, heel- en verloskunde uitgeoefend te hebben, doch, eierzuchtig van inborst, naar Westindië vertrokken te zijn, toen de trek tot landverhuizing om geld te winnen meer en meer toenam, en na de herroeping van het edikt van Nantes in 1685 de Nederlanden overstroomd werden door fransche uitgewekenen, waaronder ook vele geneeskundigen, die zich op verschillende plaatsen vestigden, en wel vooral te Amsterdam, waar zij weldra boven gevestigde geneeskundigen, tot veler groote ergernis, werden voorgetrokken.

In 1682 heeft hij te Leiden laten drukken: *Voorstelling der noodzakelijkheid der keizerlijke snede. Benevens eene verhandeling van de teling en baring*, en in 1687: *Verhandeling der genees- en heelkundige praktijk, steunende op de ondervinding van verscheidene aanmerkingen*.

In de eerste stelt hij, dat de vrucht een geheel eigen leven heeft en na den dood van de moeder eenigen tijd kan blijven leven. Ter bewaring van des kinds leven is dus de keizerlijke snede noodzakelijk. Dit bewijst hij met voorbeelden. Zelf had hij deze bewerking gedaan bij een levend rund. Over de schuinsche ligging der baarmoeder, vooral de achteroverhelling, waarbij het ostium uteri niet kon worden bereikt, spreekt hij als een hem welbekende zaak. Hierop vestigt TITSINGH bijzonder de aandacht, ten bewijze, dat VAN DEVENTER niet, zoo als hij voorgeeft, de eerste geweest is, die daarop opmerkzaam gemaakt heeft, maar wel de eerste, die alle oorzaken van moeilijke verlossingen aan die schuinsche ligging toeschreef; ook dat VAN DER STERRE

de eerste was, die over zware verlossingen door engte van het bekken geschreven heeft (1).

Het hoofd van het kind behoeft niet noodzakelijk voor te komen en naar het heiligbeen gekeerd te zijn. Ook bij andere liggingen kan het kind gemakkelijk geboren worden.

Bij het terugblijven van een afgescheurd hoofd, hetwelk bij de toen barbaarsche behandeling meermalen schijnt plaats gehad te hebben, slaat hij den onuitvoerbaren maatregel voor, om een ingesneden lederen lap over het hoofd te brengen en zoo af te halen. Dit heeft hij zekerlijk nooit beproefd en getuigt van onverstand.

Hij is vóór mannelijke vroedmeesters wegens de algemeene onkunde der vroedvrouwen.

Het tweede onderwerp heeft hij nader behandeld in *Epistolae duae de generatione ex ovo, nec non de monstrorum productione*, te Amsterdam in 1687 gedrukt. Hierin bestrijdt hij de theorie van VAN LEEUWENHOEK over de zaaddiertjes, vooral op grond, dat men bij hoenders een ei in een ei gevonden heeft, hetwelk zich volgens die theorie niet verklaren laat. Het mannelijk zaad bevrucht het reeds bij de vrouw aanwezige eitje.

Het ontstaan van moedervlekken en andere „wanstaltigheden” wordt aan de inbeelding der zwangere vrouw toegeschreven.

In de tweede verhandeling vindt men een honderdtal verschillende meestal heilkundige aanmerkingen. Hier blijkt, dat hij een vriend was van geheime middelen, niet gunstig dacht over zijne tijdgenooten en te veel vertrouwen in zich zelve stelde. Hij was zeer tegen het gebruik van steekwieken bij fistuleuze zweren en wilde deze liever in hunne geheele uitgestrektheid met het mes openen. Gebroken beenen moeten op eene zachte manier behandeld worden. Men was daarbij veel te ruw. Bij verwondingen moet men vooral letten om den lijder in dien stand te plaatsen, waarin de wonde was toegebragt.

Hij schijnt een stout heelmeeester geweest te zijn. Spoedig greep hij naar het mes, en wordt daarom door W. SCHOUTEN als een wreed meester veroordeeld, van wiens behandeling weinig goeds te verwachten was, die zijne lijdens zoo onbarmhartig gekorven en gesneden heeft als een visch (2).

Dit oordeel is waarschijnlijk te straf, en moet gezocht worden in verschil van karakter. SCHOUTEN was een man van zachte inborst, die bij zijne niet altijd voorspoedige zee- en landtogten, als hij dikwerf verstoken was van genoegzame hulpmiddelen, door geduld het beloop van uitwendige gebreken moest afwachten en eindelijk de gelukkige uitkomst van zijn dralen zag. VAN DER STERRE daarentegen, ingenomen met zijne nieuwe denkebeelden, wilde alles zelf beheerschen en den geregelden, ofschoon langzamen, gang der natuurkrachten niet afwachten.

In 1688 was hij op het eiland Curaçao, en schreef aan BONTEKOE een langen brief, niet zonder tooi van verwaande geleerdheid, over het eigenaardige der zeeziekte. Deze moest vooral worden toegeschreven aan zekere ongerustheid en vrees der schepelingen bij het slingeren van het schip, waardoor men zijn evenwigt verloor, en in het begin zonder eenige verlegenheid of vrees staan noch gaan kon, waardoor alsdan het geheele ligchaamsgestel beroerd werd (3).

Wij kunnen den man niet geheel verwerpen. Dat hij vóór dadelijke werkzame hulp was, getuigt zijn ijver voor de noodzakelijkheid der keizerlijke snede. Mogelijk was hij te driftig van karakter en teleurgesteld in zijne verwachtingen.

De togten onzer nederlandsche scheeps-heelmeesters (meestal uit den lageren burgerstand opgestaan en, om den drang der omstandigheden, vaak na een oppervlakkig examen toegestaan), de verschrikkelijke zeegevechten, het verkeer in vreemde landen, in oost en west, met zoogenoemde wilden en slaven, wier leven veeltijds niets geacht werd en aanleiding gaf tot gewaagde proeven en kuren, hebben ongetwijfeld

aanleiding gegeven tot ontwikkeling van vele bekwame heelmeeesters, toen zij, in beschaafde vaderlandsche kringen teruggekeerd, het ruwe zeemansleven en het verkeer met verachte slaven meer en meer moesten vergeten, zoo zij onder het toezien oog van verstandige, beter onderwezene, mannen hunne kunst wilden uitoefenen. En hunne ondervinding, elders opgedaan en door het toeval begunstigd, gaf ook moed aan meer vreesachtigen, die tot nog toe den ouden weg bewandeld hadden.

(1) TITSINGH, *Diana*, 150, 190, 224, 226, 451, 452, 665, 775, 776; *Cypria* I 159, 174.

(2) *Over de tegennatuurlijke gezwellen*, 157.

(3) *Over de operatiën der geneesmiddelen*, 1729, 48.

Zie HALLER, *Meth.* 378, 396, 749, *B. Anat.* I 688, *Chir.* I 454, *M. Pract.* III 521.

ÆGIDIUS DAALMAN,

Geboren te Antwerpen 16..

Waarschijnlijk was hij te Amsterdam tot heelmeeester bevorderd, alwaar de overheden van het chirurgijns-gild meer zagen op het ontvangen van examengelden dan op de bekwaamheid van den proeveling. En de oorlogen met Engeland en Frankrijk vorderden op 's lands talrijke vloten heelmeeesters.

Reeds in vroegen leeftijd schijnt hij in 's lands dienst geplaatst te zijn, vertrok naar Oostindië en bezocht Java, Ceilon, de kusten van Coromandel en andere eilanden in den archipel. Op al die plaatsen zag en behandelde hij ziekten. Hoe lang dit zwervend leven geduurd heeft, is onbe-

kend. Doch eindelijk keerde hij terug en vestigde zich te Antwerpen. Mogelijk vroeger, of na zijne terugkomst, werd hij bekend met BONTEKOE en diens sylviaansche inzigten. Dien volgde hij later met vol vertrouwen, en schreef: *De nieuwe hervormde geneeskunst gebouwd op het acidum en alcali, om kortelijk alle ziekten met weinig omslag te genezen*; waarbij gevoegd zijn *Aanmerkingen over de door hem in vreemde gewesten waargenomen ziekten*, gedrukt te Amsterdam in 1698.

Hij was een liefhebber van geheime middelen, zeer tegen aderlaten, vóór zweeten en prees vooral de lapis del porco.

Zie over zijne vreemde stellingen TITSINGH, *Cypria* I 288, en hoe het met de examina der chirurgijns te Amsterdam vroeger en later toeging, *Diana*, 61 en volg. In alle zijne schriften vindt men daar van overvloedige bewijzen.

HALLER, *Meth.* 909, *B. Chir.* I 515, *Med. Pract.* IV 65.

Het buiten alle tegenspraak roemrijk tijdperk vóór en na het midden der zeventiende eeuw voerde, volgens het gewoon beloop der menschelijke zaken en omstandigheden, de geoederen tot hoogmoed, buitensporige ingenomenheid met zijn tijd en zich zelven, maar gaf tevens aanleiding tot eene ligtzinnigheid, die later de wrangste vruchten voortbragt. Als typen dier tijden moeten wij hier twee welbekende geneeskundigen voorstellen, die als zeer af te keuren voorbeelden toonen, waartoe onbandige zedeloosheid bij valsch veruft en ongepaste geestigheid vervallen kan.

WILLEM GODSCHALK VAN FOCQUENBROCH,

Geboren te Amsterdam 16..

Als een vrolijk en luchthartig jongman studeerde hij waar-schijnlijk te Leiden, toen daar de losbandigheid der studen-

ten zoo algemeen was, dat velen, bij de dagelijksche twisten over de cartesiansche wijsbegeerte, weinig aan studeeren dachten, maar zich in allerlei ligtmisserijen verre te buiten gingen.

Tot Med. Doctor bevorderd, vestigde hij zich te Amsterdam, doch kon het woelig en loszinnig studentenleven niet vergeten, zoodat hij weinig praktijk kreeg. Ook zijne boertende geestigheid, die maar al te veel in onbeschofte en kwetsende beleediging ontaardde, maakte hem minder gezien bij zijne ernstige en deftige stadgenooten. Teleurgesteld en beroofd, vertrok hij in 1666 naar de kust van Guinea om daar zijn fortuin te beproeven.

Zijn grootste lust was verzen te maken. Zijne ruwe taal was eene beleediging voor goede zeden. Zijne zoogenoemde dichtproeven behaagden alleen het onbeschaafd gemeen en werden door hetzelfde bij kermissen te Amsterdam gretig aangehoord.

Als geneeskundige heeft hij niets verrigt of geschreven. Zijne boertige dichtkundige werken zijn verzameld uitgegeven door A. BOGAERT te Amsterdam in 1696.

Hij is een beklagelijk voorbeeld, hoe weelderig vernuft door kwade zamensprekingen en nuttelooze bitse twisterijen tot gewis verderf voert.

De toestand der leidsche hoogeschool was in die jaren zeer ongunstig, waartoe het groot getal studenten, op duizend geschat, veel zal hebben toegebracht.

WAGENAAR, *Amsterdam*, III 350; WITSEN GEYSBEEK, II 308; SIEGENBEEK, *Gesch.* I 153 en verdere plaatsen.

SALOMON VAN RUSTINGH,*Geboren te Amsterdam 16..*

In 1686 was zijn vader, ABRAHAM, acht-en-zeventig jaren oud. Of hij zijn oudste of jongste zoon was, blijkt niet. Men kan veronderstellen, dat hij omstreeks het midden dezer eeuw zal geboren zijn, doch of hij ouder of jonger was dan zijn stad- en kunstgenoot FOCQUENBROCH, durven wij niet bepalen; zeker waren ze geestverwanten in loszinnigheid, zedeloosheid, kwetsende boertigheid en gemeene verachtelijke straattaal.

Hij noemt zich Med. Doctor en heeft zijne kunst uitgeoefend te Zuid-Schermer.

Tot Schermer dan, daar woont een vent,
Voor dokter voor de kwijnerijen
En pokkuur overal bekend,
Zijn naam is Doctor Rustingh.

Waar hij gestudeerd heeft, is ons uit hetgeen wij hebben nagespoord, niet gebleken. Dat hij in de grieksche en latijnsche talen wel ervaren en niet onbekend was met de oude en nieuwe geschiedenis zoowel als met de verschillende godsdienstige sekten en meeningen, blijkt uit alle zijne schriften.

Over geneeskunde heeft hij onderscheidene werkjes uitgegeven, en schijnt zich voornamelijk toegelegd te hebben op heelkunde. Van deze zijn de bekendste: *Nieuw gebouw der genees- en heelkunde gegrondvest op reden en ervarendheit, met bijvoeging van vele ondervonden hulpmiddelen*; de *Nieuwe veldcirurgie en Aanmerkingen op de werken van BLANKAART en DAALMAN*. Deze schijnen wel omwerkingen en uitbreidingen te zijn van vroeger, vóór 1693 of daaromtrent, geschreven werkjes, die later in 1706 en 1709 te Leiden zijn herdrukt.

Hij noemt zich wel een koddig en snaaksch schrijver, doch zijn schrijven is wezenlijk ergerlijk en beleedigend. Onder

bedekte termen worden ongetwijfeld velen zijner tijdgenooten zeer ongunstig voorgesteld.

Met CARTESIUS was hij niet ingenomen. Liever gaf hij de voorkeur aan de oud-vaderlandsche leer van de vochten. Water en vuur waren de hoofd-elementen, hun gebrek of overvloed baarde ziekten. De koortsen ontstonden uit dik kleverig bloed, dat verstopping in de vaten veroorzaakte. Aderlaten keurt hij over 't algemeen af. Bij pleuris prijst hij vooral afkooksel of syroop van papaver-bloemen of zaden. Breed handelt hij over steenbezwaren en de middelen daartegen. Lang is een emplastrum Rustingii, eene zamenstelling uit lithargyrum met verschillende prikkelende en oplossende gommen en poeders, in gebruik gebleven en werd nog in de derde uitgaaf der Pharmacopoea Leidensis van het jaar 1751 opgenomen. Vele heelmeeesters dier dagen, zoo als TITSINGH, prezen het als een voortreffelijk middel bij kneuzingen en ontwrichtingen.

Hij schijnt een driest heelmeeester geweest te zijn. Bij hevige bloedingen na afzetten van ledematen of bij zware verwondingen gebruikte hij alleen plukselwieken, vooraf geweekt in eene sterke oplossing van vitriool en daarna gedroogd. Deze wieken moesten door dikke pluksellagen en een goed verband stijf aangedrukt worden; dan kon men de zwaarste bloedingen stempen. Deze manier was beter dan stukjes vitriool in de geopende bloedvaten te drukken.

Meer berucht is hij geworden door zijne *Volgeestige werken*, waarvan in 1699 te Amsterdam de derde druk verscheen. Bij het vlugtig doorbladeren dezer geestelooze en vuile rijmen treft ons vooral de ongunstige schildering van de geneeskundige praktijk in zijn tijd.

Zie, behalve zijne werken, HALLER, *B. M. Pract.* IV 430.

BERNARD NIEUWENTIJD ,

Geboren te Westgraftdijk 1654, gestorven te Purmerend 1718.

Hij studeerde te Utrecht. In 1676 bevorderd tot Med. Doctor, vestigde hij zich te Purmerend, alwaar hij later tot burgemeester verkozen werd.

Men verhaalt, dat hij als student, door den geest dier tijden besmet, vrij los van beginselen geweest is, doch zich later met vlijt op de natuurkunde, vooral op mikroskopisch onderzoek, heeft toegelegd, en het plan vormde om jongelieden door bevattelijk proefondervindelijk natuurkundig onderwijs op te leiden tot de erkenenis van een wijs en almachtig Schepper der natuur, die alles tot een bepaald doel geschapen had. Hiertoe verzamelde hij alle vroegere aanmerkingen en waarnemingen, die hij bij zijn onderwijs mededeelde en ophelderde en gediend hebben voor zijn bekend, later in 1716 uitgegeven, werk: *Het regt gebruik der wereldbeschouwing*. Dit maakte zóó grooten opgang, dat in 1741 de zesde druk verscheen.

Ongetwijfeld heeft dit onderwijs en later het uitgegeven werk bij de meer verlichte burgerklasse een diepen indruk gemaakt en goede vruchten voortgebracht. Het werd in 't fransch en hoogduitsch vertaald en verbeterd bij herhaling uitgegeven. Bij de tegenwoordige uitbreiding der natuurkundige wetenschappen heeft het grootendeels zijne waarde verloren.

Als een groot wiskundige schreef hij later een werk onder den titel van *Gronden van zekerheid*, hetwelk evenwel niet zoo grooten opgang maakte als het eerstgemelde.

Hij werd in zijn tijd geacht als een braaf en gemoedelijk man en geneesheer, doch heeft over zijne kunst oefening niets bijzonders geschreven. Als een tegengift tegen de toenemende ligtsinnigheid bij heel en half geleerden heeft zijne wereldbeschouwing vast uitmuntende dienst gedaan en velen tot bedaarder overdenking opgewekt.

HALLER, *Meth.* 84, 549, *B. Anat.* II 106, *M. Pract.* III 405.

PETRUS LATANÉ,

Geboren te Mucidan in Frankrijk 1658, gestorven te Franeker 1726.

Gesproten uit een aanzienlijk geslacht, bij hetwelk de beoefening der wetenschappen, vooral godgeleerdheid en regtskennis, in eere was (1), studeerde hij te Bordeaux, Parijs en Montpellier in de wijsbegeerte en geneeskunde en werd Med. Doctor te Valence in 1677.

Een jaar lang bleef hij te Montpellier onder de oogen van CAREL BARBEYRAC, een geoefend geneesheer, die eene eenvoudige geneeswijze voorstond, zijne kunst uitoefenen en verrok toen naar Parijs, alwaar hij zich bij NICOLAAS LEMERY op chemie toeleigde.

Bij de herroeping van het edikt van Nantes door Lodewijk XIV vlugtte hij met velen zijner stadgenooten, die het protestantisme beleden, wegens de geloofsvervolgingen, uit Frankrijk, en kwam na vele moeite en gevaren in Friesland te Leeuwarden, alwaar hij begon te praktiseeren en een goed onthaal genoot wegens zijne geschikte geneeskundige behandeling.

In 1689 werd hij te Franeker aangesteld als lector medicinae, in 1691 tot buitengewoon hoogleeraar en in 1693 tot gewoon, bij welke gelegenheid hij eene *Oratio de officio medici* hield (2). Na den dood van MATHAEUS den ouden werd hem ook het onderwijs in de kruidkunde opgedragen.

Van tijd tot tijd hield hij zoowel bijzondere als openbare ontleedkundige lessen, waarbij zijne groote handigheid geprezen werd. Later evenwel, toen hij ouder werd, bleven deze lessen geheel achter. Ook oefende hij nu en dan de heilkunde uit, doch de klinische praktijk bleef steeds zijne voor naamste bezigheid, waardoor hij de algemeene achting bij hoog en laag won. Hij schijnt een beraden geneesheer geweest te zijn, die den aard der in Friesland heerschende herfstkoortsen goed doorzag, en was een groot voorstander van den cortex peruvianus. Op zijne collegiën vermaande

hij zijne studenten: „quod saepius medici et aegri peccant in nimis parva, quam magna quantitate corticis peruviani; adeoque illud medicamen parca manu non est exhibendum. Exigua quantitas non satis febrim extinguit, et ideo resurgit, sed a nimis magna quantitate neminem unquam malum habuisse memini.” Veel had hij op met een geheim pulvis sympatheticus, dat nog al opgang maakte.

Hij werd buitengewoon lijfmedicus van de Prinses weduwe van Johan Willem Friso.

Als mensch en burger werd hij geacht en geprezen. Zijne fraaije fransche manieren schenen toen bij de stugge Friezen wel ingang te vinden.

Behalve zijne inwijdings-redevoering heeft hij niets in druk uitgegeven (3).

(1) Zijn grootvader was in 1610 te Franeker bij SIXTUS ARCEBIUS ingeschreven als student: »PETRUS LATANÆUS, Neracensis Aquitanus,” en studeerde in de letteren en godgeleerdheid. Mogelijk herinnerde dit den kleinzoon aan Friesland.

(2) Deze zeer wel en verstaanbaar geschreven rede, zonder oratorischen bombast, is eene uitvoerige en verstandige beschouwing van den pligt des geneesheers en van de veelvuldige moeilijkheden, die bij de uitoefening der kunst voorkomen. Ze is nog lezenswaard en toont, dat de zaken tot op heden weinig veranderd of verbeterd zijn.

Met sterke trekken schildert hij in weinige woorden den schrikbarenden toestand van zijn vaderland en zijne beangstigende vlugt. »Commodam valetudinem servare, hanc restituere collapsam, id proprium atque unicum medici officium est.” Hiertoe wordt, behalve eene naauwkeurige kennis van het menschelijk ligchaam, vereischt: »theoria experimentalis, ne praxis scientiae fundamentae evertat, et praxis erudita, ne veluti clausis oculis et palpitando viam adeo difficilem ingrediatur, et fortuito potius quam recto consilio rem adeo seriam et momentosam pertractet. Scientiae vero et diligentiae prudentia comes sit, necesse est. Scientia docet, diligentia agit, et prudentia bene agit; haec denique felicem eventum parat.”

(3) VRIEMOET, 692.

ARCHIBALD PITCAIRNE,

Geboren te Edinburg 1652 en aldaar gestorven 1713.

Over zijne afkomst, vroegere levensjaren en wetenschappelijke opcleiding hebben wij uit zijne schriften niets kunnen opmaken. In 1692 werd hij van Edinburg, waar hij als Med. Doctor praktiseerde, zekerlijk door invloed van den in 1689 tot Koning van Engeland verheven nederlandschen stadhouder Prins Willem III, beroepen tot hoogleeraar in de geneeskunde te Leiden, in de plaats van den toen overleden NUCK en tot bijstand van den steeds ziekelijken DRE-LINCOURT.

Men scheen hem, vast uit staatkunde, zeer genegen: want reeds in het volgend jaar werd hij mede tot onderwijzer bij het collegium medico practicum aangesteld. Dan, niettegenstaande dit bewijs van welwillendheid, verliet hij Leiden nog in dat zelfde jaar, onder voorwendsel van in de zomervacantie eene reis naar Schotland te zullen doen, doch kwam niet weder terug (1). Later is hij hoogleeraar te Edinburg geweest.

Was het ondankbaarheid jegens den Prins, zijnen weldoener en toen zijnen Koning, en jegens de Curatoren, die hem zoo genegen geweest waren? Als een hartstogtelijk aanhanger van den verdreven Koning, JACOBUS II, zag hij met leede oogen den staatkundigen ommekeer van zijn vaderland, en had reeds in 1689 zijnen bitteren wrevelmoed lucht gegeven in zijne *Poemata ad Rob. Lindesium*, waarin hij zegt:

„...novos cives, mutataque regna videbis

Passaque theutonicas sceptrā britanna manus,
Legatosque Deum populo mandata ferentes;

Nam vulgus nunc est maxima cura Deum.

Illis non Phoebi notae non Palladis artes,

Numina sunt bardis haec peregrina novis.”

Waarom nam hij drie jaren later de beroeping als hoog-

leeraar te Leiden aan? Meende hij die onkundige theutonische barden, die botte nieuwe burgers, die Nederlanders, eens te zullen leeren, waarin de geneeskundige kennis bestond? Overal in zijne schriften blijkt, welk een vertrouwen hij in zich zelven stelde. En als een volbloed engelsch deïst was zijne achting voor de godsdienstige begrippen en hare leeraars, toen in Nederland zoo streng verdedigd en ontzien, al zeer gering, zoo het niet spotternij moet heeten (2).

Of was het gevestigd aanzien van zijn ambtgenoot en de vergoeding der grieksche geneeskundigen een doorn in het oog van den stroeven zelfzuchtigen engelschman, die eene geheel andere rigting was toegedaan, die zich niet naar de verfranschte zeden en de vermakelijke soireés der leidsche grooten konde of wilde schikken, noch eenig belang stelde in de heerschende godsdienstige denkbeelden, die toen de hoofden warm maakten en de harten verbitterden? Wij vreezen zoowel het een als het ander.

Bij de aanvaarding van zijn ambt hield hij eene redevoering, ten betooge, dat de geneeskunde geene slavin behoort te zijn van eenige, hoe ook genaamde, wijsgeerige sekte, waarvan de aanhef reeds dadelijk velen moet geërgerd hebben, als het uitvloeisel eener gemelijke geaardheid, die alleen zich zelve bewierookte (3).

„De stoffelijke natuur der dingen werd alleen gekend door zintuigelijke waarneming van derzelver onderlinge betrekkingen en door de kennis der wetten, volgens welke ze veranderingen ondergingen. Dit hadden de filosofen verwaarloosd en allerlei veronderstellingen uitgedacht, zonder ze door feiten te staven. Vandaar meeningen, gissingen en strijdvoeringen. Men stelde een metus vacui, verborgene hoedanigheden, eene geheimzinnige aantrekkingskracht, alle door niets bewezen stellingen. Het menschelijk ligchaam was aan de algemeene wetten onderworpen. De natuur der stoffelijke dingen was in alle lichamen de zelfde. Het een kon in het

ander veranderd worden. Alles was aan verandering onderworpen."

„In de geneeskunde moet niets als beginsel aangenomen worden, dan 't geen door zintuigelijke waarneming bewezen is. De toestand der geneeskunde moge vroeger beklagenswaardig geweest zijn, het was in die dagen nog weinig verbeterd, hoeveel licht ook door de beoefening van ontleed- en kruidkunde was ontstoken. De sectengeest belette allen vooruitgang. Wat had men niet moeten verwachten van de ontdekking van den omloop des bloeds? Doch in de plaats van metus vacui, antipathie, sympathie en invloed der sterren, namen zijn toevlugt tot even geheimzinnige gistingstoffen, gediensstige poren, eene subtile stoffe, die naar willekeur alles doordrong, en andere dwaasheden meer. De namen werden slechts veranderd, de zaken bleven gelijk. Door soortgelijke verzinselen werd de geneeskunde niet gebaat. Hij wilde bewijzen, dat er geene gistingstoffen, geene verschillende poren in het ligchaam bestonden; dat geene metaphysische invloeden het konden wijzigen. En ofschoon de eerste oorzaken ons onbekend waren, konden evenwel vele veranderingen en verrigtingen op wiskundige gronden duidelijk worden gemaakt. Deze kennis was dus voor den geneeskundige zeer nuttig, zoo als hij tracht te bewijzen door de ongegrondheid der meening, dat in de vochten van het oog zekere kleine ligchaamtjes omdreven, die zich als kleine vlekjes of mugjes zouden vertoonen, hetgeen streed tegen alle wis- en gezigtkundige gronden."

Tijdens zijn verblijf te Leiden heeft hij geschreven en waarschijnlijk onder zijn voorzitterschap door dezen en genen zijner studenten laten verdedigen een viertal dissertatiën, wier zakelijke inhoud wij kortelijk willen mededeelen, daar ze een vrij goed overzicht geven van de geneeskundige leerstellingen, die in Engeland of hier en elders aan de hoogeschoolen werden onderwezen en die hij meende te moeten bestrijden.

Volgens de *Diss. de circulatione sanguinis per vasa minima*, meenden sommigen, geheel in strijd met den waren bloedsomloop, dat het dikker bloed door de slagaderen in zekere ledige tusschenruimten of in enkele ingewanden werd uitgestort en daar tot eene gestolde massa overging; dat een dunner gedeelte door de fijnste vaatjes tot voeding werd opgenomen en het overige door inmonding in de aderen vloeide. Anderen onderstelden eene soort van klierachtig weefsel tusschen de slag- en aderlijke uiteinden of in sommige ingewanden, waaruit het door de eerste aangevoerde bloed in de aderen werd opgenomen. Er werd alzoo een groot gedeelte des bloeds aan den algemeenen omloop onttrokken. Hierbij worden de inzigten van zijnen landgenoot TH. WILLES zeer streng beoordeeld.

Naar zijn gevoelen echter bestond het leven alleen in den geregelden omloop van de geheele bloedmassa, door de kracht van het hart en van de slagaderen voortgestuwd, waarvan eene geregelde afscheiding tot onderhoud van 't geheel het onmiddelijk gevolg was: want in de veranderde, vermeerderde of verminderde afscheiding der vochten moest de oorzaak der meeste ziekten gezocht worden (4).

Anderen hadden weder hunne toevlugt genomen tot eene inwendige beweging van het bloed, of tot vreemde invloeden, tot eene gistingstof, in de klieren gehuisvest, zoodat ieder klier eene eigenaardige stof bevatte. De leverklieren b. v. zouden het aangevoerde bloed dadelijk in gal veranderen. Zij beschouwden de klieren als zeven, met verschillende gaatjes doorboord. Het eene gaatje zoude dit, het andere een ander gedeelte des bloeds doorlaten of afkeeren.

Hij beweert, dat de kracht van het hart in den gezonden toestand genoegzaam is om ook in de kleinste vaatjes dien omloop te bevorderen en alle oponthoud, ophooping of stolling te voorkomen. De inhoud van alle vaten was de zelfde, cirkelrond, alleen verschillende in de doormeting. Dit moest men ook aan de veronderstelde poren of zeefopeningen der

klieren toekennen. Het was derhalve verkeerd, deze te beschouwen als verzamelplaatsen van eenige bijzondere gistingstof, daar gene genoegzaam waren om alles door te laten.

Tusschen de fijnste einden der slagaderen en derzelver overgang in de aderen kunnen geene tusschenruimten of klierachtige lichamen bestaan, waarin beider mondtjes afgescheiden voorkomen. Het uitgestorte slagaderlijk bloed zoude de fijne beginselen der adertjes zamendrukken en den omloop onmogelijk maken. Beide vaten gingen onmiddellijk in elkaâr over.

In de rokken der slagaderen openen zich de mondtjes der afscheidende vaten, die zeker dunner gedeelte des bloeds opnemen en tot bepaalde einden afvoeren.

Hij verwerpt derhalve de gistingleer van SYLVIVS en die der poren van CARTESIUS. Alles wordt op wiskundige gronden scherpzinnig beredeneerd en betoogd (5).

In de tweede: *de causis diversae molis, qua fluit sanguis per pulmonem natis et non natis*, onderzoekt hij de vraag, door HARVEY voorgesteld, hoe de vrucht in het moederlijk ligchaam zonder lucht kon leven, terwijl zij na de geboorte dadelijk lucht inademde en bij gebrek daarvan spoedig stierf?

Sommigen wilden, dat de lucht zich innerlijk met het bloed vermengde en door het moederlijk bloed aan de vrucht werd medegedeeld.

Daar de lucht eene veerkrachtige stof is van eene bepaalde digtheid en zwaarte, ontkent hij alle vermenging met het bloed. Wanneer een hond in eene beperkte ruimte wierd opgesloten, zoude hij spoedig sterven. En na den dood bleek de hoeveelheid en hoedanigheid der lucht de zelfde te zijn als vroeger, zoodat er niets in het bloed was opgenomen. En opende men bij een levenden hond de borstholte, dan drong geene lucht in de longen. Integendeel, de longen werden zaamgedrukt, de ademhaling hield op en het beest stierf.

Drong de lucht bij de ademhaling door de longcellen in het bloed, dan zoude ze door hare veerkrachtigheid het overige maaksel verscheuren, in de borstholte doordringen en de ademhaling doen ophouden.

Bij de vrucht was de bloedsomloop geheel anders gewijzigd dan na de geboorte. De longen ontvingen zeer weinig bloed, waren zaamgevallen en boden weerstand aan het toevloeiend bloed. Het bloed uit de regter hartsholligheid in de longslagader gedreven, werd door een afzonderlijk kanaal overgevoerd naar de groote slagader van de linker holligheid. Zonderling, dat hij niet spreekt van het foramen ovale tusschen de holligheden. Na de geboorte drong de lucht door hare zwaarte en veerkracht in de longen; de celletjes werden uitgezet en de vaatjes voor het bloed toegankelijk; de bloedstroom kreeg eene ruime baan; het vroegere kanaal van overgang werd nutteloos en met de ademhaling ontstond een geregelde omloop door de longen.

In de derde: *de circulatione sanguinis in animalibus genitis et non genitis* volgt hij zijnen wiskundigen betoogtrant en tracht uit de rigting en vernauwing der bloedvaten te bewijzen, dat er eerder eenige verstopping in de slagaderen dan in de aderen moet ontstaan. Dit is de hoofdinhoud dezer verhandeling. Het onderscheid in den bloedsomloop wordt slechts in eenige bijzonderheden meer toegelicht. Hier bepaalt hij zich bij de toepassing zijner denkbeelden op de therapie.

De beurtelingsche zamentrekking van het hart is de eenige oorzaak van den omloop: want was er in het bloed eenige, hoe ook genaamde, bijzondere eigenschap om eenige inwendige beweging te veroorzaken, dan zoude die eigenschap den terugkeer naar het hart beletten. Het bij de vrucht in het hart instroomende bloed was evenwel niet de oorzaak der beurtelingsche zamentrekking, maar eene andere, en deze bestond in een bestendigen invloed van het hersen- en

ruggemerg op het hart. Hier was een onmiddelijk verband, zoodat beide deze vermogens of krachten gelijktijdig ontstaan zijn en blijven bestaan. Hieruit besluit hij, dat geen dier ooit op eene mechanische wijze ontstaat, maar dat het levensbeginsel in het mannelijk zaad moet gesteld worden (6).

Hij beschouwde het hart als den top van een afgeknotten kegel, waarvan het uitgebreid vaatnet de basis was (7). De wanden der slagaderen werden steeds naauwer, waardoor de snelheid van den omloop vertraagd moest worden. Werden nu in het bloed eenige vaste ligchaamtjes aangetroffen, dan moesten deze in de fijnere naauwere vaatjes blijven hangen en verstoppingen veroorzaken; terwijl, wanneer deze de naauwe uitgangen waren doorgestaan tot in de mondtjes der aderen, ze aldaar in de steeds wijder wordende aderen een vrijen loop zouden vinden.

Vervolgens bestrijdt hij de gevoelens dergenen, die veronderstellen, dat de oorzaak van beroerte, slaapzucht, duizeligheid en dergelijke zoude gelegen zijn in eene verstopping of verhinderings in de zenuwen of in de poren der hersenen, waardoor de geregelde stroom van het daarin bevatte vocht belet werd, zoo als WILLES, SYLVIVS en ETMÜLLER beweerden, waaruit zij de werking van het opium verklaarden. Naar zijn denkbeeld verwekte het gebruik van opium warmte en zweet: want het bloed werd dan dunner, verloor zijne digtheid (*rarescit*), de slagaders werden voller, meer uitgezet. Heeft zulks plaats in de hersenvaten, de zenuwen zullen gedrukt en er zal slaap verwekt worden. Ook de afvoerende vaten zullen gedrukt worden, diarrheën en urinloozing verminderen en ophouden, doch de huidporen, die door geene slagadertjes belemmerd worden, blijven vrij, en dus ontstaat zweet. Op de zelfde wijze werken ook wijn, geestrijke dranken, ja zelfs het drinken van veel water, wier slaapverwekkend vermogen in gelijke verhouding staat met de genomene hoeveelheid.

Bij apoplexie en slaapzuchtige aandoeningen moet men

derhalve, volgens zijne theorie, dadelijk aderlaten, of wanneer maag-aandoening plaats heeft, braakmiddelen geven. Opium, vluchtige middelen, sp. cornu cervi en salia volatilia zijn hoogstnadeelig.

Deze verhandeling is eigenlijk geschreven tegen de zenuwtheorie van WILLES en het gebruik van vluchtige loogzouten, door SYLVIVS zoo bijzonder aangeraden; terwijl de denkbeelden van BELLINUS worden geprezen en met eenige verandering als zijne eigene voorgesteld.

De vierde handelt: *de motu, quo cibi in ventriculo rediguntur ad formam sanguini reficiendo idoneam.*

Het genuttigd voedsel ondergaat in de maag eene verandering, waardoor het in het bloed kan worden opgenomen. Hiertoe dient niet een in de maag gehuisveste daemon of archeus, geen vluchtig zout of zuur gistingvocht, geen oplosende of levenwekkende geest (sulphur alibilis): want daardoor zoude het weefsel van de maag zelf evenzeer worden verteerd en opgelost als het bevatte voedsel. Dit waren verwerpelijke gissingen en bewijzen van onkunde.

Het genomen voedsel moet zoo na mogelijk veranderd worden in die fijne deeltjes, waaruit het vroeger was zamengesteld. Nu had in de dierlijke en plantaardige deelen, die wij tot voedsel gebruiken, vooraf zekeren omloop van vochten plaats. Zij bestaan uit buisjes, vochten bevattende, waardoor ze gevoed worden: dus uit deeltjes, geschikt om wederom tot buisjes en vochten te kunnen overgaan. Alle voeding bestaat in toevoegen en indringen van uit vochten afgescheiden deeltjes, slechts in grootte, gedaante en hoeveelheid verschillende van de verlorene, tot wier herstel ze zullen dienen. Want andere dan dierlijke of plantaardige zelfstandigheden kunnen niet tot voedsel dienen.

Noch in de maag en ingewanden, noch in de longen en veel minder in het hart is iets, waardoor het voedsel kan veranderd worden in spiritus chemicos of salia volatilia. Het is

alleen de wrijvende en malende kracht van de maag, die de zamenhangende deeltjes der voedsels weder van elkander kan scheiden en tot den vroegeren vloeibaren toestand (antiquum chaos) terugbrengen, zoodat ze, tot voeding geschikt, in het bloed opgenomen kunnen worden (8).

Hij vergelijkt het malend vermogen van de maag, geholpen door de werking van het middenrif en de buikspieren, met het gewigt van een molensteen van eenige duizend ponden.

Verblind door zijne mechanische voorstellingen en wiskundige berekeningen, tracht hij met vergezochte spitsvindigheid deze zijne denkbeelden te verduidelijken.

Hoe zonderling! Wat is en blijft steeds de ingenomenheid met eigene ingebeeelde wijsheid een struikelblok voor den kortzigtigen mensch, die heden meent, voor wetenschap en maatschappij de doeltreffendste maatregelen uitgedacht te hebben, doch morgen reeds de jammerlijke gevolgen van zijn dwazen hoogmoed ziet. Moet men zich niet verwonderen, hoe een wezenlijk schrander man niet tot beter inzicht van de hoogst belangrijke verrigtingen des levens gekomen is, alleen door gebrekkig voorbarig oordeel, zonder naauwkeurig onderzoek, maar willekeurig alle andere invloeden voorbijziet? Zijn streng redeneeren deed hem de noodzakelijkheid van onbevooroordeeld onderzoek en waarneming, van eene geleidelijke gevolgtrekking gering achten. Te regt zegt BOERHAAVE van hem: „theoria medica ratiocinans, non autem experimenta in censum deducens” (9).

Op deze dissertatiën volgen eenige kleine opstellen, die meer dadelijk op de therapie betrekking hebben en later door hem te Edinburg schijnen uitgegeven te zijn.

Uit onkunde beweerde men, dat aanhoudende koortsen beter door purgeermiddelen dan door bevordering der huiduitwaseming bestreden worden. Door eene fijne berekening van de betrekkelijke hoeveelheid der verschillende secretiën

per alvum, met de urin of door de huid, toont hij het groote belang van de laatste en beweert, dat de gewone koortsen, ja de meeste ziekten, door belemmering der laatste ontstaan. Volgens de stellingen van SANCTORIUS en BELLINUS wordt het groot belang der uitwaseming uitvoerig in cijfers bewezen, hetwelk hij meent, dat vóór hem door niemand gedaan is (10).

Vroeger en ook nog in die dagen stelden geneeskundigen van aanzien, dat de meeste ziekten uit zuur ontstonden, en onlangs beweerden anderen, dat eene te groote ophooping van alcalisch zout in de vochten de oorzaak was van alle ziekten (11). Dit waren loutere veronderstellingen zonder eenig bewijs, noch door de ondervinding gestaafd. Vele ziekten ontstonden uit geheel andere oorzaken en vorderden andere middelen, zoo als aderlatingen, die nutteloos, ja schadelijk zouden zijn, wanneer de ziekten alleen uit zuur of zout ontstonden. De chemiatrici omnis doctrinae expertes hadden het groot belang van aderlaten, vooral bij inflammatoire ziekten, niet ingezien.

Ook de uitmuntende dienst van den cortex peruvianus, vooral bij intermittentes, bewees het tegendeel dier stellingen. Toen hij te Leiden was, bestreed men het nut van dien bast: door zijne zwaarte zou ze in de maag verblijven en met het bloed niet kunnen vermengd worden. „Tantum detrimenti rebus medicis adfert obscura quorundam diligentia.” Het chemisch onderzoek had hem geleerd, dat bij zeer vele ziekten noch zuur noch zout in het bloed de overhand had, en ook, dat noch het een noch het ander bij voorkeur in onderscheidene geneesmiddelen werd aangetroffen, die evenwel met nut werden gebruikt. Alleen de ondervinding moest leeren, welk middel dienstig was (12). Op eene vrij scherpe en spottende wijze wordt de theorie van SYLVIVS en zijne volgelingen hier en op andere plaatsen bestreden.

De menstruatie ontstaat uit eene plethora ad vasa uteri. De arteriae hypogastricae zijn bij vrouwen talrijker, ruimer

en zwakker dan bij mannen, zoodat zij minder tegenstand bieden aan de grootere bloeddrukking. Ook kwam hierbij in aanmerking de opgerigte stand. Vooral hier blijkt tot welke vreemde gevolgtrekking zijne wiskundige betoogtrant hem verleidde, en ook hoe oppervlakkig zijne ontleedkundige kennis was (13).

De lues venerea is eene ziekte van heete klimaten, ontstaan door morsigheid, belette huiduitwaseming en onmatige wellust en moest door zweeten genezen worden. In koude noordelijke landen, waar de vochten dikker zijn, moet men, na voorafgegane herhaalde braakmiddelen, eenige dagen lang kwik geven tot dat salivatie ontstaat. Dan stelt men zulks eenige dagen uit en laat om den anderen dag purgeeren. Bedaart de salivatie, dan weder kwik, tot de ziekte verdwijnt. Doch spoediger en veiliger dan kwik helpt zeer fijn gewreven goud.

Bij zeer hevige koliekijsen had hij meermalen met gelukkig gevolg inwendig arsenicum toegediend (14).

Zoo lang er koorts aanwezig was, moest men bij variolae aderlatingen doen. Vertoon den zich de pokjes, dan gaf hij een drank, waarin stercus ovillum eenige uren geweekt was, en deed er bij syr. pap. albus of opium, vooral zoo er loop bij kwam. Op het aangezicht moest men niets aanwenden; dit was allerschadelijkst. Verdwenen de pokjes den vijfden dag of later na de uitbotting, dan weder dadelijk aderlaten en een vesicatorium in den nek, en, na afloop der ziekte, vooral bij zamenvloeiende pokken, een purgans.

Bij epilepsie en paralysis raadt hij herhaalde braakmiddelen en vesicatoria, en bij personen van middelbare jaren kwik en een soepje van aardwormen, een aftreksel van valeriana, dictamnus, stercus columbarum, sennepbladen en jalappe enz. in acht ponden witten wijns, waarbij na de doorzijing gevoegd worden pulvis cranii humani, rasura ungulae alcis, ol. succini en tr. castorei. Ook kan men bij paralyses, na voorafgegane sterke wrijvingen tegen het vuur, met vrucht koude baden gebruiken (15).

De scorbut is eene zeer zamengestelde ziekte, eene bloed-ziekte, aan de bewoners van noordelijk Europa eigen, en kenbaar aan een tegennatuurlijk langzamen polsslag. De dringendste verschijnselen moet men bestrijden. Purgantia passen niet. De Duitschers, die in ieder bijzonder verschijnsel eene eigene ziekte meenen te zien, waren zeer tegen aderlaten. Dit was hunne onkunde: want meermalen kon aderlaten dienstig zijn. Waterdrinken, vooral mineraal, ook thee en houtdranken waren in deze ziekte algemeen aanbevelenswaardig: „Curandi methodus hic non est eruenda, ut in nullo morbo, a causae genio, qui notus non est, sed a nota symptomatis cura. Patet methodum medendi, sive artem esse nullam, sed tantum usum medendi, et casu non consilio medicamenta esse inventa, et posthac inventum iri. Medicinam ergo esse memoriam eorum, quae cuilibet morbo usus ostendit fuisse utilia. Nam notas non esse corporum intra venas fluentium aut consistentium naturas, adeoque sola observatione innōtescere, quod cuique morbo conveniat, postquam saepius eadem morbo profuisse comperimus. Figurae partium corporis ignotae mutari debent in alias ignotas, vel vires ignotae mutandae sunt in alias ignotas, quod casus aliquando praestet, ars ostendere non potest. Sola observatione constat febrim quartanam cortice peruviano nostra aetate semper debelli, casu ergo non arte aut methodo febricitantes esse sublevatos” (16).

Welk eene vernederende bekentenis voor een zoo schrandder theoreticus, die de duisterste verrigtingen des levens reden en wiskunstig meende te kunnen verklaren! En toch, hoe waar tot op onzen dag. Wat zijn geweest en wat zijn nog al die ijdele beschouwingen, gegrond op enkele toevallige gelukkige uitkomsten, als zékere waarheden geprezen in tallooze journalen, doch weldra in een volgend nummer wedersproken.

De *Elementa physico mathematica medicinae*, door HALLER „altisonum systema iatromathematicum” genoemd, schijnt hij

te Leiden, althans gedeeltelijk, voorgelezen te hebben, en zijn door een zijner leerlingen in 1727 te Londen uitgegeven, doch zeer gebrekkig en vol druk- en taalfouten. De leidsche uitgave van 1737, onder den titel van *Opera omnia medica*, wordt gezegd van tallooze fouten gezuiverd te zijn. Men vindt hier de denkbeelden, in de dissertatiën en kleine opstellen verspreid, doorgaans kort, soms iets meer uitgebreid, terug en op een aantal afzonderlijke ziekten met gezag en vol vertrouwen toegepast. Eenige bijzonderheden willen wij aanstippen.

Het eerste boek bevat een zeer oppervlakkige natuur- en ziektekundige beschouwing van sommige dierlijke verrigtingen. Het leven bestaat in den omloop des bloeds en het ligchaam alleen uit kanalen en vochten. Het is dwaas de geneeskunde in deelen te splitsen. „Ridicule dividitur medicina in pathologiam etc.; constitutio enim ultima et intima sciri a nobis nequit.” Het doel der geneeskunde is dien omloop zoo lang mogelijk te doen voortduren.

Er heeft eenig verschil plaats in de samenstelling en meniging van het bloed. Daarop rust de leer der temperamenten. Alles steunt op den omloop en op het denkbeeld van plethora in de verschillende leeftijden.

De omloop des bloeds is de oorzaak der dierlijke warmte. In het hart heeft geene opbruising plaats en in gezond bloed vindt men geen zuur.

De voorstelling van het nut der ademhaling is geheel mechanisch. De ingeademde lucht dient om het bloed zoodanig te verdeelen en fijn te maken, dat het de fijnste longvaten kan doorgaan om naar het hart terug te keeren, ongeveer gelijk de maag de spijsen verdeelt.

Zeer bekrompen zijn zijne ontleedkundige denkbeelden, zoo als over de verrigtingen der, volgens zijne voorstelling, holle zenuwen; over de bevruchting; over mannelijke en vrouwelijke zaaddiertjes; de ontwikkeling van de vrucht; het maaksel der vaste deelen uit opdikking van vliezen, door

zekere spijkertjes vereenigd. Hij spreekt wel van proeven, bij levende dieren te werk gesteld, doch dit geschiedde met vooroordeel om te bewijzen, hetgeen hij wilde. Alles wordt op eene werktuigelijke wijze voorgesteld.

Ziekte bestaat in eene afwijking van den gewonen geregelten omloop des bloeds, in meer of minder, geheel of ten deele. Ze is eenvoudig of zamengesteld. Nutteloos is de onderscheiding tusschen de kenteekenen der ziekte en die der symptomata, even als tusschen hare oorzaken. De oorzaken der ziekten komen slechts in zoo verre in aanmerking, als ze den omloop vermeerderen of vertragen en daardoor de levensverrigtingen wijzigen.

Aan kritische dagen hecht hij geen geloof. In Frankrijk en Italië geloofde men daaraan, omdat men HIPPOCRATES volgde.

De oude leer der indicatiën wordt geheel verworpen. „Est unum tantum indicans nempe morbus, et una tantum indicatio nempe curatoria. Methodus medendi docet vitam servare tollendo morbos et symptomata, et non aliter, adeoque nulum est indicatum vitale.”

Eene gelijkmatig versnelde omloop noemt hij koorts, waardoor het bloed dunner wordt, en warmte, pijngevoel en andere toevallen ontstaan, die den onkundigen toeschijnen hemelsbreed te verschillen. Deze koorts is aanhoudende of aflatende.

Eene regelmatige eenvoudige koorts wordt gemakkelijk genezen alleen door aderlatingen en middelen, die de te groote walling des bloeds verminderen, zoo als sacch. saturni, nitrum, sp. sulphuris, succus limonum, azijn en vooral vesicatoria, „quae partem seri summe rarescentis evacuant.” Zweetmiddelen moet men met voorzigtigheid geven, omdat ze de walling vermeerderen. „Haec sunt remedia, quae medicina optima huc usque contulit contra febrem legitimam.”

Bij tuschenpoozende koortsen moet men, behalve bij hoogbejaarde en zwakke personen, aderlaten, en omdat er meestal

dikbloedigheid plaats heeft, bij herhaling braakmiddelen toedienen na het afloopen der koorts, vroegtijdig voor den volgende aanval, en na het braakmiddel den cortex peruvianus van eene halve tot eene geheele once in den tusschentijd, waarbij met groot nut opium gevoegd wordt. Ook radix gentianae, sassafras en fl. chamomillae kan men in plaats van cortex met nut geven. Blijft de koorts na het gebruik van den cortex weg, dan late men na verloop van acht dagen nog eens de zelfde gift gebruiken. Purgeer- en zweetmiddelen kwamen bij deze koortsen niet te pas.

Daar voorbeelden nuttiger zijn dan lang gerekte redeneeringen, beschrijft hij zijne behandeling van eene febris continua periodica quotidiana, die wij eenvoudig quotidiana remittens zouden noemen.

Een sterk jongman had in de maand April van 1694, dus te Edinburg, gedurende twee dagen koude rillingen met aanhoudende walging en begon den derden dag te klagen over hoofdpijn, duizeligheid, benaauwdheid, moeilijke ademhaling, hitte, dorst, groote vermoeidheid met een onderdrukten frequenten pols. Hij liet dien morgen eene aderlating doen en gaf in den namiddag een braakmiddel, met groote verligting der toevallen. Daarna werd met goed gevolg een klisteer aangewend. De lijder kreeg een drank van oxymel en dun bier. In den nacht dronk hij water met syr. limonum.

Den vierden dag werd een afkooksel van carduus benedictus, calendula, met lap. cancrorum, sp. nitri dulcis en syr. limonum gebruikt, waarop een overvloedig zweet volgde; tusschenbeide werd de lijder door flauwten overvallen. Het zweeten hield spoedig op. Het voorgeschreven afkooksel werd voortgebruikt. Er volgde weder braken en het zweet kwam weder. Tegen den avond werd een haustus anodynus gegeven, waarop een afgebroken slaap volgde.

Den vijfden dag schenen de ziekte-verschijnselen te bedaren, doch er vertoonde zich een verheven roode uitslag op de borst. In den avond koortsverheffing en weder een haustus.

Den zesden dag begon in den morgen de neus drupswijze te bloeden; er volgde braken van vele gele bittere stoffen, ijlen. Hij was voornemens weder eene aderlating te doen en daarna een braakmiddel te geven. Doch de lijder begon te braken en er volgde aanhoudend zweet, dat na den gewonen haustus den geheelen nacht aanhield met remissie van koorts.

Den zevenden dag scheen de lijder zich vrij wel te bevinden. Niets gegeven.

Den achtsten dag begon het uitslag te verdwijnen. Geene geneesmiddelen.

Den negenden dag onstond er tegen den avond onverwacht eene speekselvloed. Eene drachma diascordium met syr. ros. rubrarum werd gegeven. De nacht was rustig.

Deze vloed schijnt nog vier dagen aangehouden te hebben, waartegen telkens het zelfde middel werd gegeven. De lijder herstelde.

Ten slotte voegt hij er bij, dat, wanneer bij zoodanige continua periodica aanmerkelijke remissie wordt waargenomen, men den cortex peruvianus moet toedienen.

Deze casuïstiek, waarbij geene voorafgegane omstandigheden of aanleidende oorzaken vermeld worden, is wegens de onvolledige voorstelling niet regt duidelijk. Men zoude vermoeden, dat er eene vrij eenvoudige catarrhale koorts heeft plaats gehad. De aderlating en het gegeven braakmiddel, wanneer het niet te sterk was, daar hij gewoonlijk crocus metallorum gaf, kunnen mogelijk dienstig geweest zijn, en zoo hij met oxymel en succ. limonum had aangehouden, in plaats van een bitter aftreksel van card. benedict., zoude de ziekte zeer waarschijnlijk den vijfden dag geëindigd zijn. Gelukkig, dat zijn voornemen om den zesden dag weder te aderlaten en te doen braken, verijdeld werd. De herstelling schijnt voorspoedig geweest te zijn, ten bewijze van het weinig belangrijke der ziekte. Prijzenswaard is het, dat hij zoo weinig geneesmiddelen gaf.

Verder worden in het tweede boek een aantal ziekten, volgens gewoonte van top tot teen, vrij oppervlakkig besproken. Het voornaamste is reeds gemeld.

Vrij algemeen worden aderlatingen, sterke braak- en purgeermiddelen aangeraden; terwijl hij niet spaarzaam is in het voorschrijven van doorgaans vrij krachtige geneesmiddelen, waarbij de stercora van allerlei dieren, van wormen, padden en andere walgelijkheden niet worden vergeten.

„*Inflammatiō fit a sanguinis stagnatione.*” Geene ziekte vordert uit haar aard zoo herhaalde aderlatingen als oogontsteking. Bij pleuris moet men aan den arm der tegenovergestelde zijde aders laten. Paracentesis abdominis is een onzeker middel. Bij steenbezwaren wordt terebinthina zeer aanbevolen. Bij gonorrhoea moet men in het begin altijd purgeeren. Injectiën zijn schadelijk.

Bij trage of zwakke weeën moet men braakmiddelen geven. „*Affirmo praeter enemata in parturitionis conatu vomitoria esse usus amplissimi, si suspicio sit de difficultate partus.*” Hij voegt er evenwel bij, dat men niet al te haastig moet zijn.

Zijne ingenomenheid met HARVEY, als den waren en eenigen ontdekker van den omloop des bloeds, en met de diepe wijsgeerige inzichten van NEWTON heeft hem mogelijk aangespoord om de geneeskundige wetenschap uit wiskundige beginselen te willen verklaren. Als mathematicus zag hij alleen de doode stof, figuren en cijfers, doch had als ontleed- en natuurkundige een bekrompen denkbeeld van het maaksel en de verrigtingen van het levend ligchaam. De iatrochemische school van SYLVIVS en ook de zenuwleer van WILLES hadden een hevigen tegenzin bij hem opgewekt. Zonderling, dat hij, die in anderen opmerkte: „*quantum detrimenti in rebus medicis adfert obscura quorundam diligentia,*” zulks niet op zich zelve toepaste of inzag. Veel heeft hij zeker toegebracht tot den val van het

eenzijdig stelsel van SYLVIVS en aan BOERHAAVE, die eenigen tijd zijn leerling was, aanleiding gegeven om de verschillende theoriën van de eenzijdige voorstellingen te zuiveren en later een soort van leerstelsel voor te dragen, waarin de scherpe punten eenigszins werden afgerond, om eene toetreding en mogelijke eenheid te bevorderen.

Zijn groot gebrek was eenzijdigheid en hoogmoedig zelfvertrouwen. Bij al zijne wiskundige bekwaamheden was hij, na eene lange kunsttoefening, op een-en-zestigjarigen ouderdom (17) niets dan een botte empyricus, die alle aetiologisch onderzoek verwierp, zich alleen bij de meest in 't oog vallende symptomen bepaalde, met een onbepaald vertrouwen een onzeker toeval of gelukkige uitkomst huldigde en eene menigte, niets waardige, walgelijke dingen aanpreeste uit gewoonte, bij de sleur, zonder onderzoek of oordeel. Kon hij, op grond zijner ervaring vertrouwen, dat het aan het hoofd zijner *Elementa* prijkende problema: „dato quovis morbo remedium ipsi proportionatum invenire” langs dien weg kon of moest worden opgelost?

Aderlaten, zweeten, braken worden veelvuldig aangeprezen. Minder hield hij van purgeermiddelen. Ook kwik durfde hij in sterke giften toedienen, waarmede hij tot veler verwondering in het leidsche ziekenhuis eene buikwaterzucht genas door een sterken speekselvloed (18).

Zijn schrijfstijl is gedrongen, afgebroken, tegen alle goede taalregels en daardoor soms moeilijk verstaanbaar, mogelijk aan de bedorven uitgaaf toe te schrijven. In zijn *Poemata selecta* mist men de ware latijnsche poëzy, goeden smaak en duidelijkheid.

(1) SIEGENBEEK, II 160. (2) *Opera*, 315, 318.

(3) »Neminem existimo aegre laturum, si ego ad medicinam docendam evocatus, posthabita omni gratia et odio, auditores meos libere monuerim, quibus potissimum artibus effectum sit, ut medicina

tot eruditorum conatus et studia tamdiu eluserit, quibusque viribus oporteat eniti, ut illa in optatum fastigium educi possit."

»Hanc libertalem officii mei ratio postulat, consuetudo mea mihi gratissimam et fere necessariam reddit, et inclyta haec libertatisque servantissima respublica periculo vacuum esse jubet." 197.

(4) *Ald.* 210, 245 en op zeer vele plaatsen wordt dit denkbeeld van het leven herhaald. (5) 222.

(6) »Ex hisce deduco liquorem a mare deciduum utero ovoque faemineo animal inferre, circulatione sanguinis, atque vitae munere jam ante potitum." 277. (7) 250.

(8) »Solus est motus ventriculi atterentis et comminuentis assumptos, qui concoctionem absolvit separando eas partes, quae ultimo coierant in tubulos fibrasve formae in animali spectandae." 245, 249, 250. (9) BOERHAAVE, *Meth.* 49. (10) *Opera*, 288.

(11) »Hae sectae ab ignorantia et desidia hominum sunt enatae. Accessit spes lucri non vana famaеque." 298.

(12) *Opera*, 301, 303. (13) 307, 310. »Vir enim est faemina utero carens." (14) 316. (15) 317. (16) 324, 327, 328. (17) 318.

(18) A. VAN LOON, *Diss. de pytialismo artificiali*, *Leid.* 1720, 18.

HALLER noemt hem: Iatromathematicus; BELLINI amicus; brevi tempore praeceptor BOERHAAVII, qui multa ab eo recepit; acris vir ingenii, in adversarios asper, incredulus; in suis hypothesibus confidens; paradoxus curator; acer Iacobita; in religionem parum pronus. *Meth.* 360, 425, 463, 539, 540, 684, 930, *B. Anat.* I 761, *Med. Pract.* IV 38. Zie ook TITSINGH, *Diana*, 278.

ABRAHAM CYPRIANUS,

Geboren te Amsterdam 16.., gestorven?

Zijn vader ALLARDUS CYPRIANUS was een ervaren heelmeester te Amsterdam (1), die zijn zoon vast reeds vroeg in zijn vak zal hebben onderwezen, doch later naar Utrecht zond, alwaar hij in 1680 tot Med. Doctor werd bevorderd. Toen vestigde hij zich te Amsterdam en verwierf al spoedig, als een bekwaam genees- en heelmeester, vooral als een ervaren en gelukkig steensnijder, grooten lof.

Na den dood van MATTHAEUS, den jongen, toen men te vergeefs beproefd had NUCK van Leiden naar Franeker te doen overkomen, werd CYPRIANUS in 1693 beroepen tot hoogleeraar in de ontleed-, genees- en heelkunde. Deze betrekking heeft hij echter als ter loop waargenomen, daar hij meermalen twee, ja drie maanden afwezig was, omdat zijne hulp elders werd ingeroepen.

Te vergeefs werd hij op eene jaarwedde van tweeduizend gulden te Leiden beroepen. Doch zijn verblijf en de leefwijze te Franeker voldeden hem ook niet. Reeds in 1695 legde hij zijn post neder en vertrok weder naar Amsterdam. Op verzoek van MILLINGTON ging hij naar Londen en verwierf binnen korten tijd grooten roem en aanzienlijke rijkdommen door zijne gelukkige steenoperatiën. Dit veroorzaakte de afgunst en nijd der londensche geneeskundigen, en mogelijk dáárom keerde hij naar Amsterdam terug. Hij was een zeer vriendelijk en bescheiden man; eene zeldzame deugd zoowel bij de engelsche als nederlandsche heelmeesters, die meestal hard en ruw waren bij het verrigten van hunne bloedige operatiën (2).

Behalve zijne intrede: *Oratio in chirurgiam encomiastica*, heeft hij uitgegeven: *Epistola historiam exhibens foetus humani post XXI menses ex uteri tuba, matre salva ac superstiti, excisi, ad TH. MILLINGTON, medicum regium londinensem*, L. B. 1700.

Dit geval had in 1694 plaats te Leeuwarden bij eene twee-en-dertigjarige soldatenvrouw, die vroeger tweemaal had gekraamd en, na deze kunstbewerking, in 1696 van een meisje en in 1697 van tweelingen beviel. Groot was de roem, dien hij daarmede regtmatig verwierf.

HALLER noemt deze epistola: „libellus egregius. Foetum tubarium excidis credit; ego vero suspicor ventralem fuisse ex nimia magnitudine. Plurima addit egregia ad negotium generationis, et ad universam chirurgiam pertinentia” (3).

De beschrijving dezer kunstbewerking is beknopt. Evenwel toont hij, ze met alle oplettendheid verrigt te hebben en

voegt er ten slotte bij: „Operae pretium duxi spectatoribus demonstrare eam partem, unde foetum extraxeram, peritoneo adnatam ita fuisse, ut una quasi videretur membrana, deinde partem hujus sacci inferiorem dextro lateri uteri circa fundum affixum fuisse, qui tubae locus cum sit, neque ulla alia reperiretur, manifestum fuit in tuba dextra foetum haesisse. Data etiam copia uterum ipsum inspiciendi ac contrectandi, illum in statu naturali constitutum, cum ovario ac sinistra tuba prosus illaesis, jucundum fuit omnibus ostendere” (4).

Hij was zeker een ondernemend heelmeeester, en klaagde, dat in zijn tijd vele beroemde mannen zich onthielden moeilijke kunstbewerkingen te doen uit vrees voor hunnen goeden naam bij eene ongelukkige uitkomst. „Aperturas atque incisiones,” zegt hij, „fere in omnibus operationibus chirurgicis, quoties corpus aliquod magnam extrahendum est, praelargas fieri oportet ad praecavenda symptomata graviora, quae certo certius aperturas minores comitantur” (5).

Zijne denkbeelden over de ontwikkeling van het bevrucht ei in de baarmoeder zijn, ofschoon op mechanische gronden, vrij geleidelijk voorgesteld. Hij meende, dat daarbij ook bloed van de moeder tot de vrucht overging, ofschoon hij wist, dat zulks bij de vogels en andere dieren niet kon plaats hebben. Maar om zich te redden zegt hij: „analogiam in omnibus animalibus per omnia similem non dari” (6).

Hij kende het nut der pathologische ontleedkunde en maakt daarvan een goed gebruik ter verklaring van onderscheidene ziekelijke verschijnselen (7).

Hij spreekt over de zog-afscheiding; over de oorzaken der onvruchtbaarheid bij de vrouw, waartoe eene zeer moeilijke verlossing en daardoor veroorzaakte inwendige ontsteking aanleiding kunnen geven; over het nut van liquor amnii, hetwelk niet dient tot voeding der vrucht. Het meconium is niet het gevolg van doorgeslikt vocht, maar wordt afgescheiden in de ingewanden der vrucht. De vernauwing,

verkleining, van het foramen ovale cordis beschouwd hij als de naaste oorzaak der bewegingen van de vrucht tot de geboorte (8).

Het oude denkbeeld „*fermentationem in sanguine esse veram fluxus menstrui causam*” wordt door hem bestreden. „*Dicimus menses bono et laudabili sanguine constare, qui sola quantitate molestus est, et per poros vasorum effluit*” (9).

Over de etterwording zegt hij: „*sanguis extravasatus non mutatur in pus. Ad puris generationem requiritur, ut humores diversae naturae extravasati invicem misceantur, et simul fermentationem quamdam subeunt. Pro varia miscelae atque humorem diversitate diversum quoque genus puris formatur, utque pus laudabile fiat et bonum, requiritur mixtio lymphae cum pinguedine*” (10).

De door hem beschreven en afgebeelde *hydrops tubae*, die ongeveer 150 ponden waters bevatte, was mogelijk een *hydrops ovarii* of *peritonaei*. Bij die gelegenheid zegt hij: „*summa pro temeritate semper habui in ascite firmato paracenthesin attentare*” (11).

Bevreemdend is zijn oordeel over het breuksnijden. „*Notandum quam inutilis sit herniae operatio quaecunque in adultis, cum post incisionem, licet annulus vel ligatura vel cicatrice occludatur, plerumque tamen vel a latere nova formatur hernia inguinalis, vel a superiori parte hernia ventralis, eo nempe in loco, ubi tendines magis laxi reperiuntur. Causa enim herniae ordinaria est tendinum ad musculos abdominis pertinentium debilitas. In infantibus minus adhuc admittenda est haec operatio, quia his fere omnes, dum adhuc crescunt, ubi robustiores fiunt, simplici subligaculo sanentur, dummodo hernia a prolapsu tamdiu inpediatur, ut fibris annulum componentibus detur tempus sese contrahendi*” (12). Dit was de gevolgtrekking uit eene door hem verrigte operatie van eene verouderde, buitengewoon groote *hernia scrotalis* bij een vijftigjarigen arbeider, met gelukkig gevolg, doch bij wien later weder eene breuk te voorschijn kwam ter zijde van de ge-

maakte snede. „Cujus tamen cicatrix tam firmiter ossi pubis, loco incisionis, adhaerebat, ut nullus recidivae metus superesse videretur.”

Uit alles blijkt, dat hij een man was, die met oordeel en vaardigheid zijne kunst wist uit te oefenen en daaruit goede gevolgen af te leiden. Doch als Amsterdammer paste hij niet aan eene friesche hoogeschool, waar de oude vaderlandsche deugden en gewoonten met zekere stroeve gezetheid werden geëerd en betracht.

Den 22 September 1694 werd NICOLAAS VIERHUYSEN van Groningen door hem, op bijzonderen last van den Prins-stadhouder, als rector magnificentissimus, in het nederduitsch geëxamineerd en daarna tot Med. Doctor bevorderd; zoo wij meenen het eerste voorbeeld.

(1) Twee door hem medegedeelde aanmerkingen vindt men achter het *Vermeerdert Wapenhuis* van SCHULTETUS, 981. Ook verhaalt DEKKERS een door hem waargenomen geval van hydrops ovarii, waaruit na den dood vijf enmers water ontlast werden. *Alle de werken*, 682. Waarschijnlijk het zelfde geval, waarvan de zoon gewaagt.

(2) VRIEMOET, 699; ERNDL, *Iter anglicanum*, 61.

(3) *Meth.* 399, 760, *B. Anat.* I 813, *Med. Pract.* IV 132. Deze epistola is ook in 't fransch vertaald uitgegeven te Amsterdam in 1707.

(4) *Epistola*, 11. Dit geval wordt door C. SOLINGEN, met eenige bijvoegselen, iets anders, niet overeenkomstig de eigene beschrijving, verteld. *Alle de werken*, 234, en ook door A. TITSINGH (volgens de aantekeningen van den Chirurgijn SIMON, die bij de operatie assisteerde en daarvan een dagverhaal hield) kortelijk, doch overeenkomstig het verhaal van CYPRIANUS. *Diana*, 672. Mogelijk had CYPRIANUS eenige kleine bijzonderheden vergeten.

(5) *Epist.* 82. »Hoc monitum prae ceteris inculcavit hac aetate nimium lentis ac meticulosis chirurgis expertissimus A. CYPRIANUS,” zegt MORGAGNE, *Epistola ad Celsum*, *H. Com.* 1724, 14.

Ook RUYSCH noemde hem: »Med. Doctor et lithotomus expertissimus.” *Obs. Anat. Chir.* 5, 162.

(6) *Epist.* 37, 63. (7) 35, 60, 68, 76. (8) 20, 24, 28, 52, 61.

(9) 56, 59. (10) 72, 77, 78. (11) 44, 71. (12) 87.

GODEFRIDUS (GOVERD) BIDLOO,

Geboren te Amsterdam 1649, gestorven te Leiden 1713.

Niet zonder vrucht had hij in zijne jeugd de fraaije letteren beoefend en werd, gelijk zijn broeder LAMBERTUS, in dien tijd geacht als een voortreffelijk dichter. Zijne tooneelspelen werden met toejuiching op den amsterdamschen schouwburg vertoond (1). Tevens legde hij zich toe op de heelkunde, en was in 1670 in de leer bij een chirurgijn, wiens naam hij niet noemt (2). Ook heeft hij zekerlijk de lessen van RUYSCH bijgewoond, zoo als hij, dezen later zeer afgunstig, spijtig genoeg zich gedwongen voelde te erkennen (3).

Mogelijk eenigen tijd later meester geworden, heeft hij eenige jaren zijne kunst te Amsterdam uitgeoefend, zich bijzonder op ontleedkunde, in die dagen met zooveel ijver en bewondering door velen beoefend, toegelegd en zijne studiën verder voortgezet. Hij bezocht in Frankrijk en elders onderscheidene scholen en vertrok later naar Franeker, alwaar hij den 2 Mei 1682 werd ingeschreven als medicinae candidatus en in dat jaar door den hoogleeraar PH. MATTHAEUS bevorderd tot Med. Doctor, na de verdediging eener *Diss. de variis anatomico-medicis positionibus*.

Met grooten roep bleef hij zijne kunst te Amsterdam uitoefenen. Hij schijnt zich met ijver toegelegd te hebben op zijne lievelings-studie en ontwierp het eierzuchtig plan, een volledig werk over ontleedkunde uit te geven, zoo als er nog geen gezien was, waarbij hij de hulp van drie vermogende vrienden genoot, die in de kosten zouden voorzien. Na een meer-malen afgebroken arbeid van negen jaren heeft hij zoodanig werk in 1685 te Amsterdam uitgegeven onder den titel: *Anatomia corporis humani, centum et quinque tabulis ad vivum delineatis* (4).

Spoedig was dit werk door een zonderling geval uitverkocht, en in 1690 verscheen eene nieuwe uitgaaf met eene nederduitsche verklaring. Het groot opzien van dit pracht-

werk had hem zeker algemeen bekend gemaakt en den weg gebaad tot latere buitengewone bevorderingen, doch ook zijn hoogmoed ontvlamd, die hem ten val bragt en vele onaangenaamheden berokkende.

Ongetwijfeld had de eerste uitgaaf van dezen ontleedkundigen atlas aanleiding gegeven, dat hij in 1698 benoemd werd tot lector in de ontleed- en heelkunde te 's Gravenhage in de plaats van NUCK, die toen als hoogleeraar verroepen was naar Leiden. Dezen post aanvaardde hij met eene redevoering over de ontleedkunde, welke onder den mantel van geleerdheid eigenlijk eene schijnvertooning was voor onkundige toehoorders (5). Op aanbeveling van Prins Willem III, toen Koning van Engeland, werd hij door de algemeene staten in 1690 aangesteld tot superintendent-generaal van alle doctoren, apothekers en chirurgijns bij de nederlandsche hospitalen en ziekenhuizen der militie, welke hooge waardigheid zijne koninklijke beschermheer hem in 1693 ook opdroeg over de militie in Engeland. Hij schijnt toen bij de legers als chirurgijn dienst te hebben gedaan.

In 1694 beroepen tot hoogleeraar in de genees- en heelkunde te Leiden, werd hij wederom de opvolger van den overleden NUCK en aanvaardde deze roeping met eene redevoering: *De antiquitate anatomes*. Deze, in een hoogdravenden stijl, geheel in den trant van DRELINCOURT, is waarschijnlijk door weinige zijner toehoorders begrepen (6).

Al spoedig maakte RUYSCH in de *Epistolae problematicae* van het jaar 1695 tot 1697 op verscheidene afbeeldingen van den atlas vele gegronde aanmerkingen, waarbij BIDLOO, die zich niet onzag in zijne bijzondere en openbare lessen met groote minachting van RUYSCH te spreken, geenszins gespaard werd.

BIDLOO, door hoogmoed verblind, en, zoo hij dacht, diep vernederd door een man, die slechts praelector en dus veel lager in rang en aanzien was, trachtte zich op eene hoogst

laakbare wijze en in de beleedigendste bewoordingen te wreken door de uitgaaf van: *Vindicae contra ineptas animadversiones* F. RUYSCH in 1697. RUYSCH, schandelijk beleedigd, antwoordde met waardigheid en wederlei de gemaakte aanmerkingen en verwijten tot aller overtuiging, doch kon tevens niet nalaten het slecht karakter en ongebonden leven van BIDLOO openlijk met eene zwarte kool te brandmerken. Welke blaam hij ook meende RUYSCH aan te wrijven, diens goede naam, achting en lof bleven bij alle braven ongedeerd, terwijl de zijne meer en meer daalde en tot minachting overging.

Een beroemd ontleed- en heekkundige, WILLIAM COWPER te Londen, had op eene onbetamelijke geheimzinnige wijze een groot aantal platen van den ontleedkundigen atlas weten magtig te worden en die in 1698 als eigen werk uitgegeven, zonder den eigenlijken vervaardiger te noemen. Met volkomen regt beklaagde BIDLOO zich hierover bij de koninklijke maatschappij te Londen in een scherp schrijven, waarin hij COWPER beschuldigt van letterdieverij en aantoonde, dat hij, wegens ongenoegzame kennis van de latijnsche taal, veel veranderd, verminkt en verkeerd voorgesteld had (7).

Door Koning Willem in 1701 benoemd tot lijfarts, vertrok hij, met behoud van zijn hoogleeraars-ambt, naar Londen en werd tot lid der koninklijke maatschappij van wetenschappen aldaar gekozen (8). Doch de spoedig opgevolgde dood des Konings, die in zijne armen stierf, deed hem in 1702 naar Leiden terugkeeren.

Zijn post als hoogleeraar heeft hij in de eerste jaren, zoo wegens zekere ergerlijke losheid van zeden als door veelvuldige afwezigheid, vrij onachtzaam waargenomen, zoodat Curatoren in 1696 reeds moesten klagen over zijne nalatigheid, vooral in het houden van openlijke ontleedkundige lessen (9).

Na deze ernstige vermaning en de latere krachtige tuchting door RUYSCH, schijnt hij tot eenig nadenken gekomen

te zijn. Hij begon, of vervolgde op nieuw, zekere bijzondere bijeenkomsten aan zijn huis, die ook door eenige stedelijke geneesheeren bezocht werden; gaf van tijd tot tijd kleine verhandelingen in het licht, meest over ontleed- en heelkundige onderwerpen en maakte meer werk van zijne studenten, die onder zijn voorzitterschap stellingen verdedigden. Ook hield hij in den winter van 1709 lessen over geregtelijke geneeskunde en deed in het ziekenhuis belangrijke heelkundige operatiën en lijkschouwingen (10).

Zijn ontleedkundig werk was zeker in die dagen eenig in zijn soort en door de vele uitvoerige platen een waar prachtwerk. Vele, vooral die het naakte beeld, sommige inwendige deelen of enkele beenderen voorstellen, zijn door **DE LAIRESSE** uitmuntend geteekend (11), en door **VAN GUNST**, doch vrij hard, in plaat gebragt. Sommige geven eene natuurlijke voorstelling en munten uit door eene bevalligheid, die aan ontleedkundige platen meestal ontbreekt. Doch een grooter aantal mist alle bevalligheid: door te zware schaduwen zijn ze leelijk, als gevlekt, onduidelijk en geven geen klaar en genoegzaam te onderscheiden beeld (12). Ook de beschrijving is van luttel waarde en de taal plat en onbeschaafd. Behalve **RUYSCH** hebben **MORGAGNE**, **ALBINUS** en **HALLER** gegronde aanmerkingen op deze afbeeldingen gemaakt.

BIDLOO schijnt een ruw ontleder geweest te zijn; hij deed zich geen tijd en vervaardigde zijne praeparaten met overhaasting, waardoor de afteekening zeer bemoeijelijk werd. Ofschoon hij, volgens eene eigene vinding, zoo hij zegt, de vaten met was, gips, kwik en gesmolten tin vulde, of wel sommige deelen vooraf kookte, mikroskopisch onderzocht en dus veel moeite toont aangewend te hebben, deed zijn ligtzinnige aard hem steeds naar andere geneugten haken: hij werd onverduuldig en het ontbrekende vulde hij uit de verbeelding aan. Hij dacht, een ander wist niet beter, noch zou het durven of kunnen verbeteren. Later schijnt hij zoo iets opgemerkt te hebben en zijne vroegere afbeel-

dingen willen verbeteren (13). De hem duidelijk aangewezen dwalingen echter bleef hij hardnekkig verdedigen.

In de *Decas prima anatomico-chirurgica*, die in 1704, om de hem bewezen bijzondere onderscheiding en eer, aan de londen-sche societeit werd opgedragen, handelt hij over de zenuwen. Deze onderbond, doorsneed en brandde hij, doch kon niet ontdekken, dat ze eenig vocht bevatten of holle buisjes waren. Hij verwerpt het bestaan van spiritus animales en stelt, dat een in de hersenen uit het bloed afgescheiden vocht, in de zenuwscheden bevat, door drukking of spanning zich langs de zenuwdraden door het ligchaam verspreidt, en dat daardoor alle beweging ontstaat (14).

Als hij over hydatides, derzelver ontstaan en behandeling spreekt, maakt hij ook melding van ulcus noma, doch niet met dien naam, en toont daarvan geen regt denkbeeld te hebben (15).

Bij de phlyctenae toont hij, het onderscheid in den vorm dier verschillende gebreken te kennen, doch niet aan de gewone benamingen veel te hechten (16).

De noodzakelijkheid om vreemde lichamen uit wonden weg te nemen, wordt door een belangrijk geval bewezen (17).

De *Exercitatio de amuletis* moest dienen ter bestrijding van bijgeloof en kwakzalverij, waaraan men toen nog veel geloofde. Eigenlijk is het eene pronking met geleerdheid op een vrij hoogmoedigen toon, waarbij hij zich zelven bewie-rookt. Deze was beter achtergelaten (18).

Nog vindt men eenige waarnemingen over varices, verrucae, over een oculus purulentus en over een belangrijk fungus gezwel in de liesch bij eene vrouw, hetwelk door afbinding genezen werd (19).

In de *Decas secunda* wordt gehandeld over sommige gebreken der oogen, over spina bifida en caries der beenderen. Onderscheidene dezer waarnemingen zijn zeldzaam en niet van

belang ontbloot en door fraaije afbeeldingen opgehelderd. Ze behelzen vele goede aanmerkingen, die zeer tot zijn lof zouden strekken, wanneer ze in een anderen toon waren geschreven.

De *Observ. de animalculis in ovino hepate*, aan VAN LEEUWENHOEK medegedeeld, getuigt van een vlijtig onderzoek. Doch hij kon niet nalaten ook hier weder RUYSCH, die daarvan slechts ter loops melding maakte, te beschuldigen van gebrekkig onderzoek.

Na zijn dood zijn uitgegeven: *Observ. de oculis et visu variorum animalium*. Hierin toont hij voor meer naauwkeurig onderzoek wel aanleg gehad te hebben. De beschrijving van de oogen bij den mol met vrij naauwkeurige afbeelding, en ook bij slangen, vliegen enz. getuigen in zijn voordeel.

Al deze verhandelingen zijn opgenomen in de *Opera omnia edita et inedita*, L. B. in 1715 uitgekomen. Behalve deze had hij in 1701, toen hij te Londen was, uit het engelsch vertaald een werkje van G. COCBURN over de *ziekten der zeevarenden*, en in 1702 geschreven: *Verhaal der laatste ziekte en overlijden van Koning Willem*.

Als ontleedkundige is hij in naauwkeurigheid, netheid en beschrijving verre beneden RUYSCH. De afbeeldingen, hoe schoon ook geteekend, zijn met de meer eenvoudige en meestal fraaije van RUYSCH niet te vergelijken. En de beschrijving komt in geene de minste opzigten daarbij in aanmerking. In de later uitgegeven *Decades* is evenwel eene merkelijke verbetering kenbaar.

Dat hij veel gelezen had en eene zekere mate van geleerdheid bezat, is meer schijn dan waarheid. Maar hij las bevooroordeeld, altijd met bitterheid en zucht om zich zelven te verheffen. Eerst in meer gevorderden leeftijd, na menige ernstige vermaning, kwam hij tot iets bedaarder inzigten en deelde goede opmerkingen mede.

Hij was zekerlijk een handig en beraden heelmeeester, die

ook voor de moeilijkste ondernemingen niet terugdeinsde en ze met vaardigheid en goed overleg uitvoerde (20). Menigmaal werd zijne hulp ingeroepen door zijne kunstbroeders, die wel zijne stoutheid van handelen prezen, doch hem niet konden achten. Die vroeger zijne vrienden waren, werden later door zijne scherpe hoogmoedige aanmerkingen van hem vervreemd. Met eene enkele uitzondering (21) worden zoowel degenen, die hij bij naam noemt, als wier namen hij verzwijgt, met zekere berispende minachting beoordeeld. Zijn onedel karakter, zijn nijdig oordeel en verwaande zelfzucht blijken overvloedig uit zijn brief aan JOSEF DU VERNEY (22).

Eene vroeg ontvlamde dichterlijke verbeelding heeft hem vast op dwaalwegen gevoerd, en de toejuiching over zijne jeugdige tooneelpoezij, bij den toen reeds zoo zeer bedorven smaak, deed hem duizelen. Het toenemend groot aanzien van RUYSCH wekte bij hem een onedelen naijver, en schijnvrienden begunstigten ter kwader ure zijne hoogmoedige voornemens en wenschen.

In zijn schrijfstijl is iets dichterlijks, of eigenlijk is ze ongeregeld, verward en vermoeijend te lezen. HALLER zegt: „dictio crispa et tragica.” En te regt. In alle zijne schriften is iets scherp, beleedigends, dat afkeuring wekt.

Zijn zedeloos gedrag was zeker eene ergernis voor alle weldenkenden. Door het bedillen en hevig uitvaren tegen andersdenkenden waren zijne collegiën voor de beste studenten stuitende. Verscheidene verlieten de hoogeschool en gingen elders studeeren. Het verval der geneeskundige studiën sedert den dood van SYLVIVS, door het voorbeeld van DRELINCOURT niet opgebeurt, is door den schadelijken invloed van BIDLOO ongetwijfeld toegenomen.

(1) Deze LAMBERTUS, in 1638 geboren, was apotheker te Amsterdam en in 1688 inspector bij het collegium medicum. Hij werd

door zijn jongeren broeder in dichterlijke gaven overtroffen. WITSEN GEYSBEEK, I 293.

(2) »Peritus quidam chirurgus, cui primitias artis meae debeo." *Opera, decas*, II 155.

(3) *Vindiciae*, 24. Ook RUYSCH geeft dit genoeg te kennen in zijne *Responsio ad vindicias*, 12. Vroeger had BIDLOO de *Delucidatio valvularum in vasis lymphaticis*, in 1665 door RUYSCH uitgegeven, in 't nederduitsch vertaald en daarbij deszelfs verdiensten als ontleedkundige hoog geprezen. *Responsio*, 18.

(4) »Publici juris factum opus meum anatomicum non est ante annum 1685, multo intercedente casu et infortunio, morte trium virorum, quorum sumptibus illud concinnabatur." *Vindiciae*, 34. »Met ernst heb ik gezorgd, zegt hij, dat alles, zooveel doenlijk was, in zijne grootte naar het leven geteekend werd door dat groot licht der schilders onzer eeuw GERARD DE LAIRESSE. Ja ik vertoon niets, ik zegge nogmaals niets, naar de teekening van anderen. Ik haat het slaafsch werk van uittrekken." *Aan den Lezer*, voor de nederduitsche uitgave van 1690. Hij schijnt reeds omtrent 1676 met dezen arbeid begonnen te zijn.

(5) Deze redevoering vindt men vóór de nederduitsche uitgave.

(6) Opgenomen in de *Opera omnia*.

(7) G. COWPER, *Criminis literarii citatus coram tribunal. etc.*

(8) Behalve zijn beroep tegen COWPER, droeg hij aan deze sociëteit op een tweetal verzamelingen zijner ontleed- en heelkundige waarnemingen in 1704 en 1708.

(9) RUYSCH verweet hem dit en noemde hem een pogcher, die zijne studenten misleidde, zijne collegiën slecht waarnam en in drie jaren naauwelijks ééne openbare les gehouden had, waartegen hij zich vrij sober verdedigde en ingewikkeld schuld bekende. »Quot cadavera examini subjecerim anatomico, quae exercitia in studiosorum celebraverim commodum, qui et quales mei labores academici, non jactito; sufficiat me sex et decem hoc trienno discecuisse cadavera." *Vindiciae*, 39.

Over zijne verregaande loszinnigheid vindt men leelijke bijschriften in de *Nederduitsche keurgedigten*, I 565. HALLER zegt van hem: »vitae liberiori plura tempora dedit quam studiis."

(10) In den winter van 1709 hield hij medicina legalis. J. LAMBREGTS, *Diss. de vulnere lethali*, L. B. 1709, 5.

»In viro XLIV annorum, in nosocomio lugdunensi decumbente,

instituit pectoris paracenthesin, qua octo praeter propter puris libras per vices fuere eductae. Post breve tempus obiit infelix. Thorace aperto praeter magnam illam octo librarum puris quantitatem, quae viventi erat educta, non exigua etiamnum in cadavere superfuit copia. Omnia colore ex viridi lurido tincta conspiciebantur. Pulmones potius exesae parvae cujusdam carneaie portionis, quam floridi pulmonis figuram et magnitudinem referebant." J. VAN EECKHOUT, *Diss. de Empeyemate*, 1709, 15.

(11) Men wil, dat de origineele teekeningen zich bevinden in de bibliotheek van de École de médecine te Parijs. HUFELAND, *Bibliothek*, I 3, 36.

(12) Men zie plaat 8, 23, 25, 36, 37, 38, 41, 45, 47, 48, 53, 56, 57, 58, 68, 71, 74, 77, 82, 84, 85, 98 en meer andere met aandacht. In vele ontbreekt de behoorlijke proportie; andere wijken verre af van de natuurlijke grootte. (13) *Vindiciae*, 23, vooral over de milt.

(14) *Opera*, 3, 119. (15) 20, 23. (16) 27.

(17) 35. (18) 51. (19) 78, 87, 98, 109, 131.

(20) W. SCHOUTEN, *Over de tegennatuurlijke gezwellen*, 536.

(21) P. A. VERDUYN noemt hij: »Chirurgus quo non praestantior alter." *Opera*, 164. (22) *Dissertatio quarta*.

Zie over hem het oordeel van HALLER, *Meth.* 277, 302, 429, 482, 531, 763, *B. Anat.* I 692, *Chir.* I 536, *Med. Pract.* III 513, en verder: MORGAGNE, *Praef. in Adv. anatomicis*; SANDIFORT, *Musaeum, Introd.* XII; SIEGENBEEK, *Gesch.* II, *Bijlagen*, 161; WAGENAAR, *Amsterdam*, III 237.

FREDERIK DEKKERS,

Geboren te 's Hertogenbosch 1648, gestorven te Leiden 1720.

In de voorbereidende wetenschappen en oude talen vrij goed onderwezen, ging hij in 1662 naar Leiden om in de geneeskunde te studeeren en noemt als zijne leermeesters SYLVIVS en SCHUIJL. In 1668 na het verdedigen eener *Diss. de cephalalgia* bevorderd tot Med. Doctor, vestigde hij zich te Leiden (1). Hier heeft hij in 1696 uitgegeven: *Praxis Barbettiana, cum notis et obervationibus*, die later meermalen

herdrukt en in 't nederduitsch vertaald is, en in 1673 *Exercitationes practicae circa methodum medendi, auctoritate, ratione et observationibus plurimis confirmatae*, in 1694 aanzienlijk vermeerderd en met platen voorzien.

Toen in 1694, zoo door de losbandigheid der studenten als door het verval der studiën, hun getal in 't algemeen en bijzonder in de geneeskunde te Leiden zeer verminderd was, werd hij op vijftigjarigen ouderdom, na zes-en-twintig jaren gepraktiseerd te hebben, beroepen tot hoogleeraar in de praktische geneeskunde. Naauwelijks van eene zware ziekte hersteld, aanvaardde hij, eene maand na zijne benoeming, dien post met eene redevoering: *De medicina et methodo medendi*. In 1697 werd hij aangesteld tot hoogleeraar bij het collegium practicum medicum, waarbij hem tevens de behandeling der zieken in de gasthuizen ten dienste der studenten werd opgedragen. Sedert lang erkend en geprezen als een kundig en gelukkig geneesheer, werd hij door de studenten hoog geacht.

In 1701 deed hij als aftredend rector magnificus eene redevoering over de vraag: *Quis revera artis medicae gnarus, quis illius peritus sit dignus vocari?*

Deze geschriften zijn onder den titel van *Alle de werken* in 't nederduitsch vertaald uitgegeven te Amsterdam in 1743 met fraaije platen, 2 dln. in 4°. Deze vertaling is ook niet van belang ontbloot wegens de eigenaardige nederduitsche benamingen van vele geneesmiddelen en bijzondere voorschriften.

Hij schijnt ook eene verhandeling over de heerschende volksziekte van het jaar 1691 geschreven, doch niet uitgegeven te hebben.

In zijne beide redevoeringen toont hij wel het groot belang van ontleed-, natuur- en kruidkunde, waarover hij de lessen van WALAEUS en VAN HORNE schijnt te hebben gehoord, doch later heeft hij zich daarmede weinig bemoeid, maar alleen op de praktijk toegelegd, waarin hij vooral HIPPOCRATES, CELSUS en de Arabieren volgde, wier schriften in

zijn tijd door velen zoo werden veracht, alsof het eene schande was, daarmede zijn tijd te verkwisten. Hij echter achtte HIPPOCRATES zeer hoog; GALENUS wordt zelden genoemd. Van de nieuwere schrijvers had hij velen goed gelezen, zoo als FORESTUS, HEURNIUS en WALAEUS. Ook vele buitenlandsche geneeskundigen werden door hem geraadpleegd.

Hij hing aan de oude leer der kwaliteiten en volgde zijn leermeester SYLVIVS in diens denkebeelden over zure en wrange vochten, scherpe en dikke gal en brakke kwijl (lymphe). Veel had hij ook op met scheikundig bereide geneesmiddelen. Nu en dan deed hij lijkopeningen, doch stelde zich met een vrij oppervlakkig onderzoek tevreden. Ook beoefende hij somtijds de heilkunde of was bij belangrijke operatiën tegenwoordig. Velen zijner tijdgenooten worden met achting genoemd. LUCAS SCHACHT was zijn bijzondere vriend.

De aanmerkingen op BARBETTE beteekenen over 't geheel weinig. Meer heeft hij zijne praktische kennis aan den dag gelegd in de Exercitationes. Hierin handelt hij over de verschillende klassen, waarin men toen en later de geneesmiddelen verdeelde naar de veronderstelde eigenaardige werking, beginnende, volgens oud gebruik, met de niesmiddelen en eindigende met klistieren. Te gelijk worden in eene zonderlinge orde vermeld de ziekten, waarin gene geacht worden dienstig te zijn, met opgave van meestal zeer zamengestelde voorschriften in allerlei vormen; de voor- en tegenaanwijzingen worden breed en met zorg nagegaan en belangrijke eigene waarnemingen ter opheldering toegevoegd. Zijn oordeel en ondervinding toonen den geoefenden geneesheer.

Onder de door hem waargenomen epidemiesche ziekten worden de volgende meer of min omstandig verhaald:

In 1679 heerschten in Nederland, en vooral te Leiden, vele anderendaagsche koortsën. Naar de gewone methode werden ze door purgantia, sudorifera en cardiaca wel voor

een tijd verdreven, doch er volgden meestal terugvallen. Hij gaf toen kina, die, sedert eenigen tijd meer bekend geworden, algemeener werd aanbevolen, en wel twee drachmen poeder met wijn, drie of viermalen vijf uren vóór den aanval. Bij eenvoudige koortsen ging dit goed, maar bij verdubbelde gaf hij die gift wel vijf of zesmalen zonder gevolg, ten minste de uitwerking verschilde veel. Somtijds volgde walging, braakzucht, zweeten, purgeeren of geene merkbare verandering; ook wel later maagbezwaren, benaauwdheid, moeilijke ademhaling en verloren eetlust. De meeste lijdens kregen, na vier of vijf weken, terugvallen. Gelyktijdige buikontlastingen bij het gebruik der kina waren doorgaans voordelig. Daarom voegde hij er altijd purgantia bij, eenige greinen res. jalapae. Onmiddelijk na den aanval en in de vrije tusschentijden gegeven, was de kina, naar zijne ondervinding, het voordeligste en bij verouderde koortsen met brandewijn of ouden rijschen wijn. Ook gaf hij met nut extract van kina met serpentaria of gentiaan in pillen. Hij had eene tertiana met veranderlijken typus acht jaren zien aanhouden (2).

In 1685 heerschten in den herfst en winter vele, meestal valsche, pleurissen met eene doffe pijn onder de sleutelbeenderen, ook wel onder de schouderbladen regts of links, met hoest, moeilijke ademhaling en koorts. Bij anderen bepaalde deze pijn zich tot de ledenstreek, ook wel eens tot de keel, doch zonder hoest. Verzuimde men eene tijdige aderlating, dan stierven sommigen den vierden, vijfden of zevenden dag. Dadelijk in het begin gaf eene aderlating groote verligting en moest somtijds twee of driemaal rijkelijk herhaald worden. Vervolgens gaf hij zweetmiddelen, waarbij allen herstelden. Bij de lijkopeningen vond men het borstvlies sterk ontstoken (3).

In 1687 heerschten te Leiden in het mistig koud voorjaar vele koortsen, vergezeld met een sterken honger bij den aanval. Die daaraan voldeden, stierven meest. Het schijnen

anderendaagsche koortsen geweest te zijn, die in 1686 en 1687 vrij algemeen heerschten. De beschrijving en behandeling is vrij onduidelijk en raadselachtig (4).

De maand Junij van 1691 was zeer heet en droog met zwakke O. N. Z. en N. O. winden. Het water in de stadsgrachten was stinkende. In het midden van Augustus begonnen zich algemeen koortsen te verbreiden, niet alleen hier te lande maar ook elders. Het schenen meest anderendaagsche koortsen, aanvangende met ligte huivering, walging, braakzucht en hoofdpijn; doch spoedig verdubbelden ze en gingen tot aanhoudende over met aphthae en groot verval van krachten. Er stierven vele, vooral welgevoede, personen. Men beproefde allerlei middelen, vooral om te zweeten, zonder oordeel. Daardoor ontstond zeker bij velen een miliaar uitslag. Hij zag veel nut en heil van het poeder van Pedro del Porco, waaraan hij bijzonder groote krachten toeschrijft (5).

In 1693 schijnen na een regenachtigen winter en warm voorjaar koortsen vrij algemeen te Leiden geweest te zijn, die evenwel niet in bijzonderheden beschreven worden (6).

Hij was een vriend van purgeeren. Purgantia met losmakende middelen gepaard, drijven de ziektestoffen uit, maken de verstoppingen los en genezen daardoor vele koortsen. Ook maakte hij veel gebruik van klisteeeren en merkt daarbij op, dat men den lijder in een half gebogen houding op de regter zijde moet leggen. Zweetmiddelen worden meest geprezen. Van aderlaten schijnt hij geen algemeen gebruik te hebben gemaakt. Bij het toedienen van geneesmiddelen, die hij zelf scheen te bereiden, lette hij op den stand der maan en zorgde voor eene goede diët (7).

Zijne *Exercitationes* bevatten vele opmerkingen omtrent den toenmaligen toestand der geneeskunst-oefening hier te lande.

Op 's lands oorlog- en koopvaardij-schepen werd de genees-

kunst toevertrouwd aan scheepsheelmeesters, op wier kunde niet viel te roemen, daar hen genoegzame opleiding ontbrak. En op de hollandsche dorpen vond men meest heelmeesters, die in gelijke omstandigheden verkeerden. Ook had er veel kwakzalverij plaats, vooral bij de behandeling van koorts. Men maakte groot misbruik van purgeeren en aderlaten.

Eene kwade keel, angina pituitosa, was hier te lande zeer algemeen. De doofheid wordt uitvoerig en niet zonder belang beschreven en vrij geschikte hulpmiddelen daartegen afgebeeld. Laryngiotomie werd door middel van een troisquart verrigt.

Tegen tusschenpoozende koorts raadt hij het gebruik van sal. ammoniak. Tegen dysenterie pulv. ipecacuanna tot een scrupel of een halve drachma.

Synochus putris wordt vertaald door verrottende koorts.

Zonderlinge wijze van paracentesis abdominis door naald en draad met doodelijk gevolg. Buiksnode in plaats van breuksnode, om den uitgezakte darm met de vingers terug te trekken, ook met doodelijk gevolg.

Zonderling en toch belangrijk geval van watervrees. Hij had deze ziekte zelden zien genezen.

Ulcus noma, waarbij een groot gedeelte der onderkaak werd afgescheiden. Vreemde gevolgen van rachites bij een jongetje.

Eene fraaije afbeelding van een jongman zonder onderste ledematen geeft hij, die wel eenige overeenkomst heeft met de bekende van den Italiaan BENOIT FORMACCINI (8).

Eene zeer belangrijke waarneming heeft een zijner studenten, J. LAMBREGTS in zijne *Diss. de vulnere lethali* bewaard. „Cl. F. DEKKERS ante aliquot annos ex suggestu demonstravit suis auditoribus cor rustici, cui vulnus, per cordis ventriculos transiens, cultro inflectum erat, quod insigniori etiam comitabatur haemorrhagia, qui tamen die octavo post vulnus inflictum, laborans passione coeliaca, morte occubuit.

Aperto cadavere cor quasi putrefactum externa se jam oculis offerebat."

De inwendige praktijk, zoo vele jaren door hem, bij den strijd der denkbeelden, met algemeene goedkeuring en gelukkig gevolg uitgeoefend, was natuurlijk bij hem hoofdzaak. Hij volgde wel den gewonen slenter, den indruk zijner leerjaren, doch niet geheel slaafs; ofschoon hij ook zijn heil zocht in het voorschrijven van eene groote verscheidenheid van empyrische, toen algemeen gebruikelijke, middelen, waarbij de oude astrologische begrippen nog niet overwonnen waren. Als een man van jaren en ondervinding begon hij langzaam uit eigen oogen te zien en tot bezadigd omdenken te komen, en is, bij de buitensporige leeringen van SYLVIVS, CRANEN en PITCAIRNE, die de hoofden verwaasden, met SCHACHT de voorlooper geweest, om zijne leerlingen voor eene meer eenvoudige, natuurlijke, hippocratische geneeswijze voor te bereiden. Zijne waarnemingen, ook de heilkundige, zijne geneeswijze, het gebruik van instrumenten, zijn niet zonder wezenlijk belang, en wij meenen met HALLER van hem te mogen en moeten getuigen: „minime inutilis fuit auctor" (9).

(1) SIEGENBEEK zegt, dat hij te Amsterdam praktiseerde en noemt hem DEKKER. Het tegendeel blijkt uit zijne levensbeschrijving voor de nederduitsche uitgave der werken.

(2) *Alle de werken*, 251, 257. Deze koorts en heerschten toen ook te Amsterdam en te Haarlem, alwaar 2535 menschen stierven, te Nijmegen, in Zeeland, te Breslau, Londen en elders. *Eph. Nat. Curios. Decas I, Ann. IX 436, Decas II, Ann. II 367*; N. DUYN, *Strengte winters*, 185; SYDENHAM, *Opera*, L. B. 1741, 310; H. F. THIJSEN, *over de Herfstkoorts te Amsterdam*, 23.

(3) *Ald.* 305, 911. Vrij gelijke ziekte werd door SYDENHAM te Londen waargenomen en beschreven. *Op.* 518. L. DONKERS, die te Utrecht door REGIUS en VAN DIEMERBROEK, te Leiden door SYLVIVS onderwezen was en in 1661 te Leiden, als de uitmuntendste ge-

neeskundige school, door hem geprezen, bevorderd werd tot Med. Doctor en later hoogleeraar te Keulen was, meldt op dit jaar een geheel verschillenden ziektevorm, die aldaar heerschte en door hem *Febris petechialis* genoemd wordt. *Idea febris petechialis*, L. B. 1686, 497.

(4) *Ald.* 541. (6) 544, 551, 461. Gelijke koortsen werden waargenomen te Amsterdam en Haarlem, alwaar 2688 personen stierven, en in de drie volgende jaren de sterfte buitengewoon groot was, omdat de koortsen bleven heerschen; te Harderwijk, in Duitschland, alwaar de zomer ook zeer heet was, te Wittenberg, Dresden, Leipzig, in Italië te Modena. DUYN, t. a. pl. 185; *Eph. N. C. Dec.* III, *Ann.* I 104, 295, 296 en in de *Append.* 4; RAMAZZINI, *Opera omnia*, Lond. 1718, 89, 104.

(6) *Ald.* in de voorrede en 19. (7) 71, 248, 249, 455, 547, 580.

(8) 31, 98, 237, 240, 247, 281, 290, 450, 555, 577, 58.

(9) *Meth.* 620, 756, 909, *B. Chir.* I 414, *Med. Pract.* III 349.

WOUTER SCHOUTEN,

Geboren te Haarlem 1638 en gestorven 1704.

Reeds in zijne vroege jeugd had hij zich op het aanleeren der heekunst toegelegd, werd in 1658 na een streng examen te Amsterdam bevorderd tot heelmeester en tot onderchirurgijn aangesteld op een der schepen van de oostindische compagnie. Later bevorderd tot opperchirurgijn, bleef hij zeven en een half jaar in dienst, en woonde in de Molukken, zoo ter zee als te lande, vele ernstige gevechten bij.

Na zijne terugkomst in het vaderland in 1665, vestigde hij zich in zijne geboorteplaats en schijnt toen zijne *Oostindische Voijagien* opgesteld en uitgegeven te hebben, die met zóó veel graagte gelezen werden, dat in 1740 een derde druk te Amsterdam het licht zag. Van deze reisbeschrijving getuigde O. Z. VAN HAREN, dat weinige reizen eene aangenaamer lektuur opleverden.

Jaren lang hield hij te Haarlem een scheerwinkel, onderwees aan huis leerlingen, kreeg eene uitgebreide praktijk en genoot de algemeene achting.

Hij verhaalt, dat reeds vóór het jaar 1544 te Haarlem een chirurgijns-gild bestond, zamengesteld uit een deken, twee vinders, twee oud-vinders en een stads doctor, die echter alleen over de theorie en niet over handwerk ondervroeg: want de heeren doctoren van het collegium medicum verachtten de chirurgijns en waren hen weinig behulpzaam in het onderwijs.

Na eenige jaren tot het vinderschap verkozen te zijn, zag hij hoe gebrekkig die proefnemers waren. Hij trachtte zulks te verbeteren door grondig onderwijs in de kunst. „Want dat was veel noodiger dan een groote hoop ijdele schooldisputen en onnutte, tegen de ware bevinding strijdende, hairkloverijen, die meer onderwerpers dan opbouwers der kunst in boeken vol woorden en nieuwigheden wisten voor te dragen.” Daarom achtte hij het zijn pligt, als eene proef, een klein gedeelte zijner kunst oefening gedurende zijn dienstdtijd onder het gedrusch der wapenen, en later als heelmester en praktizijn te Haarlem, mede te deelen.

In 1694 heeft hij uitgegeven: *Het gewond hooft, of korte verhandeling van de opperhoofswonden en bekkeneelsbreuken, en van de wonden des aangesichts en des hals*, in 1720 herdrukt te Rotterdam.

Hij was zeer ingenomen met zijn vak, stelde het verre boven de inwendige geneeskunst oefening, die meermaals ontrent innerlijke kwalen onzeker, duister en twijfelachtig is, waardoor veel verdeeldheid van gevoelens plaats had. Als een rond en vrijmoedig zeeman bestrijdt hij de denkbeelden van BLANKAART, BONTEKOE, OVERKAMP en VAN DER STERRE. Hij betreurde het, dat men de oude schrijvers verachtte, en allerlei vreemde stellingen en leeringen in eene menigte van boeken trachtte smakelijk te maken. Zijn oordeel was, dat men de rede vooral uit de ondervinding, niet de ondervinding uit de rede moest halen.

Deze doorgaans scherpe beoordeeling van de schriften en verkeerde handelwijzen zijner tijdgenooten schijnt bij velen wangunst en haat tegen hem opgewekt te hebben, waardoor hij veel nadeel leed in zijne praktijk. Hij bleef echter voortgaan met het opteekenen van zeer vele belangrijke gevallen, door hem behandeld en gelukkig genezen, en was voornemens deze te laten drukken, toen de dood hem in 1704 overviel.

Dit tweede geschrift, door hem opgedragen aan zijn behuwdneef F. RUYSCH, bleef na zijn dood eenigen tijd berusten bij zijne weduwe en is in 1727 te Rotterdam gedrukt, getiteld: *Verhandeling van de tegennatuurlijke gezwellen, op reden en ondervinding door eene vijftigjarige kunst oefening bevestigd*. De benaming van gezwellen wordt hier in de ruimste beteekenis genomen en er komen vele ziekelijke toestanden voor, die anders niet onder de gezwellen begrepen worden. Ook hierin heerscht de zelfde strijd lust als in het eerste werkje, meermalen te hartstogtelijk.

Terugdrijvende middelen worden in alle gevallen afgekeurd, ook prikkelende en verhittende, zoo uit- als inwendig; daarentegen verzachtende, weekmakende warme pappen aanbevolen. Vette zalven en drukkende verbanden bij wonden zijn nadeelig. Ook was hij geen vriend van opium om de pijn te bedaren; warme zachte pappen zouden dat doel beter bevorderen.

Met aandrang verdedigt hij het gebruik van fontanellen. Het onberaden aderlaten en evenzeer de toen in zwang komende herhaalde kleine aderlatingen worden afgekeurd. Is aderlaten noodig, dan moet het met overleg en in achneming der omstandigheden gedaan worden. Arteriotomie, voormaals in gebruik, achtte hij niet verwerpelijk, zoo als velen meenden. Hij schijnt ze evenwel nooit gedaan te hebben.

Bij bekkenneelsbreuken moet men tijdig trepanceeren. Vingers en teenen kapte hij af met beitel en hamer. De af-

zetting van groote ledematen geschiedde met een krom mes; de bloedvaten werden niet afgebonden, maar de bloeding met stelpende poeders, veel stofmeel, bolus armeniae, bovist, plukselwieken en drukdoeken bedwongen, waarover eene varkensblaas en een matig drukkend verband. Vaardige handen kwamen hierbij te pas. De afzetting met de lap, volgens VERDUYN, beschouwt hij als eenigzins wreed, doch verwerpt ze niet, zoo als ze toen te Amsterdam verrigt werd.

Somtijds valt een gegangreneerd deel van zelf af zonder afzetting, zoo als hij gezien had van een been, met pappen en zalven langen tijd behandeld door een plompen weetniet, een verlopen bakker te Amsterdam, hetwelk meer geluk dan wijsheid was. Toen dezen wegens zijne onkunde en verkeerde handelingen de stad ontzegd was, ging hij in de nabijheid van Haarlem wonen.

Zeer goed schrijft hij over gangreen door koude of bevrozen ontstaan. Men moet het aangedane deel wasschen of wrijven met koud water of sneeuw.

In zijn tijd kwam bij de amsterdamsche heelmeeesters de lapis infernalis in gebruik.

Hoe schandelijk de piskijkerij gedreven werd, blijkt uit het verhaal van een doctor, die in de urin zag of iemand aan den steen leed. Doch toen de urin, waarin hij verklaarde een steen te zien, eenige uren later door een vreemd persoon hem werd vertoond, zeide hij daarin geen spoor van steen te zien.

Het kriede in Holland van kwakzalvers; vooral was het dorp Jisp berucht. Een boer aldaar, meester KORNELIS genaamd, had een grooten naam in het genezen van lendenpijn, het spit. Hij liet den lijder door een sterken boer op den rug trappen, waardoor de ellendige, dus onthaald, nog veel ellendiger te huis kwam, zoo als daarvan droevige blijken aan SCHOUTEN vertoond werden, die bij deze gelegenheid zeer wel toont te weten, uit welke verschillende oorzaken deze pijn ontstaan kan. En hij was zeker de eenige

niet, die ongelukkige, voor het gemeen verzwegen, gevolgen gezien heeft (1).

SCHOUTEN was ongetwijfeld door veelvuldige ondervinding bij woeste gevechten met barbaarsche volken, in een heet klimaat, aan scheepsboord, bij gemis van genoegzame en geschikte hulpmiddelen, en door zijn bezadigd oordeel, een ervaren heelmeester. Menschlievend en opregt verzwijgt hij zijne gebreken en ongelukkige uitkomsten niet. Nu en dan deed hij lijkopeningen. Zijne ontleedkundige kennis blijkt genoegzaam bij het behandelen van vele zeer belangrijke medegedeelde gevallen; zijne ziektekundige was de toen heerschende. Vergoorde, rauuwe, lijmachtige vochten uit het bloed, die tot verrotting neigen, staan steeds op den voorgrond. Hij zag de gebreken en de ruwe behandeling van velen, keurde ze te regt af en prees eene verschoonende, verzachtende behandeling en geneeswijze; ofschoon hij, waar de nood drong, niet terugdeinsde moeilijke zaken op zich te nemen, doorgaans met weinig omslag, en behandelde ze met geringe geneesmiddelen, die hij zelf bereidde, omdat hij de apothekers wantrouwde. Hij was van oordeel, dat men met weinige middelen volstaan kon.

HALLER noemt hem: „vir expertus, sincerus, integer, qui malos eventus non dissimulat” (2). Het lezen van zijne in een tamelijken stijl gestelde schriften zal dit gunstig oordeel, wanneer men den tijd in aanmerking neemt, regtvaardigen. Hij is door andere schrijvers over de nederlandsche heelkundigen te onregt vergeten.

(1) Dit dorpje Jisp had in die dagen een bijzonderen roep wegens de daar sedert jaren woonachtige wonderdoctors. De door FOLLINUS wegens zijn sterk geheugen geroemden WILLEM TAAMS, ledezetter, bijgenaamd de ijzeren duim, woonde aldaar. Meester KORNELIS oefende er gedurende 52 jaren zijne wonderkuren uit, en was de stamvader van vele volgende geslachten van kwakzalvers.”

Jammer, dat zulke nietige zaken, schoon in het midden der negentiende eeuw nog geene zeldzaamheden, met eenigen schijn van lof vermeld worden in het anders zoo belangrijk en met veel zorg bewerkte *Aardrijkskundig Woordenboek der Ned. van A. J. VAN DER AA*.

(2) *Meth.* 756, *B. Chir.* I 514, *Med. Pract.* IV 294.

PETRUS HOTTON,

Geboren te Amsterdam 1648, gestorven te Leiden 1709.

Zijne familie was te Amsterdam in aanzien. Een lid daarvan, JOHANNES, studeerde in 1633 te Heidelberg. Of PETRUS ook elders gestudeerd heeft, is onbekend. In 1672 werd hij te Leiden bevorderd tot Med. Doctor, na het verdedigen van *Positiones medicae*, en vestigde zich te Amsterdam, alwaar hij zich bijzonder op plantenkennis toelegde, en een grooten naam verwierf als een ervaren en bezadigd geneesheer.

Na den dood van den geleerden, en wegens zijne beschaaftheid hoog geachten, SIJEN, in 1678, werd hij door Curatoren der leidsche hoogeschool aangezocht om met den titel van hoogleeraar de lessen in de kruidkunde tijdelijk waar te nemen tot de overkomst van den nieuw benoemden hoogleeraar P. HERMANNUS uit Oostindië. Hieraan voldeed hij tot groot genoegen en met lof (1).

Na de terugkomst van HERMANNUS, vertrok hij weder naar Amsterdam en was den hoogbejaarden RUYSCH tot hulp in het houden van kruidkundige lessen in den nieuw aangelegden hortus botanicus (2).

Toen HERMANNUS in 1695 overleed, werd HOTTON uit erkentelijkheid voor zijne vroeger bewezen diensten beroepen tot gewoon hoogleeraar in de genees- en kruidkunde, en aanvaardde die betrekking met eene *Oratio, qua rei herbariae histo-*

ria et fata adumbrantur. Deze redevoering wordt als geleerd geprezen (3).

Met uitstekenden lof heeft hij zijn post waargenomen. Niet alleen werd de akademische tuin met nieuwe gewassen aanmerkelijk vermeerderd, maar ook deszelfs inrigting zoo zeer verbeterd, dat BOERHAAVE, later zijn opvolger, alles ten hoogste prees.

Hij was zeer geacht als een geleerd plantenkenner, die met de beroemdste kruidkundigen in Europa briefwisseling hield, en bezat eene uitgebreide bibliotheek.

Had hij vroeger te Amsterdam de praktijk uitgeoefend, ook te Leiden onderwees hij de geneeskunde. Hij was afkeerig van de toen heerschende hypothetische leeringen, die hij zoo niet geheel onwaar, althans fabelachtig en voor de praktijk schadelijk achtte. SYDENHAM en BAGLIVIVUS, beide hoog geprezen, volgde hij bestendig. „Docui varium et multiplex esse morborum ingenium, quo non explorato et perspecto, nullam esse, nec posse unquam esse medendi rationem; non posse ex tam paucis principiis et causis, ac vulgo jam adferuntur, morborum indolem cognosci, nec sufficere iis expurgandis generalia illa remedia, quae in usu fere sunt, quaeque utique acrimoniae corrigendae, pituitae incidendae, et expediendis obstructionibus dicata sunt. Ista quidem persuadere iis, qui maturiori erant judicio, licuit. At junioribus, quorum animi novitia imbuti doctrina erant, certe vix potui.” Dit schreef hij in 1699 aan BAGLIVIVUS (4).

Behalve zijne redevoering heeft hij niets in druk uitgegeven.

(1) SIEGENBEEK, *Geschied.* II 75, 79; *Bijlagen*, 163.

(2) VAN LENNEP, *Memorab.* 141. (3) HALLER, *B. Botan.* II 27.

(4) G. BAGLIVIVUS, *Opera omnia*, *Lugd.* 1745, 725; M. PALLIUS, Med. Doctor te Rome, die met de nederlandsche geneeskundigen zeer goed bekend was, noemt HOTTON: „celebris et valde doctus homo.” *Ald.* 741.

THEODORUS JANSONIUS VAN ALMELOVEEN,

Geboren te Mijdrecht 1657, gestorven te Amsterdam 1712.

Zijn vader, een hoog ernstig predikant, zorgde, dat deze zoon in zijne jeugd een voortreffelijk onderwijs genoot. In 1676 als student te Utrecht ingeschreven, legde hij zich bijzonder toe op de letteren, niettegenstaande zijn vader hem gaarne voor de godgeleerdheid wenschte op te leiden. Doch de hevige godgeleerde twisten stredden zoo zeer tegen het goedaardig karakter van den zoon, dat hij die studie vaarwel zeide en zich tot de geneeskunde bepaalde. Hierin genoot hij het onderwijs van VALLAN en MUNNIKS, en werd in 1681 door den eerstgenoemden met lof bevorderd tot Med. Doctor met eene *Diss. de Asthmate*.

Hij vestigde zich te Amsterdam, doch vertrok later naar Gouda, en schijnt zich voornamelijk bezig gehouden te hebben met geleerd taal- en geschiedkundig onderzoek, zoo over de geneeskunde als over andere vakken, zonder zich veel met de praktijk te bemoeijen.

In 1697 beroepen tot hoogleeraar in de geschiedenis, wel-sprekendheid en grieksche taal te Harderwijk, op een traktement van zeshonderd gulden, werd hij, na het overlijden van DE GRAAF, in 1701 aangesteld om ook de geneeskunde te onderwijzen. Hij was de eerste aan deze hoogeschool, die bij wijsbegeerte en letteren ook de geneeskunde onderwees. Zekerlijk omdat hij den titel had van Med. Doctor, werd hij ook daartoe bekwaam geacht. Ook werd hij, gelijk meest alle medische hoogleeraren, aangesteld tot Archiater provinciae met eene geringe geldelijke toelage.

Hier schreef hij een groot aantal verhandelingen van letterkundigen of theologischen inhoud, of geleerde aanteekeningen op verschillende oude schrijvers. Verbazend zijn 's mans vlijt en werkzaamheden geweest. In den vakantietijd van het jaar 1712 was hij te Amsterdam, alwaar hij onverwacht overleed.

Hij was zeker een man van ongemeene geleerdheid, zeer ervaren in de oude talen en geschiedenis; een geleerde, zoo als in dien tijd en vroeger de oude hollandsche literatores waren, wel iets omslagtig, doch uiterst naauwkeurig en onvermoeid in het nasporen. Zijn gebrek was, dat hij de ouden afgodisch bewonderde, en geen of te gering denkbeeld had van de vordering en vooruitgang van menschelijke kennis.

Groote verplichting erkende hij te hebben aan zijnen leermeester VALLAN, die als een vader de rigting zijner studiën bijzonder bepaald had bij het lezen der grieksche geneeskundigen, om na te sporen of hetgeen voor nieuwe ontdekkingen en uitvindingen hoog geprezen werd, dien naam wel verdiende, en of niet ook bij de ouden reeds vele sporen en duidelijke beschrijvingen voorkwamen. Reeds in 1680 had hij onder voorzitting van zijn leermeester eene *Diss. de Semine* in het openbaar verdedigd om dit aan te toonen, waarover hij veel ongenoegen en beschimping had moeten ondervinden. Men beweerde, dat het slechts onderstellingen en inbeeldingen waren zonder bewijs. Hierover gebelgd, had hij begrepen dit nader met bewijzen uit de ouden te moeten staven, niet alleen uit de schriften der Grieken, maar ook uit hetgeen van de Chaldeën en inzonderheid van de Egyptenaren bekend was. Dit alles meende hij duidelijk te kunnen aantoonen in een boekje, door hem in 1685 uitgegeven met den titel: *Inventa nov. antiqua*, en *Rerum inventarum onomasticon*.

In dit zonderlinge boekje, waaraan hij ongetwijfeld veel werk en moeite besteed heeft, worden zijne denkbeelden met breede aanhalingen uit eene groote menigte schrijvers bewezen. Te regt zegt hij: „minime intendimus, probandumque suscipimus veteribus omnium rerum tam exactam, qualem nos habemus, fuisse cognitionem, sed rudiores. Nobis semper ea fuit opinio, quod prisci glaciem, ut ita loquar, fregerint, et eo ipso nostris auctoribus ansam praeberint” (1).

Houdt men dit in 't oog, dweept men niet te veel met zijn tijd, noch veracht de ouden, die men niet kent, men

zal met genoegen dit boekje doorbladeren; het bevat vele merkwaardige opmerkingen, hoe van de oude schriften veel is verloren gegaan, hoe veel door onachtzaam naschrijven en later door slordig drukken is bedorven. Het besluit zal zijn, dat, zoo de schrijver niet met de latere ontdekkingen en naauwkeuriger beschrijvingen ware bekend geweest, hij uit eenige duistere woorden en beeldsprakelijke aanduidingen bij de ouden bezwaarlijk eenige waarschijnlijk overeenkomst had kunnen vinden; zoo het eerste hem heeft ontbroken, hij zou het laatste niet dan uit zekeren wrevel tegen de in zijn tijd toegenomen verachting van grondige studie overdreven hebben. Wel is waar, anderen waren hem hierin voorgegaan, zoo als WALAEUS, en vooral VAN DER LINDEN (2), voor wien hij eene onbepaalde achting, eerbied en bewondering koesterde, die beweerde, dat de omloop des bloeds reeds aan HIPPOCRATES was bekend geweest. Dit wilde hij ook omtrent andere leerstukken bewijzen. Zijne taalstudie en overdreven ingenomenheid met de ouden en de grief, dat hij alleen uit voorliefde, zonder stellig bewijs, zijne denkbeelden zoude hebben voorgedragen, bragten den anders zeer vreedzamen en goedaardigen man op het dwaalspoor en veroorzaakten hem tot overdrijven.

Hij was een regt hippocratisch arts. „Medici sunt tantum naturae ministri ac auxiliarii, qui deficienti ei subveniunt, et collapsam ac perturbatam restituunt corporis constitutionem ac sanguinis crasin” (3). „Non ratio praecessit, ut hodie omnes volunt, experientiam, verum e contrario experientia antevertit rationi” (4).

Tot de eigenlijk praktische geneeskunde heeft hij weinig bijgedragen, doch verdient den lof, zijne kunstbroeders tot eene goede en wezenlijk bruikbare beoefening te hebben opgewekt, door hen te waarschuwen, zich niet te laten verblinden door de meer veldwinnende verleidelijke leeringen, die alleen in beschouwing, niet in vruchtbare kennis bestonden.

In 1685 had hij eene nieuwe uitgave der aphorismi van HIPPOCRATES, volgens de vertaling van den geleerden LUCAS VERHOOFD, in 't licht gegeven, waarbij eene wezenlijk fraaije bloemlezing uit CELSUS gevoegd is. Hiervan verscheen een herziene druk te Straatsburg in 1756.

In 1687 gaf hij eene verbeterde uitgaaf van CELSUS, waarvan een zeer nette herdruk verscheen te Amsterdam in 1713.

Toen J. C. AMMAN in 1709 COELIUS AURELIANUS uitgaf, heeft VAN ALMELOVEEN daarbij gevoegd een aantal aantekeningen en een vrij uitgebreid lexicon ter verklaring van vele barbaarsche duistere woorden bij dien schrijver voorkomende, waardoor de lezing vrij ongemakkelijk was. Hiermede heeft hij zich zeer verdienstelijk gemaakt.

Zijne aantekeningen op deze schrijvers getuigen van zijne groote belesenheid, ofschoon hij niet zorgvuldig genoeg geweest is in de kritische beoordeeling, waartoe hem de genoegzame hulpmiddelen, eerst later bekend en verkrijgbaar geworden, ontbraken. Dit is te regt door den geleerden MORGAGNE opgemerkt in zijne brieven over CELSUS, die evenwel verdienden lof aan VAN ALMELOVEEN toekent (5).

Ontleedkunde schijnt hij niet, althans zeer weinig, beoefend te hebben; evenmin als ERNESTUS WILHELMUS WESTENBERG, die eenige jaren zijn ambt- en vakgenoot was, zoodat het licht, door HOBOKEN ontstoken, te Harderwijk spoedig geheel schijnt uitgebluscht te zijn.

Zeer waarschijnlijk is BOERHAAVE, toen hij tot de studie der geneeskunst overging, door de *Inventa nov. antiqua*, welke in die dagen van wilde bespiegelingen zooveel tegenspraak en bespotting ondervonden, tot de ernstige beoefening der ouden, vooral van HIPPOCRATES, aangespoord. En dan behoort VAN ALMELOVEEN tot de voorloopers, die de vlijtige studie der ouden en eene rationeele geneeswijze der ziekten poogden te herstellen.

Wij meenen, dat hij als zoodanig eene eervolle plaats ver-

dient onder de vaderlandsche geneeskundigen, ofschoon hij in zijn tijd voor een ouderwetschen dweeper gehouden werd en geheel vergeten is.

(1) *Inventa*, 140. (2) 234. (3) 75. (4) 94.

(5) *Epistola in CELSUM et SAMMONICUM*, H. C. 1724, 20, 29, 49.
 Zie BURMAN, *Traj. erud.* 7; HALLER, *Meth.* 578, 981, *B. Anat.* I 706,
B. Med. Pract. III 468; BOUMAN, *Gesch. der Geldersche hoogeschool*, II 53.

JOHAN BAGGAART,

Geboren te Vlissingen 1657, gestorven te Middelburg 1710.

Als Med. Doctor gevestigd te Middelburg, heeft hij met roem de praktijk jaren lang uitgeoefend, en schijnt een verlicht en waarheidlievend man geweest te zijn, die door zijne schriften vast veel heeft bijgedragen tot eene oordeelkundige behandeling der uitslagziekten.

Hij heeft geschreven: *De waarheid ontwerd van vooroordeelen, door eene gezonde redekaveling over de zes niet natuerlijke dingen; waarin de dwaling van 't acidum en alcali klaar werd aangewezen en wederlegt*, Middelb. 1696. Hierin komen vele goede aanmerkingen voor. Hij was een bewonderaar van VAN HELMONT. In de voorreden zegt hij: „Het is de allergrootste dwaling, die ooit de wereld gehad heeft, dat men alle ziekten de scheurbuik zoud willen toeschrijven, en alle gistingen aan 't acidum en alcali; maar integendeel trachte ik te bewijzen, dat men te weinig scheurbuik kan hebben, of dat ons vurig wezen, om met VAN HELMONT te spreken, somtijds te veel de overhand neemt, waaruit verscheidene ziekten geboren worden.”

En in 1710 is te Amsterdam gedrukt: *De kinderpokken en maselen na haren aard enz. beschreven. Wederlegginge van 't oude gevoelen van de lijders bijnaar te doen verstikken door 't sterk uitbroeijen en heete levenswijjs.*

In den winter van 1709 tot Mei 1710 heerschten de mazelen te Middelburg en op het eiland Walcheren zeer goed-aardig. „Jong en oud kregen naauwelijks koorts, en waren den derden of vierden dag weder in staat om gezond en on-belemmerd hunne zaken te doen. De boerinnen zag men met hare aangezigten vol mazelen onverhinderd tweemaal daags haar melk uitventen, zonder dat ze naderhand van ziekte of ziektegelijke geweten hebben” (1).

„De mazelen verschillen maar in graden en trappen van de pokken (2). Maar wanneer het tot den derden dag komt, kan men beter het onderscheid bespeuren. De koortsen zijn gemeenlijk vehementier dan in de pokjes, maar zij duren zoo lang niet. De mazelen vertoonen zich eerst als roode vlekken bij scholen in het aangezicht; dan komen ze op de borst en voorts aan armen en beenen: glinsterende, meestal tranende oogen, schorheid van keel met kittelingen, hoest of liever scherpe kuch. Veeltijds zijn de lijders in het eerst slaperiger dan in de pokjes, maar minder walgachtig, en zij braken zelden. Zij hebben ook veeltijds ruischingen in de ooren, eene witte, doch niet drooge tong, niezen dikwijls, en veeltijds loopt er eenig vocht uit de neus” (3).

„Bij de mazelen mogen de lijders het bed wel houden, doch matig gedekt, omdat de koortsen gemeenlijk sterker zijn als in de pokjes, en het opzitten bijgevolg meer verveelt. Eten en drinken zij matig. Wanneer de ziekte in volwassene bloedrijke ligchamen valt, moet men zeer ligt resolveeren tot aderlaten, voornamelijk wanneer ze allerwegens kwaadaardig bevonden en eene gemeene landziekte is geworden. Laxantia komen weinig te pas, alzoo men hier ligt aan loop onderhevig is” (4).

Hij verklaart, in eene drukke zes-en-twintigjarige praktijk

nooit kwaadaardige mazelen gezien, noch ooit een aan deze ziekte verloren te hebben. „Ze is van geen belang, als men die wel behandelt, en de contemplatie van den dokter naauwlijks waardig. Het komt maar meest op de levenswijze aan, en die kan eene oude vrouw zoowel als een dokter voorschrijven, wanneer zij van de oude dwaling is weergekomen” (5).

Ook hier te lande waren dus tegen het einde der zeventiende eeuw bedaarde en omzigtige geneesheeren, die, even goed als SYDENHAM in Londen, de verkeerde handelingen der galenisten, iatrochemici en iatromechanici, de toenmalige nu getitelde summiteiten, zeer goed doorzagen. Zij verachtten die geleerde verlichters, hunne dwaze betweterij en nutteloozen omslag, waardoor zeer vele, in den aanvang eenvoudige, ziekten hoogst gevaarlijk, ja doodelijk werden; wanneer niet de natuur vermogender was dan de aangebeden kunst in hare „lucta cum morbo et medico,” zoo als C. DE REYS het noemde. De menschen immers waren toch van de zelfde beweging als vroeger en later. Hunne omgeving, de invloed der buitenwereld was de zelfde, en de gewone leefwijze had geene zoo in het oog loopende verandering ondergaan, dat daardoor de oorspronkelijke bewerktuiging geheel zoude zijn verloren gegaan.

(1) *De Kinderpokken*, 96. (2) 95. (3) 97. (4) 107. (5) 105.

Zie DE LA RUE, 114; HALLER, *B. Med. Pract.* IV 208.

JOHANNES CONRADUS BARCHUSEN,

*Geboren te Horn in 't Graafschap Lippe 1666, gestorven
te Utrecht 1723.*

Eene bijzondere neiging had hij tot chemie (1). Als een jongeling van zeventien jaren bezocht hij gedurende tien jaren de voornaamste hoogeschoolen in Duitschland, te Berlijn, Mentz, Weenen en elders. Als eene proeve zijner verkregene kundigheden gaf hij te Frankfort in 1690 een boekje in 't licht met den titel van *Synopsis pharmaceutica*, waarmede hij naam schijnt gemaakt te hebben. In 1693 keerde hij terug naar zijne geboorteplaats, doch verliet deze spoedig als ongeschikt voor de uitoefening zijner kundigheden. Door Duitschland en Hongarijën reisde hij naar Italië. Als geneesheer trad hij in dienst bij de Venetianen in hun oorlog tegen de Turken. Doch ook die betrekking verliet hij, trok naar de Nederlanden en vestigde zich te Utrecht, alwaar hem in 1694 vergund werd lessen over de chemie te houden, die wel schenen te bevallen: want in 1698 werd hij aangesteld als lector, hield eene *Or. de Nepenthe* en in 1703 benoemde men hem tot buitengewoon hoogleeraar in de scheikunde, welken post hij aanvaardde met eene redevoering: *de antiquitate Chemiae*.

Zijne *Synopsis* liet hij in 1696 te Utrecht herdrukken. In 1698 gaf hij zijne *Pyrosophia* te Leiden uit, later met den titel: *Elementa Chemiae* aldaar in 1717 herdrukt. Verder heeft hij uitgegeven:

Acroamata, in quibus complura ad iatrochemiam atque physicam spectantia, jucunda rerum varietate, explicantur, Traj. 1703.

Historia medicinae etc. dialogis XIX pertractata, Amst. 1710. Hierover moest hij vele scherpe aanmerkingen hooren. Hij besloot daarom ze vermeerderd en in anderen vorm, als afzonderlijke verhandelingen uit te geven met den titel: *De Medicinae origine et progressu dissertationes. In quibus medicorum sectae etc. ab initio medicinae usque ad nostra tempora traduntur*, Traj. 1723.

Collecta medicinae practicae generalis, Amst. 1715 (2).

Wij kennen alléén de beide laatste werken en zullen den man daaruit eenigermate beoordeelen.

Behalve met scheikunde was hij niet onbekend met kruid-, sterre- en natuurkunde, en schijnt zich eerst later toegelegd te hebben om de geschiedenis der geneeskunde sedert de vroegste tijden na te sporen. De toenemende roem van BOERHAAVE en de algemeen verbreide lof der leidsche hooogeschool hadden zeer waarschijnlijk daartoe aanleiding gegeven en den najver der utrechtsche school opgewekt. Vroeger was reeds te Leiden een leerstoel voor de scheikunde, die tot nog toe te Utrecht ontbrak. Toen BOERHAAVE als lector in 1701 zijne geneeskundige lessen met scheikundige proeven begon op te helderen, wekte dit bij de studenten grooten lust en begeerte, waaraan hij steeds meer en meer trachtte te voldoen. Doch BOERHAAVE was ook bij uitnemendheid bekend met ontleedkunde en BARCHUSEN slechts zeer oppervlakkig (3). Dit gaf BOERHAAVE aanleiding, niet de scheikunde, maar eene naauwkeurige ontleedkundige kennis tot den voornaamsten grond der geneeskunde te maken en de verrigtingen des levens uit het maaksel der deelen werktuigelijk te verklaren. Hier tegen nu wilde BARCHUSEN, een verklaard vijand van alle nieuwigheden en schijnschoone redeneeringen (4), aantoonen, dat alleen ervaring de ware grond der geneeskunst was; daardoor was ze ontstaan en verder meer ontwikkeld. De op nieuw omgewerkte en vermeerderde uitgave van de *historia medicinae* was zekerlijk met een bijzonder doel geschreven en vooral om het gezag van BOERHAAVE twijfelachtig te maken en te ondermijnen (5).

Uit zijne schriften blijkt, dat hij veel gelezen had, doch niet naauwkeurig. In eene zonderlinge orde wordt alles voorgedragen, niet pragmatisch. Noch de leeftijd en lotgevallen, noch de karakters der personen worden gemeld. Slechts oppervlakkig zal men de geschiedenis leeren kennen. Ook vertrouwde hij zich zelven niet (6). Over het geheel oordeelt hij scherp over zijne tijdgenooten (7).

In de praefatio voor zijne dissertationes zegt hij, alleen over de theoriën in de geneeskunde te zullen handelen. Vrij vreemde zaken echter, zoo als Magie, Astrologie, Gymnastiek enz. worden vrij breed vermeld. Daarna worden de verschillende gevoelens van onderscheidene sekten tot op STAHL meer of minder uitgebreid besproken, doch zonder veel kritische beoordeeling.

In de *Collecta medicinae practicae* belooft hij meer de praktijk te zullen behandelen. Doch dit bepaalt zich tot eene therapia generalis. Op eenige pathologische beschouwingen volgen meer uitgebreide semiotische en prognostische aanmerkingen, meest uit HIPPOCRATES. Eigene opmerkingen of waarnemingen van eenig belang worden niet medegedeeld.

BURMAN noemt hem: „vir probus candidus, sincerus et diligens, eruditionis non vulgaris.” Gaarne erkennen we zijn vlijtigen en niet gemakkelijken arbeid, doch gelooven, dat hij door zekere afgunst en wrevel tegen BOERHAAVE vervoerd is geworden, en te hooge denkbeelden van zich zelve voedde. Als scheikundige moge hij zijne verdiensten gehad hebben, als geneeskundige zijn ze gering.

(1) »Nemini vestrum latere puto, me quidem ab ephebis usque ad haec tempora multum laboris et operae in chemia consumpsisse,” zegt hij bij de aanvaarding van zijn lectorschap. *De medicinae origine*, 594.

(2) BURMAN, *Trajectum eruditum*, 14; DRAGENBORGH, *Or. cit.*

(3) De ontleedkunde was hem eene curiositeit: »concedimus nos talium observationum adminiculo causam mortis discere, vel ultimum morbi effectum, sed ex his non discimus causam antecedentem, quae hoc produxit. Illius impetum practicus inquantum potis est, suppressere debet, ne hujusmodi funestum effectum producatur. Anatome inepte pars primaria vel fundamentum medicinae vocatur, injusteque in numero medicinae partium refertur. Facit quidem anatome ad qualemcunque corporis conditionem cognoscendam, sed id faciunt quoque physica, mechanica, hydrostatica, quas scientias

tamen nemo ea propter inter medicinae partes unquam retulit. Reor ad ipsam curandi rationem, utcunque aliquis eam secundum variorum medicorum hypotheses aggressus fuerit, nihil plus conferre quam experientiam." *De Med. orig.* 132, 133, 134, 135, 144.

(4) »Nostra aetas mire omnis generis opinonum ferax est." 63. »Quando in memoriam reduco, quot et quantas interpolationes, mutationesque placitorum, aetatibus nostris in medicina foetas, rapior admiratione, quod arte apollinea vix ulla ars sit inconstantior, atque mutabilitati magis obnoxia, atque adeo pene ulla ab artis professoribus sit hypothesis invenienda, quam perpetuare possint," 162. Hij was een verklaarde vijand van alle wis- en werktuigkundige beschouwingen in de geneeskunde, 65, 500.

(5) Hij bestrijdt de mechanische voorstelling van BOERHAAVE over de afscheiding van verschillende vochten. »Siquidem haec non planam facit rationem, quas ob res in jecinore in primis fel, in renibus tantum urina secernatur." Bij deze gelegenheid verhaalt hij, dat bij eene vrouw, zoo menigmaal zij 's avonds roode beetwortelen gebruikte, de urin 's nachts zoo rood was als een zacht aftreksel dier wortelen en voegt er bij: »Tantum abest, ut jam persuadere mihi possim, ut colorem betae cum chylo et sanguine posse universum iter, quod humoribus, qui in renibus secernendi sunt, tribuitur, citra ut is color invertatur, perficere, ut potius convincar statuere dari a ventriculo ad vesicam viam propriorem, quam non in mortuo animali sed in vivo duco investigandam."

»Cuncta fere a priscis indefessa indagazione inventa hoe tempore in vituperationem veniunt, et quod stabile ad diuturnitatem rationum medicum esset, nihil quidquam prope habeamus. Non video qui aliquispian mechanicorum viae insistens rationem tot variorum humorum secretionis reddere possit." 64, 65. Zie verder over zijne min gunstige beoordeeling van BOERHAAVE, 511, 517, 523, 529, 531, 537, 538, 542, 544, 551.

(6) »Spero alios me doctiores hujus seculi errores diligentia correcturos. Ne videar contradicendi studiosus ea propter his supersedeo." 487, 567 en meermalen. J. FREIND oordeelt ongunstig over hem. Van zijn oordeel over ORIBASIUS zegt hij: »operae sine ullo detrimento pepercisset. Saepe mirari mihi subiit hujus auctoris consilium ac judicium, qui sub diversis duabus formis, in elegantibus primo, uti hos credit, dialogis, nuper in dissertationibus seriis, longum de medecinae historia opus conscribere aggressus, in expli-

canda unius cujusque medici theoria sibimet ipse satisfecerit." *Historia medicinae a GALENI tempore*, L. B. 1750, 20, 156. Met dit oordeel vereenigt zich HALLER, zeggende: »homo in cujus omnibus scriptis confusum aliquid et inordinatum subest. *Varia vana habet.*" *Meth.* 136, *B. Anat.* II 18, *Chirur.* II 33, *Med. Pract.* IV 75.

(7) »Quotusquisque est, qui non admiretur et indignatur de pudentia quorundam medicorum recentiorum inscitia? qui dum alii medici, vel ob summam inter eos contentionem, vel ob invidentiam uberioris feliciorisque praxeos, ignominiam maculamve inurere conantur, assolent eundem appellare nomine emperici, quasi vero tum huic maximum convicium facerent." *De Med. orig.* 144.

BARTHOLOMAEUS DE MOOR,

*Geboren te Kapelle in Zuid-Holland 1649, gestorven te
Harderwijk 1724.*

Zijn vader, een wel ernstig, doch verstandig en geacht predikant te Kapelle, zond zijnen zoon, die bij het eerste onderwijs goeden aanleg en vatbaarheid toonde, te Kuilenburg ter school om in de oude talen te worden onderwezen en later te Gouda, werwaarts hij intusschen verroepen was. Hier schijnt de zoon uitmuntende leermeesters getroffen te hebben, die hem de gronden der grieksche en latijnsche talen leerden kennen en lust en smaak inboezemden om de oude schrijvers in hun eigen taal te lezen. En die lust en goede smaak zijn hem tot in gevorderden leeftijd steeds bijgebleven.

Als jongeling ging hij naar Utrecht om tot de godgeleerdheid te worden voorbereid. Dit scheen hem in dien veel bewogen tijd niet te bevallen. Hij vertrok naar Leiden en studeerde onder SYLVIVS in de geneeskunde. Deze noemt hij wel zijn leermeester, doch zonder eenigen lof; zijn hoo-ge toon en aanmatiging hinderden hem. Daarom ging hij

naar Harderwijk, welligt om met DEUSING, den heftigen bestrijder van SYLVIVS, bekend te worden. Nog geen twintig jaren oud werd hij in 1669 tot Med. Doctor bevorderd, en vestigde zich te Gouda, doch schijnt er slechts korten tijd gewoond te hebben. Naar Amsterdam vertrokken, heeft hij daar jaren lang zijne kunst met goed gevolg als een verstandig arts uitgeoefend en in 1695 uitgegeven: *Cogitationes de instauratione medicinae ad sanitatis tutelam, morbos profligandos, nec non vitam prorogandam*, en in 1704: *Veris oeconomiae animalis, seu potius humanae principiis innixae pathologiae cerebri delineatio practica, in qua morborum soporiferorum distinctio, nec non spasmodorum accuratior distributio traditur*.

Dat zulke boeken met veelbelovende titels, geschreven door een man, die meer dan vijf-en-twintig jaren in het volkrijk Amsterdam zijne kunst had uitgeoefend, in die dagen van strijd en twijfel, de aandacht moesten trekken, kon niet missen. In 1706, toen hij reeds zeven-en-vijftig jaar oud was en bijna veertig jaren gepraktiseerd had, werd hij be-roepen tot hoogleeraar in de geneeskunde te Groningen. Weldra evenwel kwam hij, een man van gevestigde beginselen en ondervinding, in onmin met zijn ambtgenoot MUYCKENS, zoodat hij in 1713 eene beroeping naar Harderwijk met blijdschap aannam. Hij aanvaardde die betrekking met eene redevoering: *De amoenitatibus medicis*.

Hier heeft hij nog onderscheidene werken uitgegeven en was een tijdlang zeer geacht. Doch zijn vasthoudend en ligtge-ergerd karakter op dien leeftijd bragten hem in verdenking bij Curatoren wegens geldelijke zaken, over de achterlijke betaling van bestede kosten ten behoeve van den hortus academicus, waarvoor naar zijne meening niet goed gezorgd was. Dit netelig verschil werd in hooger beroep tot zijn nadeel beslist, hetwelk hem veel verdriet veroorzaakte en zijn goeden naam en achting, tot nu toe genoten, deden dalen. Zijn ijver in het waarnemen van zijn post verflaauwde, waar-door de geneeskundige school tot verval kwam (1).

Van de Cogitationes heeft HALLER den korten inhoud medegedeeld, doch zonder eenige beoordeeling (2).

Hij beschouwt het dierlijk ligchaam als een hydraulisch werktuig door de kracht des bloeds in beweging gebragt (3). Dit tracht hij op eene naar zijne meening duidelijke en onwederlegbare wijze aan te toonen (4).

De drukking van het bloed, door de sterke kracht van het hart op de geheel gevulde slagaders uitgeoefend (5) en door het bijzonder maaksel van deze bevorderd, was de voor naamste, zoo niet de eenige, oorzaak des levens en van alle dierlijke verrigtingen. Dit wel oogenschijnlijk vrij geleidelijk voorgesteld denkbeeld wil hij bewijzen met eene menigte uit het dagelijksch leven, soms vrij zonderlinge, voorbeelden, zoo als met de werking van watermolens, ja met hetgeen plaats heeft bij het bakken van oliekoeken op vastenavond (6).

Ofschoon hij zegt, tegen alle wiskundige bewijsvoering en schoonschijnende veronderstellingen te zijn, vervalt hij, zonder het zelf in te zien, tot eene geheel werktuigelijke voorstelling. HARVEY, LOVER en anderen hadden wel opgemerkt den snellen loop des bloeds, maar daarmede kon niet verklaard worden de hevige sprong van het bloed tot op verren afstand, zoo als men zag bij het slagten van dieren en bij openbare strafoefeningen. Dit moest volgens hem aan eene afzonderlijke drukkende kracht worden toegeschreven (7).

In het tweede boek stelt hij, dat alle haastige ziekten pogingen der natuur zijn, om tot heil van den lijder de ziektestoffen uit te drijven, en verklaart dit van het hoogste belang in het goed uitoefenen der kunst (8).

Van de veranderde, vermeerderde of verminderde drukking des bloeds worden genoegzaam alle ziekten afgeleid. Hij volgt in zijne beschouwing HIPPOCRATES, en prijst vooral SYDENHAM, doch verklaart zich tegen de zienswijze van SYLVIVS en andere betweters (9). Men vindt hier vele goede opmerkin-

gen, die den man van kennis en ervaring doen kennen. Ook deed hij wel eens lijk-openingen (10).

Eenige eigene, niet onbelangrijke, waarnemingen deelt hij mede, en beschrijft eene in 1692 te Amsterdam heerschende herfstziekte nog al omstandig, zoo als deze zich gewoonlijk voordoet.

Na een droogen heeten zomer volgden aanhoudende regenbuijen met koude. In den herfst openbaarden zich eenvoudige of dubbele anderendaagsche koortsen, somtijds met verkoudheid en hoesten. Weldra werden ze aanhoudende. In den beginne was de hoest gematigd. Na eene ligte huivering volgde gematigde warmte en zweet. De pols was niet buitengewoon versneld en de urin weinig veranderd. Toen later de ziekte begon toe te nemen, ontstonden benaauwdheid, hevige dorst, walging, braken, veel hoofdpijn en onrust. De tong werd wit of geel belegd. De ziekte scheidde met ruime urinloozing, meest met overvloedig zweet. De meeste zieken herstelden langzaam. Velen kregen terugvallen. De sterfte was niet groot.

Het gebruik van koud drinken en van karnemelk veroorzaakte wel eens cholera. Braken was anders in het begin weldadig en later zachte purgantia. Aderlatingen, die velen in 't werk stelden, waren meest nadeelig, wanneer geene bijzondere borstaandoening of volbloedigheid zulks vorderden. Door aderlaten en het verzuimen van zachte purgantia werden de ziekten langduriger. Met overleg toegediende purgeermiddelen waren de beste, zweetdrijvende schadelijk. Men moest zich niet overhaasten: dan volgden allerlei kwade toevallen. Scheen de ziekte gunstig te zullen afloopen, dan deed hij verder niets, en zorgde alleen voor geregelde ontlasting, zachte uitwaseming en eene goede diët.

Met verschooning tracht hij de behandeling van anderen, ofschoon over 't geheel niet zoo gunstig als de zijne, daar de ziekte langer duurde, eenigzins te regtvaardigen (11).

Het derde boek *de proroganda vita*, verre het uitgebreidste,

eene macrobiotiek dier dagen, zal, als een bewijs van 's mans goeden wil tot welzijn der menschheid, nog met eenig welgevallen gelezen worden. Beginselen, waarover later menigte van boeken zijn geschreven, vindt men in korte krachtige woorden voorgesteld en aangedrongen, die ieder onbevooroordeelde alle nadere overdenking en betrachting waardig zal keuren.

Zonderling is het, dat ook hij toen nog van scorbut, als eene hier algemeene en moeilijk te genezen ziekte, spreekt (12).

In de *pathologia cerebri* wordt de sterke bloeddrukking op de volle vaten op den voorgrond gesteld om de ziekten der hersenen verklaarbaar te maken. Vooral worden vele wijzigingen van epilepsie besproken en onderscheiden van hysterische aandoeningen. Epilepsie ontstaat zoowel van te groote als te geringe bloeddrukking, waardoor de afscheiding der *spiritus animales*, derzelver invloed op het spierstelsel en de onwillekeurige bewegingen belemmerd en gestoord worden. Naar omstandigheden kunnen dus aderlatingen, waarmede hij volgens zijne theorie veel op heeft, en ook purgantia dienstig zijn. Men moet vooral op de oorzaken acht geven. *Castoreum*, wijnruit, *sal. volat. succini*, ook nog *pulv. cranii humani* en *ungula alcis* worden geprezen, terwijl hij van andere toen beroemde antiepileptica weinig goeds verwacht. Het gebruik van opium was hem verdacht. Over het geheel volgt hij de zelfde omzigtige, niet overhaaste, behandeling, in zijne *cogitationes* voorgeschreven.

Hij was zekerlijk geen te verachten boekgeleerde. Hij verstond de grieksche en latijnsche talen uitmuntend; had HIPPOCRATES, GALENUS en ook de oude wijsgeerige schrijven dichters met overleg gelezen. VERULAMIUS was zijn leidman om zijn oordeel te scherpen. Verre van alle bijgeloovigheid was hij een ernstig godsdienstig man.

Welligt zal men zijne keurige mededeeling van krachtige gezegden der ouden als te overvloedig afkeuren. Het oordeel daaromtrent is sedert dien tijd geheel veranderd, toen

zij niet meer gelezen werden. Hij moge te veel ingenomen geweest zijn met vroegere gevestigde denkbeelden en te afkeerig van de toen heerschende, steeds wankelende, geneeswijzen, waardoor hij zich zelven nadeel berokkende; doch die bekend is met den loop der tijden en den invloed der omstandigheden bij ervaring kent, zal hem verschoonen en in vele opzigten toestemmen. Hij kende het vooroordeel der menschen tegen het in acht nemen van gezondheids-maatregelen en eene geregelde levenswijze, maar ook de groote nuttigheid en noodzakelijkheid om daarop de algemeene aandacht te vestigen, en daartoe moesten vooral zijne schriften als eene proeve dienen (13).

(1) BOUMAN, II 64, 68.

(2) *Meth.* 536, 637, 983, *B. Anat.* I 177, *Med. Pract.* IV 173.

(3) »Corpus animale est machina quaedam hydraulica ope sanguinis, et reliquorum humorum, nec non partium structuræ functiones suas perficiens." *Cogitationes*, 25.

(4) »Nihil enim assumimus, nisi quod e vasorum constructione et phaenomenis diligenter expensis clarissime sequi arbitramur." 366.

(5) »Pressio sanguinis maxima vi in arterias repletissimas." 38.

(6) 51, 80. (7) 49. (8) 100. (9) 115, 117, 137, 201. »Nempe in academiis professores inter ipsos aemulatio est haud contemnenda. Qui vana eruditionis gloria superbiunt, practicos saepenumero sugillant, ac e cathedra orationis quodam flumine adversarios veluti obrunt. Practici e contrario rident horum jactantiam, et existimant multo excellentius esse remedia in promptu habere ad morborum curationem felicem, quam verba sesamo et papavere sparsa, quae ad aegrorum sanitatem restituendam minimum valent."

(10) 131. (11) 109, 127, 160, 302. (12) 159. (13) 387. »Haec speciminis loco in materia difficili sufficiant, ut aliis ansa detur de vitae prolongatione exactius cogitandi et scribendi;" en 439: »Si non semper rem acu tetigerim, homo sum nec humani quidquam a me alienum puto. Non sum adeo opinionum mearum tenax, ut errata corrigere, aut a sententia rationum momentis avelli turpe ducam. Veritatem quaesivi et utilitatem."

JACOBUS LE MORT,

Geboren te Haarlem 1650, gestorven te Leiden 1718.

Met den munsterschen vrede in 1648 was wel de tachtigjarige strijd tegen Spanje geëindigd, doch bij de verkregene vrijheid, roem en welvaart kon de opgewondene woelige menigte niet zoo spoedig tot ruste komen, om de zegeningen des vredes met dankbaarheid te genieten. Reeds in 1652 ontvlamde, uit jaloerschheid over den bloeienden voorspoed van den nu gevestigden staat, de eerste engelsche oorlog met zijn droevigen nasleep, waarin evenwel onze dappere zeehelden met vernieuwden moed den roem des vaderlands ten top voerden. Deze roem, doch meer de betreurenswaardige staatkundige en kerkelijke verschillen, bragten de gemeederen in gisting, doch deden de handen verslappen, zoodat in het noodlottig jaar 1672 de ondergang van den staat nabij scheen. En ofschoon die staat eenigermate herrees, een heimelijke kanker bleef in 't verborgen voortwoekeren.

Dat zulke tijden van afwisselenden voor- en tegenspoed een nadeeligen invloed op de beoefening der wetenschappen uitoefenden, was onvermijdelijk. Listige staatkunde en eene strenge geloofsleer verdeelden de burgers in partijen. Zoo ging het ook met de geneeskundige wetenschappen. De een verdedigde de leer der vaderen, de ander verwierp de oude vormen en leeringen als afgesleten. Niet tevreden met be daard onderzoek naar 't geen het gezond verstand als aanne-lijk en waarachtig meende te moeten aannemen, haakte men naar verandering; en ieder ingebeeld geleerde, geslin-gerd en bekoord door uitheemsche leeringen, meende iets nieuws te moeten voordragen en met hand en tand te verdedigen.

Onder zulke omstandigheden werd **LE MORT** geboren, onderwezen, ontwikkeld en tot Med. Doctor bevorderd. Wie zijne ouders waren, hoe en waar hij zijne kundigheden heeft opgedaan, hebben wij niet kunnen opsporen. Wij vermoe-

den deels aan duitsche hoogeschole, deels te Leiden, omdat daar vooral, door vreemden invloed, onder de mannen van het vak zooveel verschil plaats greep.

Eenigen tijd heeft hij te Leiden, zonder veel opzien te wekken, de geneeskunde uitgeoefend. Bijzonder legde hij zich toe op scheikunde, eene uit de, vooral in Duitschland steeds beoefende, alchemistische onderzoekingen langzaam ontwikkelde nieuwe wetenschap. Hier schreef hij onderscheidene daartoe betrekkelijke werkjes (1). De belangrijkste zijn, voor zoo verre wij kunnen oordeelen: *Chymiae verae nobilitas et utilitas in physica corpusculari*, Leid. 1696, en *Fundamenta novantiqua theoriae medicae ad naturae operas revocata*, Ald. 1700.

Door den heerschenden tijdgeest geslingerd, schijnt hij nu eens de corpusculair philosophie van CARTESIUS, dan weder de chemiatische denkbeelden van SYLVIVS, of de mechanische van CRANEN gevolgd te hebben. Alle beweging ontstond door den invloed eener aetherische stof. De opbruising van het bloed in de regter hartsholligheid ontkende hij. Hij nam drie elementen aan, het water, het zout en het aardachtige. Het zout bestond uit vaste puntjes, het water uit langwerpige weeke en stompe, het aardachtige uit harde vaste deeltjes. Het nut der ontleedkunde en van lijk-opeeningen beschouwde hij van geringe waarde voor de praktische geneeskunde en was een verklaard vijand van de iatro-mathematici. Eene drukke praktijk schijnt hem niet zoo zeer belemmerd te hebben, of hij vond genoegzamen tijd om zich met ijver op omslagtige scheikundige onderzoekingen toe te leggen. Ook leefde hij waarschijnlijk afgetrokken, daar hij geen bijzonder vriend van zijne tijdgenooten schijnt geweest te zijn. Liever sloot hij zich op in zijn laboratorium en schreef boeken, evenwel niet zonder doel, daar het in zijne werken doorschemert, dat hij verwacht had vroeger meer in aanmerking te zullen komen.

Eindelijk werd in die dagen van wetenschappelijke woeling en naijver de aandacht op hem gevestigd. In 1694

vergunden Curatoren hem als lector openbare lessen over scheikunde te houden; zoo het schijnt vond hij weinig opgang of invloed: want eerst in 1702, toen hij twee-en-vijftig jaren oud was, werd hij benoemd tot gewoon hoogleeraar in de genees- en scheikunde en aanvaardde dien post met eene redevoering: *De concordantia operum naturae, chymiae et medicinae*.

Met onvermoeide vlijt en niet zonder roem heeft hij deze betrekking waargenomen. BOERHAAVE, die zijn opvolger werd, spreekt met bijzonderen lof van hem (2).

In 1707 hield hij als afgaand rector magnificus eene redevoering: *De empirica doctrina medica*, die beschouwd kan worden als het eindbesluit zijner geneeskundige studiën, omdat hij na dien tijd niets meer schijnt uitgegeven te hebben. Uit deze redevoering kan men, zoo ons dunkt, den man het beste leeren kennen.

Dit rectoraat viel in een moeilijken tijd. De spaansche successie-oorlog was nog niet beslist, doch men neigde tot vrede. Dankbaar verheugt hij zich daarover en wenscht, dat alles tot heil des vaderlands mogt afloopen. Over den toenmaligen toestand der wetenschappen in 't algemeen en der geneeskunde in 't bijzonder moest hij, bij het groot verschil der heerschende denkbeelden, bitter klagen. Redelijkheid werd nauwelijks meer gevonden. Men streefde naar nieuwe vindingen, nieuwe bewoordingen, naar algemeene begrippen en stellingen bij de moeilijkste onderwerpen. Men bewierookte zich zelve en bespote andersdenkenden. De een klaagde, dat alle ware geleerdheid verdwenen was, de ander bewonderde en aanbad de nieuw ingekleede en opgesierde denkbeelden van den dag als eene gave des hemels, terwijl een derde twijfelde aan alles, en alleen wijs was in zijne eigen oogen. Dat scheen toen de eenige ware wijsheid te zijn. Vooral vond dit plaats in de geneeskunde, eene zoo moeilijke wetenschap, dat eens menschen leeftijd niet toereikende is om ze te doorgronden, zoo als bij het ont-

leedkundig onderzoek bleek (3). Welk een verschil vindt men bij onderscheidene menschen in den gezonden zoowel als in den ziekelijken toestand, zoo ten opzigte der vaste als der vloeibare deelen! Hoe groot is de invloed van buiten, door lucht, voeding, geneesmiddelen als anderzins! (4).

De twee voorname grondslagen van de geneeskunde waren, naar zijn oordeel, het onderzoek der vaste deelen en der vloeibare, die de eigenaardige stof bevatten en aanvoeren tot onderhoud en herstel der eerste. Maar hierover bestond te allen tijde bij de geleerden een zeer groot verschil, hetwelk aanleiding gegeven had tot onderscheidene sekten.

De oudste, de empirische sekte, eigenlijk alleen gegrond op waarneming en ondervinding, verdient niet den naam van sekte, maar moest liever eene werkdadige wetenschap, of eene kunstoefening, uit zinnelijke waarneming ontstaan, genoemd worden (5). Deze was de eenige ware. Want ofschoon men bekennen moet, dat bij de eerste waarnemers geene gegronde reden voor hunne handeling kon plaats hebben, heeft evenwel van tijd tot tijd herhaalde waarneming en ondervinding den grond gelegd voor eene oordeelkundige, rationeele behandeling der ziekten (6). En op deze empirie steunden eigenlijk alle latere methodische en dogmatische sekten.

HIPPOCRATES was de grondlegger van het empirisch onderzoek; daarom zal zijn naam nooit worden vergeten (7). GALENUS heeft getracht de leer van HIPPOCRATES op te helderen door de inmenging van oude wijsgeerige denkbeelden; doch door groote woordenrijkheid heeft hij ze veeleer verduisterd. En juist hem heeft men lange jaren slaafs gevolgd, tot groote schade voor de verdere ontwikkeling der wetenschap.

Eindelijk kwam men op het denkbeeld de natuur der dingen door onderzoek te willen leeren kennen, en zoo ontstond de chemische sekte, die men eene empirie door vuur kon noemen, waarbij men onderzoek deed naar de bestanddeelen en krachten der dingen, vooral ook der geneesmid-

delen, en bij toeval menige belangrijke ontdekkingen deed. Doch de wijze, waarop men te werk ging, gaf aanleiding, dat deze onderzoekingen spoedig verdacht en veracht werden, niettegenstaande vele nieuwe, vroeger onbekende, zaken aan het licht kwamen (8).

Hoofdzakelijk stipt hij eenige bemoeijingen der toenmalige chemici aan en toont het verkeerde. Vooral berokkenden zij zich groot nadeel, daar zij algemeene stellingen afleiden uit enkele waarnemingen, die zij hadden moeten aanmerken als middelen, om, door herhaald onderzoek en proeven, de werken der natuur te ontdekken, tot groot nut en gemak van vele kunsten en wetenschappen. Het gevolg was geweest, dat bijna de geheele nieuwe geletterde wereld te dier tijde als in een staat van gisting verkeerde, en aanleiding gegeven werd tot bittere partijzucht.

Hij erkent, dat vele geneesmiddelen alleen door ontdekking waren in gebruik gekomen, en haalt daarbij aan het gebruik van den toen zoo beruchten cortex peruvianus, die, zonder dat men eenige kennis had van zijne bestanddeelen, evenwel met vrucht gebruikt werd tegen tusschenpoozende koortsen, zoodat er tot nog toe geen beter middel bekend was. Het wezen dier koortsen had men evenwel niet klaarder leeren kennen. Maar daarom verdiende de empirie niet veracht te worden.

Eene in zich zelve moeilijke zaak had men door het opwerpen van velerlei denkbeelden eerder moeilijker en meer duister gemaakt. De chemici mogen door hunne vuurproeven en geestrijke oplossingen de geneesmiddelen onderzoeken, analiseeren, om de kracht der bestanddeelen te ontdekken, doch moeten daarbij met omzigtigheid te werk gaan zonder iets te beslissen. De geneesheeren moeten de uitwerking beproeven.

De eenige ware, rationeele, geneeskunst, die zoo lang de wereld staat wel de eenige zal blijven, bestond, naar zijn inzicht, in de dadelijke uitoefening der kunst, in eene naauw-

keurige kennis van het menschelijk ligchaam en deszelfs ver-
rigtingen, zoo als zij zich voordoen, niet zoo als wij ons
die verbeelden; in het onderzoek der ziekte-oorzaken en
derzelver uitwerkingen en eindelijk in eene naauwkeurige
kennis van de krachten der geneesmiddelen, wijze van de
bereiding, de zamenstelling en het oordeelkundig gebruik.

Weinige zouden waarschijnlijk dit denkbeeld met hem deelen:
want wie zoude altijd willen werken, wanneer er overvloedige
gelegenheid was zonder arbeid, met weinige kosten, zich het
werk van anderen aan te schaffen en hen na te praten.

HALLER moge van zijne vroegere chemische schriften zeg-
gen: „*ratio cinia mera nullo cum experimento*,” wij gelooven
liever het loffelijk getuigenis van BOERHAAVE, die LE MORT
persoonlijk gekend heeft, dat hij een man geweest is van
onvermoeide werkzaamheid, vlijtig onderzoek en rijke erva-
ring. Was hij vroeger mogelijk te veel verdiept in onvrucht-
bare chemische nasporingen en oordeelde hij te scherp over
andersdenkende kunstbroeders, — het kon uit zijne vroegere
voorliefde voor de scheikunde en den woeligen strijd der heer-
schende denkbeelden ontstaan zijn, daar hij veel tegen-
spraak ondervond. Mogelijk was HALLER door het hartstog-
telijk schrijven van PALLIUS aan BAGLIVIVUS, om de eer
der geneesheeren te Rome en vooral die van zijn leer-
meester te handhaven (9), vooringenomen geworden; hij had
zeker de laatste redevoering, waarin hij zijne betere inzig-
ten duidelijk openlegt, niet gelezen. LE MORT heeft vast
het nuttelooze en onvruchtbare der chemische leerstellingen
in die dagen voor de praktische geneeskunde goed leeren
inzien. Uit deze redevoering, die we als zijn zwanenzang
beschouwen, meenen wij te mogen besluiten, dat de dage-
raad voor eene hippocratische uitoefening der geneeskunde
te Leiden begon aan te breken, en dat hij een voorlooper
is geweest van BOERHAAVE, die zijne nog duistere denkbeel-
den meer verhelderd heeft.

(1) Door HALLER zijn onderscheidene werkjes opgenoemd en meer of min, doch zeer oppervlakkig, beoordeeld. *Meth.* 151, 918, *B. Anat.* I 763, *Med. Pract.* III 428. SPRENGEL heeft een daarvan vrij goed beoordeeld. *Gesch.* IV 467.

(2) »Absque invidia fas est dicere, quod indefessa diligentia, singulari ab exercitio dexteritate, observationum ditissimo penu, tantum inclaruit, ut celeberrimus inter chemicos laudaretur omnibus." *Opusc.* 42.

(3) »Hoc liquidissime patet in anatomicis cadaverum disquisitionibus, ubi facies rerum tantopere mutata esse solet, ut nihil fere appareat instructione practica dignum. Vix aliquid certi ex dimensionibus et constructionibus internorum vasorum, nec in visum nec in cognitionem medici practici, etiam oculatissimi, incurrentium acquiri potest. *Oratio*, 6, 7.

(4) »Medica ars tamdiu, et per tot secula mota, commota, absolute necessaria scientia, valde parum huc usque promota fuit." *Ald.* 9.

(5) Na eene wel beknopte, doch zeer belangrijke, beschouwing van het ontstaan en de langzame uitbreiding van geneeskundige kennis, vervolgt hij: »Sat felici fato et puriori fide crescens medicina secta dici non meruit, sed operativa scientia, seu ars ex operibus sensualibus promota, quae longa laboriosa, et, ut mos est hominum, plurimis ignavis taediosa nimis apparuit, praesertim iis, quibus ratio ex se ipsis ficta pluris est, quam opus assiduum delassans, in venationibus scientiarum ex arte emenantium unice necessaria. Ratione hanc empiricam caruisse clamabant posteri architecti medici, ut alios ab ulteriori experientiarum investigatione deducerent, cum sufficeret novae cujusdam opiniones fulgor sensum externum feriens, absque molestia studium ipsum sustinens." *Ald.* 14.

(6) »Fateor, ratio nulla prioribus alluxit, nec potuit iis adesse in rebus novis, nunc tantum in sensum incurrentibus ex opere; sed posterioribus empiricis ratio integra accessit, ea nempe, quae sensim ex circumstantiis rite ponderatis, in suo ortu, progressu et fine debite per circumstantias cum judicio distinctis, in dies apparere illis debuit in opere ipso inhaerentibus, ex eodem tantum pronuntiantibus. Frustaneus enim quivis alius fuisset medicam artem stabilendi conatus." *Ald.* 15.

(7) »Cujus memoria nunquam delebitur, dum mundus hic medica indigebit arte." *Ald.* 18.

(8) »Plurimas novas naturae operas detexerunt nondum visas, nec hucusque cognitae, aut quarum mentio antehac nulla vel obscura valde fuerat, ipsis etiam chymiae hostibus illud confitentibus." *Ald.* 21.

(9) BAGLIVII *Opera*, 736.

Dat de toestand der verloskunde, wanneer in moeilijke omstandigheden kunsthulp vereischt werd, in Nederland beklagelijk was, bleek reeds vroeger overvloedig, ofschoon het niet schijnt ontbroken te hebben aan zeer geschikte voorzigtige vroedvrouwen, wier bijstand zelfs buitenlands verlangd werd.

Behalve te Amsterdam, werd de verloskunde aan geene der hoogeschoolen onderwezen. Voor grof geld konden de heelmeeesters het roonhuiziaansche geheim magtig worden, doch dit voegde slechts enkelen. De overigen volgden de leer van hunne oude meesters en derzelver ruwe behandeling.

JOHAN VAN HOORN, te Stokholm in Zweden geboren, had zich eerst te Parijs bijzonder op verloskunde toegelegd en daar moeilijke verlossingen zien verrigten, ging later naar Leiden en werd in 1690 bevorderd tot Med. Doctor, na openlijke verdediging eener *Disputatio de partu praeternaturali*. Hij had deze stof gekozen, „licet mere chirurgica et obscoena nonnullis visa, quod perpauci sint authores, qui hac de re clare et perspicue, ob exercitii experientiae defectum, scripsere.” Hoe lang hij te Leiden geweest is en of hij daar verder onderwijs genoten heeft, weten wij niet, doch hij schijnt in Holland en met de nederduitsche taal bekend geweest te zijn. Ook in de corollaria weerspreekt of verdedigt hij gevoelens, die toen hier gangbaar waren. Overigens noemt hij alleen fransche schrijvers: PORTAL, GUILLEMEAU, MAURICEAU en anderen.

Na eene tamelijke beschrijving van den loop eener natuurlijke verlossing, noemt hij de oorzaken, waardoor zij tegennatuurlijk of moeilijk kan worden. Hierbij wordt de keering op de voeten nog al iets omstandig beschreven en aanbevolen, en het afhalen van het kind bij één voet aangeraden, wanneer er moeilijkheid bestaat om den tweeden te bereiken, liever dan de vrouw door vergeefsche pogingen af te martelen. Het blijkt hierbij, dat men ook te Parijs nog vrij ruw te werk ging: „sinistrae manus digitis duobus

ori, ad mentum deprimendum, insertis, dextera dorso applicata caput herculeae vi extrahitur." Verder worden scherpe haken, verdeeling van het kinderligchaam, de tire tête van MAURICEAU en andere vreemde maatregelen aanbevolen, en eindelijk de keizersnede, doch alleen na den dood der vrouw, beschreven. Alles, wel oppervlakkig en verre van „clare et perspicue," doch beter dan tot nog toe door eenig nederlandsch schrijver voorgesteld.

Deze verloskundige verhandeling was zeker de eerste, die te Leiden verdedigd werd en schijnt toen als iets nieuws opzien gebaard te hebben. Zij heeft mogelijk VAN DEVENTER opgewekt, om de mechanische denkbeelden der fransche verloskundigen, hunne overdreven ruwe kunsthulp en te weinig vertrouwen op de natuurkrachten te bestrijden.

VAN HOORN werd later in Zweden een beroemd genees- en verloskundige, en schreef over dit vak een werkje, dat door G. TEN HAAF in 't nederduitsch vertaald is. Hij was toen een groot bewonderaar van de theorie van VAN DEVENTER, wiens werk hij met veel genoegen gelezen had en dien hij in vele opzichten volgde. In 1697 heeft hij uitgegeven: *De zweedsche vroedvrouw, Jodogümna* getiteld, en in 1715: *Siphra en Pua, of onderwijzing in de vroedkunde* enz., hetwelk zevenmaal, verbeterd, herdrukt en ook in 't hoogduitsch vertaald is. In 1753 werd ook dit door G. TEN HAAF, heelmeeester te Rotterdam, in het nederduitsch vertaald, uitgegeven te Amsterdam.

HENDRIK VAN DEVENTER,

Geboren te 's Gravenhage 1651, gestorven te Voorburg 1724 (1).

Opgevoed door vrome, in den geest dier dagen regtzinnige, ouders, die evenwel bij een talrijk gezin den werkelijken toestand der maatschappelijke behoeften niet uit het oog verloren, werd hij in zijne jeugd opgeleid tot goudsmid. Godsdienstige bepeinzigen en gemoedsbezwaren maakten hem

afkeerig van dit handwerk, daar het alleen diende ter bevordering van menschelijke ijdelheid. Ongeveer zeventien jaren oud, in 1668, verliet hij, na ernstig overleg, het ouderlijk huis, zijne maagschap en het vaderland, en begaf zich welligt eerst naar Kiel, om de toen nieuw opgerigte hoogeschool te bezoeken en later naar Koppenhagen, alwaar N. STENO, die te Leiden gestudeerd en door zijne schriften een welverdienden naam verkregen had, als hoogleeraar, op koninklijk bevel, de vroedvrouwen op vrouwen-liken onderwijs gaf, om in hare kunst oefening behoorlijk ervaren te worden. Ook had hij zekerlijk wel gehoord, hoe zeer de Hollanders in Denemarken geacht waren en vele Nederlanders zich vroeger in dat rijk gevestigd hadden. Hier schijnt hij zich vooral op heel- en verloskunde toegelegd te hebben en eenigermate begonnen zijn uit te oefenen (2). Want in 1713 schreef hij, reeds veertig jaren de verloskunde te hebben uitgeoefend. Hij moet dus daarmede ongeveer op drie- en twintigjarigen ouderdom, in 1673, begonnen zijn (3). Doch waar of door wien hij onderwezen is, blijkt uit zijne schriften niet, waarin ook zeer weinig over zijne persoonlijke betrekkingen gesproken en slechts uit algemeene omstandigheden aanleiding gegeven wordt tot gissingen. Van elders blijkt, dat hij ook in de scheikunde onderwijs genoten heeft van eenen D. WALTER te Hamburg, van wien wij echter niets bijzonders hebben gevonden. Meermalen schijnt hij van woonplaats veranderd te zijn (een eigenaardige trek onzer overal rondzwervende landgenooten) en wel eens onaangenaamheden ondervonden te hebben. Vele jaren bleef hij uitlandig (4).

Mogelijk ging hij in het onrustige en troebele jaar 1672 of iets later naar Altona, huwde daar waarschijnlijk en kwam door zijne vrome godsdienstige stemming in kennis met ANNA MARIA VAN SCHURMAN en met de sekte der Labadisten, die zich omstreeks dien tijd daar gevestigd hadden. Door hare overreding en groote belangstelling in geneeskundige hulp, daar

zij meermalen ongesteld was, sloot hij zich bij die broederschap aan. Toen de Labadisten in 1675 besloten Altona te verlaten en zich in Friesland, te Wieuwerd, te vestigen, volgde VAN DEVENTER later met vrouw en kroost de vrome schare derwaarts.

Dat VAN DEVENTER zich later daarheen begeven heeft, vermoeden wij, omdat ANNA te Wieuwerd, in het laatst van 1675, de geneeskundige hulp vroeg van SWALVE, zeer geacht geneesheer te Leeuwarden, met wien zij over hare jichtpijnen steeds briefwisseling hield (5). En het is wel waarschijnlijk, dat deze de gewone huisdoctor was, dien men bij eenige bedenkelijke omstandigheden raadpleegde, en dat VAN DEVENTER, onder zijn opzicht, den lipkanker van DU LIGNON in 1679 opereerde, omdat hij sedert eenigen tijd de chirurgie begonnen was uit te oefenen en wel met gelukkig gevolg.

Hier te Wieuwerd, in de rustige stilte van het landleven, verdiept in ernstige overpeinzingen en wetenschappelijke oefeningen, in de broederlijke verkeerling met hoogduitsche, fransche en andere geloofsgenooten, begon hij zich meer toe te leggen op heel- en verloskunde en ook op chemische en pharmaceutische proefnemingen, waarmede hij reeds vroeger in Altona was bezig geweest. Want hij zegt, wel zestien jaren gezocht te hebben om een corrector van het opium, dat men toen voor een verdacht en gevaarlijk middel hield, te vinden, „ja om alle venijnige vegetabiliën op eene zachte en vriendelijke wijze van hun venijn en kwaadaardigheden te beroven.” (6).

Meermalen bezocht hij onderscheidene steden in Friesland, Holland en elders, om zieken, die zijne hulp verlangden, te helpen, zoodat hij een algemeen bekenden roem te Wieuwerd schijnt verkregen te hebben (7). Van tijd tot tijd werd zijn praktijk zeer voordeelig. Duizenden guldens werden verdiend, die, volgens onderlinge overeenkomst der broederschap, in de algemeene beurs moesten gestort worden. Toen hij

het groot nadeel daarvan voor vrouw en kinderen begon in te zien, wanneer hij onverwacht kwam te sterven of de broederschap verliep, drong hij er met alle kracht op aan om die gemeenschap van goederen op te heffen. Hij verlangde zelf te beschikken over de winsten van zijne wetenschap en vlijt. Niet zonder tegenstribbeling van ettelijke broeders gelukte dit eindelijk (8).

In April 1694 woonde hij nog te Wieuwerd (9) en schijnt tegen het einde van dat jaar vertrokken te zijn naar 's Gravenhage, om daar zijne kunst uit te oefenen, hetwelk hem betwist werd, omdat hij geen gepromoveerd Med. Doctor was. Nu ging hij naar Groningen en werd daar in November 1694, omdat hij geen latijn verstond, in 't nederduitsch geëxamineerd en door den hoogleeraar G. LAMMERS tot Med. Doctor bevorderd (10).

In 1695 woonde hij in den Haag (11), alwaar hij eerst door zijne kunstbroeders niet heusch ontvangen werd, doch later de gunst en bescherming van de regering der stad genieten mogt. (12).

Te Leiden heeft hij in 1696 laten drukken een boekje, getiteld: *Dageraet der vroedvrouwen, ofte voorlooper van het tractaet, genoemd Nieuw Ligt der vroedvrouwen*, waarin hij zijne denkbeelden over de oorzaken van moeilijke verlossingen eenigzins bekend maakte, als eene schets of korte inhoud van een boek, dat hij wilde uitgeven. Hij stelde dit evenwel eenigen tijd uit, daar hij vernam, dat sommigen tegen zijn *Dageraet* wilden schrijven en hij gaarne die aanmerkingen wilde zien (13).

Na lang wachten heeft hij eindelijk, na de beoordeeling en goedkeuring van de geneeskundige faculteit der groninger hoogeschool gevraagd en bekomen te hebben, in 1701 te 's Gravenhage op eene eigene pers doen drukken: *Manuale operatiën, eerste deel, sijnde een Nieuw Ligt der vroedmeesters en vroedvrouwen*. enz. met eene allervreemdste titelplaat en zijne beeldtenis als een man van vijftig jaren, zekerlijk door

hem zelven gegraveerd en beter gelijkende dan de meer opgesierde en jeugdiger voor den latijnschen druk van 1733. Hij noemt dit werk: „de vrugt van de ingewanden sijns verstands en bevindinge, zijne eerstgeboorne” (14).

Ongeveer twee-en-twintig jaren later gaf hij een minder uitgebreid tweede deel, of nader betoog, waarin hij eenige zijner moeilijke verlossingen verhaalt, ten bewijze van de waarheid zijner inzigten, en aanmerkingen mededeelt omtrent de vereischten en het onderwijs der vroedvrouwen, en over de noodzakelijkheid van het onderzoek der onder den arbeid gestorven vrouwen.

Beide deze deelen zijn eerst afzonderlijk, daarna gezamenlijk, door een ongenoemden in goed leesbaar latijn vertaald, en met eenige vermeerdering voor de tweede maal uitgegeven te Leiden in 1733. Ook werd het werk vertaald in 't hoogduitsch, engelsch en, in 1734, in 't fransch door J. J. BRUIER D' ABLANCOURT, een geleerd geneesheer en koninklijke boekbeoordeelaar te Parijs. Deze voegde er eene aanprijzende voorrede en eenige aanmerkingen bij, waarin hij de leeringen van VAN DEVENTER vergelijkt, vooral met die van MAURICEAU, DIONIS en PORTAL, en met groote ingenomenheid den schrijver prijst. Deze voorrede en aanmerkingen zijn overgenomen in de derde nederduitsche uitgave van het jaar 1746 te Leiden, herdrukt te Amsterdam in 1765 en 1790.

In 1739 is door G. DICTEN in het nederduitsch uitgegeven: H. VAN DEVENTER, *beschrijving van de ziekten der beenderen*, reeds door hem tot de uitgave voorbereid, maar waarin de dood hem had verhinderd. DICTEN heeft hier bijgevoegd de vertaling van twee fransche verhandelingen tot dit onderwerp betrekkelijk. Een tweede druk verscheen te Leiden in 1765.

Dat hij als goudsmid, door smelten, soldeeren en vergulden, eenige duistere denkbeelden van scheikundige bewerkingen had opgedaan, kan men ligt vermoeden; doch vreemd is zijne overheerschende neiging tot handdadige heel- en verloskunde.

Was het een gevolg van zijne eerste opleiding als werkman, daar hij zich verliet op zijne sterke handen en verkregene bekwaamheid in het gebruik van instrumenten? (15). Hierbij kwam zekerlijk ook zijn menschlievend karakter, zijn christelijk pligtgevoel en hartelijke wensch om waar hij kon behulpzaam te zijn. Mogelijk had hij in het ouderlijk huis meermaalen gehoord van het droevig lot der vrouw bij moeilijke verlossingen. En latere eigene opmerkingen en ondervinding overtuigden hem van de grove onkunde der vroedvrouwen, van het groot aantal vrouwen, vóór of kort na de verlossing gestorven, en van het tal kinderen, die dood geboren werden. Algemeen dacht men, dat een man niet bij eene barrende behoorde geroepen te worden, ten zij men overtuigd was van den dood des kinds, om het dan met haken of snijdende werktuigen af te halen. Hij kon daarom later den wensch niet onderdrukken, dat er bij de wet straf bepaald wierd tegen zulke onkundige vroedvrouwen. Overdrijft hij de zaak niet, dan was de toestand der verloskunde, wanneer zich eenige moeilijkheid opdeed, in zijn tijd allerbeklaaglijkst. Meer waarschijnlijk is het, dat de eerste bevalling zijner vrouw en daarna gebrek aan hulp te Wieuwerd zijne hooge belangstelling en ijver opwekten. Zij schonk hem tien kinderen en kraamde doorgaans moeilijk (16).

Zijn eerste onderwijs schijnt gebrekkig geweest te zijn: want bij den aanvang zijner kunst oefening gebruikte hij in moeilijke gevallen, volgens gewoonte, den haak, en opende het hoofd om het te verkleinen, omdat hij niet beter wist (17).

Hij las de schriften van MAURICEAU, PORTAL, PEU, JUSTINA SIGEMUNDIN en anderen, en erkende, dat sedert eenige jaren werkelijke vorderingen in de kunst gemaakt waren; doch kon zich zelven nooit vergenoegen met hetgeen hij las. Hij twijfelde aan zijne bekwaamheid om zulks goed te begrijpen, en begon te verlangen naar middelen om zware baringen te voorkomen of haar door kunst gemakkelijker te maken.

Daarom had hij zijn best gedaan om aan levenden en dooden zoo vele en zoo naauwkeurige opmerkingen te maken, dat hij eindelijk begon in te zien, waaraan het haperde. Men vond bij de schrijvers vele subtile speculatiën, een oneindig getal voorschriften tegen honderd gevallen, die vóór, bij of na de verlossing kunnen voorkomen; doch, als het op het handenvolk aankwam, wisten zij nauwelijks eenige bladen met schijn van waarheid te vullen. Hij achtte zulks belagchelijk. De vroedvrouwen hadden daarmede niets te maken (18).

Door zijn oplettend onderzoek en lang nadenken verkreeg hij een vrij goed denkbeeld, veel klaarder en meer omvattend dan al wat vroeger geschreven was, van het beenig bekken. Het kon te naauw, plat of scheef zijn, maar ook te groot, te wijd. Ook de stand, de rigting en verhouding der baarmoeder tot het bekken trokken zijne aandacht, alsmede de ligging van het kinderhoofd met de kruin voor en deszelfs doortogt in en door het bekken, hetwelk men later door den naam van as of geboortelijn in verschillende rigtingen getracht heeft te verduidelijken. Ofschoon hij dit alles niet duidelijk wist voor te stellen en te beschrijven, schemert echter in zijne rede-neering genoegzaam door, hoe hij zich dien doortogt voorstelde als eene krom gebogene buis. Alles wordt, wel is waar, naar den heerschenden geest werktuigelijk beschouwd en toegeschreven aan de verplaatsing der buik-ingewanden en hun invloed op de rigting der baarmoeder, aan de zwaarte van het kinderligchaam, aan toevallige bewegingen of standen van de vrouw en aan de, van zelve komende, zamentrekkingen der buikspieren, waardoor eene persing op de baarmoeder ontstaat. Hij verdient evenwel de eerste genoemd te worden, die eene redelijke, op ontleedkundige gronden steunende, voorstelling van het natuurlijk beloop der verlossing gegeven heeft, waardoor men later op het spoor gekomen is om zijne denkbeelden breeder uit te werken en te verbeteren. Doch hiermede verliep bijna eene halve eeuw (19).

Hij beschrijft eene soort van kraamstoel en de geschiktste

ligging van de vrouw bij gewone verlossingen, die evenwel naar omstandigheden moest veranderd worden, nu eens op de eene of andere zijde, dan op de knieën, om van achteren de vrouw te kunnen helpen (20).

Zeër goed zijn zijne denkbeelden over het onderzoek der barende vrouw, over het onderslaan, waarover hij breed en verstandig handelt, het noodzakelijke aantoot en het te veelvuldige en nuttelooze afraadt. Hij kende den natuurlijken toestand van de portio vaginalis en derzelver verandering zeer goed (21).

Bij het begin van den arbeid moet men zich verzekeren van den toestand des baarmoeder-monds, hoe deze zich laat aanvoelen. Kan men dien met de vingers niet bereiken, dan moet men de hand binnenbrengen, doch met voorzigtigheid, ofschoon het ook eenige pijn mogte veroorzaken. Men onderzoekte of er eenige ontsluiting is, of de vliezen gespannen worden, of men de kruin van het kinderhoofd ontwaart regt in of tegen den mond. Scheuren de vliezen, hetwelk men nooit ontijdig moet doen, dan wordt alles veel duidelijker te onderscheiden; doch men doe, zooveel mogelijk, vooraf naauwkeurig onderzoek tusschen de vlagen, gedurende welke men den vinger een weinig terugtrekt en wacht tot zich eene nieuwe vlaag opdoet en zorgt niet te hard te drukken. Het hoofd kent men aan zekere rond- en vastheid, waardoor het zich onderscheiden laat van andere ligchaamsdeelen. Ook voelt men de naden tusschen de beenderen. Bij verdere vlagen dringt de ronde punt in, door en buiten den baarmoeder-mond (22).

Eene aangezigts-geboorte veroorzaakte wel eenige moeilijkheid en vertraging, doch hij achtte ze niet onmogelijk. Was het aangezicht diep in het bekken ingedrongen, dan moest men het aan de natuur overlaten (23).

Ook eene bil-geboorte was mogelijk, doch beter was het de voeten te halen (24).

Wanneer de nederdaling en doortogt van het hoofd in en door het bekken niet genoegzaam vorderde of scheen ver-

traagd te worden, wilde hij het perinaeum en os coccygis met de hand krachtig terug en achterwaarts drukken. Deze handgreep achtte hij van het grootste belang, waarover hij breed uitweidt (25).

Na de geboorte van het kind moest men dadelijk de hand binnen brengen om de nageboorte af te halen, de baarmoeder zuiveren van alle bloedklonters en deze om de ingevoerde hand laten zamentrekken (26).

Zeer goed oordeelt hij over het onderscheid van ware en valsche vlagen, en maakte bij de laatste veel gebruik van opium (27).

Het gewoon beloop der natuurlijke verlossing, als alles gemakkelijk en voorspoedig afliep, kende hij zeer wel. Dan was alle kunsthulp nutteloos, waardoor de vrouw meer leed dan bij gewone krachtige vlagen (28).

De voornaamste en ware oorzaak van de meeste moeilijke verlossingen moest gezocht worden in de scheeve of schuinsche ligging van de baarmoeder, meer dan in de ongunstige of tegennatuurlijke liggingen van het kind, die meest gevolgen zijn van de eerste. Deze scheefligging had op allerlei wijze plaats, doch kon tot vier soorten gebracht worden, voor- of achterover en regtsch of linksch. Steeds werd daardoor meer of minder hindernis of moeilijkheid veroorzaakt. Deze stelling zoude bij velen weinig geloof vinden en als belagchelijk, valsch of als eene nieuwigheid verworpen worden. Te Wieuwerd was hij bij eene verlossing daarop het eerst opmerkzaam geworden. Later kwam hij tot klaarder inzicht. En eene menigvuldige bevinding had hem alle twijfel benomen, zoodat hij met vrijmoedigheid durfde zeggen, dat allen, die onkundig waren van deze scheeve liggingen, geen meerder licht hadden dan de blinde, die menschen als boomen zag wandelen (29).

Hij meende, zoo veel hij wist, de eerste te zijn, die over deze scheefliggingen openlijk geschreven en door betoog en afbeeldingen het groot belang daarvan aangetoond had. Te Parijs

had men er geen het minste denkbeeld van, ofschoon daar vele verlossingen door mannen verrigt werden. Te Amsterdam wist de beroemde VAN ROONHUYZE wel spoedig de verlossing te bevorderen, maar hij liet zich zóó duur betalen, dat alleen vermogenden zich van zijne hulp konden bedienen, terwijl hij zijne manier geheim hield. Hoe VAN ROONHUYZE handelde, scheen hij niet te weten; hij spreekt er geen woord van (30).

Bij ongewone of tegennatuurlijke liggingen van het kind, bij uitzakking van de navelstreng, bij placenta praevia, die zelden voorkomt, en bij hevige bloedstoringen moet men dadelijk na het scheuren der vliezen het kind keeren en bij de voeten afhalen. Het kind op het hoofd te keeren en zoo in het bekken te leiden, acht hij onmogelijk en een vruchteloos werk. Altijd moet men de voeten zoeken en afleiden, hetwelk ook bij alle scheeve baarmoeder-liggingen, ofschoon het hoofd zich mogt voordoen, de veiligste en spoedigste en minst pijnlijke wijze is (31).

Heeft men zich van den toestand van den mond der baarmoeder en van de ligging des kinds verzekerd, dan moet men met overleg en voorzigtigheid de voeten zoeken en afhalen, en des kinds ligchaam zachtjes draaijen, tot het op den buik ligge. Dit geschiedt door het met beide handen te omvatten en naar beneden of achterwaarts, doch geenszins opwaarts, zachtjes aan te trekken. Is het tot aan de borst afgeleid, dan moet men niet de armen afzonderlijk afhalen, maar bij het hoofd laten en gezamenlijk doen geboren worden, waarbij de vrouw dan alle krachten moet inspannen, hetwelk een wel pijnlijke, doch korte storm is (32).

In de *Observationes novae*, bij de tweede latijnsche uitgave gevoegd, verhaalt hij eenige, door hem verrigte, moeilijke verlossingen.

In de eerste, waarbij een arm tot aan den schouder was doorgedrongen, zien wij vrij duidelijk zijne gewone wijze van handelen, hoe hij met goed overleg en voorzigtig, doch

zonder lang dralen, het kind keerde. Hij had toen reeds twee-en-twintig jaren de kunst uitgeoefend (33).

De tweede was zekerlijk zeer moeilijk en beklagelijk. Na een arbeid van zes dagen, waarbij vijf vroedvrouwen alle moeite hadden aangewend, scheen het hoofd in het bekken teruggehouden en beklemd te zijn. Toen hij geroepen werd, was de vrouw zeer afgemat, benaauwd en braakzuchtig, de partes genitales, buitengewoon gezwollen, lieten naauwelijks het onderzoek met één vinger toe. Uit vrees voor zijn goeden naam bij eene ongelukkige uitkomst, verzocht hij bijstand van andere kunstgenooten. De toestand werd zóó bedenkelijk geacht, dat men geene hulp beproefde en de ongelukkige vrouw onverlost liet sterven (34).

Het is te verwonderen, dat een man, die zich op zijne sterke handen en verkregen vaardigheid zoo zeer vertrouwde, en anders wel door zachte stovingen, klisteeren en dergelijke eenige hulp wist aan te brengen, niet voorzigtig eenige poging aanwendde. Doch gaarne verschoonen we hem. Hij was veel te laat geroepen en de ongelukkige te veel gemarteld.

In een brief aan den hoogleeraar W. VINK te Rotterdam verhaalt hij een soortgelijk geval. Reeds vijf dagen had de arbeid geduurd. De vroedvrouw meende, dat de billen voorkwamen, doch bij zijn onderzoek bleek het de linker schouder-top te zijn. Na alle mogelijke moeite en inspanning van krachten kon hij de voeten niet bereiken en liet ook deze vrouw onverlost sterven (15).

Ligt mogelijk deed hij te veel, te haastig, te krachtig, te aanhoudend. Doch wie na langdurigen arbeid bij ongunstige liggingen de keering beproefd heeft, zal den braven, ijverigen, welligt te bezorgden en eindelijk verlegenen man eerder beklagen dan beschuldigen. Hij had nog geen denkbeeld van 't geen de natuur bij verstandig en geduldig afwachten in zulke droevige omstandigheden vermag, en verliet zich hoofdzakelijk op handdadige hulp.

Dit was het tweede hoogst beklagelijke geval, dat hem in zijne lange kunstoefening was voorgekomen. Overigens schijnt hij zeer gelukkig geweest te zijn (36).

Deze brief is allezins lezenswaardig en getuigt van zijn hartelijken wensch ter verbetering van de onkunde der vroedvrouwen. Aan het einde maakt hij nog melding van twee moeilijke verlossingen. In de eerste stierf de vrouw onverlost, omdat zij standvastig alle hulp weigerde; in de tweede was de uitkomst gelukkig.

Op drie-en-zeventigjarigen ouderdom, in den winter van 1724, zijn laatste levensjaar, verrichtte hij nog twee moeilijke verlossingen, ofschoon hij aan eene zware verkoudheid leed en zich niet wel bevond. Door zijn vriend VINK dringend geroepen naar Rotterdam bij eene kleine vrouw, sedert twee dagen in arbeid, vond hij het kind dwars gelegen boven het bekken, het hoofd links, de voeten regts, zóó evenwel, dat de regter borst of rugzijde lager was ingedrongen. Het bekken was vernauwd. Welke moeite hij aanwendde, nu met de eene, dan met de andere hand, hij kon de voeten niet bereiken. Hij haalde een arm naar buiten om alzoo het kind te verplaatsen, doch vruchteloos. Dit was onverstandig; volgens zijne eigene leer behoorde hij beter te weten. Uit verlegenheid besloot hij, een scherpe haak te gebruiken, waarmede de buikholte verscheurd werd en de ingewanden ontlast werden. Toen nam hij een stompe haak, omvatte daarmede de lendewervelen en haalde niet zonder sterke krachtinspanning het kind dubbel door, waarop het hoofd vrij gemakkelijk volgde. Na alle deze martelingen herstelde de vrouw voorspoedig (37).

In een ander geval, waar de vroedvrouw het hoofd doorboord had, hetgeen hij sterk afkeurde, deed hij de verlossing met eene tang, die hij niet beschrijft. De vrouw herstelde gelukkig (38).

In het vervolg of tweede deel van het *Novum Lumen*,

ongeveer twee-en-twintig jaren na den eersten druk, zegt hij, dat in het verloop dier jaren, zoo veel hij wist, niets van eenig belang over de verloskunde geschreven was, en hij meent, dat ook niemand zoo iets ligtelijk beproeven zoude. Latere waarnemingen hadden hem aangespoord, ter opheldering en bevestiging zijner stellingen en van vroeger medegedeelde moeilijke verlossingen, dit vervolg uit te geven.

Deze voorrede verraaft te veel eigen lof, zekere verwaandheid en minachtig jegens anderen. Zijne vroegere nederigheid en zelfverachting, in der Labadisten school geleerd en beoefend, schijnt hij afgelegd te hebben, toen voorspoed zijn arbeid zeggende (39).

Wanneer men de vele afbeeldingen zijner vreemde, wel niet geheel verwerpelijke, kinds-liggingen ziet, zou men vermoeden, dat hij zich eene soort van fantome moet vervaardigd hebben, waarnaar hij zijne figuren of zelf afgeteekend en gegraveerd, of heeft laten afteekenen. Prijselijk is 't, dat ze in verhouding tot het beenig bekken worden voorgesteld, waarvan men vroeger geen voorbeeld vindt. Alle zijn echter denkbeeldig: want hij wist bij ondervinding, dat de baarmoeder, na het afvloeijen van het vruchtwater, zich onder de vlagen om het kindsligchaam zamentrok, en evenwel dacht hij daaraan niet bij de afbeelding. Men zie vooral de figuur bij het afhalen van de nageboorte.

Zonderling belang stelde hij in de ligging der schouders, die hij zich verbeeldt dikwijls dwars, tusschen het promontorium en de ossa pubis geplaatst te zijn, waardoor groote moeilijkheden zouden ontstaan (40).

Uit zijne verhalen merkt men de algemeene onkunde der vroedvrouwen, hoe zij de ligging van het voorkomend kindsdeel niet wisten te onderscheiden, bij eenige vertraging van den arbeid allerlei ongeschikte proeven deden, en hulp verwachtten van afdrijvende middelen, die zij van onkundige geneesheeren verlangden, en eerst bijstand vroegen, wanneer

de uiterste nood haar verlegen maakte. Hij werd na alle zulke vruchteloze pogingen te laat gevraagd, en wist geen beter middel dan de keering, die dan meestal voor het kind doodelijk was; hoewel deze dadelijk na het scheuren der vliezen door eene geoeffende hand in een half uur gelukkig kon worden verrigt (41).

Het valt niet te ontkennen, dat hij nog aan eenige oude denkbeelden hechtte, maar ook andere met oordeel bestreed, en belangrijke opmerkingen mededeelde (42).

Men moet den man beoordeelen naar zijn tijd, op het standpunt der toenmalige wetenschappelijke kennis en meer of min toenemende algemeene beschaving van verstand en hart. Alles wat men in de *Gynaeciorum Commentaria* over de verloskunde bij Grieken en Arabieren vindt; het ellendig boekje van ALBERTUS MAGNUS van Keulen: *de secretis mulierum*; dat van EUCHARIUS RHODION: *de partu hominis*; de op verschillende tijden uitgegeven, meest duitsche, *Rosengaerts van de bevruchte vrouwen*; de werken van AMBROSIUS PARÉ: — allen bevatten bij moeilijke verlossingen eigenlijk niets dan wreede voorstellen naar den toenmaligen tijdgeest en het karakter der natiën, waartoe de schrijvers behoorden.

LOUISE BOURGEOSE, de vroedvrouw van Maria de Medicis, geeft, behalve eene uitmuntende inleiding over het vroedvrouwen-ambt, ook weinig licht; en GERARD GORIS, die, in 1685 te Leiden tot Med. Doctor bevorderd, aldaar zijne kunst oefende en ordinaris examiner van de chirurgijns en vroedvrouwen in Rijnland was, en haar werkje, voor de tweede maal verbeterd, in 1707 uitgaf, wist er ook niets belangrijks bij te voegen; ja hij oordeelde, dat het „*Nieuw licht der Vroedmeesters van Doctor VAN DEVENTER* de herborene LOUISE in zake-lijkheid en feiten niet zoude overtreffen, in eene kunst of werk, die voor duizende jaren al was, hetgeen ze nog is, en in de uitvoering geene de minste verandering heeft geleden, noch lijden kan.” Zoo bekrompen oordeelde toen deze examiner!

C. WILLOUGBY, vroedmeester te Darbij in Engeland, die veertig jaren de verloskunde had uitgeoefend, toonde in 1667 een goed doorzicht te hebben van het beloop van natuurlijke verlossingen en van hetgeen bij tegennatuurlijke moet in acht genomen worden. Bij hem vindt men waarlijk verloskundige beginselen. Hij verdient lof, even als zijn fransche tijdgenoot F. MAURICEAU, die hem echter in leerstelligen trant en in gerekte beschouwingen overtreft. MAURICEAU was zekerlijk een oplettend vroedmeester bij gewone natuurlijke verlossingen, doch in moeilijke gevallen volgde hij PARÉ en zijne voorgangers.

Ook P. PORTAL bragt geene verbetering aan. JUSTINA SIEGEMUNDIN, door eene oplettende waarneming bij een aantal van vijfduizend verlossingen gevormd, eene vrouw van een uitmuntend karakter, had een goed denkbeeld over valsche en ware vlagen, en wist in gewone gevallen de keering vaardig te doen, doch in moeilijke riep zij de hulp in van een heelmeeester.

Toen BARTHOLINUS te Koppenhagen vrouwen-liken ontleepte, wilde geene vroedvrouw van zijne lessen gebruik maken. Hij zelf had de verloskunde nooit uitgeoefend en wilde zulks ook niet. Toen zijn leerling STENO hem opvolgde, werd dit onderwijs verplichtend gemaakt.

Hier te lande leerde RUYSCH betere inzichten omtrent het verlossen der nageboorte, en daardoor meer vertrouwen te stellen op de natuurlijke krachten van het levend ligchaam. Zijn raad werd evenwel niet algemeen goedgekeurd, vast om het algemeen heerschend volksgeloof en om het gezag van MAURICEAU. Hoe weinig SOLINGEN en JANSONIUS, die beide de Fransche schrijvers volgden, de praktijk verbeterden, hebben we reeds opgemerkt. En, behalve te Amsterdam, werd vóór 1740 aan geene der vaderlandsche hoogeschoolen onderwijs in de verloskunde gegeven. Er was dus vóór VAN DEVENTER al zeer weinig bruikbaars geleverd. Eigen opmerking, onderzoek en goed oordeel moesten zijne leidsvrouwen zijn.

Had hij een grooten naam als verloskundige, niet minder was zijn roem als heilkundige, vooral in het behandelen van verkrommingen, als gevolgen van de engelsche ziekte, rachitis, en van ziekten der beenderen, zoodat men hem uit alle oorden te Wieuwerd kwam opzoeken, waar hij in eene afzonderlijke inrigting gebrekkigen behandelde, of naar hunne woonplaatsen reisde en de noodige maatregelen voorschreef (43).

In de latijnsche uitgave van het *Novum Lumen* vindt men eene admonitio ad lectorem, waarin hij over zijne ervaring in het behandelen van verkrommingen met veel eigen lof spreekt. „Multi jamdudum dolebant, quod non sine incommodo suo serius cognoverint de peritia mea, qua valeam ego ad corrigendos et restituendos mancos aut membro captos; verum eventu experti meam peritiam et dexteritatem praestare multorum aliorum scientiae, et se magna cum voluptate compotes fieri omnium eorum, quae ego ipsis promiserim praestare. Hinc censebant, ut in diario novorum publico istam peritiam meam curarem publicari” (44). Dit verkoos hij evenwel niet; zulks scheen hem het werk van kwakzalvers, die hunne bekwaamheden en kunsten met aanbevelingsbiljetten in de steden bekend maakten en het volk misleidden, alleen om geld te verdienen. Maar hij wilde bij deze uitgaaf voorloopig eene lijst voegen van twee-en-twintig gebreken, die hij wist te herstellen of althans te verbeteren.

Vóór hij met de behandeling van het aanwezig gebrek aanving, werd bij onderling kontrakt de prijs bepaald, doch niet betaald, voor dat het geheel hersteld of aanmerkelijk verbeterd was. Voor zijne moeite, het gebruik zijner zelf uitgevonden werktuigen, voor zijne reiskosten werd niets betaald. Alleen de ijzeren of baleinen keurslijven moesten afzonderlijk vergoed worden. De tijdsbepaling was ongeveer drie maanden. Volgde geene herstelling, dan was men vrij van betaling, doch bij verbetering moest men betalen en was verplicht tot de geheele herstelling aan te houden.

Vrij breed spreekt hij over de engelsche ziekte, de ken-

teekenen en oorzaken. Hij neigde tot de chemiatrische humorele leer. De vochten van ons ligchaam bestonden uit water, zout en olie. Het zuur en de opbruising-leer, door BONTKOE, OVERKAMP, BLANKAART en anderen verdedigd, verwierp hij. De ware oorzaak dezer ziekte was, dat het water en het zout de olie overheerschten. Het water ontbond het zout, trachtte het zout tot water te maken en vervulde het met zijn kouden indruk. De olie wordt door het zout ontbonden en door middel van het koude zout en het water tot slijm verteerd, om zoo met den tijd geheel tot water te kunnen worden en het geheele ligchaam te ontbinden. De beenderen worden week en voos, waardoor ze uitzetten en opzwellen, terwijl de regte voeding vermindert of geheel ophoudt (45). Dus is een al te groot gebruik van water of waterachtige deelen schadelijk, waartoe ook behoort het veel drinken van thee en koffij, hetwelk de Hollanders van de Engelschen overgenomen hebben. Het heugde hem, dat het eerste koffijhuis in den Haag door een Engelschman, in de hofstraat werd opgericht en insgelijks ook te Leeuwarden door een Engelschman. Hij wil evenwel daarmede niet beweeran, dat deze ziekte vroeger hier te lande onbekend was, maar achtte, dat ze sedert algemeener geworden was en voorheen onder de scheurbuik werd begrepen (46).

Vreemd is zijne opmerking, dat de fransche vlugtelingen hier te lande meer en zwaarder door deze ziekte werden aangetast dan de Hollanders, omdat zij minder zorgden luchtig, warm en schoon te wonen, en zich en hunne kinderen opvulden met laffe bouillons en krachteloos vleesch, in plaats van goed voedsel, als gort, meelspijs, melk, eijeren en wat vol olieachtig voedsel is (47).

De beste hulpmiddelen tegen deze ziekte waren scheikundige bereidingen; doch deze, alsmede de grondige kennis en handgrepen om allerlei kwade gedaanten des ligchaams zekerlijk, veilig, gemakkelijk en spoedig te herstellen, deze hield hij voor zich en zijne naaste erfgenamen (48).

De krom en scheef geworden beenderen werden behandeld met kompressen, goede zwachtels, laarsjes, stijve keurslijven en ijzeren instrumentjes, die het allerzekerste middel zijn. „Maar gelijk het wel gebruiken van kompressen en zwachtels niet alle mans werk is, zoo is het maken en regeeren van instrumenten en laarsjes ook niet een iegelijks werk” (49).

De spina ventosa of beeneter beschouwt hij als den hoogsten graad der engelsche ziekte. Men moet den etter uittogt verschaffen, losse beenstukken verwijderen, dan de ontstane zweer trachten te sluiten met droog pluksel en een sluitend verband. Vette zalven zijn nadeelig (50).

De vijt, panaritium, meest aan de vingeren, doch ook aan de handen, voeten en andere lichaamsdeelen voorkomende, ofschoon men het dan andere namen gaf, waardoor, uit onkunde van de oorzaak, meer duisterheid dan licht ontstond, genas hij in den beginne door een getal levendige aardwormen om den vinger te winden, waarop binnen een of twee uren de hevige pijn verzachtte of wel geheel verdween. Begon de vinger te zwellen, dan een papje, en verhief zich de pijn weder, dan op nieuw wormen en zoo bij afwisseling tot de swelling van zelve doorbrak. Deze manier durfde hij vrijmoedig aanbevelen (51).

Daarna spreekt hij over caries der beenderen; hij hield veel van afschrabben en afbeitelen met scherpe beitteltjes en looden hamer of ook van trepaneeren. Ook maakte hij veel gebruik van oleum of butyrum antimonii, die hij zelf bereidde (52).

Ten slotte wordt een merkwaardig geval van peesdoorsnijding, met gelukkig gevolg, kortelijk verhaald (53).

In de manuale operatiën wordt ook van eenige heelkundige gevallen gewaagd, doch niet in bijzonderheden.

Zijne denkbeelden over ontwrichtingen zijn gebrekkig. Men zoude vermoeden, dat hij eene breuk van den hals des dijbeens voor eene ontwrichting heeft aangezien (54).

Oordeelkundig redeneert hij over het ontstaan van gezwellen. Hij had met gelukkig gevolg zeer groote vleeschbreuken gesneden (55).

Als *Medicinae Doctor* heeft hij naauwelijks eenige verdiensten. Hij was niet voornemens recepten voor te schrijven. Hij had een walg van lange formulae, die men bij andere schrijvers vindt (56). Hij was tevreden met zijne scheikundige correctie van het opium en de bereiding van zijne kruiden door ze in roggenbrood te bakken, waaruit hij dan met *sp. vini* eene essentie of zweetpillen en hartsterkende purgeerpilletjes maakte, die in een aantal opgegeven ziekten reeds jaren overal met goed gevolg gebruikt werden. Let men met eenige aandacht op het lang register van ziekten, hoe allerlei koortsen, pokken en mazelen, loop en jicht, kolijk, allerlei verkoudheden, graveel en steen, hoofd- en tandpijn, teruggehouden maandstonden, lumbago en scheurbuik, waterzucht en doofheid, ja alle pijnen, hoe en waar ook, door zijne zweetpillen zoo niet geheel weggenomen, althans gestild en verminderd werden, omdat ze zweet en urin drijven, alle zure en andere scherpe vochten verzachten, het venijn wederstaan en dooden, de sterke en hevige gemoedsbewegingen matigen, gestremde vochten ontbinden, de verstoppingen openen, de verharde deelen verzachten en het bloed en alle sappen zacht, dun en vloeibaar maken en daardoor alle opgenoemde kwalen verligten of genezen (57), — dan zal men den man niet stellen boven de gemeene routiniers en navolgers van SYLVIVS, maar moeten bekennen, dat zijne therapeutische kennis hoogst gebrekkig was, verre van rationeel, eigenlijk kwakzalverij. Zijne pilletjes waren goed voor alles, een algemeen middel, vroegere Holloway-pillen. Zijne scheikundige bereidingen waren eigenlijk omslagtige beuzelarijen. Ware geneeskundige beschouwing en behandeling van ziekten was zijne zaak niet. Het handwerk was zijne bezigheid en daarom roemt hij op zijne dexteriteit.

Zonder twijfel was hij een stout, op zich zelve vertrouwend, heel- en vroedmeester, die in dat opzigt vrij naauwkeurig onderzoek deed; doch voornamelijk was het de verloskunde, die zijn roem bij de nakomelingschap bevestigd heeft. Zeer goed kende hij het beloop der gewone natuurlijke verlossing, doch bij moeilijke gevallen beschouwde hij het verlossen als eene werktuigelijke daad, als een handwerk, als eene kunst op zich zelve, welke door de hand moest verrigt worden, die de natuur overtrof en hare gebreken verhelpen moest.

Hij had gelezen, gezien en zelf beproefd het gebruik van haken en andere werktuigen, doch verwierp ze later als hoogst schadelijk en alleen aan te wenden in den uitersten nood, bij groote vernauwing van het bekken, wanneer er geen toegang voor de hand was.

Tot roem van Nederland is hij de eerste geweest, die een vrij goed wetenschappelijk betoog over de verloskunde geschreven heeft, anderen tot een voorbeeld. En de heidelbergische hoogleeraar F. C. NAEGELE heeft het eerst de verdiensten van VAN DEVENTER, als een in zijn tijd uitmuntend en verstandig vroedmeester, openlijk doen erkennen (58).

(1) *Alg. Konst- en Letterbode*, 1834, 10.

(2) *Beschrijving van de ziekten der beenderen*, 46, 55, 99.

(3) *Novum lumen*, II 23.

(4) *Manuale operatiën*, in de opdracht.

(5) SCHOTEL, A. M. VAN SCHURMAN. (6) *Man. operat.* 138, 147.

(7) *Ziekten der beenderen*, 95. Uit de opdracht der latijnsche vertaling in 1701 moet men opmaken, dat hij op verzoek van den koninklijken lijfarts H. VAN MOINICHEN meermalen naar Koppenhagen reisde. Doch deze opdracht komt ons vrij verdacht voor. In de voorrede van de *Man. oper.* schreef VAN DEVENTER, die zeer ingenomen was met zijne vroedkundige ontdekkingen en scheen te vreezen, dat ze in Holland niet genoeg zouden worden gewaardeerd, dat hij daarom van voornemen was zijn Nieuw Licht ook in andere talen wereldkundig te maken. Hiertoe heeft hij zeker een toegene-

gen en geschikt vriend gekend, die wel volgens mondelijke voorafpraak, doch voornamelijk om het boek buitenlands aan te bevelen, met zekere vrijheid de opdracht schreef. Deze is door een geoeënd latinist gesteld en dus niet van VAN DEVENTER, als met die taal onbekend. Ook is het zonderling, dat ze voor de tweede latijnsche druk niet gevonden wordt, noch in de vertaling van de fransche overzetting. Dat hij wel eens te Koppenhagen geweest was, blijkt uit de *Ziektens der beenderen*, 55. Doch nergens spreekt hij van de groote eerbewijzingen door Koning Christiaan V hem bewezen. Had hij die reeds genoten vóór de eerste uitgave van zijn werk, zou hij dat dan verzwegen hebben in de opdracht aan Burgemeesteren van 's Gravenhage, waarin hij wel spreekt van tegenstand, dien hij weleer ontmoet had, doch verwachtte, dat de waarheid zijner stellingen door alle onpartijdige kunstoefenaren zoo klaar zou worden onderhouden, dat men na dezen daaraan niet zou twijfelen?

Deze MOINICHEN was een geliefd leerling van BARTHOLINUS, een ijverig ontleedkundig onderzoeker, vast veel ouder dan VAN DEVENTER. Noch in zijne brieven aan zijn leermeester, noch in de door hem uitgegeven *Observationes medico chirurgicae* vindt men, zooveel wij kunnen nagaan, eenige melding van VAN DEVENTER. Intusschen heeft deze kennismaking wel kunnen plaats hebben, daar MOTNICHEN tusschen 1670 en 1690 lijfarts des Konings was. Wij meenen dus deze opdracht te moeten beschouwen als een casus pro amico.

(8) VAN BERKUM, *De Labadie*, II 80, 156, 212. (9) *Beenziekten*, 106.

(10) JONCKBLOET, *Gedenkboek der hoogeschool te Groningen*, 324.

In 1683 was JOB BASTER, chirurgijn en operateur te Zierikzee, om de zelfde reden te Groningen bevorderd tot Med. Doctor. Deze was een groot liefhebber van natuurkundig onderzoek, hetwelk door zijn zoon en kleinzoon met lust werd vervolgd. De laatste, zijn naamgenoot en een vriend van HALLER, heeft de vroegere onderzoekingen van zijn grootvader en zijne eigene beschreven in de *Natuurkundige uitspanningen*, gedrukt te Haarlem in 1762. Een bewijs, hoe steeds door onze geneeskundigen de natuurlijke historie van planten en dieren met lust beoefend werd. Zie HALLER, *B. Anat.* II 241, *B. Botan.* II 468.

(11) *Ziektens der beenderen*, 107. (12) *Opdragt der Man. operat.*

(13) Voorrede aldaar. (14) *Gemelde opdracht*. (15) *Man. operat.* 166; *Beenziekten*, 99. (16) *Man. operat.* 145. Hij onderwees later deze vrouw in de vroedkunde en ook zij deed verlossingen.

(17) *Ald.* 31, 362 en in de appendix.

(18) *Ald.* voorrede en 45, 207, 215, 226, 243, 277. Doorgaans oordeelt hij zeer ongunstig over allen, die vóór hem over het vak geschreven hadden. 208, 213, 216, 223.

(19) *Ald.* 20, 25, 29, 30, 61, 65, 91, 92, 95, 111, 156, 217, 281, 283, 306, 360.

(20) *Ald.* 128, 232, 301. (21) 92. (22) 95, 96, 97, 100, 286.

(23) 220, *N. Lumen*, II 46. (24) *N. Lumen*, II 48.

(25) *Man. oper.* 163, 166.

(26) *Ald.* 177, vergeleken met hetgeen hij zegt 63, 115.

(27) *Ald.* 89, 145, 292. Zie TRALLER, *de usu opii salubris et noxius*, I 335. (28) *Ald.* 107, 111, 113.

(29) 25, 55, 66, 208, 213, 276; *N. Lumen*, I 290.

(30) *Man. operat.* 207; *N. Lumen*, I 308. Dat hij de eerste was, die daaraan zoo bijzonder nadeelige gevolgen toeschreef, is waar; doch de afwijkende of schuinsche ligging van de baarmoeder was vroeger reeds door meerderen, zoo als reeds vroeg door HEURNIUS, zeer goed door RUYSCH, ook door SOLINGEN, doch vooral door VAN DER STERRE, opgemerkt.

Zijne leer over deze scheeve liggingen werd hier te lande door velen geprezen, of als overdreven eenigzins gewijzigd, doch niet geheel verworpen, even als ook in Frankrijk, Engeland en Duitschland.

Zijn tijdgenoot JACOB DENYS, chirurgijn en vroedmeester te Leiden, was er zeer mede ingenomen; maar ABRAHAM TITSINGH te Amsterdam, die hem waarschijnlijk persoonlijk kende, hield het voor tooverij, doch roemt hem »als een der kundigste en voorspoedigste in het verlossen van vrouwen; een verbanner van meest alle soorten van instrumenten, bij anderen in gebruik; als een der voornaamsten, die de verscheidene deformiteiten van het pelvis heeft opgemerkt. Het moeide hem van dien gulhartigen man, dat hij na zoo vele kinderen uit platte naauwe bekkens en scheeffliggende lijfmoeders verlost te hebben, eindelijk zoo rampzalig scheef en dwars moest werken in de twee gevallen, in zijn brief aan VINK verhaald. Deze scheeve liggingen hadden niet zoo veel gevaar als hij voorgeeft en konden, door aan de vrouw eene andere ligging te geven, veel verholpen worden." *Diana*, 187, 222, 227, 477, 756, 783.

JACOB VAN DER HAAR te 's Hertogenbosch en CORNELIS TERNE, Med. Doctor te Leiden, prezen hem als een getrouw waarheidsschrijver en als een braaf en kundig vroedmeester. Ook CORNELIS

PLEVIER, Med. Doctor te Amsterdam, en ARNOLDUS VAN DER LAAR in den Haag keurden zijne stellingen goed; doch PAULUS DE WIND, Med. Doctor te Middelburg, operateur van Zeeland en bezitter van het roonhuysiaansch geheim, twijfelde aan derzelver waarheid.

BRUIER D' ABLANCOURT speet het, dat een Hollander en niet een Franschman de uitvinder van deze nieuwe leer was. NICOLAAS PUZOS, ANDRÉ LEVRET en JEAN ASTRUC, beroemde vroedmeesters te Parijs, omhelsden zijne stellingen.

In Engeland noemde WILLIAM SMELLIE de gewaande ontdekking van de scheefliggingen eene dwaling, door gebrek aan genoegzaam onderzoek ontstaan, doch verwierp ze niet geheel. Even als TIT-SINGH dacht hij, dat ze geene zoo groote zwarigheden veroorzaakten en vrij veel door de veranderde ligging der vrouw konden verbeterd worden.

IO. GEORG BROEDERER, hoogleeraar te Göttingen, en HENR. JOHAN NEPOMUK CRANTZ, hoogleeraar te Weenen, verdedigden de leer van VAN DEVENTER. En honderd jaren na 's mans dood, in 1828, werd hij nog in Duitschland genoemd: »een man van een zeldzamen geest en scherpzinnigheid, die in de verloskunde uitstekende verdiensten had." SIEBOLD's *Journal*, VIII 752.

Wel hebben sommigen, die als groote vernuften altijd iets nieuws meenden te moeten voordragen en door vreemde bewoordingen en fijn uitgesponnen redeneeringen, even als de oude rhetores, de eenvoudige, doch zeer wel verstaanbare, taal der vroegere schrijvers meenden te overtreffen, getracht, hem te doen vergeten; doch al te duidelijk blijkt uit hunne schriften, hoeveel zij van den ouden, oplettenden en nadenkenden VAN DEVENTER geleerd hebben.

Bij meer duidelijk inzicht van het werktuigelijke der verlossing en bij overleggend en verstandig gebruik van de meer verbeterde verloskundige tang, eene hoogst gezegende vinding van lateren tijd, heeft men leeren inzien, dat vele door hem voorgestelde bezwaren meestal gelukkig konden worden overwonnen.

(31) *M. operat.* 204, 241, 305, 330, 342. (32) 275. (33) *N. Lumen*, I 281.

(34) 283. (35) 287, II 20. (36) 291, *M. op.* 362.

(37) *N. Lumen*, I 315. (38) 319, II 19.

(39) Dit blijkt uit eene menigte plaatsen: *M. op.* 208, 213, 215, 216, 223, vooral uit den Toetsteen en schild der vroedvrouwen, later breeder ontwikkeld in *N. Lumen*, II 37, 49.

Zoo veel wij weten, was het eerste, na het *Nieuw Licht*, hier te

lande uitgegeven, eenigzins uitgebreid geschrift de *Manuductio Obstericantium of handleidinge der verloskunde* van AMOS LAMBRECHTS, Med. et Chir. Doctor te Amsterdam, en aldaar gedrukt in 1731. Deze volgt het oude pad, vooral MAURICEAU, en handelt, na eene breede ontleedkundige beschrijving, uitvoerig over de geneeskundige behandeling van allerlei gebreken en ziekten, gedurende de zwangerheid en na de verlossing, met opgave van uitgebreide recepten, van heinde en verre opgezocht, doch het eigenlijk verloskundige is van zeer geringe waarde. Hij schijnt VAN DEVENTER niet gekend te hebben, en noemt onder een meer dan tweehonderd-tal aangehaalde schrijvers zijn naam niet.

(40) *M. operat.* 332, 334; *N. Lumen*, II 7, 8, 9.

(41) *M. operat.* 339, 342; *N. Lumen*, II 47, 53.

(42) *M. operat.* 78, 87, 88, 147, 233, 323; *N. Lumen*, II 30, 32.

(43) *Ziektens der beenderen*, 6, 21, 53. (44) *N. Lumen*, I 275.

(45) *Ziektens der beenderen*, 16. (46) 24. (47) 36. (48) 45.

(49) 51. (50) 72, 88, 95. (51) *Ald.* 82, 84. (52) 89, 92, 103, 104.

(53) 113. (54) *M. oper.* 25, 26. (55) 47, 48. (56) *Z. d. beend.* 9.

(57) *M. oper.* 138, 140, 143, 146, 148, 154.

(58) *Das weibliche Becken betrachtet, u. z. w. Carlsruhe*, 1825. In het *Tijdschrift der Maatschappij voor geneesk.* van 1853 en 54 gaf J. J. KESTRA, heel- en vroedmeester te Ee, belangrijke nasporingen over het leven en de verdiensten van VAN DEVENTER.

JOANNES HEMSTERHUIS,

Geboren te Leeuwarden 1657, gestorven te Franeker 1706.

Zijn vader was SIBOLT TIBERIUS HEMSTERHUIS, die, in 1623 te Sneek geboren, in 1649 als student te Franeker ingeschreven, in 1651 naar Leiden vertrok, alwaar hij tot Med. Doctor bevorderd werd. Hij vestigde zich toen te Leeuwarden, en werd lijfmedicus van den frieschen stadhouder, Prins Willem Frederik. Te Leiden had hij kennis gemaakt met den later beroemden Zweed OLAUS RUDBECK. Deze kreeg in 't midden dezer eeuw verschil met TH. BARTHOLINUS over de eer der

eerste ontdekking van de vasa lymphatica, welke BARTHOLINUS zich toeëigende als eene hem bewezen goddelijke gunst, en zich bitter beklagde, dat men hem die eer wilde ont-rooven (1).

RUDBECK zond aan HEMSTERHUIS zijne vier daarover uitgegeven werkjes en elf nieuwe daartoe vervaardigde platen, die door den laatsten met de tegenschriften van BARTHOLINUS — en eenige berigten van DE BILS — verzameld werden uitgegeven in een zeldzaam boekje, getiteld: *Messis aurea exhibens anatomica novissima experimenta de vasis lymphaticis, et tabulae Rudbeckianae*, L. B. 1654, waarin hij de eer aan RUDBECK toekende (2). Later heeft hij nog uitgegeven *Historia et analysis arthritidis vagae*, Leeuw. 1666.

De oom van onzen JOANNES was FRANCISCUS HEMSTERHUIS, in 1631 te Sneek geboren, die te Franeker als student in de letteren werd ingeschreven in 1650, te Leiden als Med. studiosus in 1653 onder J. VAN HORNE studeerde en te Groningen als Phil. studiosus in 1658 zeer gezien was bij A. DEUSING en TOBIAS ANDREAE. Van daar vertrok hij als Phil. et Med. candidatus in 1661 naar Italië, werd Licentiaat in de heekunde, waarop hij zich bijzonder schijnt te hebben toegelegd, en werd in het laatst van 1662 te Padua more majorum bevorderd tot Phil. et Med. Doctor.

Nu ging hij op reis naar Rome, Florence, Napels en Parijs, waar hij G. PATYN bezocht, en toen naar Engeland, daar hij OLAUS BORRICHUIS leerde kennen, en kwam in 1663 in het vaderland terug. Hij vestigde zich als geneesheer te Leeuwarden, was zeer gezien bij het vorstelijk huis, doch ging later met der woon naar Groningen. Deze was de vader van den algemeen bekenden TIBERIUS HEMSTERHUIS, den stichter eener wijsgeerige letterkundige school, die langer dan eene eeuw gebloed heeft, zoo hoog verheven door het uitmuntend elogium van D. RUHNKENIUS.

Dat onze JOANNES door eenen zoo uitmuntenden vader en oom met alle zorg zal zijn opgeleid, lijdt geen twijfel. Acht-

tien jaren oud werd hij in 1674 student te Franeker, en oefende zich in wiskunde en wijsbegeerte bij ABR. DE GRAU en J. WUBBENA en in de geneeskunde bij de beide MATTHAEUSSEN en FRENCELIUS. Van daar ging hij naar Leiden, hoorde de lessen van CRANEN en DRELINCOURT en werd in 1678 bevorderd tot Med. Doctor na verdediging eener Diss. *de Chlorosi*.

Ook hij vestigde zich te Leeuwarden als geneesheer. In 1704 werd hij als hoogleeraar in de geneeskunde beroepen te Franeker, en aanvaardde dien post met eene oratio: *De medicinae necessitudine, dignitate, causisque infrequentioris successus*. Doch ziekelijk, teringachtig, stierf hij binnen twee jaren, waardoor de hoogeschool weinige vruchten van zijne zoo veel belovende wetenschappelijke kennis heeft kunnen genieten (3).

(1) »Eorum (vasorum) inventio nobis post tot in arte anatomica consumpta tempora naturae faventis munere, relictā fuit, pro qua felicitate Deo, naturae auctori, vota nuncupavimus et quidem circa annum 1651, 1652 et 1654. Circa eadem tempora in Suecia similis ductas detegit OL. RUDBECKIUS." *Anat. renov.* 621, *Epist.* II 547.

(2) Zie over dit verschil BOERHAAVE, *Meth.* 449, en HALLER, *B. Anat.* I 447, die ook aan RUDBECK de eer der eerste ontdekking toekent.

(3) VRIEMOET, 742; J. W. DE CRANE, *Bijzonderheden, de familie HEMSTERHUIS betreffende*, 8 env., en *Letter- en geschiedkundige verzameling*, 49.

WIJER WILLEM MULJS,

Geboren te Steenwijk 1682, gestorven te Franeker 1744.

Hij was gesproten uit eene geneeskundige familie. De grootvader wordt medico-chirurgus genoemd. De vader, JOANNES, Med. Doctor te Arnhem, was reeds in de vroege jeugd door zijnen vader tot de geneeskunde opgeleid en studeerde waar-

schijnlijk te Leiden. Nog geen dertig jaren oud, had hij uitgegeven: *Praxis chirurgica rationalis, decas prima et secunda*, te Leiden in 1683, en later met nog tien tientallen vermeerderd te Amsterdam in 1695 (1).

Deze JOANNES verachtte de aristotelische wijsbegeerte als ijdel en beuzelachtig, bewonderde de leer van CARTESIUS en volgde SYLVIVS, met wien hij overal zure opbruising en werking van dierlijke geesten aannam. HIPPOCRATES en GALENUS hadden wel veel geweten, doch door latere ontdekkingen in de ontleed- en scheikunde was veel licht aangebragt.

Over de twistzucht in die dagen klaagt hij. Men schreef gebrekkige en zeldzame waarnemingen en zag het noodzakelijke voorbij. Hij wilde daarom dagelijks voorkomende gevallen boeken, waaruit ieder bij eenig nadenken nut konde trekken.

Het groot nut van fontanellen en droog pluksel bij kwaad-aardige zweeren wordt geprezen, zoo ook ol. terebinthinae bij gestokene zenuwvonden; daardoor werd het acidum peccans gematigd en verbeterd. Men moet bij zoodanige wonden vooral den invloed der lucht afkeeren: want deze bevatte zuur, en zuur was de oorzaak van allerlei zware toevallen. Hierbij wederlegt hij SYLVIVS, die ze aan schudding der zenuwveselen wilde toeschrijven.

Het ulcus noma, of de waterkanker, ontstaat uit scherp zuur. Dit ongemak wordt wel zeer beknopt, doch tamelijk duidelijk beschreven, en daartegen geprezen warme stovingen van sp. salis. ammoniaci, sp. cochleariae met theriac. Hiermede zegt hij velen spoedig en gelukkig te hebben genezen.

Hij had gezien, dat door eene besmette zoogster de lues venerea te Arnhem verbreid werd.

Verder verhaalt hij eene menigte niet onbelangrijke ziektegevallen, waarbij zijn goed oordeel en welberadenheid blijkt.

Met zekere scherpzinnigheid weet hij zijne theorie van het zuur voor te dragen, alles te plooijen om te overtuigen, en de in zijn oog verkeerde handelingen zijner kunstgenooten te

gispen, voor wie hij zeker een lastig beoordeelaar was, die naar vooruitgang streefde en den ouden slenter wilde verbannen. Hij schreef vlug en goed verstaanbaar latijn.

Zijn oudste zoon, ISAAK, in 1667 te Arnhem geboren, studeerde te Leiden en werd in 1684, na het verdedigen van een proefschrift: *de Rachitide*, te Utrecht bevorderd tot Med. Doctor. Hij vestigde zich te Vollenhove, was daar zeer gezien en stierf in 1710. Hij wordt geprezen als een door vernuft, geleerdheid en ondervinding uitmuntend geneesheer (2).

Onder de leiding van zoodanigen vader en ouderen broeder werd WIJER, nadat hij te Kampen, door den bekwamen rector IS. VALKENAER in de oude talen met vrucht onderwezen, voorbeeldige vorderingen gemaakt had, op veertienjarigen ouderdom geschikt geacht voor het akademisch onderwijs; doch zijn vader oordeelde beter, dat hij nog een paar jaren door zijn broeder ISAAK in de wiskunde, in de beginselen der cartesiansche wijsbegeerte en in ontleed-, natuur- en scheikunde onderrigt werd, voordat hij op zoo jeugdigen leeftijd naar eene hoogeschool ging.

In 1698 ging hij naar Leiden, beoefende de wijsbegeerte bij VOLDER en SENGUARD en de geneeskunde bij BIDLOO, LE MORT, HOTTON en DEKKERS. BOERHAAVE, die kort voor zijn vertrek naar Utrecht te Leiden lector werd, heeft hij niet gehoord.

Te Utrecht in 1701 bevorderd tot Med. Doctor met eene *Diss. de Catalepsi*, keerde hij naar Vollenhove terug bij zijn broeder, onder wiens leiding, alsmede van die zijns bejaarden vaders, hij de praktijk begon uit te oefenen. Drie jaren later vertrok hij naar Arnhem, alwaar hij het gebruik van minerale wateren, vroeger weinig bekend, invoerde.

Men wilde hem in 1707 te Groningen beroepen als hoogleeraar in de wijsbegeerte en wiskunde. Dit had evenwel wegens toenmalige plaatselijke oneenigheden geen gevolg.

Na den dood van B. FULLENIUS werd hij in 1709 te Franeker beroepen als hoogleeraar in de wiskunde op een

traktement van duizend gulden, boven de zoogenaamde immuniteiten, die honderd-en-vijftig gulden bedroegen (3). En in dat zelfde jaar werd hij gekozen tot lid van het koninklijk genootschap der wetenschappen te Berlijn.

In 1712 benoemd tot hoogleeraar in de geneeskunde, aanvaardde hij deze nieuwe betrekking met eene oratio: *De theoriae medicae usu atque recta illam excolendi ratione*. Zijn traktement werd verhoogd met twee honderd gulden. Toen hij in 1720 werd aangezocht tot hoogleeraar in de wis- en geneeskunde te Groningen, werd hem ook het onderwijs in de scheikunde opgedragen met vermeerdering van driehonderd gulden, en na den dood van LATANÉ insgelijks in de kruidkunde. Zijne jaarwedde werd verhoogd met vierhonderd gulden en bedroeg nu twee duizend-en-vijftig gulden.

Te gelijk werd hij ook raadplegend geneesheer van het huis van Nassau.

Nu was hij twaalf jaren lang de eenige hoogleeraar in de geneeskunde. Door zijne velerlei amtsbezigheden en eene zeer gezochte praktijk was zijn onderwijs niet zoo geregeld als men wel wenschte. De studenten waren meermalen aan eigene oefening overgelaten en konden slechts bij gelegenheid den leermeester raadplegen (4). Zwak van ligchaams-gestel, had hij zich reeds van tijd tot tijd onttrokken aan de uitoefening der praktijk, als minder voegzaam aan zijn stand en belemmerend voor de waarneming van zijn post. Hij wijdde zich geheel aan het onderwijs. Niettegenstaande vroegere belemmeringen was echter dit onderwijs voortreffelijk, zoo als vele niet onbelangrijke dissertatiën, geschreven door zijne leerlingen, waaronder niet weinige buitenlanders, zelfs Hongaren, uitwijzen.

De ontleedkunde vooral werd met alle naauwkeurigheid onderwezen, waarbij steeds nieuwe ontdekkingen nagegaan en onderzocht werden, zoo als de door RUYSCH beschreven en afgebeelde vaten in utero ovis (5).

Met welke groote vlijt en naauwkeurigheid onderzocht hij

het maaksel der spieren en de proeven van VAN LEEUWEN-HOEK, die met alle zorgvuldigheid tot in de kleinste bijzonderheden werden nagegaan, omdat hij alleen zijne eigene oogen vertrouwde (6)

Op zijne praktische collegiën bestreed hij de gevoelens van PARACELSUS, VAN HELMONT, CARTESIUS, SYLVIUS en STAHL.

Ondervinding, gepaard met naauwkeurig onderzoek was zijn gids bij het ziekbed. Bij eene hardnekkige braakzucht vond hij de cartilago ensiformis binnenwaarts gebogen. Door aanwending van kopglazen werd de lijder hersteld (7).

Winden, flatus, ontstonden niet uit slijm, maar uit eene veerkrachtige lucht, die zich in de darmen ontwikkelde.

De kleurverandering des bloeds moet toegeschreven worden aan de ingeademde lucht, die zich met het bloed vereenigde.

Hij was voor het gebruik van purgeer- en braakmiddelen, waardoor ontallijke ziekten genezen werden. Bij volbloedigheid evenwel moest men eerst aderlaten. Overigens was hij voor eenvoudige beproefde geneesmiddelen zonder grooten omslag.

Ter bevordering der ophoesting was niets beter dan de inademing van warme waterdampen, en, bij ophooping van taai slijm in de longen, de inademing van rook van mastik, wierook of benzoe.

Diuretica zijn over het geheel werkzamer om het bloed te zuiveren dan purgantia.

Uroscopie was onnut en onzeker. Sympathetische genezingen moesten aan de verbeelding worden toegeschreven.

Kinderziekten, die aan betoovering werden toegeschreven, ontstonden dikwijls uit kaasachtige stremsels in maag en ingewanden, door zuur veroorzaakt, waartegen alcalia de gereedste hulpmiddelen waren.

Hoe uitvoerig hij voor zijne leerlingen de ziekten behandelde en opgaf, hetgeen vroegere beroemde geneesheeren voorgeschreven en eigene ondervinding hem geleerd hadden,

blijkt uit een brokstuk zijner dictaten, medegedeeld door M. VAN PHELSUM (8).

Ook hield hij collegia chemico physica.

Behalve zijn akademisch proefschrift en de inwijdings-redevoeringen heeft hij uitgegeven:

Elementa physices methodo mathematica demonstrata, Amst. 1711.

Diss. et observ. de Salis ammoniaci praeclaro ad febres intermittentes usu, Franek. 1716 (9).

Twee dissertatiën: *de Materia luminis, sive ignis, caloris et lucis natura*, onder zijn opzicht verdedigd, de eerste door W. ROELL, 1721, de tweede door P. WIERDSMA, 1722.

Investigatio fabricae, quae in partibus musculos componentibus exstat. Diss. I, L. B. 1741, en *Musculorem artificiosa fabrica demonstrata, atque iconibus manu authoris delineatis illustrata*. Diss. II, L. B. 1751, na zijn dood uitgegeven (10).

In deze *Investigatio* is vooral belangrijk en lezenswaardig de uitgebreide en geleerde voorrede. Met ernst bestrijdt hij de denkebeelden van CUDWORTH, *de naturis fictricibus*. Met veel scherpzinnigheid en uitgebreide geleerdheid tracht hij het natuurlijk kwaad uit de inrigting van het geschapene te verklaren en de eer van den Schepper te verdedigen. „Facti ferme poenituit,” zegt hij, „quum ad rem adeo difficilem, et a nemine, quod sciam, expedire coeptam accescerim. Id tamen haud ingratum accidit, quod mihi viam ad profundissimum hoc mysterium aliqua ex parte retegendum aperuisse, atque eum, quem Deus instituit, verum ordinem a cavillatione perquam speciosa satis dilucide vindicare videar.”

Even zoo handelt hij over de ontwikkeling van de vrucht, en besluit: „Non ego foetum a matre conceptum semper ab omni vitio tutum, semperque incolumen fore puto; contra nunquam eum noxae contrahendae periculo vacare existimo.” Hij gelooft, dat de inbeelding der zwangere moeder invloed op de vrucht kan uitoefenen.

In het vierde hoofdstuk geeft hij een uitgebreid en vrij volledig overzicht van hetgeen de vroegere schrijvers tot op zijn tijd over het spierweefsel geboekt hebben, waarin men de groote belesenheid en onvermoeide werkzaamheid van den man bewonderen moet. Dit overzicht is eene hoogst-belangrijke bijdrage tot de geschiedenis der geneeskunde, door geleerde biographische en bibliographische nasporingen opgehelderd.

De *Opuscula posthuma*, door zijn zoon J. H. W. MUIJS, Med. Doctor te Rotterdam, uitgegeven te Leeuw. in 1749, bevatten de rectorale oratiën en twee afzonderlijke verhandelingen, alle betrekkelijk metaphysische onderwerpen, als: over de onsterfelijkheid van de ziel; het doel der wereldschepping; over de vorinkracht bij planten en dieren ter onderhouding van de soort; over te ver gedreven ijverzucht, die hij met melancholie vergelijkt; over het onderscheid tusschen ziel en ligchaam en over de zelfstandigheid der ziel. Alle verraden den scherpzinnigen, diep denkenden, waarheidzoekenden en lievendenden wijsgeer.

De beroemde en verlichte H. VENEMA hield eene deftige rede ter zijner gedachtenis, waarin hij als mensch en geleerde zoodanig wordt voorgesteld, dat men voor den braven man groote achting gevoelt.

(1) De dedicatio voor deze Praxis. HALLER noemt hem: »*expertus in utraque medicina vir.*» *Meth.* 751, *B. Chir.* I 465, *Med. Pract.* III 514; P. CAMPER, *Diss. decem*, I 194.

(2) HALLER, *B. M. Pract.* III 624, en zijns broeders *Diss. de Sale ammoniaco*, 65.

(3) VRIEMOET schrijft: »*cui muneri capessito mox eodem anno, publice demum inauguratus est XIII Aprilis 1711, habite oratione: De usu matheseos in perficiendo judicio et ingenio.*» Waarom had deze inhuldiging zoo laat plaats? Was hij eerst lector of extra-ordinarius? Over zijne aanstelling zegt hij in die oratio aan Curatoren:

»De hocce non festinanter, nec nisi post longam exactissimamque indaginem lato judicio, tantae sapientiae vestrae fama quam maxime commendabili, est quod mihi summopere gratuler." 68.

(4) J. MULDER, *Laudatio funebris* G. COOPMANS, 10.

(5) P. HUBENS, *Diss. de mensium suppressione*, 1723; Cf. RUYSCH, *Thes. Anat.* II tab. vi fig. 6.

(6) HALLER, *Meth.* 288, 311, 441, 939, *B. Anat.* II 95.

(7) I. TELTINK, *Diss. de nausea et vomitu*, 1725, 30, 48.

(8) *Verh. over genees- en natuurkunde*, II 434.

(9) HALLER noemt dit geschrift: »memorabilis libellus, quem et ipse neque semel veracem esse expertus sum in febribus potissimum, quas milites nostri e Selandiae pestilente aëre adtulerant." *Meth.* 931, *B. M. Pract.* IV 304. En het is nog niet geheel vergeten.

(10) HALLER noemt hem: »vir doctissimus. Investigatio ejus continet enormi labore factam compilationem omnium, quae de fibra musculari scripta fuerant, et minutam imprimis Leeuwenhoekianorum et Heidianorum experimentorum epicrisin, tum vero proprias microscopii ope factas observationes. Fere totam historiam medicam continet." *Meth.* 288, *B. Anat.* II 95.

Zie verder het elogium van VRIEMOET, 754.

De laatste, die, vóór den dood van BOERHAAVE, te Franeker als hoogleeraar de geneeskunde onderwees en met lof verdient gemeld te worden, was:

GOVERT DU BOIS,

*Geboren te Kruiningen in Zeeland 1700, gestorven te
Franeker 1747.*

Zijn vader, een geacht predikant, zorgde voor zijne eerste opleiding. In 1716 ging hij naar Leiden en studeerde in de wiskunde en wijsbegeerte vooral onder 's GRAVESANDE, onder ALBINUS, vader en zoon, H. O. SCHACHT, doch voornamelijk onder BOERHAAVE in de geneeskunde. In 1725

werd hij bevorderd tot Phil. et Med. Doctor, na het verdedigen van twee dissertatiën: *de Sono et Auditu* (1). Hij vestigde zich te Haarlem.

Op aanbeveling van BOERHAAVE werd hij in 1729 te Franeker beroepen tot hoogleeraar in de wijsbegeerte, in de plaats van J. O. SCHACHT, die toen naar Utrecht verroepen was.

Na den dood van LATANÉ, in 1726, was de ontleedkunde, vooral het houden van openbare lessen, door de vele betrekkingen van MUIJS, meer en meer verwaarloosd, hetwelk aanleiding gaf tot klagten.

Curatoren besloten daarom in 1738 DU BOIS aan te stellen tot hoogleeraar in de ontleed- en natuurkunde. Met alle vlijt en naauwkeurigheid legde hij nu zich daarop toe, en hield weder tot aller genoegen openbare lessen op lijken, tot in het jaar 1746. Hij mogt zich verheugen in leerlingen, die later met roem hunne betrekkingen hebben waargenomen.

Na den dood van MUIJS werd hem ook het onderwijs in de kruidkunde opgedragen, waarin hij zich verdienstelijk maakte.

In de plaats van het cartesiaansch leerstelsel onderwees hij de proef-ondervindelijke wijsbegeerte volgens NEWTON.

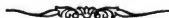
Zwakkelijk van ligchaamsgestel, leed hij veel verdriet, ook veroorzaakt door schandelijke pamfletten, die, zeer ten onregte, nadeelige geruchten verspreidden, welke de wangunst en ligtgeloovigheid gretig opvingen.

TIBERIUS LAMBERGEN, voor korten tijd zijn opvolger, daar hij spoedig naar Groningen verroepen werd, heeft zijn leermeester met waardigheid herdacht, en noemt hem „optimum meum praeceptorem et integerrimum amicum, virum certe cunctorum bonorum testimonio doctissimum, in omni physices et medicinae scientia consummatissimum, omni mea laude longe superiorem; cui in abditis morborum causis sagacissime erudiendis, illasque prudenter eruncandis parem vidi hactenus neminem, quemadmodum omnibus in confesso est. Quem celebriori, quam quae Franequerae est, academia dig-

nissimum pronuntiavit immortalis BOERHAAVIUS. Ultinam incomparabilis DU BOISIUS, plurimo animi moerore, vexationibus, spinisque exemptus alacrius viguisset! Verum excellentissimi viri eximias dotes hic praeterlabi sinam potius, ne manes turbare videar illustris amici, ob fictas ac insulas fabellas, quae ex vita discedentibus promiscue parari indignabundus audiverat, omnem sibi publice parentandi ritum serio interdicentis" (2).

(1) HALLER noemt dezelve: »docta disputatio," *Meth.* 473, en den schrijver: »vir eruditus, amicus noster." *B. Anat.* II 174. G. VAN SWIETEN zegt: »amicus integerrimus, cujus praematuram mortem lugeo." *Comm.* III 157. Zie ook VRIEMOET, 821.

(2) *Lectio inauguralis, sistens ephimeridem persanati carcinomatis*, 9.

Als een voorbeeld, hoe men in Nederland, tegen het einde der zeventiende eeuw, steeds de denkbeelden van CARTESIUS en SYLVIUS aanhing, evenwel, niet alleen in de scholen, maar hoe ook afzonderlijke geneeskundigen meer en meer begonnen te twijfelen en naar eene hervorming in de geneeskunde te trachten, door de ondervinding als eenige ware grondslag bij het ziekbed aan te nemen, strekke

YVO GAUKES,

Geboren te Emden 16..

Den 12 April 1695 werd hij als Chirurgus Embdanus te Franeker bevorderd tot Med. Doctor met eene *Diss. de Epilepsia*, door MATTHAEUS den ouden. Reeds vóór of omtrent het jaar 1680 was hij chirurgijn geworden: want in 1707 schreef hij, meer dan zes-en-twintig jaren de kunst te hebben uitgeoefend. Mogelijk is hij vroeger te Groningen onderwe-

zen, alwaar hij als een bekwaam heelmeester bekend en geacht was.

In 't nederduitsch had hij vroeger iets uitgegeven over lues venerea en scorbut, doch, vertrouwende op zijne veeljarige ervaring, meende hij, als geleerde en schrijver, als hervormer der geneeskunde te moeten optreden en liet te Amsterdam in 1708 drukken: *Praxis chirurgico-medica, experimentis propriis, usque infinitis, viginti sex annorum spatio, et quod excurrit, collecta*. Hij noemt zich op den titel Med. Doctor et Chirurgus.

Ter nadere uitbreiding en bevestiging zijner denkbeelden heeft hij aldaar in 1712 uitgegeven: *De medicina ad certitudinem mathematicam evehenda, quomodo ex principiis artis omnia mechanice et methodo mathematica demonstrari possunt*, en in 1727 te Groningen: *Introductio in praxin medicam et chirurgicam universalem*.

Later schijnt hij te Groningen aangesteld te zijn tot academiae lector, en werd hij als zoodanig in 1738, bij ziekte van den hoogleeraar CROESE, verzocht om zijn neef, in naam en op gezag der academie, tot Med. Doctor te bevorderen (1).

Uit deze *Praxis* willen wij een kort overzicht geven van 's mans toen ontwikkelde en gevestigde denkbeelden, steunende op zijne ondervinding en wiskundige beschouwingen.

Volgens de voorrede moet men deze *Praxis* als zijn eerste wetenschappelijk werk beschouwen, waarin hij rekenschap geeft van zijne inzigten. Het naauw verband tusschen heel- en geneeskunde had hem geleid tot de uitoefening van beide, om, even als de wiskundigen, door een oplettend onderzoek der verwijderde aanleidende oorzaken, te komen tot de naaste oorzaak der ziekten en daaruit de verschillende opvolgende verschijnselen te verklaren: want de natuur of het wezen eener zaak kan niet uit ééne veronderstelling of bepaling geleerd, maar alleen uit hare eigene oorzaken opgemaakt en afgeleid worden. „Vox naturae a nascendo derivata mihi videtur,”

zegt hij. Dit was door vroegere schrijvers niet genoeg in acht genomen, als zij allerlei veronderstellingen opgaven. Zijne geheel andere wijze van zien zoude welligt worden afgekeurd, doch eene onbevooroordeelde en oplettende waarneming ze beter leeren inzien. Hij zocht kort te zijn in zijne voorstelling, doch hoopte zijne denkbeelden duidelijk voor te stellen en wilde CELSUS navolgen. Het eerste doet hij, doch wordt daardoor meermalen duister. Hij weet zijne denkbeelden niet klaar genoeg ontwikkeld weder te geven. Doch in zijne navolging van CELSUS schiet hij veel te kort. Hij heeft den bevalligen stijl van den welsprekenden Romein niet ingezien en wordt daarom en door zijne vreemde woordvoegingen dikwijls moeilijk verstaanbaar.

Hij is eigenlijk een cartesiaan en humoraal patholoog en zocht de naaste oorzaak der ziekten of in het bloed of in de afgescheiden vchten. Hij meent, dat door de verwijderde aanleidende oorzaken zekere vreemde stoffen in het bloed ontstaan, die hij *molliculae purgantes*, *vomitoriae*, *sudoriferae*, of ook een *succus nervosus viscidior*, of *sal volatile corrosivum* noemt. Deze zijn de *causae proximae* der verschillende verschijnselen en gevolgen. Alles wordt vrij grof mechanisch voorgesteld en dit is het, wat hij noemt navolging der wiskundigen. Eet men te veel of ongeschikt voedsel, het is eene *causa remota*; de spijsbrij of chympap in de maag wordt dikker en *causa proxima* van alle latere verschijnselen. Drinkt men te veel thee of koffij, de spijsbrij wordt waterig en er volgen andere toevallen. In beide gevallen moeten de aanleidende oorzaken vermeden en de werking der maag door opwekkende middelen, bijzonder door *sp. salis ammoniaci*, hersteld of door braakmiddelen de maag ontlast worden (2).

Deze leer, die over 't geheel weinig verschilt van de toen gewone, wordt in meestal vrij oppervlakkige beschrijvingen van vier-en-zeventig uit- en inwendige ziekten of gebreken, zonder regel of orde geboekt en doorgaans met weinig verschil toegepast.

Bij wormen spreekt hij van verzwering in de liezen, waardoor later breuken zouden ontstaan, alsof deze niet vooraf gingen, maar gevolgen waren.

Kolijk door winden, na het gebruik van zure, zoete of onverteerbare spijsen, heeft tot naaste oorzaak overvloed van slijmige stoffen in de ingewanden. „Nam bilis, si nimium alcali volatile et oleum habeat, pro efficienti causa apprehendi debet. Haec enim id agit, ut plus ignis coelestis allectam istam materiam in flatus deducat.” Dit wordt opgehelderd met het bellenblazen in zeepwater door kinderen (3).

Bij intussusceptio intestinorum, waarbij meestal het bovenste deel in het benedenste zakt, raadt hij: „spiritum calidum folle per anum blande inmittere.” Hij wist, dat dit met goed gevolg gedaan was. Hielp het niet, dan moest men een pond kwik doorslikken. Dit kon zonder gevaar gedaan worden (4).

Bij ascites raadt hij, als de lijders nog genoegzaam krachtig zijn, de paracentesis, doch het water bij gedeelten te ontlasten (5). Purgeermiddelen zijn bij waterzucht beter dan zweetmiddelen (6).

De scorbut ontstaat uit een vlugtig, iets kleverig, loogzout in het bloed, niet uit zuur, zoo als velen meenden. Hij prijst het gebruik van zuren, doch met overleg (7).

Onderscheidene aanleidende oorzaken maken het bloed onzuiver en verstoren zijn gewone menging. Hierin ligt het wezen van de koorts, niet in eene vermeerderde hitte, versnelde omloop des bloeds of tegennatuurlijke gisting, die gevolgen zijn der verstoorde menging. Alle gewone en ongewone symptomen der koorts worden opgeteld, met eenige weinige woorden verklaard en derzelver beteekenis en waarde aangetoond. Rust, veel warm drinken, bij volbloedigheid eene aderlating, in het begin met omzigtigheid een braak- of purgeermiddel, zweetmiddelen, doch geene scherpe verhittende, worden in 't algemeen aanbevolen, en daarna hetgeen voor ieder bijzonder toeval dienstig kan zijn. Hierbij handelt hij vrij uitvoerig en deelt vele verstandige opmerkingen mede (8).

De lues venerea, „*morbus terribilis*,“ is meestal besmettelijk. Een „*sal. ex acido et alcali mixtum, volatile, corrosivum, viscido praeditum, et sanguinem ceterosique succos acres et viscidissimos efficiens*“ wordt van den een op den ander overgeplant. Vooral prijst hij ter genezing aethiops mineralis 's morgens en avonds een scrupel of halve drachma, of eene door sp. vini herhaalde malen verzoete merc. praec. ruber tot drie greinen 's morgens, en om de drie dagen met drie greinen te vermeerderen en tot negen greinen 's daags op te klimmen. Bij ondervinding wist hij, dat zoodanige behandeling veiliger was dan met merc. praec. albus, of insmeeren met ung. neapolitanum, waarbij spoedig salivatie volgde, die bij zijne methode veel langzamer en minder hevig plaats had. Volgde deze, dan hield hij dadelijk op en trachtte ze tot bedaren te brengen. Verder prijst hij de gebruikelijke houtdranken en beschrijft nader eenige der gewone wijzigingen en toevallen der ziekte, waaruit blijkt hoe verschrikkelijk soms de gevolgen waren (9).

Na deze en meerdere algemeene ziekten gaat hij over tot de uitwendige gebreken, eene menigte zweeren, eenige ontstekingen en gezwellen.

Vrij uitvoerig beschrijft hij *ulcus noma*, waarbij wel eens tong en huid mede werden aangedaan en de doorslikking belemmerd. Hij schijnt dit ongemak in verschillende graden meermalen gezien en goed waargenomen te hebben. Het gebruik van camfer wordt zeer geprezen (10).

Bij onderscheidene zweeren roemt hij het *emplastrum van RUSTING* (11).

Bij ontsteking van hersenen, longen enz. oordeelt hij zeer wel over aderslatingen, doch arteriotomie wordt afgekeurd (12). Over fontanellen en etterdragten spreekt hij met oordeel (13). Bij angina prijst hij zuivere zwarte wollen sokken om de keel (14), en in den uitersten nood laryngotomie, die goed beschreven wordt (15). Tegen diarrhe en dysenterie wordt *ipeacacuanha* aangeraden (16).

Bij flauwten waarschuwt hij tegen vroegtijdig begraven (17).

Ontkennen kan men niet, dat hij te veel met zich zelve en zijne wiskundige ziekte-beschouwing was ingenomen. De geneeswijze van anderen wordt te dikwijls als „vana, imo noxia et repudianda” afgekeurd (18). En zelf schreef hij nog al vrij zonderlinge dingen voor, die aan duister volksbijgeloof moeten worden toegeschreven (19).

Hij was echter geen man zonder oordeel, maar zweefde tusschen de leerstellingen van CARTESIUS en SYLVIVS, die hij wel zocht, doch niet wist in overeenstemming te brengen, waarbij hij met overijling te werk ging, zoodat zijn grootsch denkbeeld, om als een hervormer der geneeskunst in die dagen op te treden, schipbreuk leed (20).

Hij was grooter chirurgus dan med. doctor. Uit zijne schriften, vooral uit de Praxis, blijkt, dat hij bij de verwarring van denkbeelden dier dagen streefde naar zekere eenvoudigheid. Verblind door de leer van SYLVIVS, doch overtuigd, dat er een vaste, geen hypothetische, grond voor de geneeskunde bestaan moest, zocht hij naar dien grond in eene oplettende waarneming en schikking der ziekte-verschijnselen, om daaruit naar zijn licht en overtuiging het eigenlijke wezen op te sporen en eene geleidelijke geneeswijze af te leiden. Ofschoon zijne proef mislukte, was hij evenwel een voorlooper, althans een medewerker tot de herstelling van de hippocratische school.

(1) JONCKBLOET, *Gedenkboek*, 333.

(2) *Praxis*, 99, 137, 141, 190 en vele andere plaatsen. (3) 21.

(4) 35. (5) 40. (6) 74, (7) 120, 126. (8) 130. (9) 201, 210 en volg. (10) 306. (11) 278, 295, 316, 532. (12) 421. (13) 442.

(14) 454. (15) 461. (16) 105, 113. (17) 85. (18) 67, 74, 83, 123.

(19) 78. »Sterioris humani insignem efficaciam adversus gangrenam experimentum frequenter approbavit.”

(20) TIJSSINGH noemde hem een vernuftig en schrander geneesheer en prees zijne verhandeling over de scheurbuik (*Heelkonst*, 610),

doch ten opzichte van den geprezen aethiops mineralis, om bij venereische kwalen de salivatie zoo veel mogelijk te vermijden, kon hij hem niet toestemmen. *Cypria* I 494.

HALLER noemt hem: »Cartesianus, qui multa promittit, non expleturus spem lectoris,” en grondde zekerlijk zijn oordeel op de voorrede voor de Praxis, waaruit men eenigzins 's mans karakter en ingenomenheid met zich zelven kan opmaken. *Meth.* 989, *B. Anat.* II 86, *B. Chir.* I 547, *M. Pract.* IV 284.

SPRENGEL zegt van zijn werk *De medicina etc.*: »eene overijde en verongelukte proef om de geneeskunde naar wiskundige gronden te verklaren. Alles willekeurige veronderstellingen.” *Geschiedte*, IV 551.

BERNHARD ALBINUS,

Geboren te Dessau 1653, gestorven te Leiden 1721.

In zijne eerste levensjaren zwak en ziekelijk, werd hij als een aardige en leergierige knaap, bij eene zorgvuldige en verstandige leiding van zijnen vader, naauwkeurig gadegeslagen, tot hij, in ligchaamskrachten toegenomen, zich met vlijt op het aanleeren der wetenschappen konde toelekken. Op zestienjarigen ouderdom naar de hoogeschool te Bremen gezonden, maakte hij in de letteren, wijsbegeerte en natuurkunde groote vorderingen.

Van Bremen vertrok hij naar Leiden, aangetrokken door den algemeenen roep van het daar gegeven uitmuntend onderwijs, vooral in de geneeskundige wetenschappen, waaraan hij zich wenschte toe te wijden. Hier genoot hij het onderwijs der hoogleeraaren SIJEN, DRELINCOURT, CRANEN en SCHACHT, en werd door laatstgenoemden in 1676 bevorderd tot Med. Doctor. Toen bezocht hij onderscheidene hoogeschoolen in Frankrijk en Duitschland en vestigde zich als geneesheer in zijne geboorteplaats.

In 1680 werd hij beroepen tot hoogleeraar in de genees-

kunde te Frankfort en kwam, wegens zijn zijn uitmuntend karakter, uitgebreide kennis en veelvuldige geschriften, in groot aanzien, zoodat de keurvorst van Brandenburg hem benoemde tot lijfarts en geheimraad, in welke hooge betrekking hij, na den dood van den keurvorst, door den koning van Pruissen werd bevestigd en naar Berlijn verhuisde.

Door vorstelijke gunst met eerbewijzen overladen, werd hij in 1694 naar Groningen verroepen als hoogleeraar op een traktement van twaalfhonderd gulden. Hoezeer hiertoe wel genegen, achtte hij zich verplicht voor die roeping te bedanken.

Na meerdere vergeefsche pogingen, gelukte het eindelijk hem te beroepen tot hoogleeraar in de geneeskunde te Leiden in den jare 1702, doch niet zonder veel moeite en als eene bijzondere gunst des konings jegens de hoogeschool, en wel op de aanzienlijke jaarwedde van twee-duizend-en-vijfhonderd gulden.

Met warme vriendschap en grooten lof heeft **BOERHAAVE** hem herdacht in eene openlijke lijkrede, waarin tot in kleine bijzonderheden zijne levenstoestanden, studiën, verschillende betrekkingen, aanzienlijke bewezen vorstelijke gunsten en zijne uitstekende verdiensten als hoogleeraar te Leiden, niet alleen als genees-, maar ook als natuur- en scheikundige, worden vermeld (1).

Wanneer men het slot dezer rede met aandacht leest, dan was het onderwijs, vooral in de praktische geneeskunde, te Leiden sedert eenigen tijd maar al te zeer ontaard in nietige bespiegelingen, zoodat bezadigde mannen, als: **LE MORT**, **DEKKERS**, **SCHACHT** en vooral **ALBINUS** de ware hippocratische studie weder moesten leeren kennen en doen beoefenen: „quia mascula HIPPOCRATI propria, innixa observatis, naturae aemula ars conversa in inania otiosorum abusu commenta, qui fabricae corporis ignari, nec edocti sanitatis rationem, longe minus historiae morborum aut remediorum, ulla tolerabili scientia instructi, medicinam docere tamen et exercere sustinent audacius tanto, quo minus scienter.”

De ernstige pogingen en opgeklaarde denkbeelden dezer mannen hebben ongetwijfeld veel bijgedragen om BOERHAAVE tot betere inzichten te brengen, tot zijn: simplex veri sigillum.

Als hoogleeraar heeft ALBINUS te Frankfort eene menigte grootere en kleinere geschriften over verschillende onderwerpen in 't licht gegeven, waarvan de breede lijst bij HALLER gevonden wordt, evenwel zonder, althans geringe, beoordeeling (2). Geene daarvan hebben wij gelezen en kunnen slechts eenige opmerkingen van elders hierbij voegen.

ALBINUS was, als Duitscher, een voorstander van ruime aderlatingen tot dertig ja veertig oncen. „Licet autem in mittendo sanguine hisce in oris ad tantam quantitatem adscendere non soleant practici, largissima tamen in pleuritide placet venaesection, quae etiam magis arridet, quoniam Cl. ALBINUS ait, se huic insistendo tramite paucissimos ex plurimis, quos inflammatione pleurae vel pulmonum debellatos curae subjectos habuit, amisisse, nullum vero talem aegrum in empyema incidisse” (3).

„Emetica in apoplexia esse periculosa et funesta dicebat ALBINUS, quia ex vomitorio exhibito nunquam solamen nisi momentaneam aegris factum esse vidit” (4)

Wij willen niets op den lof van BOERHAAVE afdingen, doch gelooven, dat deze drieste duitsche laatmethode maar al te veel op eene onverstandige wijze is nagevolgd, ja dat BOERHAAVE zelf zich daarvan niet geheel heeft kunnen vrijwaren.

(1) *Opuscula*, 44.

(2) HALLER, *B. Anat.* I 703, *Chir.* I 450, *Med. Pract.* III 403.

(3) J. VAN EECKHOUT, *Diss. de Empyemate*, 1709, 23.

(4) C. VAN BORCHAREN, *Diss. de Apoplexia*, 1723, 17.

JOHANNES JACOBUS RAU,

Geboren te Baden 1668, gestorven te Leiden 1719.

In het ouderlijk huis was zijn kinderleven vast noch vrolijk noch aangenaam. Zijn vader, een wijnkooper, schijnt zich daarmede weinig bemoeid te hebben. Eene voorspoedige ligchaams-ontwikkeling, het genot eener blakende gezondheid en overmoedige jeugdige krachten gaven aanleiding, dat hij een dartele, ondernemende jongen werd.

Als een knaap van veertien jaren, daar hij toch iets moest leeren, bestelde zijn vader hem bij een heelmeester te Straatsburg om in de heelkunde onderwezen en opgeleid te worden. Wuft van aard, driftig en eierzuchtig ging hij, na gedurende drie jaren eenige kennis te hebben opgedaan, daar hij vlug en bevattelijk van verstand was, volgens landsgebruik en gewoonte, op reis, door zijn vader kariglijk voorzien van het noodige. Hij bezocht in Duitschland onderscheidene plaatsen, waar hij bij dezen en genen voor eenigen tijd in dienst trad. Eindelijk kwam hij berooid te Amsterdam. Hij moest en wilde zich zelve redden, nam dienst als scheepsheelmeester en deed eene reis naar de kusten van Spanje. Teruggekomen kwam hij in gelijke betrekking op een oorlogsschip, de Emilia, onder bevel van den vice-admiraal GILLES SCHEY, waarschijnlijk in den oorlog tegen Frankrijk in 1692 of vroeger, toen Lodewijk XIV den verdreven koning JACOBUS op den engelschen troon wilde herstellen.

Deze scheepstogten schijnen zijne geldelijke omstandigheden merkkelijk verbeterd te hebben: want hoe ruw ook van aard, was hij eerder spaarzaam dan verkwistend. In Holland teruggekeerd, ging hij naar Leiden, om zich in de geneeskunde te bekwamen, waarop hij zich met ijver toedeed. Van daar ging hij naar Parijs om zich in de heelkunde, waartoe te Leiden geene gelegenheid was, te oefenen en beroemde heelmeesters bij hunne kunstverrigtingen in hospitalen te vergezellen en alles met naauwkeurigheid op te merken. In 1694

kwam hij te Leiden terug en werd, na openlijke verdediging van eene *Diss. de ortu et regeneratione Dentium*, door DRELIN-COURT bevorderd tot Med. Doctor.

Nu vestigde hij zich te Amsterdam, begon aan huis lessen te geven in ontleed- en heelkunde en deed eenige stoute operatiën, die opzien, maar ook afgunst wekten. Brandende van eerzucht, naijverig over het groot aanzien van den reeds bejaarden RUYSCH, bij alle genees- en heelkundigen hooggeacht, toonde hij in eene openbare les van dezen, in 1700, zijn ruwen zeemanswaard, door den achtbaren man in eene volle vergadering honend uit te lagchen, hetwelk eene algemeene afkeuring verwekte. Ook kwam hij door zijne drieste aanmatiging in de uitoefening der praktijk in gedrang met het collegium medicum en chirurgicum. Zijn indringend karakter evenwel verwierf hem eindelijk, onder zekere beperkende bepalingen, verlof om in den winter eenige openbare ontleedkundige lessen te houden in het stedelijk theatrum anatomicum, doch tegen den zin van RUYSCH, dien hij steeds op eene onedele wijze, ofschoon hij vele verplichtingen aan hem had, poogde te belasteren en zelfs in een gedrukt schrift onbetamelijk tentoon te stellen (1).

Hoe ruw ook zijn gedrag en levenswijze mogt zijn, door zijne lessen en heelkundige verrigtingen verwierf hij geen geringen lof en aanzien, zoodat ook buitenlanders zijne lessen bezochten, daar hij zich met grooten ijver op ontleedkunde toeleidde en in vele opzigten toonde hij een ondernemend en kundig heelmeester te zijn.

Reeds in 1695 had hij vol zelfvertrouwen de operatie van den steen verrigt, evenwel met ongelukkig gevolg. De lijder stierf den derden dag (2). Dit schrikte hem evenwel niet af om deze kunstbewerking meer te ondernemen en soms met gelukkig gevolg.

Toen ABRAHAM TITSINGH, die meermalen deze operatiën door hem had zien verrigten, in 1702 bevorderd werd tot scheepsheelmeester, zeide RAU tegen hem: „jongen! nu zijt gij

op het spoor van een mannelijk chirurgijn te worden. Want ook het steensnijden heb ik de eerste maal tegen mijne verwachting ondernomen aan een matroos, dienende op 's lands schip Emilia, gekommandeerd door den edelen heer GILLES SCHEY, en wel op aanmoediging van zijn edele: want de lijder verveelde door zijn gekerm het scheepsvolk." (3). Hoe deze steensnijding verrigt werd en welke de gevolgen waren, meldde hij niet. *Fiat experimentum in corpore vili!*

De steen was in die jaren, vooral in Holland, eene bijzonder algemeene kwaal, meermalen bij zeer jonge kinderen en meest bij geringe lieden. Te Amsterdam was in het laatst der vorige eeuw een aantal steensnijders, die elkander den voorrang betwistten om stoutmoedig en in den kortsten tijd (vier, zes of tien minuten) de operatie te verrigten (4). De uitkomst was steeds zorgelijk, meermalen ongelukkig, zoodat vele lijders zich daaraan niet durfden wagen, en Burge-meesteren reeds in 1668 bij eene keur bepaalden, dat geen chirurgijn den steen zoude mogen snijden zonder voorafgevraagd en bekomen verlof en niet dan in tegenwoordigheid van daartoe aangewezen genees- en heilkundigen. Doch men scheen zich daarover weinig te bekommeren. Met meerder aandrang werd deze keur vernieuwd in 1697, 1700 en later.

Afgunst en twist onder de kunstgenooten waren maar al te dikwijls de treurige gevolgen. Men volgde verschillende methoden en zweefde onzeker tusschen den kleinen en grooten toestel, op den vinger of den snijstaf, tusschen de manier van FRANCO in tweetijden en die van DOUGLAS en CHESLEDEN boven de ossa pubis. Ieder had zijne eigene methode en daarbij steeds iets geheimzinnigs. Gebrek aan naauwkeurige plaatselijke kennis en drieste overhaasting bij eene zoo belangrijke kunstbewerking deden haar veelmalen mislukken. Het was meer geluk dan wijsheid wanneer de lijder in 't leven bleef zonder ellendige en beklagelijke gevolgen.

Nu kwam omtrent het jaar 1698 een fransche monnik,

FRÈRE JAQUES BEAULIEU, te Amsterdam, zich beroemende op zijne verbeterde wijze van steensnijden, daar hij te Parijs, waar hij eerst proeven zijner manier vertoonde, geen gewenschten bijval gevonden had. Hem werd vergund in het stads gasthuis drie personen te snijden, waarvan echter de voor- of nadeelige gevolgen niet gemeld worden, doch zoo het schijnt met eenige goedkeuring (5). Later deed hij meerdere operatiën, doch vele lijdens werden de slagtoffers zijner onkunde en roekeloze behandeling (6).

Deze ongelukkige uitkomsten gaven RAU, die de ruwe manier van den in de ontleedkunde geheel onervaren monnik meermalen gezien en opgemerkt had, aanleiding, de lijken der geopereerden naauwkeurig te onderzoeken. Zijne grondige ontleedkundige kennis ontdekte spoedig de gebreken en fouten, hoe deze waren te vermijden, waar en hoe de uitwendige snede moest gedaan worden en met welke omzigtigheid het verder onderzoek diende plaats te hebben, zoodat hij deze zorgelijke kunstbewerking aanmerkelijk verbeterde en met een zeldzaam geluk zeer dikwijls voorspoedig en in korten tijd verrigtte. Hij verkreeg eene zoo groote ervarenheid en handigheid, dat hij in 1713 zich openlijk beroemde, in den tijd van veertien jaren, dus sedert 1699, het verbazend aantal van 1547 steensnijdingen, meestal met gelukkig gevolg, verrigt te hebben (7).

Zijne omzigtige wijze van handelen en zijn buitengewoon geluk wekten natuurlijk aller aandacht. Zijne bekwaamheid in de ontleedkunde werd algemeen erkend en geroemd. In 1705 verzochten Curatoren der leidsche hoogeschool hem, aldaar eenige ontleed- en heilkundige lessen te houden, waaraan hij vast met streelend genoegen voldeed. Doch spoedig vertrok hij weder naar Amsterdam: want ERNDL bezocht hem in het laatst van 1706 en in het begin van 1707 aldaar, en woonde gedurende vijf maanden zijne lessen bij en zag hem meerdere heilkundige operatiën en twee steensnijdingen verrigten (8).

Zijne gehoudene lessen schenen evenwel zeer voldaan te hebben: want in 1713 werd hij in de plaats van den overleden BIDLOO beroepen tot hoogleeraar in de ontleed- en heelkunde, en aanvaarde dien post met eene redevoering: *de Methodo anatomiam docendi et discendi*, waarin hij niet kon nalaten het onderwijs en de ontleedkundige bekwaamheden van RUYSCH in bedekte termen te gispen en te veroordeelen.

Door het verkeer met beschaafde wellevende mannen schijnt zijne levenswijze iets verbeterd te zijn, ofschoon hem nog veel van den vroegeren zeeman bijbleef. Met vlijt en ijver nam hij zijn post waar, en deed nog menige gelukkige steensnijdingen en andere heelkundige kunstbewerkingen. JOH. THEODORUS ELLER, later lijfarts van den koning van Pruisen, studeerde toen te Leiden en zegt, dat hij verscheidene jaren prosector bij RAU geweest is en ten behoeve zijner lessen vele lijken ontleedde, vooral van aan den steen overledenen, zoo wel kinders als jonge personen, en ook, die na de steensnijding gestorven waren, bij wie meermalen de nieren ontaard of met steengruis en etter vervuld gevonden werden. Zoodanige personen leden aan slepende uitterende ziekten, waarop de dood vroeger of later volgde (9).

De gevolgen echter van zijne vroegere levenswijze, ofschoon hij door zijne verdiensten een rijk man geworden was en, ongehuwd, zuinig leefde, bleven niet achter. Na verloop van vier of vijf jaren werd hij ongesteld, verviel tot zwaarmoezigheid, die, van tijd tot tijd toegenomen, in waanzin overging. De beide laatste jaren bragt hij in een staat van razernij door. Voor de waarneming van zijn post ongeschikt wordende, beval hij zijn leerling, B. S. ALBINUS Curatoren aan om hem te vervangen. Deze later zijn opvolger geworden, heeft hem als ijverig ontleedkundige en ervaren heelmeester loffelijk herdacht; en zijne gebreken als mensch getracht te verschoonen, meer dan zijne amsterdamsche kunstbroeders, die hem negentien jaren lang gekend hadden. Mogelijk schuldte daar eenige afgunst onder. Men erkende zijne ver-

diensten als stout heelmeester en ijverig naauwkeurig ontleedkundige, die door ERNDL vrij breed tot in bijzonderheden worden beschreven. Maar al die kennis, die tot ernstig nadenken moest opwekken, had zijne verwilderde zeden niet kunnen verzachten. De maatschappij moge de verdiensten van den geest, als voor haar van het meest werkelijk belang, erkennen en waardeeren, doch wraakt steeds de zedelijke gebreken in den levenswandel, die trots alle verstandelijke begaafdheden bij alle weldenkenden een pijnlijken indruk nalaten. Die het antwoord van RUYSCH op de vuilaardige defensio van RAU leest, zal zich hem nooit als een edel en navolgenswaardig mensch kunnen voorstellen.

Behalve zijne inwijdings-rede en gemelde defensio heeft hij niets in druk gegeven, zelfs niet over zijne wijze van steensnijden, die hij eigenlijk geheim hield en alleen uit de vrij breede beschrijving van ALBINUS kan gekend worden.

JACOBUS DENYS, heel- en vroedmeester te Leiden, be-roemde zich, dat hij jaren lang RAU overal vergezeld en de hand gereikt had en door veel oplettendheid hem het fijne van de kunst had afgezien; ook dat RAU in de laatste uren van zijne ziekte hem de zuivere geheimen van de kunst geleerd had. Doch dit strookt weinig met het bovengemelde van ELLER, noch met hetgeen ALBINUS van de laatste levens-jaren van den sedert lang ziekelijken RAU verhaalt, zoodat het zeggen van DENYS weinig vertrouwen verdient en alleen moest strekken om zich zelve als steensnijder aan te bevelen, hetgeen hem wel gelukt schijnt te zijn. Ook hij hield, even als RAU, zijne handelwijze geheim en verkocht haar later, onder geheimhouding, voor 2500 gulden aan een HERMANNUS MEIJER, chirurgijn te Amsterdam (10).

En te Amsterdam, en te Leiden had RAU vele lijken ontleed en daardoor een aanzienlijken voorraad vooral van osteologische voorwerpen en zeldzaamheden verzameld, dien hij bij uitersten wil aan de leidsche hoogeschool schonk, en welke door SANDIFORT in zijn Museum opgenoemd worden (11).

(1) ABR. TITSINGH, die hem als kundig en handig heelmeeester prijst en hem menige kunstbewerking zag verrigten, zegt van hem: »Hij was een bent; als hij het met disputeeren niet winnen kon, tastte hij zijn tegenpartij bij de lurven en liet hem zijn groote en sterke handen gevoelen." Zie over zijn ruwe taal [*Heelk. verhand. over den steen en het steensnijden. Amst. 1731, 66, 215.*

(2) De zelfde. *Ald.* 97. (3) 58. (4) 65, 70, 71, 91. (5) 96.

(6) 218, 219; F. SNIP, *Diss. de Lithotomia*, 40; E. P. SWAGERMAN, *Vergelijking der verscheidene wijzen van steensnijden enz.* 75; VAN SWIETEN, *Comment.* V 360; P. CAMPER, *Mengelstoffen over de steengroeiing*, 56.

(7) SANDIFORT, *Museum, Introd.* XVIII; G. R. SCHULTENS, *de causis imminutae morbi calculosi frequentiae*, 9.

(8) *De itinere suo anglicano et batavo*, 95, 123.

(9) *Histoire de l'Academie royale des sciences, Année 1755, Berl.* 1757, 28.

(10) *Alg. Konst- en Letterbode*, 1842, no. 4. Zie verder J. DENYS, *Heelk. aanmerkingen over den steen enz.* 143.

(11) Hier vindt men ook de karakterschets van RAU, zoo als hij zich te Leiden gedroeg, volgens ALBINUS: »Fuit totus paulo fervidior atque commotior, nemini facile et diu parcere solebat, in multis vehementior quoque invecus. Non tam vitio vertendum ei esse videtur, ut multos facere scimus, quod verbis et moribus fuerit asperior, quam admirandum potius talem adhuc evasisse, qui vitam tam duram et eraticam et tam ab omni humanitate et urbanitate remotam egerit in contubernio sordidissimorum hominum."

Zie verder HALLER, *B. Anat.* I 770, *Chir.* II 27, 97; L. HEISTER, *Heelk. onderwijzingen*, vertaald door H. ULHOORN, II 1010.

ABRAHAM TITSINGH,

Geboren te Amsterdam 1685 en aldaar overleden.

JOB VAN MEEKREN noemt een ALBERT TITSINGH, lakenverkooper te Amsterdam, een goed vrolijk man, van een zachten omgang en reeds in jaren gevorderd, die op eene schandelijke wijze gewond werd en daaraan overleed. Dit zal geweest zijn tusschen 1650 en 1666. Mogelijk was deze

de overgrootvader. Of deze een zoon had, JOHANNES VAN DOKKUM genaamd en in 1667 te Amsterdam tot heelmeeester bevorderd, is mogelijk; doch deze was de vader van ABRAHAM niet. Zijn vader, schrijft hij, werd in 1684 of daaromtrent heelmeeester en sneuvelde in 1691 in lands dienst in een zeegevecht tegen de Fransen. Van moederszijde behoorde hij tot eene oude patricische familie GREBBER, die eene witte zwaan in een blaauw veld tot wapen voerde. Deze GREBBERS vindt men reeds in de vijftiende eeuw bij WAGENAAR vermeld.

Hij was de oudste zoon, en had nog twee jongere broeders, GERARD en ISAAK, ook beide heelmeeesters te Amsterdam (1).

Na den dood zijns vaders werd hij in de heilkunde onderwezen door diens ouden vriend Meester CONSTANTIJN, een Zweed, die te Amsterdam gehuwd was, een uitmuntend leermeester en hoog geprezen zoo om zijne deugden als kundigheden, die zijne kunst met roem uitoefende, een groot chemicus en bijzonder vriend van RAU was. Deze CONSTANTIJN vertrok in 1704 naar Stokholm, als beroepen heelmeeester aan het zweedsche hof, en praktiseerde daar bij de in 1709 en 1710 heerschende koortsziekte, die hij in plaats van met verhittende zweetmiddelen, zoo als daar gewoonte was, gelukkig behandelde met verkoelende (2).

In 1702 werd hij door Doctor P. GUENELLON, die ook in de heilkunde uitmuntte, bevorderd tot tweede scheepsheelmeeester, en bleef, niet zonder menig gevaar te hebben doorgestaan, tot 1710 in lands dienst, terwijl hij boven verwachting wegens zijn betoonden ijver en beproefde kunde bevorderd werd (3).

In Amsterdam zich gevestigd hebbende, was hij een vlijtig leerling van RUYSCH, dien hij steeds met den hoogsten eerbied noemt, en werd door dezen in 1711 bevorderd tot Meester Chirurgijn. Hij was toen zes-en-twintig jaren oud (4).

Reeds aan scheepsboord was hij een ongemakkelijk mees-

ter, die zich niet ligt iets liet wijs maken. Hij zegt van zich zelven: „dat hij zich veel vrijheid aanmatigde en zijne eigene streken had. Men moest bedenken, wanneer hij iets te vrij sprak, dat hij een vrij geboren Nederlander, een amsterdammer was, die vrijmoedig de waarheid spreekt tot eer van zijn land-, tijd- en kunstgenooten; dat was steeds zijn oogmerk, ook in zijn schrijven, om te doen zien, dat ook in Holland, en wel te Amsterdam, mannen waren, zoo als te Londen, Frankfort en Parijs, en dat het niet noodig was de leerlingen naar Parijs te zenden om de operatieve heelkunde te leeren” (4).

Toen RUYSCH wegens zijne hooge jaren en zwakte in 1728 de vergaderingen van het heelemeestersgild niet meer konde bijwonen, ontstonden vele verkeerdheden en misbruiken bij het examineeren der proeveningen en het toelaten in het gild. Men verkocht het lidmaatschap aan barbiers, die niet in staat waren een vereischt en volledig examen te ondergaan. Zij mochten wel alleen baardscheeren en aderlaten, doch oefenden te gelijk onder de hand de heelkunde, waardoor vele ongeregeldheden ontstonden. Van het jaar 1728 tot 1731 waren vijftig zoodanige barbiers in het gild opgenomen (6).

In 1731 overman van het gild geworden, zag hij de ingeslopen verkeerdheden in en bragt zulks ter kennis van Burgemeesteren, die na gedaan onderzoek de oude overmannen afzetten, doch hem behielden en tot deken van het gild bij de nieuw benoemde overmannen aanstelden om de goede orde bij het gild te herstellen. Dit veroorzaakte een hevigen haat tegen hem, maar bragt hem in groot aanzien bij Burgemeesteren.

Burgemeesteren, overtuigd, dat de in 1711 als hoogleeraar in de ontleed- en heelkunde aangestelde WILLEM ROELL de handwerken der kunst niet onderwees, hadden daarom in 1731 den heelemeester HENDRIK ULHOORN benoemd om voorlezingen over de heelkundige bewerkingen te houden

en deze op lijken aan te toonen. Ook dit werd aan den invloed van TITSINGH toegeschreven (7).

Reeds in 1734 toonden de Med. Doctoren zich zeer vijandig tegen de heelmeeesters, waaraan ROELL, die doorgaans vrij ongunstig beoordeeld wordt, veel schuld had. Men zocht allerlei nietigheden, doch was vooral tegen de vrije uitoefening der verloskunde, waartoe de heelmeeesters meenden gerechtigd te zijn. TITSINGH had in zijn boek over de heelonst geene melding gemaakt van de verloskunde. Daaruit besloot men, dat de heelmeeesters bij hun examen daarover niet ondervraagd werden als niet tot de heelonst behoorende. De Roonhuisianen beweerden, dat zij alleen die kunst verstonden. En nu had er eene ongelukkige verlossing plaats gehad door den heelmeeester JAN DE BRUYN, die als onkundig werd uitgekreten (8).

In 1746 werd aan Burgemeesteren ingediend een verzoekschrift in naam van het collegium medicum, geteekend door ROELL, waarbij werd voorgesteld aan alle heelmeeesters de uitoefening der verloskunde te verbieden, zoolang zij geen examen bij gezegd collegium hadden ondergaan. Slechts aan drie bekende Roonhuisianen zoude de vrije uitoefening worden vergund (9).

Hierop volgde een algemeen verbod. TITSINGH, die jaren lang zeer vele verlossingen of zelf gedaan, of in moeilijke omstandigheden hulp verleend en zooveel moeite en onaangenaamheden aangewend en ondervonden had bij de verbetering van het gild, trok zich deze zaak met alle kracht aan, zoo voor zich zelven, als voor zijne overige kunstgenooten, die mede uitgesloten waren. Hij was in dit jaar deken van het gild en wilde niet weder benoemd worden. Met alle hartige pogingen, zoo bij monde als in geschrift, trachtte hij uit oude handvesten te bewijzen, dat hun groot onregt gedaan werd. Doch te vergeefs. Eindelijk in 1749 werd het examineeren van vroedmeesters onder zekere bepalingen weder aan het gild opgedragen en aan TITSINGH en de

BRUYN de vrije uitoefening vergund (10). Doch hiermede was men niet tevreden gesteld.

Er waren te dier tijde ongeveer tweehonderd-en-zeventig heelmeesters te Amsterdam, die niet alleen de heel-, maar ook in vele gevallen de inwendige geneeskunde uitoefenden, waardoor zekerlijk de Med. Doctoren schade leden. Ook ging alles niet zoo als het behoorde. Behalve deze gildebroeders, waaronder ook joden of smousen, die volgens oude keuren niet in het gild mogten opgenomen worden, waren er afzonderlijke oog-, tand-, vilt-, kanker-, pok- en breukmeesters en steensnijders, uit Engeland, Frankrijk, Duitschland of elders overgekomen. Deze mogten hunne eigene kunst uitoefenen, doch niet meer, of zij moesten vooraf bij het gild examen doen. Zoo werden die goede Amsterdamers in verzoeking gebragt (11).

Nu scherpten zich de heelmeesters tegen de doktoren, die ook aderlatingen deden en uitwendige gebreken behandel- den. Hierin zag TITSINGH nadeel voor zijne gildebroeders, en verzocht daartegen voorziening, waarop Burgemeesteren in 1749 goedvonden bij keur te ordonneeren: „dat niemand, wie hij ook zij, hetzij Med. Doctor, apotheker of anderen, de kunst van de chirurgie zoude mogen exerceeren, publiek of privaat, zonder alvorens de proeve bij vroegere keuren bepaald volkomen volbragt te hebben en bij overliden van het chirurgijngild als gildebroeder te zijn geadmitteerd, op boeten vroeger vastgesteld.” „Dit veroorzaakte,” zegt BL- DERDIJK, „een sterke gisting bij de talrijke Doktoren, die toen meer dan tegenwoordig uit de aanzienlijkste klasse en de beste familiën der stad bestonden” (12).

Dat TITSINGH door al deze bemoeijingen vele onaange- naamheden en beleedigingen, ja zelfs lichamelijke, onder- vond, laat zich ligt denken. Echter niet ontmoedigd, maar overtuigd van de opregtheid zijner bedoelingen en van zijne pligten, heeft hij zich met stalen ijver toegelegd op ver- meerdering van zijne kundigheden door het lezen van eene

menigte geneeskundige en andere schrijvers, en verkreeg eene uitgebreide kennis zoo van zijn eigen vak als van vele andere zaken. Hij werd een bijzonder vriend van BOERHAAVE, met wien hij briefwisseling hield, dien hij meermaalen te Leiden bezocht, die hem hoogachtte en tot schrijven aanspoorde.

Het eerste door hem uitgegeven werk was: *De verdonkerde heelkonst der Amsterdammers*, te Alkmaar in 1730. Hij droeg het op aan de hoogleeraren in de geneeskunde te Leiden en te Amsterdam, waarbij hij klaagde over het verval der heelkonst, zoo door de schandelijk verwaarloosde examens der proeveningen bij het gild, als door de slechte waarneming van gewaande kunstenaars, terwijl de goeden onderdrukt werden.

Volgens de bestaande handvesten en verordeningen was er geene plaats in de wereld, die Amsterdam overtrof: nergens was beter gelegenheid voor den leerling. Men behoeft niet buitenlands te reizen. De kunsten waren daar niet minder dan elders op het hoogst geklommen (13).

Op voorstel van het collegium medicum was door Burgemeesteren besloten, dat jaarlijks drie jongelingen naar Parijs zouden worden gezonden om zich daar in de heilkunde te oefenen. Dit had hij, en ook de hoogleeraar BOERHAAVE, met de uiterste bevreemding vernomen. En daarom wilde hij door zijn boek aantoonen, dat de heilkunst te Amsterdam even hoog geklommen was als te Parijs. Het gevolg was, dat dit besluit in 1731 werd uitgesteld (14).

Dit niet onbelangrijk werk bevat zeer merkwaardige heilkundige gevallen van allerlei aard, door voorzigtig overleg en beleid gelukkig hersteld. Hij ijvert zeer voor de beproefde ondervinding der oude amsterdamsche heelmeeesters, en prijst hunne behandeling boven de haastige manier der Franschen, die dadelijk tot het mes overgaan. De Amsterdammers wilden heelen, de Parijsenaars opereeren. Hij oordeelt ongunstig over de fransche heilkunde (15).

Zijne *Heelkundige verhandeling over den steen en het steensnijden* is te Amsterdam gedrukt in 1731 en vooral gerigt tegen JACOBUS DENYS, die in 1730 te Leiden had uitgegeven *Heelkundige aanmerkingen* over het zelfde onderwerp, waarin hij zijdelings aanmerkingen maakte op de Heelkonst door TITSINGH uitgegeven. Daarover verbitterd, wordt DENYS al te scherp beoordeeld, vooral ook omdat hij JAN SERMES, een amsterdamsch heelmeester, hard viel wegens eene ongelukkige steensnijding. En deze SERMES was een bijzonder vriend van TITSINGH, die niet velen kon, dat een amsterdammer door een leijenaar veroordeeld werd.

In 1732 verscheen zijne *Heelkundige verhandeling over de tegennatuurlijke splinge der ruggegraad*, tegen een vroeger geschrift van zijn kunst- en stadgenoot H. ULHOORN over het zelfde ongemak. Deze zocht de oorzaak van dit gebrek grootendeels in eene tegennatuurlijke buiging van de vrucht in de baarmoeder. TITSINGH oordeelde, dat het bestond in eene gebrekkige ontwikkeling der ruggewervelen, ontstaan door waterzucht en dikwerf gepaard met waterhoofd, en sprak ook de inbeelding der vrouw bij zekere toevallen niet vrij.

Doch eene der voorname aanleidingen tot dit twistschrift was het beweeran van ULHOORN, dat de heilkunde aan onze hoogeschoolen, vooral te Leiden, niet of ongenoegzaam onderwezen werd, en dat men naar Parijs moest gaan om de operatieve heilkunde te leeren. Dit streed al te zeer tegen de hooge denkbeelden van TITSINGH over het in zijn oog voortreffelijk onderwijs aan de Leidsche school. Met warmte verdedigde hij zijne zaak, doch veroorloofde zich vrij onzachte aanmerkingen, niettegenstaande hij de verdiensten van ULHOORN als heelmeester erkende. Het antwoord van dezen was beledigend en de repliek van TITSINGH in 1733 niet minder scherp. Zoo werd de vroegere goede vriendschap tusschen deze twee verdienstelijke mannen verscheurd.

De *Kunstbroederlijke lessen over de koortsen op de schepen*

van oorlog schreef hij in 1742. Deze waren aan de Admiraliteit van Amsterdam zoo aangenaam, dat hij daarvoor met een stuk zilverwerk vereerd werd (16).

Ook heeft hij in dat jaar uitgegeven: *Cypria, tot schrik van haar bondgenooten en redding der gestruikelden*, in twee deelen. Deze Cypria is eene zeer uitvoerige beschouwing van de lues venerea, haar oorsprong, uitbreiding, toevallen en van de verschrikkelijke martelingen, wanneer zij door smeer, kwijl of zweetkuur naar de kunst behandeld wordt.

In de voorrede legt hij zijne denkbeelden bloot, hoe hij over heel- en geneeskunde dacht. „Ervaring bij het ziekbed was de hoofdzaak, de veiligste en zekerste weg. Schoolwijsheid maakt verblindings. De ware kennis komt alleen uit dadelijke ondervinding, goede beoordeeling en voorzigtige wel overlegde proefneming. BOERHAAVE was een theorist, doch in zijne intieme praktijk steunde hij op ervaring en op de praktijk der ouden, op naauwkeurige waarneming, zonder welke de geneeskunst niets waardig is. De bespiegelende betweters hebben de jongeren misleid door onbewezen gevoelens. Zij schreven geneeskundige romans, zinnepoppen met scherp zuur, zout, olieëus vet en andere blanketselen bestrooken. SYLVIVS werd een groot man genoemd. Ook BOERHAAVE werd in zijn tijd verheven. Doch hoe ongelijk in theorie hadden beide gemeen, dat hunne intieme praktijk niet overeenkwam met hunne theorie. Alles, wat zij door de regelen der mechanica van onze kunstige machiene meenden te weten, was niets in vergelijking wat zij en anderen daarvan niet wisten.”

„Bejaarde geneesheeren begonnen te twijfelen. De kunst ging te gronde en zoude verloren zijn gegaan, wanneer niet standvastige medici en chirurgi haar boven hielden. De ondervindelijke geneeskunst, hoe ook door onervarenen verdonkerd, zoude echter niet uitgebluscht worden. De uitmuntende BOERHAAVE stelde onder andere kunstige benamingen het aanwezen van {de aloude voorgestelde humeuren, en lette

in de praktijk op derzelver uitwerkingen, op de daarvan afhangende ziekten en gevolgen. Hij poogde, even als andere groote vernuften, den leerlingen een fraai systema voor te stellen om daardoor, was het mogelijk, het einde der geneeskunst te bereiken, maar in de uitvoering zagen ze de onmogelijkheid.

„Deze zijne opmerkingen zouden later worden erkend. Goed zien en onbevooroordeeld waarnemen was de grond van alle gelukkige behandeling. Hier prijst hij vooral OOSTERDIJK SCHACHT, als de voornaamste professor in de praktijk, die dit spoor voor allen openlegt.”

Deze Cypria vertoont al te naakt, in eene gemeene taal, en, zoo als hij het noemt, met puntige knipslagen, de velerlei gevolgen dezer schandelijke ziekte. Alles wordt met noodeloozen omslag wijd en breed beschreven. Te regt wordt de ruwe geneeswijze van baatzuchtige pokmeesters veroordeeld. Ook deze ziekte moest met overleg en oordeel behandeld worden. Hij gebruikte bij voorkeur kwikzalf en inwendig merc. dulcis in matige herhaalde giften, en vermeed zooveel mogelijk alle salivatie.

In 1750 schreef hij zijne *Diana, ontdekkende het geheim der dwazen, die zich vroedmeesters noemen*, en hoe door zulke vroedmeesters de kunst werd uitgeoefend, meer om een vooraf bedongen of reeds betaalde somme gelds te bekomen, dan om op eene menschlievende voorzigtige wijze de bekommerde barenden bij te staan en te helpen. Hij is vooral verbitterd tegen roonhuisianen. Hunne handelwijze was verre van prijsenswaardig en maar al te dikwerf ongelukkig. Zijn neef ALBERTUS, zoon van zijn jongeren broeder ISAAK, had voor grof geld het geheim gekocht van ANDREAS BOEKELMAN, waarover hij door zijn oom ernstig berispt wordt, en evenzeer BOEKELMAN, die vroeger door hem was onderwezen (17).

Men vindt reeds bij hem vrij goede denkbeelden over de afmetingen van het bekken en kinderhoofd, over de verhouding der zachte deelen. Tegennatuurlijke gesteldheid van

het bekken komt zelden voor, ofschoon anderen daar breed van opgeven. Het is tienduizend maal wèl tegen eens kwalijk gesteld. Platte bekkens zijn zeldzaam, onder duizend naauwelijks één. Ook handelt hij zeer goed en verstandig over het afhalen der nageboorte. Met geduld en zonder nuttelooze bemoeijingen was het verlossen een natuurlijk en gemakkelijk werk. Naauwelijks kwam onder honderd verlossingen eenige moeilijkheid voor, en deze kon door voorzigtig overleg en bedaardheid meestal zonder nadeel voor moeder en kind overwonnen worden. Menigmaal volgde door de werking der natuur eene gunstige schikking, die door ontijdig hulpbetoon verijdeld werd (18).

VAN DEVENTER was naar zijn oordeel een handig vroedmeester geweest, doch hij veroordeelde diens bijzondere denkbeelden over de scheefliggingen der baarmoeder als de voornaamste oorzaak van moeilijke baringen, en keurde zijne voorstellen om in die gevallen het kind te keeren en bij de voeten af te halen af.

Zijn denkbeeld was, dat in verre de meeste gevallen geduldig afwachten en vertrouwen in het gewoon natuurlijk beloop der verlossing het voornaamste was, en alleen in zeer zeldzame gevallen kunsthulp te pas konde komen. Hij zegt, dat het geheim van ROONHUIJZE hem bekend was, doch het afkeurde als gevaarlijk. Regt duidelijk is hij op dit punt niet en schijnt zich in enkele gevallen van een baleinen spatel bediend te hebben.

Na eenige verschillende liggingen van het kind, en hetgeen daarbij moet in acht genomen worden, te hebben opgegeven, besluit hij dit werk met eenige bedenkingen over de toen gebruikelijke verloskundige werktuigen, met het verhalen van buitenbaarmoederlijke zwangerheden door anderen beschreven, en eene korte beschouwing, hoe de keizerlijke snede moet verrigt worden.

Hij is zeker een menschlievend, voorzigtig, geduldig en zeer ervaren vroedmeester geweest, die zich zelve ver-

trouwde en algemeen vertrouwen verdiende, vooral in dien tijd, toen de roonhuisianen in Amsterdam zich alles aanmatigden.

De rustende uren besteed tot opbouw der loffelijke heilkunst zijn uitgekomen in 1751, waarin zoowel eigene als door zijne vrienden medegedeelde heilkundige waarnemingen, waarvan in vroegere schriften reeds meer of min melding was gemaakt, nader worden besproken.

Zijn laatste werk was: *Geneeskunst der heelmeesters tot dienst der zeevaart*. Hierin vindt men eenige berigten van scheepsheelmeesters over verschillende door hen op hunne togten, zoo aan boord als te lande, in vreemde oorden behandelde ziekten, en van hunne geneeskundige behandeling, waarop hij zijne bedenkingen, aanmerkingen en ophelderingen zeer breed mededeelt.

Alle zijne schriften hebben iets onaangenaams, strijdlustigs, door de herhaalde breede opsomming zijner grieven, iets omslagtig door de uitgebreide en opgesmukte ontleedkundige beschouwingen. De taal is plat, onbeschaafd, gemeen amsterdamsch en doorgaans stekelig, bits. De stijl is verward, zonder samenhang, afgebroken door allerlei ongepaste invallen, luimige gedachten en kortswijlige streken, die hij volgens eigene bekentenis niet vermijden kon en gepast of ongepast nederschreef. In zijne vroege jeugd niet behoorlijk onderwezen, en alleen opgeleid om zoo spoedig mogelijk zijn vaders voorbeeld te volgen; acht jaren lang als scheepsheelmeester met ruwe matrozen overal rondzwervende en ondernemend van aard, schijnt hij zich alleen met ijver voor zijn handwerk bekwaamd te hebben.

In Amsterdam teruggekeerd en met den beschaafden zachtmoedigen RUYSCH bekend geworden, trachtte hij door ingespennen vlijt, het lezen van vele goede boeken en opletten nadenken te vergoeden, hetgeen hij maar al te duidelijk inzag hem te ontbreken. Zijne aristocratische ingenomenheid met zijne geboortestad, die hij door allerlei vreemden invloed

meende miskend en veracht te zien, ontvlamde zijne eerzucht, en zijne stoutmoedigheid bij het ontdekken en openbaren der sedert jaren ingeslopen misbruiken, vooral bij het heelmeestersgild, toen hij overman werd, bragten den ronden eerlijken zeeman in gunst bij de hoogaanzienlijke en vermogende burgemeesteren, dien hij met onderdanigen eerbied ontzag en in wier gunst en bescherming hij later in ruime mate steeds mogt deelen. Dit vergoedde den haat en de vervolging zijner gildebroeders, van den hoogleeraar ROELL en van de talrijke Med. Doctoren en apothekers. Hij werd wel eerst bitter vernederd, doch niet ontmoedigd om met onbezweken ijver den harden strijd tegen de verdrukkers van het door hem gezuiverd en hersteld gild vol te houden, tot dat hij ten laatsten grootendeels zegevierde. ROELL legde zijne betrekking neder en verliet in 1755 Amsterdam.

Bij alle de moeilijkheden, die hij te verduren had, bleek steeds zijne onkreukbare eerlijkheid en opregtheid, zoodat hij ook het goede erkende en prees in degenen, die hem een kwaad hart toedroegen, waarom hij bij alle weldenkenden groote achting genoot.

Niet minder verwonderde men zich over zijn ijver om alles grondig na te sporen, over zijne naauwkeurige kennis der oude handvesten en keuren, en over zijne algemeene kunde en wetenschap. Tevens toonde hij in de uitoefening zijner kunst een zachtmoedig overleggend en ervaren heelmeester te zijn, en was ook als zoodanig bij zijne kunstgenooten in voorkomende moeilijke omstandigheden zeer gezien, ofschoon hij zelf de operatieve heilkunst niet bijzonder schijnt uitgeoefend te hebben. Bij RUYSCH en CASPAR COMMELIJN, sieraden van de amsterdamsche school, bij BOERHAAVE en de overige leidsche hoogleeraren was hij bijzonder geacht.

De Amsterdamsche Med. Doctor CORNELIS LOVE getuigde van hem bij zijn leven: „ik heb met het uiterste vermaak gelezen de werken van den dooreerlijken en in alles

zoo voorzigtigen heer A. TITSINGH, en daarin zooveel groote belezenheid van alle schrijvers, zoo oude als nieuwe, door-dringende schranderheid, verstandige geleerdheid, en van vele jaren herwaarts beproefde en gestaafde ondervinding gevonden, door de zachtste operatiën, zonder vuur en staal, dat geen heelsemeesters werk is, als men het eenigzins maar kan vermijden, maar een werk van losse waaghalzen en beulen, dat ik mij verscheidene malen daarover verwonderd heb; ja in zware ziekten van de heelonst zoude ik oordeelen, dat zoo een oud en ervaren heer, zeer kundig in de anatomie, de jongere heelsemeesters, ja zelfs doctoren altijd wel mogten consuleeren" (19).

MATTHIJS VAN DER HAAGE, heelen- en vroedmeester te Amsterdam, noemt hem een man van groote ondervinding, en vol van invallende gedachten, die hij onbeschoornd op-teekent (20).

Nu zullen wij geenszins met LOVE zeggen, de schriften van TITSINGH met vermaak gelezen te hebben. Het is eigenlijk eene pijnlijke lectuur, maar dat er veel goeds uit te leeren is, bekenen wij. Hoe ongewoon zijne ongemanierde wijze van schrijven ook moge zijn, er is eene zekere levendigheid, die indruk maakt, meer dan eene stelselmatige schrijfwijze. Nu eens wordt men wel geergerd over zijne plompe uitdrukkingen en verwarde stijlvoering, doch dan ook weder door vele kluchtige invallen, allerlei anecdoten en zonderlinge karakterschetsen zijner tijdgenooten tot lagchen opgewekt, zoodat de zaken dieper hechten. En behalve dat, voor de geschiedenis der geneeskunde bevatten zijne schriften rijke bijdragen, waaruit men den geest dier tijden leert kennen en beoordeelen. Een overgroot getal geneeskundigen van zijn tijd wordt opgenoemd, zeer dikwijls alleen bij den voornaam, zoodat de persoon onbekend blijft, doch men ziet hem handelen.

Eenige nederlandsche schrijvers worden aangehaald, van welke men elders naauwelijks eenig spoor vindt, zoo als:

J. EYLEMAN, heelmeeſter te Leeuwarden, die *Heelkundige aanmerkingen* heeft uitgegeven; J. VAN HULST te Haarlem, die *Annotatiën over de breuken* en J. VAN GIEZELINGE te Middelburg, die *Het licht der chirurgie* uitgaf.

Anderen zijn iets meer bekend. JAN RAMAS, chirurgijn, vroedmeester en oculist te Enkhuizen, leerling van ZACHARIAS LEPIE, met wiens dochter hij gehuwd was, ſchreef een nietig boekje over de gezwollen, kanker enz., hetwelk zonder jaartal (1715?) voor de tweede maal aldaar herdrukt werd. BERNARDUS DE BOUT te Delft heeft in 1693 uitgegeven: *Het nieuw examen der chirurgie naar de hedendaagsche praktijk*, in vragen en antwoorden. Dit werd in 1730 voor de vijfde maal herdrukt te Leiden. Hieruit ziet men, hoe ellendig het toeging met de examens dergenen, die hunne promotiën moesten doen om vrijmeester te worden en te lande of te water in den oorlog te dienen. Naauwelijks zoude men gelooven, dat, niettegenſtaande het bestaan van drie hoogſcholen, het onderwijs der heelmeeſters zoo gebrekkig was.

Wat de operatieve heelkunde aanbelangt, vooral het ſteensnijden in die benaauwde dagen, vóór de overkomst van FRÈRE JAKES te Amsterdam, vindt men vele belangrijke narigten.

ALLARDUS CYPRIANUS, een toen beroemd ſteensnijder, deed in 1667 deze kunſtbewerking, volgens den grooten toetſel, meermalen zóó ongelukkig, dat hij vervolgd werd. Even ongelukkig was ROCHUS VAN DIJK, die den kleinen toetſel volgde. Voorspoediger waren een PLANTIER en vooral GOMER VAN BORTEL, een braaf en algemeen geprezen heelmeeſter, die met overleg en voorzigtigheid langzaam te werk ging. Deze BORTEL ſtierf in 1724.

JAN SERMES, te Leiden bevorderd tot Med. Doctor, veſtigde zich te Amsterdam, zijne geboorteplaats, en oefende ook de heelkunde. Bijzonder lei hij zich toe op ontleedkunde. In 1710 verzocht hij en werd hem vergund in het

stads gasthuis lijken te ontleiden tot eigen onderzoek en¹leering van anderen. In 1715 werd hij aangesteld tot operateur bij de diakonie. Op verzoek van RUYSCH heeft hij, met goedkeuring van Burgemeesteren, gedurende drie jaren deszelfs ontleed- en heilkundige lessen voor de heelseesters-leerlingen waargenomen. Even als PIETER ADRIAANS VERDUYN, SMALTUS, Dr. A. HELVETIUS, de jood BENEVENTE en H. ULHOORN bediende hij zich eerst bij het steensnijden van den grooten toestel. Doch door de schriften van DOUGLAS en CHESELDEN met den hoogen toestel, boven de ossa pubis, bekend geworden, was hij daarmede zóó zeer ingenomen, dat hij in 1723 bij een kind dezelve aanwende, doch met ongelukkig gevolg. Den derden dag stierf het kind. Deze nieuwigheid werd als een moord uitgekreten. De inspectoren van het collegium medicum vervolgden hem op eene ongehoorde wijze. Alle verdediging werd afgewezen en het steensnijden hem in Amsterdam verboden. Hij verliet de stad en vestigde zich bij Utrecht, alwaar hij in rust schijnt geleefd te hebben. Aldaar heeft hij de omstandigheden dier ongelukkige kunstbewerking en de vervolging daarom geleden beschreven in *Lithotomia Douglassiana, ofte eene nieuwe wijze van steensnijden*, te Utrecht in 1726. L. HEISTER noemde hem zijn zeer goede vriend. Ook was hij geacht bij G. J. DUVERNEY, met wien hij in 1714 te Parijs kennis maakte.

JACOBUS DENYS, geboren te Leiden, was zeven jaren lang heelseester in Indië geweest, vestigde zich toen in zijne vaderstad, waarin hij de gunst genoot van BOERHAAVE en H. OOSTERDIJK SCHACHT, en in kennis kwam met RAU. Van stadswege was in 1719 te Leiden een collegium medicum ad negotia artis obstetriciae aangesteld, bestaande uit een hoogleeraar in de geneeskunde, vier stads Med. Doctoren en een stads vroedmeester, waartoe hij benoemd werd, en in 1725 tot openbaar onderwijzer der vroedvrouwen.

In 1730 heeft hij uitgegeven: *Heilkundige aanmerkingen*

over den steen, en het snijden van denzelven. Hoe hij zich daarin beroemde RAU die kunst te hebben afgezien, is vroeger gemeld. Hij veroordeelde SERMES en hield zijne wetenschap even geheim als vroeger RAU. TITSINGH spaarde hem niet, verweet hem zijne onkunde en pogcherij, en dat zijne operatiën niet zoo gelukkig waren, als hij met groote zelfverheffing anderen wilde wijsmaken. Ook ULHOORN dacht zeer ongunstig, en beschuldigde hem van kwaadsprekendheid, onkunde en laatlunkendheid. Hij scheen zich daaraan weinig te storen. Slim, indringend en geldgierig van aard, vervolgde hij zijn weg en verwierf groot aanzien en rijkdommen (21).

In 1733 heeft hij uitgegeven: *Verhandelingen over het ampt der vroedmeesters en vroedvrouwen*; een zwaarlijvig, langdradig boek, zonder eenige geleidelijke orde geschreven. Hij volgt PORTAL en vooral VAN DEVENTER. Hij schijnt een driest vroedmeester geweest te zijn, en meende bij tegen-natuurlijke liggingen het kind met meer gemak op het hoofd te kunnen keeren dan bij de voeten af te halen, waarbij hij vrij hard scheen te werk te gaan, zoodat CORNELIS TERNE hem noemde: „de wreede, die vele domme handgrepen in 't werk gesteld heeft.” Dit oordeel komt ons evenwel te straf voor. Men vindt vele goede aanmerkingen over de ligging des kinds en het beloop van natuurlijke verlossingen en hetgeen daarbij moet in acht genomen worden. Ook is hij zeer opregt in het verhalen van moeilijkheden, onzekerheden en misvattingen, hem in de uitoefening der kunst, vooral bij keeringen en andere zware verlossingen, voorgekomen, en in dat opzigt is zijn werk voor beginnende vroedmeesters van belang te achten.

HENDRIK ULHOORN, geboren te Leiden, werd eerst onderwezen door zijn vader, die daar heelmester was, en later door BIDLOO, van wien hij vele kunstbewerkingen gezien had, doch meermalen met ongelukkige uitkomst, omdat hij weinig acht gaf op de gevolgen. Zeventien jaren

oud, tijdens den franschen oorlog, vertrok hij naar Brussel, en bezocht de hospitalen en gasthuizen, die opgepropt waren met verwonden en zieken. Bij het beleg van Doornik en den veldslag bij Malplaquet (1709) was hij tegenwoordig. Teruggekeerd, werd hij in 1713 te Leiden bevorderd tot heelmeeester, vertrok naar Parijs, alwaar hij ruim een jaar de lessen van DUVERNEY bijwoonde, en vestigde zich te Amsterdam. Hier verzocht hij in 1720 verlof om lijken te ontleden, gaf les aan leerlingen en verrigtte vele gewigtige kunstbewerkingen.

In 1731 werd hij aangesteld tot voorlezer in de ontleeden heelkunde en aanvaardde dien post met eene redevoering. Hier vervaardigde hij eene vertaling van het toen beroemde werk van den verdienstelijken helmstadschen hoogleeraar LAURENTIUS HEISTER, hetwelk hij met breede aanmerkingen en beschrijvingen van vele nieuwe werktuigen in 1741 uitgaf. Hiervan verscheen een derde druk in 1776.

Toen ook hem in 1746 de uitoefening der verloskunde verboden werd, was hij daarover zoo zeer gebelgd, dat, zoo men wil, dit verbod zijn dood verhaast heeft.

ULHOORN was hoogmoedig en liet zich veel voorstaan, dat hij in Parijs, zoo zeer door hem geprezen, geweest was. „Te Amsterdam was in jaren de ontleedkunde niet goed beoefend. De heelkunde werd aan de hoogeschoolen niet onderwezen. Zij, die van daar kwamen, hadden geen goed denkbeeld van de waarde en grootheid dier kunst.” Deze geringachting van Amsterdam en verheffing van Parijs was TITSINGH een doorn in het vleesch, en gaf aanleiding tot het verbreken van hunne vroegere vriendschap; evenwel erkende en prees hij ULHOORN als een uitmuntend heelmeeester, zoowel als een vernuftig uitvinder en kunstig werkmeester van allerlei heelkundige werktuigen.

Onder de historische berigten, door ULHOORN medegedeeld, is onze aandacht gevallen op een, door hem als een ervaren en kundig heelmeeester geroemden, KRONENBURG, te Dalfsen

nabij Zwolle wonende. Kan deze tot de familie **DESSERTUS**, die zich ook **KRONENBURG** noemde en genoemd werd, behoord hebben?

Mogen we uit die schrale berigten, waaronder men sommige bijzonderheden slechts ter loops meldde, in de veronderstelling, dat den tijdgenooten alles genoeg bekend was, eenige waarschijnlijke gissing opmaken, dan meenen we, dat **ULHOORN** geboren moet zijn in of omtrent het jaar 1692 en vóór 1750 te Amsterdam overleden is.

Uit het tot hiertoe opgeteekende — want we naderen het einde van het ons voorgestelde tijdperk — mogen we met gerustheid besluiten, dat de heilkunde in haren geheelen omvang in Nederland, vooral te Amsterdam, reeds vroeg en ook later, door ervaren mannen met goed gevolg is beoefend en zich voor het buitenland niet behoefde te schamen. De uitgebreide zeevaart naar oost en west, waaraan we zoo vele belangrijke reisverhalen, wier waarde nog erkend wordt, danken, en de menigvuldige oorlogen ter zee en te lande hebben onze scheeps- en veldheermeesters gevormd tot ondernemende, doch altijd omzigtige mannen, die hun nederlandsch karakter om niet te schaden, maar uit een godsdienstig zedelijk beginsel naar pligt en geweten te helpen, niet verzaakten. Vergelijkt men hen met wufte en bloedorstige Franschen of met trage en bijgeloovige Duitschers, dan behoort de palm der eer aan de Nederlanders. Ruwe, domme empyrie behandelde den zieken of gewonden matroos of soldaat als een corpus vile, waarvoor de regtgeaarde Nederlander terugdeinsde. Verre, dat we de gelukkige gevolgen van stoute ondernemingen in het buitenland zullen ontkennen of alleen aan geluk of toeval toeschrijven. Het omzigtig, overlegend nederlandsch karakter liet zich niet zoodadelijk blinddoeken door onberaden proefnemingen en vernuftige invallen, maar onderzocht en beproefde ze aan eigene vroegere ondervinding en gelukkige uitkomsten, waardoor

veelal het ruwe en onberadene van vreemde voorstellen meer en meer verbeterd en vooral door betere ontleedkundige kennis volmaakter werd.

HALLER, anders tamelijk met de nederlandsche taal bekend, beoordeelde TITSINGH eerst vrij ongunstig. Hij noemt hem: „acris ingenii homo. Nimis fere ubique acerbus; hinc in perpetuis inimicititiis vitam terit.” De *verdonkerde Heelkonst* noemt hij: „liber invidioso titulo praefixo taediosa quadam literarum varietate ingratus.” De *Cypria*: verbosissimum auctorem sequi non potui, cum inprimis viderem negare luis venereae originem americanam.” Dit schreef hij in zijne breede bijvoegsels bij de nieuwe uitgave van de *Methodus* van BOERHAAVE. Doch later schijnt hij het verdrietig werk overwonnen te hebben, en geeft in de *Bibl. Chirurgica* een zeer breeden inhoud van alle werken op, waarin nog wel iets van den strijdlustigen stijl gewaagd, doch het goede erkend wordt. Ware het anders geweest, hij zou dien breeden inhoud niet hebben afgeschreven (22).

Men bedenke ook den tijd, waarin TITSINGH leefde, het gebrekkige van het eerste schoolonderwijs voor de mindere burgerklasse, de drift en patriottische geest dier dagen om in lands dienst roem en een groot aanzien te verwerven. Men zag, hoe groote helden des vaderlands uit de laagste standen tot de hoogste eer waren opgeklommen. Welk een prikkel om alles te ondernemen! Ligtelijk zal men den man verschoonen, die jaren lang als scheepsheermeester onder allerlei gevaren had omgezworven en een vurigen geest in zijn binnenste voelde werken, toen hij bij de smeulende twisten onder den geneeskundigen stand, waarbij, even als te Parijs, de een zich boven den anderen trachtte te verheffen, zijne stem verhief en niets dan regt en billijkheid vorderde. Hij gevoelde in zich een hartstogtelijken ijver opgewekt, om hetgeen hij oordeelde regt te zijn, met alle kracht voor te staan en te bevorderen. En dat dit toen door alle weldenkenden werd goedgekeurd, blijkt uit zijn leven. Zijn

afbeeldsel vertoont geenszins een wrevelig, bits en onvergenoegd gelaat, maar een opgeruimd, door geene hartstogtelijke indrukken ontsteld.

HALLER's oordeel was partijdig. TITSINGH had niets geschreven tot lof der Duitschers en was ingenomen tegen de Franschen. Daarom noemt zekerlijk HALLER den titel der Heelkonst „invidiosus,” en omdat de americaansche oorsprong der lues venerea daarin ontkend wordt het geheele boek af te keuren en niet verder te lezen, was kleingeestig.

Latere schrijvers over de geneeskunde hebben het niet gewaagd de schriften van TITSINGH te lezen; zijn naam wordt door geen hunner genoemd.

(1) VAN MEEKREN, *Heelk. Aanmerkingen*, 115; *Diana*, 35, 76, 85, 109; *Cypria*, I 132; *Heelkonst*, 104, 106; *Navorscher*, 1861, 44. Dat hij van vaders zijde afkomstig was van eene friesche familie TITSINGA zoude men uit eenige toespelingen vermoeden, doch blijkt niet uit zijne schriften.

(2) *Diana*, 478; *Geneesk. over de zeevaart*, 295.

(3) *Heelkonst*, 34, 43, 487, 646, 653, 674, 718, 743, 540.

(4) *Diana*, 45. (5) *Heelk.* 114, 179. (6) *Diana*, 58, 61, 63.

(7) 746. (8) 117. (9) 77, 83. (10) *Diana*, 742, 744.

(11) 73, 94, 103.

(12) *Geschiedenis des vaderlands*, XI 180. Hij noemt TITSINGH een harde kwast, waarop meer dan een beitel stomp geslagen is.

(13) *Heelk. voorrede*. (14) *Diana*, 39, *Heelk.* 179. Hij verhaalt bij die gelegenheid, hoe SALVATOR FRANCISCUS MORAND, lid der kon. academie te Parijs, naar Engeland trok om de verbeterde wijze van steensnijden bij CHESELDIN te gaan leeren, in de hoop dat deze operatie bij zijne terugkomst in Parijs beter zoude gelukken; alsmede dat zij reeds twintig jaren vroeger door RAU te Amsterdam was tot perfectie gebragt.

(15) *Heelk.* 96, 252, 332, 540, 617. (16) *Navorscher*, 1853, 158.

(17) *Diana*, 110, 194, 239, 249.

(18) 216, 475, 477, 624, 716, 718, 740.

(19) Vertaling van de *Geneesk. onderwijzingen van H. BOERHAAVE*, Amst. 1745, in de geleerde inleiding, xli.

(20) Vertaling van de *Verh. over de Vroedkunde door W. SMELLIE*, inleiding, 35.

(21) VAN SWIETEN, *Commentaria*, V 368: »Aliquoties adfui, dum calculosos secaret DENYS," en 209: »crebris et felicissimis sectionibus calculi secundum methodum Ravianam celebris."

HALLER zegt van hem: »Olim mihi probe notus chirurgus, qui magnas divitias arte sua acquisivit; ordinem in opere desideras. Non diffidens sibi homo, qui ne BOERHAAVII quidem auctoritati cesserit, quae tunc erat maxima." En van zijne vroedkundige verhandeling: »bonus et laude dignus liber, quem doleas minus notum esse, Gallis etiam minime. Amplissimo quidem sermone et luxuriante quadam ubertate eventa narrat, sed res ipsa patientiam lectoris meretur. Nimis multa utilia habet, quem oportet totum legere." *Meth.* 785, *Bibl. Chirurg.* II 136.

(22) *Meth.* 785, 950, *B. Chir.* II 142.

Meerdere vaderlandsche geneeskundigen, ons slechts uit HALLER's bibliotheken bekend, van welke sommigen dit zeker wel verdiend hadden, hebben we onvermeld moeten voorbijgaan, omdat we, niettegenstaande vele aangewende pogingen, hunne schriften niet hebben kunnen lezen, noch genoegzame berigten van elders opzamelen.

Uit hetgeen we hebben kunnen geven, zal den aandachtigen lezer overvloedig gebleken zijn, dat Nederland zich niet behoeft te schamen over 't geen zijne geneeskundigen ter uitbreiding der wetenschap hebben bijgedragen. Taalkunde, geschiedenis, ontleed- en plantenkunde, vooral dadelijke uitoefening der kunst, ook verloskunde en geneesmiddelleer, zijn met lust en ijver, niet zonder wezenlijke verdiensten, beoefend en uitgebreid. De theorie, eene denkbeeldige voorstelling hoe het wel zoude kunnen zijn, was en bleef wankelende, zoo als ze steeds geweest was, en, getuige de opvolgende eeuwen, blijft. Ze diende alleen voor de pronk op de leerstoelen en om een tijdelijk gerucht te maken.

De hoofdzaak was eene weldadige en doeltreffende uitoefening der kunst, steunende op onbevooroordeelde waarneming. Opmerkelijk is het, dat de beste nederlandsche geneeskundigen brave, eerlijke en godsdienstig gestemde mannen waren, beziel met eene opregte begeerte om de zieken te helpen, niet om eenig denkbeeldig stelsel op te bouwen.

De gebreken bij het vulgus medicorum, onder allerlei naam, die we niet hebben mogen noch willen verzwijgen, vooral de geldzucht, waren ook, vooral elders, vrij gelijk en zijn over 't geheel nog weinig verbeterd. Ze waren, zijn en blijven eene lelijke smet voor de goddelijke geneeskunst, die, zonder wezenlijke zedelijke reinheid des harten, door geene theorie zal worden uitgewischt.

Ook meenden we de meest verdienstelijke leerlingen van BOERHAAVE, die wel bij zijn leven, in- en buitenlands, leerstoelen met roem en eer bekleedden, niet te moeten opnemen, omdat ze jaren na hem geleefd hebben, en zijn voorbeeld en leer meestal vrij getrouw volgden, doch nu onze proeve te mogen en te moeten eindigen met de beschouwing van den uitmuntenden man, die gedurende zeven-entertig jaren den roem der leidsche hoogeschool, in en buiten Europa, tot aller verwondering, heeft uitgebreid. Zijne inzichten in de ware uitoefening der kunst, dat ze eene opregte en getrouwe dienaars der natuur moet zijn, zal ze der menschheid weldadige vruchten aanbrengen, moge vernederend schijnen voor de hoogmoedige zelfzucht, en daarom in schijnbaar hoog verlichte tijden veracht, ja bespot zijn, — deze tijden zijn, zonder eenige wezenlijke vrucht, met schande voorbijgegaan. En alle bezadigde, redelijk denkende mannen erkennen steeds meer en meer, ofschoon stilzwijgende, de verdiensten van den braven BOERHAAVE, dat hij de geneeskunstoefening uit de duistere nevelen der verwaande stelselzucht heeft teruggebracht tot eene getrouwe onbevooroordeelde waarneming der verschijnselen, die zich bij afwijkende wijzigingen der levensverrigtingen vertoonen.

HERMANNUS BOERHAAVE,

Geboren te Voorhout 1668, gestorven te Leiden 1738.

Zijn vader, niet onervaren in de oude talen, was een zeer geacht en ernstig predikant te Voorhout. Met een talrijk kroost gezegend, doch niet ruim bemiddeld, wenschte hij zijn eenige zoon van jongs af op te leiden tot den geestelijken stand, en zorgde voor geregeld huiselijk onderwijs zoowel in de beginselen der talen als in de algemeene geschiedenis en de heerschende godsdienstige begrippen. Het knaapje beantwoordde door gelukkigen aanleg en onvermoeide vlijt aan 's vaders wensch boven verwachting, doch kreeg ongeveer twaalf jaren oud eene verzwering aan het been, die, trots alle heilkundige hulp, eerst na verloop van vijf jaren, en wel door eigene hulp op eene vrij eenvoudige wijze voor goed genezen heette (1). Dit ongeval wekte in het jeugdig gemoed de eerste gedachte aan het groot belang van goede geneeskundige hulp.

Intusschen was hij ter bevordering der genezing en van verdere wetenschappelijke opleiding naar Leiden ter school gezonden, alwaar hij spoedig met vernieuwden leerlust de door zijn ziekelijken toestand geledene vertraging inhaalde. En ofschoon hem toen eene nieuwe zware ramp trof door den onverwachten dood zijns vaders, die zijne uitzigten aanmerkelijk benevelde, werd hij, door belangstellenden bijstand geholpen, in 1684 als student in de letteren en wijsbegeerte ingeschreven. Hij overtrof de verwachting zijner leermeesters en begunstigers en werd in 1690 bevorderd tot Doctor in de wijsbegeerte, na loffelijke verdediging van eene *Disp. de distinctione mentis a corpore*.

Nu begon hij zich wel meer op de godgeleerde studiën toe te leggen, doch vergat tevens niet zijne vroegere ingenomenheid met de geneeskunde. Men wil, dat hij deze genoegzaam zonder leermeesters door eigen vlijt aanleerde en alleen eenige weinige lessen van DRELINCOURT hoorde, het-

geen echter onwaarschijnlijk is, daar het blijkt, dat hij met PITCAIRN, dien hij zeer hoog achtte, bijzonder bekend is geweest en diens lessen moet gehoord hebben (2). Ook heeft hij zekerlijk de ontleedkundige lessen van NUCK na het jaar 1687 bijgewoond, wiens kunstige bereidingen der watervaten hij dikwijls aan diens huis met bewondering zag; terwijl hij daarenboven met RUYSCH reeds vroeg bekend was en jaren lang zeer vertrouwelijk omging en diens kunstig kabinet boven alles waardeerde (3). Ook is het bijna ongelooflijk, dat hij, door zijn verstandigen vader ter verpoozing der leeruren tot ligchamelijken arbeid in den tuin aangespoord, waardoor eene steeds aanwakkerende en tot in hoogen ouderdom blakende liefde voor planten en bloemen werd opgewekt, de lessen van den kundigen en hooggeachten HERMANNUS, die zoo veel vreemds uit verre landen verzameld had, niet zal hebben bezocht. En zoude hij, die als aankomend jongeling, toen de geleerde kunst niets baatte, alle geneeskundige boekjes dier dagen doorsnuffelde en zich in de schriften der oude alchymisten verdiepte, hetwelk eene door hem zelve bijna uitzinning genoemde ingenomenheid met de toen algemeen besprokene scheikundige onderzoekingen deed ontkiemen, zoodat hij later het uitvorschen van bijzondere middelen tegen ziekten en ongemakken zijn ernstigst streven en den troost van zijn ziekelijk leven noemde, — zoude hij nooit de lessen van LE MORT, wiens kunde en handigheid in het doen van zoodanige proeven door hem hoog geprezen worden, hebben bijgewoond? Dit zoude strijden met zijn eerzuchtig, ofschoon nederig en terughoudend karakter en met zijn nooit bevredigden leerlust om alles te onderzoeken, waar zich maar de gelegenheid aanbood.

Het is wel waarschijnlijk, dat de jonge Philosophiae Doctor, de in godgeleerde dogmen van dien tijd verdiepte student, bij bekrompene omstandigheden, niet geregeld de geneeskundige lessen zal hebben bezocht; vooral ook, omdat zijne inzichten door de vroegere rigting zijner studiën begon-

nen af te wijken van de toen op allerlei denkbeeldige stellingen gegronde leerwijze, en zijn bijzonder doel schijnt geweest te zijn, eens als predikant de heel- of geneeskunst ten platte lande te kunnen uitoefenen. Het theoretisch onderwijs achtte hij minder noodzakelijk en bij zoo veel verschil van denkbeelden onzeker. De kunst om bij gelegenheid ziekten en gebreken te genezen, was, bij zijne toen zoo bekrompene denkbeelden, hoofdzaak, en zulks dacht hij kon door zelfoefening uit boeken wel geleerd worden, wanneer men maar eene geschikte praktische handleiding had. Ook zouden hem zijne kruid- en scheikundige oefeningen, waarmede hij steeds onledig was, wel eenigzins voorthelpen (3a). In zooverre kan men het algemeen denkbeeld, dat BOERHAAVE alleen door zelfoefening zich ontwikkeld heeft, laten gelden.

Aldus eenigermate voorbereid, vertrok hij naar Harderwijk en werd daar in 1693 bevorderd tot Med. Doctor door den juist toen uit Duitschland tot hoogleeraar beroepen THEODORUS VAN DE GRAEFF (4), na het verdedigen van eene *Disp. de utilitate explorandorum in aegris excrementorum ut signorum*, waarin hij het nut der scheikunde en de uitkomsten zijner onderzoekingen mededeelde. Zonderling schijnt het, dat BOERHAAVE naar Harderwijk ging om te promoveeren, daar DRELINCOURT, zijn bijzondere vriend, ofschoon ziekelijk, HERMANNUS en PITCAIRN toen nog te Leiden leerden. Mogelijk wel, omdat deze de scheikundige wetenschap minder begunstigen, die in Duitschland, eigenlijk als alchemie en hoofdzakelijk voor uroscopie, meer beoefend werd.

Van Harderwijk met de trekschuit terugkeerende, ontstond onder het gezelschap een gesprek over de zoo zeer veroordeelde denkbeelden van SPINOZA, dien BOERHAAVE als student met kracht had bestreden. Met voorzigtigheid mengde hij zich in dit gesprek, waaruit door een onverstandigen geestdrijver werd opgemaakt, dat BOERHAAVE deze veroordeelde denkbeelden aankleefde. Dit werd overal verbreid, en vervlogen was het uitzigt om ergens eene predikantsplaats

te erlangen. Hierdoor te leur gesteld, besloot hij, ook op aanraden van goede vrienden, zich als gewoon geneesheer te Leiden te vestigen. Zijne praktijk evenwel vond geen opgang. Hij begon in te zien wat hem ontbrak. Vergenoegd en met weinig tevreden, daar hij aan spaarzaamheid in het ouderlijk huis gewend was, wilde hij alles nader onderzoeken. Om bij het voortzetten en uitbreiden zijner studiën in zijne tijdelijke omstandigheden eenigzins te voorzien, gaf hij aan leergierige jongelingen les in de wiskunde, waarin hij zeer ervaren was. En dit bleef niet onopgemerkt bij ijverige voorstanders der wetenschappen, die zijne kundigheden en deugdzamen inborst hadden leeren kennen.

Vier jaren na den dood van DRELINCOURT, in 1701, werd BOERHAAVE aangesteld tot lector om voorlezingen over theoretische geneeskunde te houden, en aanvaardde deze betrekking met eene redevoering: *de commendando studio hippocratico*. De jaarwedde was vierhonderd gulden.

Toen hij, in 1703 als hoogleeraar te Groningen beroepen, bedankte, werd dit door Curatoren zóó gunstig opgenomen, dat men zijne jaarwedde aanmerkelijk verhoogde, en hem het uitzigt gaf om bij de eerste gelegenheid tot gewoon hoogleeraar te zullen worden bevorderd. Met dankbaarheid erkende hij deze gunstige beschikking in eene redevoering: *de usu ratiocinii mechanici in medicina*.

Er waren toen te Leiden vijf gewone hoogleeraren in de geneeskundige wetenschappen: BIDLOO, DEKKERS, HOTTON, LE MORT en B. ALBINUS.

In 1708 heeft hij zijn eerste werk: *Institutiones medicae in usus annuae exercitationis domesticos*, uitgegeven, en in 1709: *Aphorismi de cognoscendis et curandis morbis in usum doctrinae domesticae*. Beide deze geschriften zijn, door hem herzien, verbeterd en vermeerderd, herhaalde malen uitgekomen.

Negen jaren, als lector onderwezen hebbende, werd hij, na den dood van HOTTON, in 1709 benoemd tot hoogleer-

aar in de genees- en kruidkunde en zijn traktement verhoogd tot duizend gulden. Bij deze gelegenheid hield hij eene redevoering: *Qua repurgatae medicinae facilis asseritur simplicitas*. Zóó was toen nog de oude bekrompene geest dier tijden, en wel vooral te Leiden, ten opzichte van een man, die zich had doen kennen als een uitmuntend, bij zijne leerlingen algemeen hooggeacht en geliefd leeraar, door wien de hoogeschool in aanzien en groot getal van studenten aanmerkelijk was toegenomen.

Na den dood van BIDLOO, in 1714, werd hij aangesteld tot leeraar bij het collegium practicum, om in het nosocomium de praktijk bij de ziekbedden te onderwijzen.

In 1710 had hij uitgegeven: *Index plantarum, quae in horto academiae Lugduno Batavae reperiuntur*, waarvan een vervolg en uitbreiding in 1720 het licht zag.

Als aftredend rector magnificus hield hij in 1715 eene redevoering: *de comparando certo in physicis* (5).

Als opvolger van LE MORT werd hij in 1718 benoemd tot hoogleeraar in de scheikunde, en aanvaardde deze nieuwe roeping met eene redevoering: *de Chemia suos errores expurgante*.

Zijn *Libellus de materie medica et remediorum formulis* verscheen in 1719 als een toevoegsel bij de aphorismi.

De verdiensten van BERNARD ALBINUS prees hij in het jaar 1721 in eene zeer fraaije redevoering, die zijn verstand en hart eere aandoet.

Toen hij in 1729 zijne betrekking als hoogleeraar in de kruid- en scheikunde nederleef, meldde hij eenige bijzonderheden van zijn leven.

In 1731 voor de tweede maal als rector magnificus aftredende, hield hij die treffende redevoering: *de honore medici servitute*, welke zijn zwanenzang was en algemeen als een meesterstuk van diep doorzicht in de kunst en als een duurzaam bewijs van zijne ongeveinsde opregtheid en nederigheid, ter bevestiging van zijn spreuk *Simplex veri sigillum*, zal worden beschouwd.

Vroeger, in 1724 en 1728, waren door hem uitgegeven twee beschrijvingen van door hem behandelde belangrijke en zeldzame ziekten.

Zijn laatste en uitgebreidste werk: *Elementa Chemica* verscheen in 1732 (6).

Na deze korte levensberigten en opgave van de door hem erkende geschriften (7) zal de ontwikkeling van 's mans geneeskundige rigting, van zijne praktische inzigten, van den verbazenden invloed en zijnen alles overtreffenden roem in de geneeskundige wereld niet aanschouwelijker kunnen worden voorgesteld dan uit zijne voortreffelijke redevoeringen; uit de voorlezingen over de *Institutiones*, waardoor hij eigenlijk zijn roem vestigde, die door HALLER met zoo veel trouw, zonder overdreven ingenomenheid met zijnen hooggeachten leermeester, zijn uitgegeven; uit de breede commentaria van VAN SWIETEN over de aphorismi; doch vooral uit de belangrijke voorlezingen over de ziekten der zenuwen en zijne vertrouwelijke brieven aan BASSAND. Hoe ook de tijden mogen veranderd zijn, deze schriften zullen steeds den geneesheer, dien het belang van den zieke boven den roem der kunst ter harte gaat, steeds goede leidlieden en verstandige raadgevers kunnen zijn, wanneer hij ze wil doorlezen. Veel is sedert anderhalve eeuw in klaarder licht gesteld, hetwelk allen dankbaar zullen erkennen; doch er is en blijft slechts ééne waarheid in de praktische geneeskunst: getrouwe waarneming van de kenbare verschijnselen, zonder vooringenomenheid met eenige theorie of eenig stelsel van den dag, hetwelk een vernuftige inval, eene zeldzaam voorkomende of door onbekende omstandigheden gewijzigde ziekte den volgenden dag doet wankelen om voor een ander ruim baan te maken.

Men moet zich in BOERHAAVE's tijd verplaatsen en den geest, waarin de wetenschappen geleerd en beoefend werden, zich voorstellen. Aan de nederlandsche hoogescholen zwoer

men, niettegenstaande alle verbod van hooger hand, in de tweede helft der zeventiende eeuw bij CARTESIUS. Zijne leer werd, na veel strijd en tegenspraak, op alle wetenschappen meer of min toegepast en openlijk verdedigd. De theologen werden in de engte gebragt. De een veroordeelde hem als een Spinosist, de ander verhief hem als den eersten en eenigen verlichten man niet alleen van zijn tijd, maar ook voor de toekomst. Wijsgeeren en geneeskundigen aanbadten hem. Hunne geschriften steunden grootendeels op zijne uitspraken. Hij was de afgod dier dagen. Die hem niet huldigde, werd door zijne aanbidders strengelijk veroordeeld. Alles wat na den magtigen invloed van SYLVIVS tot op den tijd van BOERHAAVE over geneeskunde geschreven werd, verdedigde de meer of min gewijzigde of door dwaze inbeeldingen opgesierde cartesiansche leer. Welk een moed, welk zelfvertrouwen werd er vereischt om zich tegen dezen stroom der veroordeelen en wanbegrippen te durven verzetten. Die dat deed was BOERHAAVE.

Wanneer men de disputationes medicae in de tweede helft der zeventiende eeuw te Leiden, bij doctorale promotiën verdedigd, doorbladert, wordt men teleurgesteld door den kennelijken stilstand zoo niet achteruitgang der wetenschap. De onderwerpen zijn meestal vrij drooge beschrijvingen van verschijnselen en oorzaken, vooral bij langdurige ziekten, en eindigen met eene breede lijst van vroeger geprezen geneesmiddelen of zeer zamengestelde voorschriften. VAN HELMONT, CARTESIUS, SYLVIVS of ETMÜLLER waren de mannen, die men volgde. Soms wordt een aphorismus van HIPPOCRATES aangehaald. Van andere schrijvers vindt men spaarzaam eenige melding gemaakt.

Na den dood van SYLVIVS begon men meer het eenzijdige zijner leer in te zien en wenschte van het knellend juk der school verlost te worden. A. VAN LEEUWEN schreef in zijne *Disp. de febris*, 1678: „Quid memoro antiqua tempora, quibus ne latum unguem ab antiquitate recedere licitum,

cum hodierno seculo vix aliam quam tritam viam insistere, vix ad nova aspirare, vix quaedam, quae hactenus incognita fuere, in publicum proferre liceat. Illa enim nigro carbone notantur, immo pro falsis habentur, non quia reapse falsa, sed quia nova hactenus inaudita, atque adeo majorum praeceptis minus convenientia sunt. Hoc autem est vere in verba magistri jurare, hoc vere est praejudiciis obrui."

J. VAN DER PEUYE zegt, *Disp. de Ictero*, 1690: „Deplo-
randum est, quod nonnulli hisce temporibus lubrica adhuc
incedant via, et plane ignari theoriae nec non anatomiae,
vix aliquid proferre capaces sint de morbis, eorumque causis,
et consequenter multo minus de vera morborum curatione,
ita ut absque prudentia praxin saepe exerceant, et patientes
misere tractent."

T. MUYKENS, *Positiones de corporum statu et mutatione
physico-medicae*, 1691, beweert: „Fluiditas, de qua praeci-
pue agemus, primo motum, secundo ipsam minimorum cor-
porum solidorum concatenandorum variam dispositionem respi-
cit. Omne fluidum involvit motum." Hij spreekt van „angu-
losa, oblonga, corpora, eminentiae pungentes majores circa
superficies sphaericas sese manifestantes, fluiditati inidonia.
Corpus est machina hydraulico pneumatica." In zeker op-
zigt verwerpt hij de fermentatie, doch neemt als beginsel
zijner vochtbeweging aan eene fijne aetherische stoffe.

J. WESLINGH stelde in *Disp. de passione hysterica*, 1694:
„Plethora est innumerorum morborum causa."

P. H. ABBEKERK, *Disp. de motu progressivo et intestino*,
1695: „Motum intestinum in fluidis affirmant omnis generis
fermentationes. Motus consistit in debita humorum circula-
tione, adeo ut corpus humanum non absurde vocatur machina
hydraulico pneumatica. Motus est motus fluidi, et motus in-
testinus in fluidis. Actio totius machinae nostrae dependet
a solo humorum influxu." Ook hij neemt eene materia om-
nium subtilissima aan. „Pleuritis est obstructio pleurae a
sanguine plurimis particulis viscidis acribus et acidis scatente,

qui dum vasa minora libere transire nequit, hinc inde pedem figit, obstructions parat, transitum humorum denegat." Eene aderlating is hier somtijds dienstig, omdat de bloeddrukking verminderd wordt, doch de oorzaak der ziekte neemt ze niet weg.

Men ziet hoe beklagelijk de toestand der geneeskunde te Leiden was, en elders vooral niet beter. DREINCOURT was ziekelijk en bemoeide zich meer met theologie dan met geneeskunde. SYLVIVS en CRANEN waren tevreden met hunne talrijke toehoorders. Onder BIDLOO, LE MORT en vooral onder den bezadigden DEKKERS, die door zijne studenten steeds met grooten lof genoemd wordt, zag men wel eenige verbetering, doch ongenoegzaam om het schoolsch gezag te overwinnen.

BOERHAAVE kende ongetwijfeld den inhoud dier disputatiën en zag daarin menige belangrijke aanwijzingen, die hem tot nadenken konden opwekken. Het goede wijzigde hij met oordeel, doch nam onderscheidene stellingen over in zijne Institutiones. Niet alle gebreken kon hij vermijden. Maar wie deed dat later? Het aantal jaren, sedert zijn werken en zwoegen tot op den huidigen dag verloopen, moge hier getuigen.

Op een-en-zestigjarigen ouderdom, in 1729, verzocht BOERHAAVE zijn ontslag als hoogleeraar in de kruid- en scheidkunde. Hij had zes-en-twintig jaren de laatste, en twintig jaren de eerste onderwezen. In zijne jongere jaren, zegt hij, ondernemend en eierzuchtig van aard geweest te zijn (8). Met dankbaarheid herdacht hij, in geene ruime omstandigheden opgevoed geweest te zijn, en dat een verstandig vader hem in zijne jeugd had opgewekt en aangespoord tot vlijtige letteroefeningen en ligchamelijken arbeid. Zestien jaren oud verloor hij dien braven vader en zag toen het groot voordeel zijner opvoeding. Met genoegzaam alle wetenschappen had hij zich van tijd tot tijd nader getracht be-

kend te maken. Van zijne godgeleerde studiën spreekt hij niet bijzonder, maar wel, dat hij eindelijk de geneeskunde bijzonder lief kreeg en zich daarop met de borst had toegelegd.

In 1701 door krachtige voorspraak benoemd tot lector, om de grondleeringen der geneeskunde voor te lezen, had hij die betrekking wel met grooten moed, doch vertrouwend op eigen krachten, aanvaard. Zijne leerlingen schenen voldaan en verlangden, dat hij ook de praktijk wilde onderwijzen. Onvoorzigtig voldeed hij aan hun verlangen. Dikwijls vond hij bijzondere aanleiding melding te moeten maken van scheikundige proeven, waarvan het gevolg was, dat hij verzocht werd ook scheikundige voorlezingen te houden. Deze drang was het, waarom hij zoo vele vakken te onderwijzen op zich genomen had, niet uit geldzucht of om anderen te verdringen of af te keeren. Later was hij ook begonnen kruidkunde te onderwijzen, wier lof hij met hartenlust verheft, daar ze aanleiding gegeven had om met een groot aantal geleerde kruidkundigen in en buiten Europa bekend te worden, die hem zaden en planten verzonden, waarmede hij den academischen tuin verrijkte. Bij deze gelegenheid herdacht hij vooral met warmte zijn vriend BASSAND. Dit maakte op de toehoorders een diepen indruk.

Als jongeling had hem reeds de scheikunde bekoord, dewijl ze den toegang tot de geheimen der natuur ontsluit, de nieuwsgierigheid opwekt tot verder onderzoek en steeds schoonere en meer bevredigende uitkomsten belooft. Maar zij vorderde veel geduld om den geregelden afloop van het onderzoek af te wachten, want anders was alle moeite vergeefs. Met lust had hij zijne benoeming als opvolger van LE MORT aangenomen, omdat hij vreesde door zijne veelvuldige betrekkingen van zijne scheikundige onderzoekingen te zullen worden afgetrokken, daar hij met genoegen had leeren inzien, dat de oude scheikundigen, de alchimisten, de wezenlijkste wijsgeeren van hun tijd geweest waren, door hunne pogin-

gen reeds veel hadden ontdekt en eenvoudig beschreven, zoo als men erkennen moest, wanneer men zich op deze zaken toeleigde en hare taal leerde verstaan (9). Daarom had hij zich zoo vele jaren hierin geoefend, en hoopte nu, tot rust gekomen, de gebreken van den ouden dag daarmede dragelijker te zullen maken en door gematigde ligchaams beweging zijne krachten te sterken (10).

Ook dit was eene reden geweest zijner vele en verschillende werkzaamheden. Steeds was hij van het een tot het ander krachtig aangedreven, en verscheidenheid van werk was immers aangenaam?

Onvoorzigtig en onbedacht (daar hij zulks anderen altijd had afgeraden) zich in een vroegen morgen aan eene scherpe koude in den tuin blootstellende, was hij door allerhevigste rheumatische pijnen overvallen, die hem weken lang beletten zijne lessen waar te nemen. Later volgden herhaalde terugvallen en eene niet minder bezwarende borstaandoening. Hij vreesde dus, dat zijne leerlingen schade zouden lijden, omdat hij de eenige onderwijzer in kruid- en scheikunde was. Daarom had hij van deze betrekkingen zijn ontslag gevraagd en goedgunstig verkregen. Hij zoude evenwel, zoo lang hij kon, zijne geneeskundige lessen blijven waarnemen. Hij sluit deze redevoering met eene waarlijk aandoenlijke toespraak aan zijne leerlingen (11).

Zijne aanstelling als lector aanvaardde hij met eene redevoering over de groote verdiensten van HIPPOCRATES, als eenig navolgenswaardig voorbeeld.

Was het zekere dofhed des geestes, of was het hoogmoed, dat men in geneeskundige scholen de schriften van HIPPOCRATES als van luttel waarde beschouwde en verwaarloosde? Hij was van oordeel, dat men ze dag en nacht moest doorzoeken, zoude de geneesheer aan zijne roeping voldoen. Daarom wilde hij ze krachtig aanprijzen. Daartoe

drong hem de aandrift van zijn gemoed, om jongelingen de allerzuiverste bronnen der ware geneeskunst te leeren kennen.

Gezondheid zoowel als ziekte was een bepaalde toestand, een gevolg van verschillende omstandigheden, die, vereenigd, als de oorzaak dier toestanden moesten beschouwd worden. De eigenaardige verschijnselen, die daarbij werden gezien, konden alleen door zintuigelijke waarneming gekend worden, en derzelver verscheidenheid was zóó groot, dat een menschen leven niet toereikende was om alles waar te nemen, waaruit de noodzakelijkheid bleek om na te zoeken, wat door anderen vroeger was opgemerkt.

In dit opzigt was HIPPOCRATES, die de waarnemingen van vroegere eeuwen verzameld en eenvoudig zonder weidsche redeneeringen opgeteekend had, de zuiverste bron voor praktische kennis. Bij hem vond men geene redeneering over het wezen der elementen, over de eigenschappen der vochten, of ze zuur of zout waren, noch over de oorzaak der levensbewegingen, over aangeboren warmte, bovennatuurlijke aetherische invloeden en soortgelijke inbeeldingen, waarvan lateren te onregt bij hem eenige sporen meenden ontdekt te hebben. Eenvoudig en onopgesmukt is zijne schrijfwijze, zonder eenige duisterheid, zonder holklinkende, nietige woordspelingen of bluffende invallen.

Niemand had in het beschrijven der ziekte-verschijnselen en in het voorzeggan van de waarschijnlijke uitkomsten zoo naauwkeurig alles opgeteekend als HIPPOCRATES, wiens lof met warme ingenomenheid in eenige bijzonderheden breed wordt vermeld.

Toen men den door HIPPOCRATES aangewezen weg, getrouwe onbevooroordeelde waarneming en oplettend volgen der natuurlijke aanwijzingen ter genezing van ziekten, verliet, verviel men weldra tot allerlei dwaze meeningen en gevolgtrekkingen, die bij nadere beproeving bleken onbestaander en nutteloos te zijn.

De beste schrijvers onder de Grieken, **ARETAEUS CAPPADOX**, **RUFUS EPHESIUS** en **GALENUS**, en onder de Romeinen **CELSUS** en **PLINIUS** waren **HIPPOCRATES** gevolgd, en het goede in hunne geschriften moet aan hem alleen worden toegeschreven. En onder de lateren was alleen de groote **SYDENHAM** een getrouw navolger van hem (12).

Men moest erkennen, dat in latere tijden, in wis-, ontleed-, natuur- en kruidkunde voortreffelijke ontdekkingen en vorderingen waren gedaan. Maar welke ongerijmdheden, welke denkbeeldige en onbewijsbare stellingen waren als algemeene waarheden, met luiden ophef verkondigd, op de uitoefening der geneeskunde toegepast, geleerd en aangeprezen? Doch zonder wezenlijke vrucht. Hij, die een gelukkig geneesheer bij het ziekbed wil worden, moet **HIPPOCRATES** navolgen. Daarin wilde hij zijne leerlingen voorgaan en den weg aanwijzen.

Uit deze redevoering blijkt, met hoe aanhoudende vlijt en gespannen aandacht hij vooral **HIPPOCRATES** gelezen en in merg en bloed opgenomen had, vóór dat hij als openbaar leeraar optrad; hoe zeker hij zich achtte van zijne zaak en welke moed hem bezielde om op drie-en-dertigjarigen ouderdom de toen heerschende wanbegrippen te bestrijden (13). Niemand had naar zijne inzichten de ware geneeskunst beter gekend en beschreven dan **HIPPOCRATES**, wiens eenig doel was waarheid, gegrond op eenvoudige onbevooroordeelde waarneming der alleen zintuigelijk waarneembare natuurverschijnselen, geenszins op bedriegelijke proefnemingen ter bevestiging van eenig uitgedacht stelsel, waartoe de gelegenheid bij het vlugtig leven zoo zeldzaam gunstig was.

Toen hij twee jaren later zich op nieuw aan de hoogeschool verbond, sprak hij over het nut eener werktuigkundige beschouwing van het menschelijk ligchaam.

De werktuigkunde, in het burgerlijk leven van zoo groot nut en waarde, was voor de geneeskunde als van geen of

gering belang beschouwd. Het tegendeel wenschte hij te betoogen.

Ons ligchaam was een werktuig, machina, met groote wijsheid zóó zamengesteld, dat eene menigte verrigtingen met alle gemakkelijkheid konde worden uitgevoerd. De algemeene eigenschappen der ligchamen en de wetten, volgens welke ze worden bewogen, kunnen op wiskundige gronden alleen verklaard worden, geenszins door eene denkbeeldige voorstelling, a priori. Dit algemeene is de sleutel ter verklaring van het bijzondere. Bij geregelde gevolgtrekking ontdekten men deze eigenschappen en wetten, die door zintuiglijke opmerking niet konden gevonden worden. Het menschelijk ligchaam was aan deze algemeene wetten onderworpen en bleek bij aandachtige beschouwing te bestaan uit vele en onderscheidene werktuigen, door den invloed van vochten in beweging gebragt, wier vereenigde werking volkomen werktuigkundig kan worden verklaard. Wordt het onderling verband verstoord, dadelijk hield de geregelde werking op.

De ontleedkunde, het microscopisch onderzoek en de leer der vochten hadden veel toegebragt om het maaksel van ons ligchaam te leeren kennen. Het grootste gedeelte van hetzelfde bestond uit vaste deelen, uit slagaderen, die de rigting van het bloed bepalen en eindelijk in aderen en andere kleine vaatjes overgaan. Dit wordt naar het toenmalig standpunt der ontleedkunde in bijzonderheden fraai beschreven, waarbij hij op zijn toen geliefd denkbeeld van het klierstelsel terugkomt en MALPIGHIVS hoog verheft.

Hoe eenvoudig is dus het kunstmatig zamenstel van het ligchaam, slechts vaste en vloeibare deelen, die een wederkeeringen invloed op elkander uitoefenen! Waar is hier eenige grond voor zoo vele elementaire beginselen, bijzondere eigenschappen en gedaanten, bezielde en bovennatuurlijke of scheikundige invloeden, voor sympathie en antipathie, en zoo vele andere fabelen, als men vroeger en later heeft uitgedacht?

Geen spoor daarvan. Alleen een kunstmatig zamengesteld werktuig verklaart alles.

Ook de vloeibare deelen zijn zamengesteld uit vele lichaamtjes, die in derzelfer eigenschappen deelen, en, ofschoon nog niet genoeg gekend, toch zwaarte, veerkracht, vloeibaarheid gemeen hebben en op waterloopkundige gronden kunnen verklaard worden. Anders was alles duister. Geene gistingstoffen, geene neiging tot eigen verderf kan hier verklaring geven.

De scheikunde ook geeft hier geen genoegzaam licht, hoe nuttig zij ook zijn moge. Zij kan wel zekere uitkomsten van haar onderzoek doen kennen, maar geene regelen voor de geneeskunst voorschrijven, zoo als sommigen gedaan hebben. Wat beteekent hier de strijd van verschillende zouten, van zwavel of kwik? Niets. Staan de vochten stil, men heeft het beeld van den dood of de dood zelf. Door ontsteltenis, door schrik ontstaat flauwte, een schijnbare dood. Alles evenwel, wat tot het leven dient, is lichamelijk aanwezig, alleen de beweging houdt op. Wordt deze hersteld, het leven vertoont zich weder volkomen. Welke gisting of opbruising, wat werkzaam zout, welke olie of geest was er toen verstoord of verloren gegaan? Van de beweging der vochten schijnt dus alles af te hangen. Wordt de prikkel van het hart door het invloeyend bloed hersteld, alle verrigtingen beginnen in een gezond lichaam op nieuw.

Het leven is dus veel eenvoudiger dan men gewoonlijk denkt, veel minder zamengesteld. Kenden wij het lichaamlijk maaksel naauwkeuriger, het zou blijken, dat alles op eenvoudige werktuigkundige beginselen rustte.

En ofschoon deze beschouwing alleen mogt dienen ter verklaring van hetgeen bij den gezonden mensch plaats heeft, ook voor de praktijk was ze van uitgebreid nut: want die de voorwaarden der gezondheid grondig kent, zal ook de afwijkingen kunnen beoordeelen. De heelkunde kan de

hulp der werktuigkunde volstrekt niet missen. En de inwendige ziekten hangen meest af van den gestoorden loop der vochten, hetzij de oorzaak gelegen is in de vaten, of in eenige verandering der vochten zelve. Ook de ondervinding leert, dat de hulpmiddelen, die wij gebruiken, grootendeels bestaan in het opheffen dier stoornis (14). Hij was overtuigd, dat de oorzaken, ook der meest zamengestelde ziekten, eenvoudiger waren en meer in eene werktuigelijke hindernis moesten worden gezocht dan eenig geneesheer dacht (15).

Eene kleine werktuigelijke oorzaak, één prikje met eene naald, veroorzaakt niet zelden, ook bij den gezondsten mensch, de hevigste ontsteking en verderfelijkste gevolgen. Ook de invloed van den geest veroorzaakte werktuigelijke veranderingen in het ligchaam, zoodat van dien kant geene tegenwerpingen gemaakt konden worden. Moge de eerste aanleidende oorzaak onbekend zijn, de uitwerking bestaat in eene ligchamelijke verandering, en daarmede heeft de geneesheer te doen (17).

Wel is waar, de dwaalleeringen der schoolsche wijsgeeren hebben bewezen, dat de werktuigkunde op de geneeskunde toegepast niet den geneesheer maakt; maar even waar is het, dat hij in gene behoort ervaren te zijn om de vele vroegere denkkeeldige voorstellingen en afdwalingen te leeren vermijden, en den eenvoudigen regelmatigen gang der natuur op te merken en na te volgen.

Ook deze redevoering, waarin hij een uitgewerkt beeld van de werktuigelijke samenstelling des ligchaams schetst, en optreedt als een verklaard Iatromechanicus, sluit hij met eene ernstige opwekking aan zijne studenten, doch vergeet daarbij zich zelve niet, en toont welk een vertrouwen hem bezielt. Met welsprekendheid en klem verdedigt hij zijne zaak als een man vol moed, die openlijk durfde spreken, zoo als hij dacht, en overtuigd was, dat hij zijne partij met vrucht wist te bestrijden.

Na eerst de schriften van HIPPOCRATES met de grootste

inspanning te hebben gelezen, waarmede zeker veel tijd verliep en zijne scheikundige bemoeijingen welligt op den achtergrond zullen zijn geraakt, schijnt hij vooral zijne wis- en natuurkundige studiën te hebben voortgezet, om de verschijnselen des levens op vaste gronden te kunnen verklaren, die hij meende gevonden te hebben in eene beschouwing van het ligchaam als een zamengesteld werktuig, waarvan de verrigtingen op wis- en werktuigkundige gronden konden en moesten bewezen worden. Men zoude dit kunnen opmaken uit zijne voorlezingen over de ziekten der oogen en uit de *methodus studii medici*, die hij reeds in de eerste jaren als lector schijnt gehouden te hebben, waaruit zijne groote belangstelling in die wetenschappen duidelijk blijkt. Hieraan is dus waarschijnlijk bij deze gelegenheid het onderwerp der redevoering toe te schrijven.

De redevoering over de gemakkelijke eenvoudigheid der gezuiverde geneeskunde verwekte groot opzien en tegenspraak, doch heeft zijn naam vereeuwigd.

Beoefende men de geneeskunst met oplettendheid, zonder geleerde betweterij, men zoude ontdekken, dat ze eenvoudig en gemakkelijk was, ofschoon velen haar als hoogst moeilijk voorstelden. Zonderde men het ingebeelde, het twijfelachtige en verkeerde met zorg af, men behield slechts weinige grondstellingen der ware kunst over. Men moest zich maar voor verblinding en misleiding wachten.

Verbant uit uwe verbeelding het vuur, het water, de elementen, de natuur met hare voorliefde en afkeer, aantrekking en terugstooting, de aangeboren warmte, de bovenaardsche invloeden; wat blijft er over? Denkt aan geene driehoeken, getallen, denkbeeldige stoffen of andere soortgelijke geheimzinnige voorstellingen en de daaruit afgeleide valsche gevolgtrekkingen; wat blijft er dan over?

De aristotelische school heeft niets nuttigs geleverd, of het was van HIPPOCRATES afkomstig. GALENUS heeft wel met

groote uitvoerigheid over de kunst geschreven, doch behalve over ontleedkunde niets, dat van wezenlijk nut is. En de Arabieren, ofschoon ze in een andere taal schreven, waren slaafsche navolgers van ARISTOTELES en GALENUS; dus blijft HIPPOCRATES alléén over als de ware bron.

Zeer verkeerd zoude het zijn, de ontdekkingen van latere eeuwen voorbij te zien en alleen de ouden te vergoden; maar even verkeerd was het de ouden te verachten en de lateren alleen te verheffen.

De mathematici hebben veel bedorven. Zij hadden afgetrokken veronderstellingen uitgedacht en op de geneeskunde toegepast. Zeer ten onregte, daar de geneeskunst uitgaat van getrouwe waarneming bij de levende natuur, om de oorzaken der ziekten te leeren kennen. De cartesiansche school verdichte oorzaken en leidde daaruit algemeene gevolgen en algemeene wetten af. Vandaar een onzinnig geschreeuw van grondstoffen, ijdele gisting en opbruising van verschillende zouten, in strijd met de levende natuur. Hierin mogt voor de scheikunde eenig nut gelegen zijn, voor de geneeskunde waren het fabelen, loutere vertooningen, die de kunst niets raakten. Want iedere zaak heeft zijne eigene geaardheid, die, wel gekend, eenvoudig is, en hoe meer de geneeskunst van allen nutteloozen ballast bevrijd wordt, des te eenvoudiger zal zij blijken te zijn. De verborgene gedaante der weefsels, de tallooze menigte zeefgaten met oneindig verschillende openingen, de vele onverklaarbare krachten, alles valt weg.

De ontleedkunde, het inspuiten van gekleurde vochten in de vaten, vooral het microscoop, hadden het samenstel des ligchaams beter geleerd, en welk eene eenvoudigheid en gelijkheid van maaksel was daardoor ontdekt! Even zoo was het met de vochten. Het onderscheid, door de scheikundigen met hunne vuurproeven aangetoond, bleek onzeker en hoogst twijfelachtig te zijn.

Hoe eenvoudig was de voeding! Uit allerlei voedsel werd één bloed bereid. De ijdele stellingen over aangeboren

warmte, over verborgen natuurkrachten, over zouten, balsams of zwavel, als oorzaken van de roode bloedkleur, waren nietig, ofschoon sommigen meenden, dat de geheele geneeskunde daarmede stond of viel.

Maar nu het verbazend aantal en verschil der ziekten, eens zoo breed uitgemeten, toen men zonder oordeel ieder bijzonder verschijnsel voor eene bijzondere ziekte aanzag, en daaraan verschillende namen gaf, in de meening, dat een of ander deel meer scheen aangedaan te zijn. De ontlaste vochten hield men voor de oorzaken, en waren slechts de gevolgen der ziekten. Men meende, dat ieder geneesmiddel eene bijzondere eigenschap tegen eene bepaalde ziekte had. Welk eene groote moeilijkheid! Zinneloos zou het zijn zich op de geneeskunst toe te leggen. Wie kon al die namen weten of onthouden? Zoo dachten HIPPOCRATES en SYDENHAM niet. Zij poogden de hevigheid der haastige ziekten te matigen, wekten de trage verrigtingen op, onderhielden de krachten door geschikt voedsel, en wachtten met omzigtig geduld het verder beloop af. Zij gaven weinige geneesmiddelen. Want die weet, wat hij doen moet, hem zal het zelden aan de noodige middelen ontbreken. De geneeskunst wordt gevaarlijk door overvloed. Waartoe die groote omslag? Weinige middelen, eene goede levenswijze en gepaste lichaamsbeweging doen alles. Die groote omslag van middelen maakt de kunst bij verstandigen belagchelijk. Het is alleen een dekmantel voor de onkunde.

Door zijn innemend en bevattelijk onderwijs had BOERHAAVE spoedig een grooten toeloop gekregen. Het overwegend gezag, waarmede hij zijne leerstellingen voordroeg, maakte een diepen indruk. Eene niet omslagtige, noch door schijnschoone bedrijvigheid opzien wekkende geneeskundige behandeling van dagelijks voorkomende, meestal immers vrij eenvoudige, ziekten verschaftte hem eene uitgebreide praktijk, zoodat hij veel zag en waarnam, wat anderen voorbijging. Het overgroot getal lijders, die dagelijks zijne hulp vroegen,

leerde hem de groote overeenkomst van vele ziekelijke toestanden, en dat de tijd en de vrije, door geene kunst gestoorden, gang der natuur verre de meeste ziekten, bij eene geregelde leefwijze, rust of gepaste ligchaamsbeweging, die groote hefboomen der kunst, spoedig, veilig en gemakkelijk genazen. Dit en zijne algemeene wetenschappelijke kennis gaven hem dien praktischen blik, dien takt, waardoor hij als met een oogopslag den aard der ziekten inzag en met weinige midelen wist te bestrijden.

Deze zijne, op ondervinding gegronde, vaste overtuiging gaf hem aanleiding en moed tot het uitspreken dezer redevoering, toen hij in 1709 als gewoon hoogleeraar optrad, niettegenstaande vele benijders, die de bijzondere gunstige beschikking van Curatoren, den invloed bij de studenten en de algemeene achting bij de burgerij met leede oogen aanzagen.

BOERHAAVE kende zeer wel de groote moeilijkheid in het aanleeren der geneeskunde. Zijn voorbeeld heeft getoond, hoeveel inspanning hij jaren lang overdroten heeft aangewend. Eene naauwkeurige ontleedkundige kennis stond op den voorgrond. Doch bij de uitoefening der kunst verwierp hij alle nuttelooze bespiegelingen, waarin men in die dagen omdoolde. Hij wilde, in navolging van HIPPOCRATES en SYDENHAM, eene onbevooroordeelde waarneming van alle verschijnselen bij gezondheid en ziekte, in hoe verre de laatste van de eerste afweek. En wanneer de nog aanwezige natuurlijke verrigtingen genoegzaam schenen om de ontstane stoornis te kunnen overwinnen, wilde hij dat beloop, dezen strijd der natuur, door geene ontijdige kunstgrepen verstoren, maar alleen te hulp komen en afwachten, wat de natuur kon lijden, wat ze kon doen (17).

De eenvoudigheid der natuur zag hij in de groote overeenkomst der samenstellende deelen en der daaraan eigene werktuigelijke verrigtingen. Hierop rustte de gelijkmatigheid en bestendigheid der werking; hierop het vertrouwen en de

zekerheid der kunst. Dit leerde de geschiedenis sedert de vroegste tijden, en deze was de fakkel der waarheid en de leermeesteresse des levens.

De *repurgata medicina* was bij hem de van alle spitsvondige veronderstellingen en verklaringen gezuiverde uitoefening der kunst. Laat men die hersenschimmen varen, dan is deze uitoefening, bevrijd van slaafsche banden, gemakkelijk, en de geneesheer wordt een *servulus naturae*, een minister, geen dictator.

Is men met zijn tijd eenigzins medegegaan, na eene dertig-, veertig- of meerjarige praktijkoefening zal men moeten bekennen, trots alle gevierde leerstellingen van vroeger en later geroemde coryphaei, die men in jeugdigen geprikkelden overmoed eens meende te moeten volgen, als aan de orde van den dag, dat onze ondervinding het meest instemt met de algemeene denkbeelden van BOERHAAVE en met de door hem met zoo veel moed en vaste overtuiging herstellde rationeel empyrische school van HIPPOCRATES. Eerlijk zal men moeten belijden, dat ook bij de schoonst schijnende theorie de uitkomsten menigmalen te leur stellen, niettegenstaande alle oplettendheid en aangewende moeite; ja dat ook de lijkopeningen wel de verwoestende gevolgen der ziekten toonen, maar geenszins leeren, hoe die hadden kunnen worden voorkomen; hoe dikwerf beschamen ze de met vertrouwen voorzegde bevinding van den geleerden diagnosticus! „*Opinionum commenta delet dies; quantum est quod nescimus,*” zal wel altijd waarheid blijven. Komt het gemoed tot rust en herneemt het gezond verstand zijne regten, wij zullen moeten bekennen, dat wij eigenlijk in de geneeskunde niets volkomen zeker weten.

Als rector magnificus in 1715 aftredende, toonde hij, hoe in de natuurkundige wetenschappen zekerheid kon verkregen worden.

In 't algemeen waren de menschen te veel ingenomen met

hunne ingebeelde verstandelijke vermogens. Velen, te ongeduldig om den langen weg van onderzoek te bewandelen, meenden door bespiegeling den oorsprong en het wezen der dingen te kunnen verklaren. Hierdoor waren tallooze dwalingen ontstaan. Want alleen door zintuigelijke waarneming, omzigtig onderzoek en wiskundige bewijsvoering konde men eenige eigenschappen der dingen leeren kennen. De eerste beginselen waren voor ons verborgen (18).

Wat had men niet gestreden over atomen, derzelver bijzondere eigenschappen, als uitgebreidheid, ondoordringbaarheid en dergelijke! Men had wel eenige bijzonderheden opgemerkt, doch het eigenlijke wezen bleef even duister en onverklaarbaar.

Wie had ooit verklaard het ontstaan, de ontwikkeling en groei van een zaadkorreltje; hoe iedere plant steeds haar gelijke voortbragt? Geene menschelijke kennis of kunst was daartoe in staat. De natuur alleen brengt altijd het zelfde te voorschijn, in den zelfden vorm en in volmaaktheid, wanneer haar geene onoverwinnelijke hindernissen in den weg liggen.

Welke onverklaarbare wonderen zag men in ons ligchaam! Met eene onovertrefbare naauwkeurigheid beschrijft hij het ontstaan, de ontwikkeling en groei van een nietig haartje, hetwelk een zeer lezenswaardig gedeelte dezer redevoering uitmaakt, zijn geoefenden waarnemingsgeest en uitgebreide ontleedkundige kennis in helder licht stelt, en zekerlijk door de toehoorders met verbazing en bewondering zal zijn aangehoord. Hij wilde daarmede bewijzen, hoe vele bijzondere bepaalde omstandigheden moesten samenwerken, om een eenvoudig haartje te doen ontstaan, en dat alle bespiegeling uit algemeene beginselen nutteloos zoude geweest zijn, wanneer niet het voorbeeld in de natuur gegeven was. Nooit zal de menschelijke geest deze natuurwerking leeren kennen, zoolang niet ook de allergeringste bijzonderheden worden doorzien.

Welk een strijd en verschil ter verklaring der algemeene

natuurkunde bestond er bij de oude wijsgeeren tot op ARISTOTELES, wiens leer eeuwen lang gevolgd, doch eindelijk door CARTESIUS ondermijnd werd!

Deze CARTESIUS verdiende als wiskundige grooten lof, doch toen hij ook de natuurkunde wilde verklaren, verviel hij tot vele dwaze stellingen, die men niet van hem zoude hebben verwacht. En de groote HUYGENS, die allerscherpzinnigste wiskundige, de roem van zijne eeuw en van zijn vaderland, hoe zeer dwaalde hij in de toepassing zijner denkbeelden!

Men moet evenwel, om de menigvuldige vroeger en later geheerscht hebbende dwalingen, niet vervallen tot twijfelzucht. De twijfelaar moet niet het onzekere en gebrekkige in de waarneming veroordeelen, maar wel de lichtzinnigheid in de toepassing.

Alwat op wiskundige gronden bewezen wordt, blijft eeuwig waar. De wiskundigen nemen niets als waarheid aan, dan hetgeen bij ieder nadenkende zonder twijfeling als zoodanig zal worden erkend. Denkt eens aan de sterrekunde, waardoor zoo veel zekers, zoo veel nuttigs is bewezen, dat het welzijn der maatschappij zonder haar niet bestaan kan. Wat heeft niet de wiskunde tot heil der menschheid aan het licht gebragt, waarover de tegenwoordige tijden verbaasd staan! Men moet haar niet te laag schatten, noch van heerschzucht beschuldigen. Niets is onbillijker. Zij bedoelt niets dan het algemeen nut. Dit bewees het voorbeeld van BACO VERULAMIUS (19). Hoe gelukkig waren onze tijden, daar men in Engeland, Frankrijk en Duitschland geleerde genootschappen oprigtte ter bevordering en uitbreiding der wetenschappen! Hij verheugde zich over den bloei der leidsche hoogeschool, en dat de tijden, sedert hij zijn rectoraat aanvaardde, zoo veel gunstiger waren geworden.

Uit deze redevoering blijkt zijne grondige kennis van de gevoelens van vroegere en latere wijsgeeren en zijne groote ingenomenheid met wiskunde. Zij is alle aandacht waardig (20).

Als opvolger van LE MORT sprak hij in 1718 over de waarde der gezuiverde scheikunde.

De inleiding dezer rede is in zóó krachtige bewoordingen, met zóó warme verontwaardiging over het misbruik maken van de ligtgeloovigheid en onkunde, zoo in het wetenschappelijke als in het godsdienstige, geschreven, dat vast vroeger en later verspreide onaangename aanmerkingen hem voor den geest zweefden.

De veranderingen, die wij aan de lichamen opmerken, sporen ons aan tot het onderzoek der krachten, waardoor ze veroorzaakt worden. Deze krachten leeren wij alleen door de waarneming der kenbare verschijnselen en uitwerkingen. Brengt men verschillende lichamen in onderlinge aanraking, dan merkt men, vooral door de kracht van het vuur, vele bijzonderheden. Dit heeft evenwel aanleiding gegeven tot vele dwalingen. Ontdekte men ergens eenig bijzonder verschijnsel, stout weg besloot men dadelijk, dat zulks overal het geval moest zijn. Zoo ontstond de leer der gisting, van zouten en vele verkeerdheden. De natuurkunde kreeg eene geheel vreemde gedaante en werd beperkt binnen enge grenzen. Werd slechts eenige overeenkomst opgemerkt, men verwierp alle verdere verklaring als overbodig en nutteloos. Ook ontbrak het niet aan de zoodanigen, die, ofschoon niet van eenig inzicht ontbloot, evenwel zonder verder onderzoek aan de weinige schijnvertooningen geloof sloegen en daarin berustten, waardoor de dwaling veld won.

Van tijd tot tijd begon men het eenzijdige en verkeerde in te zien en ontdekte bij voortgezet onderzoek te veel verschil, dan dat men de natuur in zoo naauwe kluisters kónde opsluiten. En zoo ontstond uit vroeger misbruik en dwaling de edele scheikundige wetenschap. Dit wordt met scherpzinnigheid in eenige voorbeelden opgehelderd.

Op de geneeskunde hadden de heerschende scheikundige denkbeelden een nadeeligen invloed uitgeoefend. Men veronderstelde in het levend ligchaam de zelfde eigenschappen

en werkingen, die door het geweld des vuurs in de doode stof waren opgemerkt. Het levend ligchaam werd beschouwd als eene scheikundige werkplaats.

Hierop meldt hij den nadeeligen invloed der scheikundige leerstellingen van PARACELSUS, VAN HELMONT en SYLVIVS. Vooral de theorie van den laatsten en hare algemeene verbreiding wordt vrij scherp en geestig ten toon gesteld en als ongegrond veroordeeld.

Met lof roemt hij ten slotte de groote verdiensten van BACO VERULAMIUS, BOYLE en NEWTON, wier gezuiverde kennis zoo veel heeft bijgedragen tot eene verstandige beoefening van de wetenschappen in 't algemeen en van de scheikunde in 't bijzonder (21).

De gediensdige navolging der natuur beschouwd als eene eere voor den geneesheer, was het onderwerp zijner laatste redevoering.

De mensch kent zich zelven het minste. Hij is het pronkstuk der schepping, door de Almagt voortgebracht. Zijn ligchaam is een werktuig, op de doelmatigste wijze zamengesteld, en alleen door een allernaauwkeurigst onderzoek eenigermate te kennen. De geheele geneeskunde berust dus alleen op de kennis dier natuurlijke samenstelling. De onderscheidene deelen staan in een onmiddelijk verband. Geen menschelijke kunst kan een haartje voortbrengen, geen dropel bloeds. De natuur is de eenige leermeesteresse voor den geneesheer. Haar moet hij volgen. Ongelukkig wanneer hij eigendunkelijk aan zijne verbeelding botviert. Fraai en met welsprekendheid worden hier vele, in vroegere redevoeringen besprokene zaken herinnerd.

Alles is in het levend ligchaam {oorzaak en gevolg. Telkens ziet men eene nieuwe reeks van andere wederkeerige oorzaken en gevolgen. Niemand kan zich eenig denkbeeld van leven of gezondheid maken uit de voorstelling van ééne afzonderlijke oorzaak: want alle verrigtingen zijn gevolgen

van een door de natuur daargesteld volmaakt ligchaam, waarin, zoo eenmaal beweging is ontstaan, alles in beweging en werking wordt gebragt. Sommigen hadden, wel dwaas genoeg, zulks alleen in het maaksel der vaste deelen, anderen in de vochten of in eenig afzonderlijk deel of vocht gezocht, doch telkens had men na zoo vele ijdele pogingen gezien, dat al die verklaringen ongenoegzaam waren.

Wanneer dan in het kennen dier afzonderlijke en onderling verbondene verrigtingen de voornaamste steun der geneeskunde gelegen is, zoo blijkt het, dat de geneesheer alleen door eene getrouwe navolging van de natuur nuttig kan zijn. Deze leert hem de wetten kennen, die alles beheerschen. Door deze te volgen, bewaart hij het geheel, herstelt ziekten en gebreken, en bevordert gezondheid en leven.

De sterkste geest-inspanning baat hier niets om naar eigendunk iets te bepalen. Sedert zestig eeuwen heeft de menschelijke geest gesloofd om het geheim des levens te ontdekken. En hoe nietig zijn de uitkomsten geweest?

Wat beteekenen alle zoogenaamde geneesmiddelen op het doode ligchaam aangewend? Niets. De geneesmiddelen moeten, even als de voedselmiddelen, dienen om geneesbare ziekten te herstellen. Dit wordt alleen door waarneming geleerd; verliest men dit uit het oog, men vervalt in dwaling.

Ziet op de heelkunde. De natuur geneest wonden en beenbreuken. De kunst helpt alleen, wanneer zij de natuur volgt. Anders is alle kunst vergeefs. De koorts geneest eene menigte ziekten. Met scherpzinnigheid wordt dit alles betoogd.

Hoe voorzigtiger de geneesheer de aanwijzingen der natuur volgt, des te gelukkiger helpt hij. Hij moet dus haar volgen als een getrouw en goedwillig dienaar. Dat zij zijne eere!

Wanneer men het besluit van den gemoedelijken man, na eene zoo ernstige studie en overvloedige praktische ondervinding, onbevooroordeeld leest, zal geen weldenkend genees-

heer twijfelen aan zijne waarheidsliefde en goede trouw, maar erkennen, dat ook eigene ondervinding al te dikwijls de waarheid van dit besluit heeft bevestigd.

Te regt is het opgemerkt, dat ook BOERHAAVE bij den drang der omstandigheden weleens zijne innige overtuiging vergat, wanneer hij niet als een voorzigtig dienaar der natuur, maar als een stout empyricus met forsche hand toegreep en zijne handelwijze met vertrouwen aanprees. Geenszins willen wij dit verschoonen, doch evenmin berispen, overtuigd, dat allen, die jaren lang vele zieken hebben behandeld, bij ervaring weten, hoe men als door eene inwendige aandrift, zonder lang bedenken, bij dringende gevallen somtijds overgaat tot eene handelwijze, die men in bedaarde oogenblikken niet zoude aanraden.

Trots alle wezenlijke en onloochenbare vorderingen, door onvermoeide loffelijke pogingen op geneeskundig gebied gemaakt, zal toch ieder eerlijk geneeskunstoefenaar moeten bekennen, dat de weg, door BOERHAAVE, op gezag van HIPPOCRATES, aangewezen, de beste en eenige ware moet zijn, die, bij de beperktheid der menschelijke vermogens, het geweten kan gerust stellen, en ons bewaren voor de verleidende bijwegen der hoogmoedige zelfverheffing, die ons heden voor waar en onfeilbaar aanprijst, hetgeen morgen blijkt slechts een gunstige inval geweest te zijn, waarmede de eigenliefde ons streelde, als de vrucht onzer ingebeelde verhevene inzigten.

Het beknopt overzicht van deze niet genoeg geachte redevoeringen, die ons een vlugtigen blik vergunnen in 's mans steeds voortgaande ontwikkeling, moet welligt aanleiding geven om te vragen: hoe werd BOERHAAVE een zoo moedig en weldadig hervormer der geneeskunde, toen deze scheen vernederd te zullen worden tot een handwerk, waartoe weinig kennis en geringe inspanning vereischt werd; hoe kon zijne leer, die zoo uitgebreide kundigheden, eene zoo naauwkeurige op-

lettendheid bij het ziekbed, zoo veel geduld en zelfbeheersching vorderde, ingang vinden bij hen, die zich een veel gemakkelijker weg gebaad zagen; en hoe kon die genoegzaam tot het einde der achttiende eeuw door geheel Europa in de hoofdzaak gehuldigd worden?

Zoo veel mogelijk nuttelooze herhalingen vermijdende, zal eene nadere beschouwing van zijn merkwaardigen levensloop geene overvloedige bijdrage geacht worden, en tevens bewijzen, wat eene onverzettelijke wilskracht, wat een man van daad vermag, en hoe een moedig en krachtig voorbeeld tot navolging opwekt.

Eene voorvaderlijke zuinige opvoeding op een eenzaam dorpje, het voorbeeld van vrome ouders en huiselijk godsdienstig en wetenschappelijk onderwijs gaven gereede aanleiding tot zekere ingetogenheid, eene gehechtheid aan voorvaderlijke deugden en gezetheden, en eene schroomvalligheid bij alles wat vreemd is of schijnt. In zijne eerste levensjaren helder van geest, doch aandoenlijk van lichaamsgestel, bewaarde later zijn ziekelijke toestand hem voor jeugdige uitspattingen. Ook te Leiden kon hij weinig deel nemen aan de vermaken zijner schoolmakers. De bewustheid zijner in het ouderlijk huis verkregen kennis vuurde in stilte zijn ijver aan en spoedig streefde hij allen te boven. Zijn gelukkige aanleg, zedige inborst en onvermoeide vlijt bij een meer gedwongen zittend leven verwierven hem de achting en belangstelling zijner leermeesters, zoodat hij telkens buitengewoon bevorderd werd. Aan de hoogeschool vond hij sterke aanmoediging bij vaderlijke vrienden, die de rigting zijner studiën bevorderden. De eerbewijzen, die hij bij openlijke verdediging van wijsgeerige stellingen ontving, ontvlamden zijne eerezucht. Vijf of zes jaren besteedde hij aan letterkunde, wiskunde, wijsbegeerte en godgeleerdheid, altijd om overeenkomstig zijns vaders verlangen eens predikant te worden.

De in zijne vroege jeugd opgewekte denkbeelden over

geneeskunde bleven echter steeds levendig. Na den dood van zijn vader schijnt hij, even als LEVINUS LEMNIUS, ook op aanraden van goede vrienden, het verband tusschen ziels- en lichaamszorg meer te hebben leeren inzien. En dat hierin ook tijdelijk belang stak, toonden de menigvuldige voorbeelden van geestelijken, die op vele dorpen te gelijk geneeskundigen waren. Reeds hadden de schriften van VAN HELMONT zijne bijzondere aandacht getrokken (22). Hij besloot dus eerst Med. Doctor te worden en maakte kennis met DRELINCOURT, dien hij bewonderde, in wiens lotgevallen, godgeleerde en geneeskundige studiën hij meende eenige overeenkomst met de zijne te zien, hoe hemelsbreed anders hunne karakters mogten verschillen. Bij dezen leerde hij eenigzins het belang van ontleedkundige kennis, waaraan hij vroeger bij zijne eenzame oefeningen weinig of niet schijnt gedacht te hebben. Praktische kennis, uitoefening der kunst, was immers tot nog toe zijn enig doel.

Tot zijne vroege bijzondere liefhebberij behoorde het maken van latijnsche en nederduitsche verzen. Het levendig vernuft, de stoute betoogtrant van PITCAIRN, vooral diens dichterlijke gaven, moesten wel zijne aandacht trekken. Deszelfs geheel werktuigkundige beschouwing der verrigtingen van het levend ligchaam maakten op den wiskundigen BOERHAAVE een zoo magtigen indruk, dat hij ze later nooit weder heeft kunnen vergeten.

Na het verkrijgen van den doktorsgraad vernietigde het geheel onvoorziene praatje in de trekschuit voor altijd zijne uitzigten om ergens als predikant te zullen worden beroepen. Daarom besloot hij zich als geneesheer te Leiden te vestigen, in de hoop door de praktijk in zijne tijdelijke omstandigheden te zullen kunnen voorzien. Zijne verwachting werd pijnlijk te leur gesteld. Hij zag, dat zijne, zonder geregeld onderwijs opgedane kennis bij het ziekbed ongenoegzaam, onzeker, ja schadelijk was (23). Zijne wiskundige studie en het dagelijksch onderwijs in dezelve leerden hem, dat men

niets voor waarheid moest aannemen, dan na zorgvuldig onderzoek en streng bewijs. En dit wilde hij nu ook op de geneeskunde toepassen.

Hij las de schriften van CARTESIUS en van zijn slaafschen navolger TH. CRANEN, die eens te Leiden zoo grooten opgang maakte, en velen zonder moeilijke studie spoedig tot Med. Doctoren wist te bevorderen. Hij herdacht de lessen van PITCAIRN. Ook zijne scheikundige denkbeelden gaven bij het ziekbed geen genoegzaam licht. En zijne wiskundige bewijzen waren wel onwederlegbaar op de lei, maar van geene kracht of bewijs bij het levend ligchaam, waarvan hij het maaksel niet genoeg had leeren kennen.

Wat nu aangevangen? De min gunstige gevolgen zijner eerste praktische oefeningen bragten den moedigen man tot ernstig nadenken. Praktiseeren, gelukkig te praktiseeren, was zijn opregte en billijke wensch en begeerte. Zijne wijsgeerige en godgeleerde studiën was hij begonnen met de oudste oorkonden te lezen. Op de zelfde wijze wilde hij ook onderzoeken, hoe men van de vroegste tijden af over de uitoefening der geneeskunde en wat men bij het ziekbed in acht moest nemen, gedacht en geleerd had.

Nu begon hij de schriften van HIPPOCRATES, den vader der geneeskunde, dien men toen naauwelijks lezen of verstaan kon (24), met alle opmerkzaamheid te lezen. Deze maakten op hem een diepen en blijvenden indruk, en leerden hem, dat oplettende, onbevooroordeelde waarneming van alle verschijnselen de zekerste gids was bij de uitoefening der kunst. Onvermoeid werd het beoefenen der grieksche, latijnsche en arabische schrijvers jaren lang voortgezet, zonder evenwel de lateren te verwaarloozen.

Het kon niet missen of de schrandere man, die door eigen oefening de denkbeelden der eeuwen in merg en bloed had opgenomen, de ervaren wiskundige, de diepdenkende wijsgeer en godgeleerde, kon zich niet tevreden stellen met de bloot uitwendige waarneming der verschijnselen, maar moest zich

gedrongen gevoelen tot het onderzoek der gronden, die eene het verstand bevredigende verklaring konden geven.

Zijn nederig ingetogen karakter, zijn meest afgezonderd leven, zoodat hij geen wensch of behoefte gevoelde om met aanzienlijke of geleerde personen in nadere betrekking te komen, hadden hem alleen bepaald bij zijne boeken (25). De onvolledige, soms strijdige, beschrijvingen en gebrekkige afbeeldingen deden hem het groot belang van zelfonderzoek meer en meer inzien om het voorwerp zijner kunst, het inwendig maaksel der deelen, in onderling verband te leeren kennen (26). De door C. STALPERT VAN DER WIEL vervaardigde en aan de hoogeschool vereerde menschen-geraamten leerden hem het zamenstel der beenderen kennen, en eenige weinig be- teekenende onderzoekingen bij levende honden verhelderden zijne denkbeelden over de ligging der ingewanden, doch hij zag al te duidelijk hoe veel hem ontbrak.

Het was de kennismaking met den beroemden RUYSCH, die hem een helder licht deed opgaan. De innige vertrouwde vriendschap tusschen deze twee in hun tijd groote mannen, RUYSCH, de eenige hoogst naauwkeurige ontleedkundige, BOERHAAVE, de scherpzinnige natuurkundige, heeft den laatsten gemaakt tot den grootsten theoreticus zijner eeuw. Zonder RUYSCH was BOERHAAVE geen BOERHAAVE geworden.

RUYSCH vereerde menig door hem opgespoten en naauwkeurig bereid voorwerp aan BOERHAAVE, of vertoonde hem zoodanige in zijn kabinet. Deze werden dan door hem microscopisch met de grootste zorgvuldigheid onderzocht, waar- door hij dikwijls meer ontdekte en door zijne grondige geleerdheid belangrijker gevolgen afleidde dan zijn vriend vermoed had.

De omloop des bloeds, steeds een hoogst belangrijk voorwerp van alle onderzoeklievende ontleedkundigen, trok zoo zeer de aandacht van BOERHAAVE, dat hij zich het ligchaam voorstelde als bijna alleen bestaande uit bloedvaten, zoo als de ontleedkundigen gewoon waren in prent aanschouwelijk

voor te stellen; zoodat hij, voorgelicht door zijne wis- en werktuigkundige kennis, alles werktuigelijk meende te kunnen en te moeten verklaren. Hierbij diende hem bij uitnemendheid de leer der bloedbolletjes van VAN LEEUWENHOEK, waarop hij het gebouw zijner ziektekunde stichtte. En zoo werd hij de voornaamste Iatromechanicus van zijn tijd. Later, in gevorderden leeftijd, toen hij de schriften van WILLES en VIEUSSENS meer had doorgedacht en zich vooral op zielkunde toelegde, helde hij wel tot de zenuwtheorie over, doch de invloed des bloeds en de werktuiglijke verrigtingen der vaten bleven altijd de hoofdzak. Mogt hij soms over eenig min duidelijk punt twifelen, dan verzocht hij zijnen vriend RUYSCH daaromtrent het naauwkeurigst onderzoek te doen.

Eene grondige wiskundige kennis was steeds zijne bestendige leidsvrouw. Algemeene natuurkunde diende hem tot opheldering of verklaring. Scheikundige proeven deden hem de dwalingen zijner voorgangers inzien. En zijne kruidkundige onderzoekingen leerden hem de werkzame deelen der kruiden en het gebruik in de geneeskunde kennen. Alles werd onderzocht, alles gelezen, maar, zoo als hij zegt, „cum prudentia et judicio.”

Na een ingespannen arbeid gedurende acht of negen jaren dus voorbereid, ontwikkeld en op zijne praktische ondervinding steunende, had hij zich een aanschouwelijk beeld van den geheelen omvang der geneeskunde gevormd, en durfde als een vrij denkend man, niet gebonden aan eenige heerschende theorie, in 1701 bij zijne aanstelling tot lector, moedig optreden als de warme verdediger van HIPPOCRATES en van eene vrije uitoefening der kunst volgens de aanwijzing der natuur.

Overtuigd van deze vrijheid van denken, die op wetenschappelijk gebied door alle weldenkenden moest worden geeerbiedigd, verklaarde hij in de inleiding zijner Institutiones: „hodie libera ab omni secta ars medendi coli potest, dum

promota est per inventa certa anatomica, botanica, chemica, physica, mechanica, et per vera effata artis, quae in ipso opere versatur" (§19). En ten opzigte der oude scholastieke leer der symptomata morborum: „Ego ausus sum haec perturbare. Satis commode revocantur ad actiones laesas, retentorum et excretorum vitia, atque qualitates corporis mutatas. Horum recensioni, adjuncta causa, incumbimus" (§802).

Deze Institutiones bevatten eigenlijk eene zeer naauwkeurige en kernachtige voorstelling van hetgeen hij uit een aantal, vooral ontleedkundige, schrijvers, op welke hij meende te kunnen vertrouwen, had opgeteekend, toen het hem nog aan genoegzaam eigen onderzoek ontbrak, waardoor hij wel eens tot dwaling verviel, zoo als door HALLER in zijne aantekeningen meermalen wordt aangetoond. Hij schijnt zich geen vast stelsel, maar een ontwerp of eene schets, als leiddraad bij zijne lessen voorgesteld te hebben, om ze van tijd tot tijd te verbeteren en aan te vullen, zoo als uit de uitgave van 1727, waarin hij vroegere stellingen veranderde en uitbreidde, blijkbaar is, daar in de laatste uitgave van 1734, na den dood van RUYSCH, geene veranderingen voorkomen. Want aan dezen had hij eigenlijk zijne zoo naauwkeurige kennis te danken. Op geen schrijver beroept hij zich menigvuldiger; hem roemt hij steeds met grooten lof en dankbaarheid.

Zijne natuur- en ziektekunde steunde geheel op zijne ontleedkunde en op eene werktuigkundige verklaring der levensverrigtingen; op eene inwendige steeds werkzame beweging (motus) der vochten, van het bloed op het vaatstelsel, waarvan hij bij al zijne scherpzinnigheid den grond of de oorzaak niet inzag, noch durfde verklaren. Hij spreekt van geene eigenaardige levenskracht of levensbeginsel, maar schijnt eene zekere ligchamelijke voorbeschiktheid en eene geheimzinnige wederkeerige werking tusschen ziel en ligchaam aan te nemen, zoo als uit de voorlezingen over de ziekten der zenuwen, de laatste en rijpste vrucht van zijne ernstige stu-

die, kan blijken. Zijne vrome godgeleerde denkbeelden en eene niet te miskennen bijgeloovige neiging tot bovennatuurlijke invloeden moeten hierbij niet vergeten worden: want hadden de eerste hem niet bewaard, hij ware welligt tot een koud materialisme vervallen (27).

Toen hij in 1708 deze *Institutiones* in druk uitgaf, betrof verre het grootste gedeelte de ontleedkunde: want de bijgevoegde ziektekundige en praktikale opmerkingen waren van gering belang. Het geheel echter overtrof in geregelde orde, volledigheid, duidelijkheid en kernachtigen stijl alles, wat vroeger geschreven was, en wekte bij velen bewondering en goedkeuring. De voorlezingen over dezelve, waarin hij zijne werktuigkundige beschouwingen meermalen vrij gelukkig op ziekelijke toestanden toepaste en de belangstelling in ontleed-, natuur- en ziektekunde krachtig opwekte, werden met zoo bevalligen ernst, met zoodanige innige overtuigingskracht voorgedragen, dat zijne toehoorders door de verblindende kracht der waarheid als medegesleept werden (27*). Dertig jaren lang heeft hij, wanneer hij niet door ziekte werd belet, deze voorlezingen gehouden.

Op deze gronden waren zijne praktische inzigten gebouwd, toen hij in het volgende jaar de *Aphorismi* uitgaf (28), en in 1714 in het collegium practicum aan het ziekbed zijne leer aanschouwelijk, ook door lijkopeningen, trachtte te verklaren en te bevestigen, waarbij hij, zich zelven wantrouwende, weleens met de grootste nederigheid betuigde: „*persistendum in iisdem, nescio enim meliora*” (29).

In de voorrede noemt hij deze *Aphorismi* een klein boekje, waaraan hij veel arbeid en moeite besteed had. Zijn voor nemen was aan te toonen, hoe men de oorzaken der ziekten moest nasporen om gelukkig te praktiseeren. Hij had de schriften der Grieken en Arabieren en van sommige latere schrijvers gelezen. Ontleed- en werktuigkunde hadden hem den weg en de gronden voor zijne redeneeringen en gevolgtrekkingen aangewezen. Hij hoopte, dat men zijne goede trouw

niet zoude miskennen. Die de ouden gelezen hadden en met de nieuweren bekend waren, konden beoordeelen, wat hij in dit boekje geleerd had. Het was alleen voor zijn bijzonder onderwijs geschreven en daarom zoo kort en beknopt van stijl, en zonder bijvoeging van aangeprezen geneesmiddelen, hetwelk maar al te veel aanleiding tot misbruik gaf.

Beide deze geschriften, ofschoon niet uitlokkende, zijn met bewonderenswaardige kunst en kennis, zoo wat oorzaken als toevallen aangaat, in de uitgezochtste bewoordingen opgesteld. Ze zijn meesterlijke voorbeelden, hoe eene ziekte kort en krachtig van het eerste ontstaan tot aan het einde aanschouwelijk kan worden voorgesteld. Welligt zal het telkens herhalen van eenvoudige opmerkingen, die bij eenig nadenken van zelf in het oog vallen, als een ligt gebrek worden beschouwd. Dit evenwel laat zich verklaren door zijne alomvattende geleerdheid, levendige voorstelling en herinnering, door zijn streven naar duidelijkheid om een diepen indruk te maken en door zijne buitengewone goedwilligheid, „ut tardioris etiam ingenii auditoribus prodesset,” zoo als VAN SWIETEN zegt. BOERHAAVE was gewoon de Aphorismi in een gewoon academisch jaar geheel af te handelen. In het begin werd over alles breed uitgeweid, waardoor hij zich tegen het einde moest bekorten, waaraan zeker is toe te schrijven, dat hij over menig onderwerp tusschen beide afzonderlijke voorlezingen hield. Het gevolg dezer breede uitweidingen, waarbij mogelijk wel eens aan kleinigheden te veel gedacht werd, was, dat sommige geneesheeren hem lastig vielen en, toen hij het boek van PROSPER ALPINIUS uitgaf, na het lezen van eenige bladzijden, hem toevoegden: „haec vetula potest scire,” waarover hij zich ergerde, en, mogelijk overtuigd, dat daarin eenige waarheid schuilde, zich op eene min gepaste wijze verdedigde (30).

In de Aphorismi verklaart hij eerst de ziekelijke aandoeeningen der eenvoudige vezelen en der vochten; behandelt

daarna eenige heekkundige gebreken, waarin hij sedert zijne vroege jeugd veel belang schijnt gesteld te hebben; gaat dan over tot de koortsen, wier voornaamste symptomen afzonderlijk besproken worden, en eindigt met eene soms schilderachtige beschrijving van de voornaamste hevige of slepende ziekten.

Het hoofddenkbeeld is, dat de meeste, zoo niet alle ziekten, ontstaan uit een versnelden of vertraagden omloop des bloeds in de fijnste vaatjes. Dit beheerscht hem eigenlijk geheel. De leeuwenhoeksche leer der zamengestelde bloedbolletjes bragt hem op het dwaalspoor. Werd een gedeeld bloedbolletje van kogelrond scherphoekig; verdwaalde het in de kegelvormig vernauwde vaatjes op eene verkeerde plaats (*error loci*); bleef het daar vast zitten, dan ontstond eene verstopping. Even zoo wanneer een geheel bolletje gedrongen werd in een vaatje, waardoor het niet verder kon worden voortgestuwd. In het eerste geval ontstond door oponthoud eenig bederf, scherpte (*acrimonia*), waarvan hij vijf hoofdsoorten aanneemt (*Inst.* § 725, 760); in het tweede ontstond ontsteking met al derzelver gevolgen, vooral wanneer er gelijktijdig volbloedigheid (*plethora*) was (*Inst.* § 781, *Aphor.* § 371). De scherpten moesten door gepaste middelen verdund, opgelost en verzoet worden. „*Quae ut bene cito tuto agant, missio sanguinis praemissa prodest, nam parat ingressum, miscelam, actionem*” (*Aph.* § 615). En zoo eenige aphorismus afkeuring verdient, dan is het deze, die, kwalijk begrepen en toegepast, later aanleiding gegeven heeft, dat aderlaten sleurwerk geworden is, hetwelk BOERHAAVE, hoe groot een voorstander hij daarvan ook was, zelf genoeg heeft opgemerkt en afgekeurd. Mogelijk was hij wel hiertoe verleid door den grooten invloed van B. ALBINUS, die, als een aanzienlijk vreemdeling zeer hooggeacht en ouder in jaren en betrekking dan hij, een voorstander was van buitengewoon rijkelijke aderlatingen, zoo als men die in Duitschland pleeg te doen.

Voor al bestreed hij met kracht de heerschende verhittende en zweetdrijvende geneeswijze en de meening, dat men het bloed moest verdunnen om gezond te leven (31). Daarentegen prees hij in 't algemeen en in 't bijzonder, vooral in haastige ziekten, eene verkoelende geneeswijze, rust, eene schrale diët en plantenzuren, en dat men voor alles moest letten op de aanwezige levenskrachten (32). Te gelijk gaf hij weinige, doeltreffende, eenvoudige geneesmiddelen, en wel zeldzaam bij groote tusschenpoozen, geheel tegen de gewoonte, tegen dien grooten omslag, waarmede men de lijders overlaadde. Hij zocht zijn heil in eene doelmatige diët, beweging in de vrije lucht en herhaalde wrijvingen des ligchaams om den geregelten bloedsomloop te bevorderen.

Hierdoor heeft BOERHAAVE allen, ja onsterfelijken, lof verdiend. Het met vertrouwen leeren en aanprijzen eener zoo doelmatige, ook door de ervaring van latere bezadigde artsen bevestigde, geneeswijze overschaduwte al zijne, wel eens schaamteloos uitgemeten, gebreken, als behoorende tot de laagste sfeer van menschelijke kennis. Wij erkennen zijne groote verdiensten als een moedig en wezenlijk hervormer der geneeskunst.

Het is wel zeer waarschijnlijk, dat ook toen, gelijk later, vele dwalingen en verkeerdheden in de scholen geleerd, bij de uitoefening der praktijk niet letterlijk gevolgd, maar spoedig vergeten werden, zoodra verstandige artsen bij ervaring het schadelijke hadden leeren inzien: want anders zou men waarlijk aan algemeen gezond menschenverstand moeten twifelen. Het waren de zoogenoemde summiteiten en die daaronder wenschten geteld te worden, die van tijd tot tijd eene nieuwe leer verkondigden, om opzien te wekken en een tijdelijk gezag bij onervaren jongelingen te bemagtigen.

Dit was niet het doel van den door veelzijdige studie ontwikkelden, door eene inwendige aandrift tot het goede, door godsdienstige overtuiging bezielenden BOERHAAVE. De

theorie was hem eene gediensstige leidsvrouw bij zijne praktijk; zij beheerschte hem niet. Door geen opgevat en geliefkoosd denkbeeld gedreven, kwam hij bij het ziekbed om eenig verschijnsel te zoeken, dat daarmede scheen te strooken. Goed zien en onbevooroordeeld onderzoeken was het eenig middel om ziekten waar te nemen, te leeren kennen en met oordeel en goed gevolg te behandelen. In dit goed zien en waarnemen van een groot aantal naar den uiterlijken schijn zeer verschillende ziekten, in het vlug opvatten van de daarbij plaats hebbende overeenstemming was, naar ons oordeel, zijn groote roem als geneesheer gelegen, die door de veelal gunstige gevolgen zijner raadgevingen wijd en zijd verbreid werd. Dat menig lijder, die een of meermalen in persoon of bij geschrift zijn raad vroeg, en zich later niet weder aanmelde, stierf, zoo als de Amsterdamsche doctoren wisten te verspreiden, was gewis niets bijzonders en gebeurt nog dagelijks bij ieder en overal.

Volgen wij nu den meester eenige oogenblikken bij de behandeling van deze of gene ziekte, om hem nader te leeren kennen en te zien, in hoe verre hij zich door zijne theorie liet verleiden. Zijne gebreken zullen wel altijd de bewijzen onzer menscheijkheid zijn en blijven.

Slechts twee ziekte-geschiedenissen, van de jaren 1723 en 1727, zijn in de *Opuscula* opgenomen. De eerste en belangrijkste betreft de kortstondige hevige ziekte van den baron van Wassenaer, eenige weken na diens overlijden, met de uiterste naauwkeurigheid en inspanning van alle geleerdheid, beschreven en uitgegeven; mogelijk wel ter zijner verdediging, omdat men aanmerkingen maakte over zijne behandeling van een zoo voornaam personaadje.

De baron, een overigens vrij gezond, wel gevoed, ruim vijftigjarig man, die wel lustig, doch eigenlijk niet onmatig leefde en nu en dan aan podagra leed, had in een vrolijk gezelschap zich rijkelijk te goed gedaan. Den volgenden

dag was hij zeer matig en vastte. Ofschoon niet overdadig, proefde hij evenwel den derden dag van velerlei geregten, deed na het middagmaal een wandelrid, en gevoelde zich in den laten avond ongesteld, walgelijk. Hij dronk eene vrij groote hoeveelheid aftreksel van card. benedictus om braken te bevorderen, waarvan hij bij zoodanige aandoeningen veelal gebruik maakte. Dit voldeed niet aan het oogmerk. Op eens kreeg hij eene geweldige pijn in de maagstreek. Alles verergerde, niettegenstaande hij door veel drinken en prikkeling van de keel bij herhaling het braken trachtte te bevorderen. In den nacht werd BOERHAAVE in consult geroepen, die den lijder in eene ellendige voorovergebogene houding vond zitten, en zich niet durfde verroeren. Behalve deze groote pijn vertoonde zich geen bijzonder ziekelijk verschijnsel. De pols was geregeld, iets zwak, geregelde ademhaling, geen hoest, geen schijn van eenige ontsteking, spraak en aanzien natuurlijk, goed bij kennis, doch bij de geringste ligchaamsbeweging eene allerhevigste pijn, even alsof in de borst iets verscheurd werd. Alles werd met de naauwkeurigste oplettendheid overwogen. BOERHAAVE, overtuigd, dat hevige pijn zonder dringend levensgevaar langen tijd kon aanhouden, begreep dat hier eenige hulp moest worden verschaft. Men besloot: *impetum vitae in obsessas partes compescere, solvere pressa, distenta laxare, mitificare acria, et irriguum totum reddere humoribus corpus.* Eerst deed men eene aderlating van veertien oncen, waarbij de pols flauwer werd; liet rijkelijk bouillon drinken, lag warme stovingen aan, doch vruchteloos; eerder verergerde de pijn. Men gaf een afkooksel van bloemen en zaad van papaver met syr. altheae Fernelii: want zachter pijnstillend middel was er niet. Ofschoon de krachten kennelijk afnamen, deed men evenwel eenige uren later nog eene aderlating van tien oncen, zette eene klisteer en liet het vorige afkooksel bij teugen voortgebruiken. Opium durfde men niet geven, „quod ejus nota virtus omnes inhibere solet evacuationes, vomitum uti-

que, alvi fluxum, urinae fluxum, quam maxime impedire." In den namiddag verergerde alles, sterk verval van krachten, moeilijke ademhaling, koude ledematen. Echter beproefde men nog eens te doen braken met olie, laauw water en prikkeling van de keel. Doch alles vergeefs. Geheel afgemat, met koud zweet bedekt, stierf de lijder in den avond. In het lijk vond men den slokdarm verscheurd, en veel van het gebruikte vocht in de borstholte uitgestort.

Wij bewonderen de uiterste naauwkeurigheid, waarmede dit geval beschreven is en twijfelen geenszins aan de goede trouw wegens de bevinding in het lijk. Echter gelooven wij, dat alleen BOERHAAVE zoodanige ziektekundige beschouwing geven kon. Alles wordt uit een mechanisch oogpunt beschouwd en beredeneerd. Waren die herhaalde ruime aderlatingen, die warme stovingen, dat rijkelijk toedienen van laauwe slijmige dranken en laatstelijk bij den hoogst afgematen lijder, weinige uren voor den dood het bevorderen van braken, aanwijzingen van de natuur? Hier heeft BORHAAVE zich zelve vergeten. Een sterke tegenprikkel en eene goede gift opium in den beginne zouden zekerlijk eene andere uitkomst geleverd hebben.

Het geval van den graaf de St. Auban is niet, zoo als het voorgaande, door BOERHAAVE in alle bijzonderheden waargenomen, maar wordt medegedeeld uit de waarnemingen van twee doctoren, die den lijder vroeger behandelden. Hier was zeker een langzaam ontwikkeld organisch gebrek in de borstingewanden, mogelijk ontstaan uit eene miskende pleuris of pneumonie. De door BOERHAAVE voorgestelde verzachtende behandeling kon geene herstelling te weeg brengen.

De *Consultationes medicae, sive sylloge epistolarum cum responsis* H. BOERHAAVE, door HALLER verbeterd en vermeerderd in 1752 te Göttingen uitgegeven, waren vroeger gedeeltelijk in Engeland uitgekomen en schijnen grootendeels betrekking te hebben op zieken daar te lande, waarover hij,

waarschijnlijk door zijne vorige leerlingen, geraadpleegd werd. De beschrijving der ziekten, meest van chronischen aard, is zeer oppervlakkig, en de antwoorden van BOERHAAVE, wel weinig theoretisch en meer stellig praktisch, zijn weinig beter. Er verliep dikwerf veel tijd tusschen vraag en antwoord, en van de goede of kwade gevolgen verneemt men niets. Hij noemde zelf deze brieven *„ingratae, quibus obruor,”* en heeft nooit kunnen vermoeden, dat ze eens openbaar zouden gemaakt worden.

Men ziet, hoe hij veel malen, en niet ten onrechte, verstoppen in de ingewanden bij die sukkelaars veronderstelde. De voorschriften zijn meestal purgeerpillen uit aloë, scammonium en jalappa, en oplossende dranken uit allerlei kruiden, in ruime giften tweemaal daags, vooral tegen nieuwe en volle maan, te geven. Alterantia zijn volgens zijne verklaring evacuantia en corrigentia. In den tusschentijd liet hij sterk en aanhoudend met wollen lappen wrijven, en beval, wanneer het mogelijk was, paardrijden. Weken en maanden moest men hiermede aanhouden, terwijl een naauwkeurig voorgeschreven diët met alle zorg moest worden in acht genomen. Menschkundig, met fijn inzicht, met goed beleid en nederige onderwerping aan beter oordeel naar bevind van zaken, wordt alles medegedeeld en aanbevolen.

Eene in 1737, dus een jaar vóór zijn dood, in het ziekenhuis gehouden praktische les toont, hoe leerzaam en innemend zijne voordragt moet geweest zijn; hoe hij zijne studenten op alles, zelfs de kleinste bijzonderheden, wist opmerkzaam te maken. Een kwaadsappig oud man leed aan lienterie, „*omnia per os ingesta ilico per alvum ejiciebantur inmutata,*” en evenwel gaf hij te zes uren in den morgen een matig purgans uit rheum en scammonium. Over dag werd een versterkende en stoppende kaneel drank met witte wijn gebruikt, en tien uren na het ingenomen purgans kreeg de lijder een grein opium. De nacht was matig. Er scheen eenige beterschap, ofschoon de loop aanhield. Men hield

nog een paar dagen met de zelfde geneeswijze aan. „Utebatur remediis, sed exinde pejus se habuit.” Daarom gaf men meer opium, waarop duizeligheid en braakzucht volgden, en een opwekkenden drank en viermalen daags eene once witte wijn. Alles scheen beterschap te beloven. „In hoc corpore senili sanitatem haud possumus sperare meliorem, bene appetit, commode digerit. Si quaeratis, dicet se optime valere. Videtis profecto in hoc aegro exemplum virium medicamentorum; omnia enim symptomata jam superavimus.” Maar het seizoen werd merkelijk kouder en vorstig. Daarom vreesde BOERHAAVE voor het behoud van den lijder, die zoo zeer verzwakt was. „Si gelu jam duret, intra paucos dies ad plures migrabit aeger. Debitis, auditores, notare vires tempestatum in nostra corpora, praecipue in corporibus senio et morbis praegressis confectis.” Drie dagen later stierf de lijder zachtken. Zes à zeven weken duurde deze behandeling bij zeer ongunstige omstandigheden, vooral door de bekrompene bepalingen omtrent de verpleging der lijders in het ziekenhuis. Mogelijk zouden ze minder afwachtende hebbende kunnen zijn; ze blijft evenwel een allerbelangrijkst voorbeeld, hoe men toehoorders bij het ziekbed opmerkzaam kan en moet maken op alle kleine verschijnselen, die zoo wel bij verbetering als bij verergering der ziekten plaats hebben.

In de Corollaria, als een twee deeltje bij deze Consultationes gevoegd, vindt men nog verscheidene ziektegevallen, zoo in het ziekenhuis waargenomen als waarover hij geraadpleegd werd, die van zijne groote belangstelling in de studenten getuigen. Met zijn ambtgenoot H. OOSTERDIJK SCHACHT nam hij bij beurten de praktijk in het ziekenhuis waar, en schijnt van dezen wel eens verschild te hebben.

Ook is hier bijgevoegd eene *Introductio in praxin clinicam*, een zeer beknopt uittreksel uit de Institutiones, tot gemak zijner studenten bij den aanvang van hunne praktische loopbaan, alsmede zijne in 1720 gehoudene *Praelectiones publicae*

de calculo, die inzonderheid bewijzen, hoe hij alles, wat tot dien tijd daarover bekend was, met de grootste naauwlettendheid gelezen en overdacht had.

Deze kleine verhandelingen schijnen wel zekere prolusiones geweest te zijn, die hij bij den aanvang zijner collegiën voorlas, en door zijne studenten zoo goed mogelijk werden opgeschreven, en later zijn uitgegeven.

De brieven aan zijn vriend BASSAND doen ons eigenlijk BOERHAAVE kennen, zoo als hij als mensch en geneesheer was, geheel vrij van banden, die hij als openlijk leeraar verplicht was in acht te nemen, en die door hem met ongeveinsde opregtheid en naauwgezetheid werden geëerbiedigd. Hier vindt men geene beschouwingen. Hier verschijnt hij als een ervaren en gemoedelijk geneesheer, die met warme menschenliefde ziekte tracht te voorkomen, te verzachten en te genezen. Had hij in de Aphorismi uit HIPPOCRATES, ARETAEUS CAPPADOX en anderen zijne ziektebeelden geteekend en verder naar eigen inzicht uitgewerkt, in deze brieven ziet men hoe getrouw hij alles naar het leven in de natuur had waargenomen en in fiksche trekken ongekunsteld op het papier brengt.

BASSAND had in 1717 zijn oordeel gevraagd over eene in Hongarijen onder de soldaten heerschende ziekte. BOERHAAVE antwoordde, die ziekte bij ondervinding niet te kennen, maar hem zijne gedachten en ondervinding over endemische en epidemische ziekten, die doorgaans besmettelijk zijn, in 't algemeen te willen mededeelen. Derzelver voorkomen was tweederlei: „Primo enim aliquando excitatur a peregrino hoc stimulo sanguinis sani violentior circuitus. Tunc est calor ingens manifestus toto corpore; respiratio fortis, densa anhelosa; pulsus celer, fortis, magnus, expansus; urina rubra valde; sitis etc. Febris haec his signis cognita requirit venae-sectionem, dilutionem, nitrosa, oxymel, pediluvia, erectum corporis habitum, clysmata diluentia, diaetam tenuem, potum aquosum acidulum. Ita facile sanatur naturae artisque auxilio.

Sed aliud est genus hujusmodi epidemicae febris longe pejus atque lethalis, quod vix centesimo observatur medico. In ea quidem febricula est vires ilico prosternens absque apparentibus malis signis. Calor longe mitior, saepe vix percipiendus, cum frigore saepe extremorum; respiratio impedita, angusta, anxia; pulsus celerrimus, debilis, tenuis, inaequalis; urina non rubra, sed plerumque lactea, turbida etc. Haec febris saepe sola virium jactura se prodit, adeo latere solet et fallere, quum interim longe sit priori periculosior tam ex sua natura, quam ex mala ejusdem tractatione. Simulac febris haec deprehenditur adesse, surgat aeger ilico de lecto; sedeat in sedili moderatissimo modo calore, et abstineat ab aestu; capiti, manibus, epigastrio applicentur fomenta ex aqua et aceto; pedibus et nuchae noctes diesque applicentur epispastica: bibat decoctum hordei cum succo citri, aurantii, rob ribesiorum, larga copia. Ubi largo talium usu permaduit, si sponte sudat, continuetur ille lenissime sine ulla omnino violentia, sed quam mitissime. Cibus esto ex panada cum vini pauxillo et similibus. Medicamenta dentur omnia, quae putredinem arcent, humorumque nimium dissolutionem prohibent, ut succus citri, acetum vini in infus. fol. rutae, scordii etc.

Haec sunt illa compendio, quae simplicia quidem, sed tamen principalia habeo arcana in tenui arte, quam diligenti sollicitudine quaesivi. Liceat antem mihi candide eloqui: haec distinctio in has binas diversas classes, harum per signa prudens cognitio atque diversa pene curatio, est fere praecipuum, quod didici; nec temere crediderim aliud esse, quod magis prosit medicis aegrisque" (32).

Hoe beknopt doch duidelijk, hoe eenvoudig doch naar waarheid! Met welke innemende opregtheid openbaart hij hier aan zijn vriend zijne door zorgvuldig nadenken bevestigde waarneming en ondervinding. Er waren zeven jaren verlopen sedert de eerste uitgave der Aphorismi; doch leest men het vrij woordenrijk artikel *de febris in genere*, en het zoo

magere *de morbis epidemicis*, welk een verbazend verschil! Hoe veel meerdere duidelijkheid in weinige woorden; hoe veel fijner gescherpt was zijn waarnemingsgeest, hoe veel juister zijn oordeel geworden! Zijne theorie voor den kathedraal latende, had hij zich zeker meer toegelegd op de uitoefening der kunst, waartoe hij, sedert de aanstelling als lector, door den reeds verkregen roem, zoo overvloedig werd aangezocht.

Na een langdurigen heeten en droogen zomer heerschte in den herfst van 1727 te Leiden eene zeer algemeene kwaadaardige koortsziekte, waaraan velen stierven. Nooit had hij zoo vele zieken behandeld, daar hij sedert lang zich aan de praktijk onttrokken had en slechts goede vrienden bezocht. Duizenden had hij genezen en slechts twee patienten verloren. De verschijnselen dier ziekte waren aanhoudende braakzucht, hevige hoofdpijn, hersenontsteking, die spoedig doodelijk was of, later ontstaande, even ongelukkig afliep; sterke opzwellings van den buik, herhaalde braakzucht en spoedige dood. Anderen bleven den geheelen winter sukkelende en waterzuchtig. Eerst gaf hij een braakmiddel, den volgenden dag een oplossenden drank met cr. tartari of sal. polychrist. of een decoct. hordei met veel rob. sambuci en hield daarmede aan tot de ingewanden gezuiverd waren en de hoofdpijn verdween; anders werd het braakmiddel herhaald. Waren de lijders zeer verzwakt, dan liet hij rijkelijk rijnschen wijn met succus citri en geroosterd brood gebruiken. Tegen den veertienden dag gaf hij weleens een purgans en later een zeer slap afkooksel van kina. In October werd hij zelf ziek, gebruikte de zelfde middelen en verbeeldde zich na zijne herstelling vlugger en sterker te zijn dan vroeger (37).

Het waren de hier te lande na drooge en heete zomers vrij gewone herfstkoorts, die lang na zijn dood door velen op gelijke wijze behandeld werden, doch niet met dat overleg of zulk een gunstig gevolg.

Bij de behandeling van de pokken (*variola*) was hij een ge-

trouw navolger van SYDENHAM, „*qui unus sane sufficit, cura, fide et sapientia ad hoc negotium primus, cui addere boni quid non valeo, si ex ingenio mali et ex naturae modo curandae variolae essent semper.*” Hij wist wel, dat derzelver beloop somtijds veel verschilde, doch meende, dat men ze in 't algemeen als eene ware ontstekingsziekte moest behandelen. Daarom stelde hij in § 1393 der Aphorismi: „*methodus universalis videtur hic adhiberi posse et experimentis perfici debere illa, quae deprehensa est in omni inflammatorio valere, ne inflammatio in pus gangraenamve abeat. Quum in aliis omnibus succedat, hic nihil repugnet morbus variolosus saepe sine variolis sit.*”

Deze nieuwe leer verwekte groote tegenspraak en de hoogste afkeuring bij de oude doctoren, hetwelk hij evenwel met geduld verdroeg. Nog in het jaar 1724 schreef hij aan BASSAND: „*tu memor es mei narrantis saepe in hoc mali genere cogitandum esse de inertii reddendo stimulo contagioso suscepto, antequam inflammationes, suppurationes et alia patrauerit. Verum, si vel verbum de hac re feceris, exploderis, solus eris*” (34); en in 1736: „*quae quaeris ex me scire, libens aperirem, sed raro in commentarios refero acta. Scis quam sim miser laboribus! Soleo pro renata consilia capere, remedia et agendi rationes eligere neque caeterum ex uno casu ad alium argumentari. Hinc accurate referre nequeo gesta.*” Hij verhaalt echter vrij duidelijk twee door hem behandelde zeer belangrijke gevallen van pokken, waaruit zijne beschouwing en verstandige behandeling der ziekte overtuigend kan worden opgemaakt. En hoe gezegend zijn later zijne inzichten voor de menschheid geweest, ofschoon men, bij het in zwang komen der inenting, door eene lang gerekte en overdreven voorbereiding der ziekte toonde, den meester niet goed te hebben begrepen.

Hoe hij naar omstandigheden handelde, blijkt vooral uit zijn verhaal van eene dysenteria maligna. Na eene korte vermelding der oorzaken en toevallen zegt hij: „*haec metho-*

du^s semper meis respondit votis." Dadelijk een emeticum uit ipecacuanha. Het braken werd bevorderd door drinken van honigwater, en bleef dit binnen, dan gaf hij een uur later een bete geroosterd brood met wijn en een weinig muskaatnoot of kaneel, en tegen den avond anderhalf grein opium; in de volgende dagen 's morgens en 's avonds één grein. „Vix peribit ullus ex aegris." In den tusschentijd liet hij veel gerstewater met melk gebruiken, hetwelk anderen tot groot nadeel van de lijders verboden, of ook wel met een weinig wijn en kaneel en eenig zacht voedsel. Verhief zich weder de loop, dan weder dadelijk opium, „quod forte summum in his nomen meretur super omnia reliqua." Had de ziekte reeds eenige dagen geduurd vóór hij geroepen werd en was de lijder reeds zeer afgemat, dan durfde hij deze methode niet volgen, maar liet dadelijk eene klisteer uit melk, therebinthina en theriac zetten, en vier of vijf malen in de vier-en-twintig uren herhalen, terwijl 's morgens en 's avonds een half grein opium gegeven werd. Ook bij het gerstewater werd meer wijn en kaneel gemengd. „Neque haec methodus elusit vota unquam, ita ut fere secure illi possimus confidere. Tamen omnino fatendum ingenuo est homini multa deprehendi corpora adeo tenuis fabricae, ut ferre nequaquam possint geminatos hosce vomendi impetus." Bij zoodanige zwakke gestellen gaf hij een aftreksel van rheum in kaneelwater, en 's avonds een of twee greinen opium, en in zeer ernstige gevallen groote giften met warmen wijn. Ook legde hij eene opiumpleister op de maagstreek, en liet gedurende drie of vier dagen herhaalde klisteer^{en} zetten uit ijzerwater, waarin cort. granatorum et querci gekookt waren, die somtijds zeker hielpen. „Ausim asserere, omnis dysenteria sanabilis, quae necdum scilicet gangraenam peperit, his tollitur. Haec sunt primaria, quae de dysenteria didici re ipsa. Interea notandum, si inflammationis summae, suppurationis, gangraenae topicae signa docuerint praesentiam horum malorum, variandam etiam esse remediorum methodique naturam" (35).

Ruw empirisch moge deze behandeling welligt geoordeeld worden, — die zoodanige ziekte nader kent dan uit boeken en eens daarmede in gedrang geweest is, zal anders oordeelen.

Verstandig zijn zijne raadgevingen bij kinderziekten; zijne zorg en oplettendheid voor het pas geboren kind; over het zuigen; over minnen; over het eerste voedsel en vroege ziekelijke aandoeningen. Honigwater was zijn eerste middel. Melk was beter dan beschuitpap met water, hetwelk spoediger zuur werd. Zijn gewoon kinderdrankje was een weinig sapo venetus met lap. cancr. in aq. foeniculi. „Hoc medicamentum tam miro successu se commendat, ut incurrerem petulantiae crimen, si ut res habet, eloquerer. Ideo etiam soleo id tegere, ne cogniti abusus contingat, vel vilescat dignitas: duo quippe haec medicus summa ope cavere debet. Habebis ea, quae ego in his vera novi.” Ook de voorschriften omtrent de behandeling van kraamvrouwen zijn oordeelkundig; alle verhittende middelen moeten vermeden worden (36).

Zijne voorschriften, zoo bij haastige als slepende ziekten, zijn over 't algemeen eenvoudig: somtijds aderlaten; meestal zacht verkoelende oplossende afkooksels van allerlei keukenkruiden met extr. graminis. Sapo venetus wordt bijzonder geprezen; ook nitrum, cr. tartari, tartarus tartarisatus vooral bij plethora of neiging tot ontsteking. Veel houdt hij van opium: „Dei donum, miraculum naturae, sapienter adhibitum nunquam mali quid fecit” (37).

Hij stelt groot vertrouwen in zijne zelfbereide scheikundige geneesmiddelen, en zoekt altijd naar specifica tegen deze of gene bijzondere ziekte. In 1732 schreef hij aan zijn podagreuzen vriend: „scias noctes me diesque laborasse in chemicis, ut reperirem remedium, quod sanare gravem morbum queat, aut lenire saltem tormenti acerbiteratem” (38).

Allerlei nieuwe geneesmiddelen werden uit den vreemde aangebragt en hoog geprezen. „Exploravi in variis. Quid habet res? Vanam jactantiam, praeterea nihil. Placet pre-

tium. Magis illa juvant, quae emuntur pluris, et divites ita inertes dimittuntur" (39).

Toen hij na zijne ziekte in 1727 nog te zwak was om zijne collegiën waar te nemen, schreef hij de praefatio voor den *Aphrodisiacus* van A. LUISINUS. „Fastidiosae certe aegrimoniae sensum levabat tristem laeta cogitatio, quod haec humano generi, cui propitia quaeque flagrantissime cupio, forte quandoque prodessent." Dit viel geheel tegen zijne verwachting uit. In het volgend jaar schreef hij aan *BASSAND*: „Tractatus hic multum culpabitur a multis; sed credo, bonam et sinceram doctrinam continet. Videbis in pingui solo se figere malignitatem hancce, hocque putrefacere, atque hinc non curari, nisi oleum infectum ab aegri corpore separetur" (40). In de praef. had hij geschreven: „rite non curatur malum, nisi pallescat instar mortui aeger, nisi emaciatur prorsus, nisi tam diu protrahatur ipsa curatio, donec antiqui humores omnino de corpore migraverint." Hier liet *BOERHAAVE*, gelijk bij zijne beschrijving van *Odontalgia* en *Paronychia*, zich misleiden door zijne bijzondere fijne ontleedkundige kennis. De algemeene lues venerea had haren zetel in het olieachtig vet van het celledweefsel, en dit weefsel was door het geheele ligchaam tusschen alle deelen uitgebreid. Wanneer hij eene in de *Aphorismi* beknopt beschreven ziekte tot een bijzonder onderwerp zijner beschouwing maakte, overstelpte hem zijne groote geleerdheid; hij verloor zich zelven in allerlei vergelijkingen, overeenkomsten en verdeelingen. Zijne wis- en werktuigkundige denkbeelden gaven aan alles eene bepaalde rigting. Zijne schikbarende beschouwing van de lues werd door *ASTRUC* bestreden en spoedig genoegzaam geheel vergeten.

Als kleine niet geheel onbelangrijke bijzonderheden, in deze brieven voorkomende, meenden wij het volgende te moeten mededeelen.

Toen een jongeling uit den vreemde aan de latijnsche school te Leiden wenschte onderwezen te worden, zag *BOER-*

HAAVE daarin zwarigheden. Dit zoude *f* 500 moeten kosten. „Quia victus apud rectorem, minerval, libri, suppellex magno satis constant” (41).

Zekere JORDANUS verlangde in de verloskunde onderwezen te worden. BOERHAAVE zorgde, dat hieraan voldaan werd door J. DENYS, „insignis artifex obstetricandi”, die daarvoor genieten zoude *f* 130.

Van het werk van H. VAN DEVENTER over de verloskunde zegt hij: „in libro ejus plus boni, quam in omnibus aliis auctoribus simul. Id eques HAMILTON ipse ante quindecim annos mihi fassus est” (42).

Toen BOERHAAVE in 1709 HOTTON als leeraar in de kruidkunde opvolgde, begon hij zich op zijne vroegere, zoo geliefde en steeds beoefende aangename uitspanning met den grootsten ijver toe te leggen. De brieven aan BASSAND getuigen van zijne groote zorg om den akademischen tuin uit te breiden en met de schoonste planten te versieren. Hij spaarde geene moeite of kosten. Zijn hoogste genoegen was planten, zaaijen en poten. Hij leefde bijna in den tuin, en wist zijne studenten het onderwijs door allerlei opmerkingen aangenaam en nuttig te maken. Zijne indices toonen, hoe hij wel zijnen voorganger HERMANNUS volgde, doch in vele opzigten eene betere rangschikking invoerde. Het waren vooral buitenlandsche planten, die zijne aandacht trokken, en die hij met alle zorg hier trachtte aan te kweeken.

In zijn Methodus zegt hij: „medicus, qui officinales hodie dictas plantas tantum novit, potest inquirere et experimenta capere de earum virtutibus. Credo ad praxin medicam non opus esse cognitione totius botanices, etsi ad rem medicamentariam veterum bene cognoscendam haec cognitio absolute requiratur.”

De scheikunde was eigenlijk zijne hoofdstudie, vooral in de laatste jaren van zijn leven. Door zijn invloed kreeg dit

vak een geheel ander aanzien en meerdere achting dan het tot nog toe had of verdiende. Hij leerde hare waarde ter opheldering en verklaring van levensverschijnselen bij gezondheid en ziekte, en het eerste deel der *Elementa, de artis theoria*, bevat belangrijke opmerkingen, nog waardig te lezen. Met bewondering en eerbied ziet men met welk geduld, met welke omzigtigheid en oplettendheid hij tallooze proeven nam.

De altijd werkzame man gunde zich naauwelijks een uurtje uitspanning om in den stillen huiselijken kring met vrouw en eenige dochter door haar zang en snarenspeel, waarvan hij een groot liefhebber was, het vermoeide hoofd eene aangename rust te doen genieten. Behalve de telken jare gehoudene belangrijke voorlezingen over de institutiones en aphorismi, zijne kruid- en scheikundige lessen, hield hij bij afwisseling afzonderlijke collegiën, zoo als in 1709 *de morbis oculorum*; in 1710 *de methodo studii medici*; in 1713 *de auditu*; in 1720 *de calculo*; in 1729 *de lue venerea*; in 1730 *de morbis nervorum*, en in 1736 *de cordis actione*.

Ook werden door zijn invloed, en niet zelden met aanzienlijke geldelijke opofferingen, fraaije nieuwe uitgaven van zeldzaam geworden boeken bezorgd, zoo als in 1707 van EUSTACHIUS, in 1715 van C. PISO, in 1715 van BELLINUS, in 1719 van ALPINUS, in 1725 van VESALIUS, in 1727 van VAILLANT, in 1728 van LUISINUS, in 1731 van A. CAPPADOX, in 1736 van N. PISO, en in 1737 van SWAMMERDAM, meest met meer of min uitgebreide voorredenen. Bij de uitgaven van J. DE GORTER's verhandeling *De perspiratione insensibili* voegde hij een loffelijk getuigschrift in 1724, en voor de *Opera omnia* van DRELINCOURT eene belangrijke levensbeschrijving van zijnen hooggeachten leermeester in 1727.

Toen LINNAEUS, een geboren Zweed, na zijne bevordering

tot Med. Doctor te Harderwijk in 1735, in behoeftige omstandigheden te Leiden kwam, werd hij zeer gunstig door den reeds bejaarden en meermalen ziekelijken BOERHAAVE opgenomen, welwillend voortgeholpen en aanbevolen bij G. CLIFFORD, eigenaar eener uitgebreide hofstede, de Hartekamp, rijk voorzien van in- en buitenlandsche planten en gewassen, om daarover het opzicht te hebben. Hier schreef hij onder anderen zijne *Philosophia botanica* en *Hortus Cliffordianus*. Aan BOERHAAVE heeft dus deze later zoo beroemde plantenkenner zijne bevordering en latere ontwikkeling voor een groot deel te danken.

Altijd was BOERHAAVE de hulpvaardige vriend en bevorderaar der belangen zijner leerlingen. Ook zoo handelde hij met hen, die hem vijandig waren en zijn roem en goeden naam trachtten verdacht te maken, wier verdiensten hij echter met mond en pen prees, wanneer het te pas kwam.

Natuurlijk had hij ook zijne gebreken. Hij was eigenlijk in de gewone beteekenis geen streng systematicus, die uit eenig hoogst beginsel alles poogde te verklaren, zoo als men hem wel vindt voorgesteld; maar eclecticus, nu eens methodicus, dan dogmaticus, nu humoraal, dan solidair of zenuwpatholoog, meest hellende tot eene mechanische verklaring der levensverschijnselen, zoo bij gezondheid als ziekte. Hier toe diende hem zijne vooral door RUYSCH verkregene ontleedkundige kennis, zijne wis- en scheikundige wetenschap; doch altijd getemperd door een diep ootmoedig godsdienstig beginsel, hetwelk hem bewaarde voor hoogmoedige stelselzucht. Zijne groote geleerdheid diende voor den leerstoel, voor zijne studenten, wier groote belangstelling in zijn onderwijs hem steeds aanvuurde. Dáár was hij de gevierde aangebeden hoogleeraar. En dit streelde zijne billijke, zeer verschoonbare eerezucht.

De toetsteen zijner praktische geneeskunst was om den zieke tot zijn vroegeren gezondheidstoestand terug te brengen, zonder kennelijk blijvend nadeel der doorgestane ziekte. En

dit zocht hij in eene algemeene verbetering der veronderstelde ziekelijke vochten. Alles was het zijne. Hij koos steeds naar zijn inzicht het beste, en werd daardoor eenzijdig, vooringenomen, welligt ook door zijne scheikundige onderzoekingen. Bij het ziekbed, in het nosocomium, was hij wel eens te veel theoreticus. Al zijne theorie scheen hij ter zijde te stellen in zijne bijzondere praktijk, wanneer hij zag, dat zijn gevestigd gezag bij den lijder een onbepaald vertrouwen had.

Zoo uit theorie als uit zeker godsdienstig beginsel, was hij tegen de in zijn tijd opkomende en aangeprezen inenting der kinderpokken, hoewel een liefhebber van arcana, die hij zelfs voor zijne vertrouwdste en geliefdste leerlingen geheim hield (43). Bijzonder groot vertrouwen stelde hij in den bast van dictamnus albus, zoodat hij jaarlijks meer dan twee duizend poeders daarvan ten gebruike ontving, voornamelijk tegen epileptische aandoeningen (44).

FOTHERGIL, die eenigen tijd onder hem te Leiden studeerde, meende, dat hij in vele gevallen gewoon was zich te schikken naar de denkbeelden zijner tijdgenooten, hetwelk evenwel door anderen werd wedersproken (45).

Anderen oordeelden, dat hij in zijne voorschriften verre van eenvoudig was en de uroscopie te veel begunstigde (46).

Er waren, vooral amsterdamsche doktoren, die getuigden, dat hij vrij onachtzaam en overhaastend was bij het onderzoek der zieken, die hem kwamen raadplegen (47).

Ook TITSINGH en DENYS, zoo als wij zagen, die zich onder zijne vrienden schaarden, beschuldigden hem, dat hij in zijne dagelijksche praktijk niet zijne beginselen getrouw volgde, terwijl anderen weder aanmerkingen maakten over zijne geldzucht (48).

Doch wat doen niet nijd en afgunst! En wie was daarvoor altijd veilig? Echter willen we niet alle aanmerkingen als geheel ongegrond ontkennen.

Zonder tegenspraak verdiende **BOERHAAVE** als wezenlijk godvruchtig denkend en handelend mensch, als buitengewoon geleerde, als kundig en zeer ervaren geneesheer, niet alleen den lof zijner leerlingen en tijdgenooten, maar ook van alle latere voortreffelijke weldenkende mannen, die zich de moeite gaven met zijn leven en werkzaamheden bekend te worden.

Wel hadden vroeger nederlandsche geneesheeren, zoo als **FORESTUS**, **HEURNIUS**, **WINSEMIUS**, **VAN DIEMERBROEK** en meer anderen, met welverdienden roem de geneeskunde van vele dwalingen gezuiverd en geleerd hoe ze behoorde onderwezen te worden. De geheele zestiende eeuw kon geen geneesheer noemen, die in geleerdheid en in naauwkeurig waarnemen met **FORESTUS** mag vergeleken worden.

Bij de stichting der nederlandsche hoogeschoolen was het, gelijk elders, vooral te Bazel, welks voorbeeld bij de eerste oprigting vrij trouw gevolgd werd, eene voorgeschrevene wet: in de wijsbegeerte **ARISTOTELES** en in de geneeskunde **HIPPOCRATES** en **GALENUS** te volgen. Daarvan mogt men niet afwijken. Eene scholastieke dialectische redeneer- en bewijs-trant was overal de eenig geldende.

PAAW werd te Leiden de stichter der eerste ontleed- en heilkundige school, die in Italië door dweepzucht veracht en verwaarloosd werd, en deze school heeft later hier te lande zeer vele voortreffelijke leerlingen aangekweekt. Wie kon met **RUYSCH** vergeleken worden? Niemand elders.

De omloop des bloeds volgens **HARVEY** werd te Leiden onomstootelijk door **WALAEUS** bewezen, zoodat ze later in Nederland, zelfs in het bijgeloovig Brabant te Leuven, algemeen werd erkend. In Engeland miskend, in Frankrijk fel bestreden, werd deze leer eerst door **BARTHOLINUS**, die daarvan te Leiden overtuigd was, in Duitschland bekend.

Het was in Nederland, vooral te Leiden en Franeker, dat, in het midden der zeventiende eeuw, vreemdelingen uit alle landen kennis en wijsheid, vooral ook in de genees-

kunde, meenden te moeten te zoeken. Dáár streefde men naar getrouwe waarneming, naar eenvoudigheid in de praktijk, terwijl men vreemde leeringen na een oordeelkundig onderzoek verwierp of beter wijzigde en aannemelijker maakte. Dáár genoot men eene burgerlijke vrijheid, die men in zijn eigen vaderland te vergeefs zocht.

Toen CARTESIUS in 1629 in Holland kwam en later zich door zijne wiskundige en wijsgeerige schriften bekend maakte, waarin hij de heerschende scholastiek verwierp, aan alle vroegere leeringen geloof weigerde en alleen door sluitredenen bewijs toeliet, ontstond, vooral te Utrecht en te Leiden, een hevige strijd tegen zijne vreemde stellingen, meest uit godgeleerde begrippen. Aan de hoogeschool te Franeker, waar men vrijer en gunstiger dacht, had geene zoo droevige en geestdoodende beweging plaats, en werd alles met meerder gematigheid zorgvuldig beproefd.

Deze nieuwe leer veroorzaakte een geheelen omkeer in de bestaande geneeskundige begrippen; vooral, dewijl in Nederland eene bijzondere neiging tot wis- en werktuigkunde vrij algemeen was, en men door de kennis van den omloop des bloeds reeds vroeger tot derzelver toepassing op de levensverrigtingen overhelde. Nu werd wel veel werktuigelijk voorgesteld en verklaard, doch men behield de humoraal pathologie der ouden, en wilde deze met de nieuwe leer trachten te verzoenen.

Het geheele onderwijs kreeg eene andere rigting; in plaats van de vroegere vlijtige beoefening der grieksche schrijvers, waarin men steeds een zoo wezenlijk belang stelde, werd alles meer werktuigelijk voorgesteld en met eenige vroegere gebrekkige scheikundige onderzoekingen in verband gebracht. SYLVIVS verwierp genoegzaam alle vroegere wetenschap en stichtte eene iatrochemische school, die grooten opgang maakte, wegens hare schijnbare eenvoudigheid en gemakkelijheid. Hiermede verviel de vroegere geleerde studie, vooral der talen, die men als eene nuttelooze en langwijlige

oefening zeer wel konde missen. De ontleedkunde werd meer en meer verwaarloosd. Een hersenschimmige mechanische of chemische betoogtrant bijna alleen gehuldigd. De praktijk vernederd tot eenvoudig bedrijf of ambacht, zonder veel inspanning, met eenige oppervlakkige kennis in korten tijd aan te leeren.

Nu trad BOERHAAVE op, die het onvoldoende en overdrevene dezer nieuwe leeringen aantoonde, en ze bestreed met grondige geleerdheid en overtuigende redenen, die men scheen vergeten te hebben. Om de geneeskunst gelukkig uit te oefenen, moest men terugkeeren tot eene onbevooroordeelde waarneming bij het ziekbed in navolging van HIPPOCRATES. Hij verwierp alle denkbeeldige beschouwende wijsbegeerte, en leerde, dat eene grondige ontleedkundige kennis van het ligchamelijk zamenstel en eene onbevooroordeelde verklaring der levensverrigtingen, wel met toepassing van algemeene natuurkundige kennis, bij getrouwe waarneming der ziekteverschijnselen, de ware steunpunten zijn eener gelukkige uitoefening der kunst.

Hij beweerde, dat een op onbevooroordeelde waarneming gegronde praktijk gebleven is, wat ze altijd geweest was, beperkt in haar vermogen en onzeker in hare uitkomsten. Hier hielp geene ingebeelde geleerdheid, geene gehechtheid aan eenige stelselmatige begrippen van den dag, maar alleen een door vroeger en eigen waarneming geoefend oog en eene opregte begeerte om wel te doen, niet om eenig stelsel te handhaven, maar om de ziekte op de gemakkelijkste en veiligste wijze te bestrijden zonder nadeelige gevolgen.

In dit opzicht verdient BOERHAAVE den lof van zijn tijd en van alle volgende tijden, trots de steeds bij den dag opgevolgde buitensporige, meermalen belagchelijke, doch altijd beklagenswaardige pogingen van vroegere en latere dagen, die als luchtkasteelen verdwenen, nadat ze korten tijd den menschelijken hoogmoed hadden gestreeld.

Ongetwijfeld hebben de in latere jaren, bij meerdere en betere hulpmiddelen, te werk gestelde onderzoekingen elders veel, zeer veel, wetenswaardigs ontdekt, en getracht veel als wezenlijke waarheden met vertrouwen vast te stellen. Doch het kleine Nederland, eens in vroeger eeuwen voor alle volken de toevlucht om kennis te vergaren, mag zich met onbetwistbaar regt verheffen op de vroege loffelijke pogingen van zeer vele verstandige, onderzoeklievende en godsdienstig gestemde mannen, grondige geleerden, wier namen verdienen in het geheugen van het nageslacht bewaard te blijven. Nooit moet het zich den roem laten ontrooven, die het regtmatig toekomt, van de bakermat geweest te zijn van dégelijke vruchtbare kennis, toen elders, bijna in geheel Europa, eene nevelachtige duisternis heerschte vol bijgeloof, vooroordeel en eigenwaan.

(1) In gevorderden leeftijd had hij daarvan meermalen nog veel verdriet. » Quid aliud a cicatrice semiseculum vetusto expectari poterat. Credo interim sensim sanatum iri, » schreef hij in 1731 aan zijn vriend BASSAND. *Epist.* 189, 192, 194.

Gedurende zes-en-twintig jaren, van 1712 tot aan zijn dood, hield BOERHAAVE eene onafgebroken en zeer vertrouwelijke briefwisseling met JOHAN BAPTISTA BASSAND, die in 1706 te Leiden kwam om zijne lessen bij te wonen en later keizerlijk lijfarts te Weenen was. Van dezen getuigde hij: » inter homines non alium magis quam te amo, quia nullum novi, cujus amicitiae plura debeo. » *Ep.* 85.

Deze brieven zijn in 1778 te Weenen uitgegeven en bevatten, behalve over kruidkunde, vele kleine bijzonderheden over BOERHAAVE's karakter en wijze van praktiseeren. Aan BASSAND openbaarde hij de geheimen van zijne kunst en — van zijn hart.

(2) » Nobile quondam hujus lycae ornamentum » noemt hij PRICAIRN, *Opusc.* 75, en op onderscheidene plaatsen van zijne praelectiones. Aan dezen had hij vast veel verpligting.

(3) Toen BOERHAAVE een-en-zestig jaren oud was, schreef hij bij den dood van RUYSC, in 1731, aan BASSAND: » amisi summum ca-

rissimumque meum Ruyschium, cujus imis reconditum pectoris recessibus imaginem servo. Reliquit integrum musaeum anatomicum et rerum naturalium omni pretio majus." *Ep.* 187. Men zie de hoogst-bescheidene briefwisseling met dezen ouden vriend, om het edel karakter van den schrijver met eerbied te bewonderen, ten bewijze hoe brave mannen, niettegenstaande ernstig verschil, vrienden kunnen blijven.

(3a) In de praef. voor de door hem en VAN SWIETEN bezorgde nieuwe uitgaaf van den *Aphrodisiacus* van A. LUISINUS, geteekend 1727, schrijft hij: »ultra trigenta jam et sex annos versor in hoc morbo venereo curando, neque toto hoc tempore mihi defuit occasio; neque sane omisi ea oblata." Hieruit moet men opmaken, dat hij reeds lang voor hij *Med. Doctor* was zich met geneeskundige praktijk, vooral van venerische kwalen, bemoeid heeft. Dit getuigt wel niet in zijn voordeel, doch vindt eenigermate verschooning, omdat deze ziekte, toen algemeen verbreid, maar bij de zoogenoemde fatsoenlijke doktoren veracht, alleen door gewone chirurgijns, pokmeesters en lapzalvers behandeld werd. Geneeskundig toezicht bestond er niet. En de arme lijder schaamde zich zijn leelijk ongemak aan de groote heeren te openbaren.

(4) BOUMAN, *Geschied. der Geld. hoogeschool*, II 193, alwaar bl. 29 van dezen DE GRAEFF wel wordt gezegd, dat hij in bekrompene omstandigheden leefde, doch niets tot zijn lof.

(5) *Ep. ad BASSANDUM*, 34.

(6) HALLER noemt deze *Elementa*: »opus inter Boerhaaviana perfectissimum integrum; optimae notae compendium, in quo auctor plurimum sibi placuit; in quo solamen vitae senis tormentorumque, quae patiebatur, finem quaerebat." *B. M. Pract.* IV 148. Zelf schreef hij, toen hij dit werk aan BASSAND zond: »Batavorum laudabis indefessam in laboribus ferendis diligentiam, apertamque simplicitatem." *Ep.* 190.

(7) »Cetera, exceptis paucis, quae praefationum titulo conscripsi, meo nomine vulgata, sunt spuria, neque a me prodierant," zegt hij in het bericht aan den lezer voor de *Elementa*.

(8) »Temerarium me hominem, neque fateri fugio, damnetis, si modo recordari delectat, qua prius audacia plura affectaverim, dum procerum benigna de me aestimatio, discipulorum nimia de medio-

cribus dotibus spes, proprius aetatis adhuc calor incitamenta dabant ad labores, forte et ad ambitionem, haud tamen prorsus inhonestam." *Opusc.* 54.

(9) *Ep. ad BASSANDUM*, 207, 209, 231.

(10) »Speraveram otium post resignata munera. At quanta spe excidi. Fuit laboris mutatio, tot undique ingratis obruor literis." *Ep.* 186.

(11) »Vos ego mearum in academicis fortunarum auctores habeo, laudo. Vestra fuit exoptata adeo mihi frequentia, sedulitas et audientia, quae mihi industriam quotidie acuebat, ut quaererem quid, vestra, quod censerim, elegantia dignum. Aculeum sensi hujus stimuli ad acriorem naturae indaginem etc." *Opusc.* 58.

(12) »SYDENHAM, Angliae lumen, artis Phoebus, cujus ego nomen sine honorifica praefatione memorare erubescerem, quem quoties contemplamur, occurrit animo vera hippocratici viri species, de cujus erga rempublicam medicam meritis nunquam ita magnifice dicam, quin ejus id sit superatura dignitas." *Opusc.* 6.

(13) »Damnosa quid non imminuit inertia! Dum a laboriosa observatione ad philosophorum placita, a dictatis naturae ad garrulitatem, ab Hippocratis effatis ad lubidinem fingendi devolutam dolemus! Quis aequo fert animo jactari palam et ubique sanationes malorum, quae, si jactata medela pellerent tentas, irritata et aucta, non sublata neque sopita indignamur." *Ald.* 5.

(14) Zoo zeer was hij met dezen overwegenden invloed der vochten ingenomen, dat hij zich eigenlijk voor de humoraal pathologie verklaart, en deze met zijne mechanische denkbeelden tracht te vereenigen. »Nonne incumbit nobis, dum aegris medicina fit, vel milles fluida inspissare, resolvere coacta, stagnantia movere, compescere dissoluta, diluere coacta, leviora solidare? Ipsi illi, qui mere ubique chemica crepant, cum morbus manum poscit, repudiatis suis, sedulo, quae laudavi, inquirunt. Si ergo his fluidarum proprietatibus tot debentur, si has omnium suffragio optime excusserint mechanici, patet ipsa fluida vitalia, ut cognoscantur medico, auxiliis egere mechanicis." *Ald.* 16.

BOERHAAVE zweefde eigenlijk tusschen twee verschillende voorstellingen: eene werktuigelijke, gegrond op zijne wiskundige en naauwkeurige ontleedkundige kennis, en eene veronderstelde inwendige

verandering of ontaarding der vochten, waaraan gelijktijdig of bij opvolging een bepaalden invloed wordt toegekend. Zie zijne *Institutionis*, §§ 40, 41, 254, 256, 714 en 739. Hij leert dus geen bepaald beginsel. Hierin ligt het groot verschil met zijn Duitschen tijdgenoot F. HOFMAN, die een bepaald dynamisch beginsel in de vaste deelen aannam, opgewekt door eene aetherische stoffe, uit de lucht opgenomen, door het bloed naar de hersenen gevoerd, en door de zenuwen aan de vaste deelen medegedeeld. Hierdoor ontstond eene bijzondere spanning (tonus), die bij toe- of afnemings ziekte veroorzaakte of veroorzaken konde.

Bij vergelijking evenwel vindt men bij deze groote mannen wel eenige overeenkomst. BOERHAAVE volgde in zijne theorie BORELLUS, BELLINUS en vooral MALPIGHIIUS. HOFMAN was eerst een bewonderaar van CARTESIUS, VAN HELMONT en SYLVIIUS, doch werd later bekend met het monadenstelsel van LEIBNITZ, toen in Duitschland vooral bewonderd, verwierp grootendeels alle mechanische en chemische leerstellingen, en bepaalde zich bij een lichamelijk dynamisch beginsel, mogelijk wel als tegenstander van zijn vromen tijdgenoot STAHL, hetwelk later in verschillende rigtingen gewijzigd meer heerschend werd, doch de hippocratische leer bij het ziekbed niet heeft kunnen verdringen.

BOERHAAVE schijnt in naauwkeurige ontleedkundige kennis, grondige geleerdheid en vooral door zijne scheikundige oefeningen, die vast een bepaalden invloed op zijne rigting hadden, den overigens zeer verdienstelijken HOFMAN te overtreffen.

(15) »Vix me contineo, quin praematurus forte, pronunciaverim simpliciores esse et magis mechanicas morborum, maxime compositorum, causas, quam ullus medicorum cogitat." *Ald.* 16.

(16) Hoe fijn hij zijne ontleed- en werktuigkundige denkbeelden wist uit te spinnen, blijkt vooral uit zijne in gevorderden leeftijd, van 1730 tot 1735, gehouden voorlezingen *de Morbis nervorum*, door J. VAN EEMS in 1761 uitgegeven. Daarin vindt men eene zeer naauwkeurige beschrijving van den omloop des bloeds in de hersenen, en van de ziekelijke stoornissen, die door eenige werktuigelijke hinderenis daarin kunnen ontstaan. Alles wordt voorgesteld met eene duidelijkheid en klaarheid, die den hoorder en lezer met eerbiedige bewondering moesten vervullen. Deze voorlezingen zijn niet eene

deftige hooggeleerde voordragt, maar eene gemeenzame, zijne hoorders op alle mogelijke wijzen te gemoet komende en onderwijzende toespraak of vriendelijk praten, wel in eene woordenrijke, doch tevens eenvoudige, gemakkelijk verstaanbare taal, die zeer veel verschilt van den meer of min gedwongen stijl zijner redevoeringen of den spreukachtigen zijner *Institutiones* of *Aphorismi*.

(17) »Non possumus sanare nisi talia corpora, in quibus tantum adhuc superest de natura, ut eo quod obest dempto, et eo quod deficit addito, possint ipsa conficere sanguinem." *De Morb. nerv.* 174.

(18) »In physicis nil magis fallit, quam vana rei desideratae spes." *Ald.* 221.

(19) »Absque invidia dixero, quidquid incrementi cepit naturalis historia ab ineunte decimo sexto seculo in hanc usque horam, omne id acceptum debemus monitis praeceptis et experimentis illius viri, cujus in debilem memoriam grata colit orbis perpetuitas." *Opusc.* 35.

(20) In deze redevoering had BOERHAAVE zich scherper dan wel vroeger uitgelaten over de leer van CARTESIUS. Hoe hoog hij hem achtte als wiskundige, te vergeefs zoude men den schranderen man zoeken in zijn stelsel van natuurkunde, hetwelk hij vergelijkt met eene zomerplant, die spoedig opschiet en sierlijk bloeit, doch even spoedig verwelkt. Dit wekte den naijver van den anders verdienstelijken hoogleeraar in de wijsbegeerte en godgeleerdheid te Franeker, RUARDUS ANDALA, een driftig voorvechter van CARTESIUS, zoo in geschrifte als in 't openbaar door zijne studenten, in talrijke *Decades thesium controversiarum secundum ordinem principiorum philosophiae Renati Descartes*. Hierdoor ontstond eene tijdelijke onaangename verwijdering tusschen beide hoogeschoolen, die evenwel door tusschenkomst van Curatoren der friesche school in der minne werd bijgelegd, waarbij BOERHAAVE's altijd tot vergeving geneigd gemoed, als van een echt praktisch christen, uitblonk. Zie A. SCHULTENS, *Or. in memoriam* H. BOERHAAVE, 34; VRIEMOET, 731.

(21) Hij was te dier tijd zeer bepaald, zoo met het houden van vele collegiën, als met het bezoeken van zieken. In 1715 schreef hij aan BASSAND: »vix mihi met vivo, cui raro dies transigitur, qua semihoram prandio impendere datur. Quinque horas quotidie academiae uni colloco." *Ep.* 17, 18. Er waren dagen, dat hij 60—70 lijders bezocht of aan huis sprak. Toen hij deze nieuwe benoeming

als hoogleeraar in de scheikunde met groot genoegen aanvaardde, schijnt hij het voornemen opgevat te hebben zijne praktijk in te korten, en zich hoofdzakelijk tot consulten aan huis te willen bepalen. Zijn vroegere lust tot schei- en kruidkunde ontwaakte met kracht, want hij vreesde, dat die anders geheel zoude insluimeren. Dagelijks bleef hij zijne Aphorismi verklaren, hield tusschenbeiden over menig belangrijk onderwerp afzonderlijke voorlezingen, of was vlijtig onledig met de werken van beroemde geneeskundigen na te zien, en tot nieuwe uitgaven voor te bereiden. De scheikunde echter bleef hoofdwerk: daaraan offerde hij allen beschikbaren tijd op. Toen hij in 1729 dezen post nederlegde, hoopte hij wel op een rustiger leven, doch te vergeefs. Ofschoon meermalen door ernstige ziekten gefolterd, gunde hij zich zelven geene rust. Ook de zieken, overtuigd van zijne meewarigheid, gunden hem geen vrede. Twee jaren voor zijn dood schreef hij in eene opgeruimde stemming aan zijn vriend: »Ego recte valeo. Noctu dormio in villa mea. Quinta matutina peto urbem. Ibi ad sextam a meridie quaerelas aegrotantium lenio; chemica exerceo. Animum legendo oblecto. Deum adoro, amo, veneror unice. Redux rus stirpes contemplor, agnosco, laudoque. Ibi ego plantis immorior, et amore plures habendi senesco. Amabilis dulcis insania!" *Ep.* 252.

(22) VAN HELMONT noemt hij: »inclutus, o! qualis vir! nisi per chemica jactantior!" *Opusc.* 64. »Vix credam Helmontium usque adeo insanuisse, ut omnia vera esse crederet, quae de archæo scripsit." *Prael. ed.* HALLERI, I 502.

(23) »Resipisco et recanto primæ aetatis errores, quando cum Helmontio et Sylvio putabam, quod omnia, quae in corpus humanum agunt, debeant prius nubere alcoholi vini." *Morb. nerv.* 171.

(24) »Vix est, qui nobile opus legere, aut intelligere conatur." *Ep.* 48.

(25) In 1717, toen zijn aanzien en roem reeds gevestigd waren, schreef hij aan BASSAND: »Nil plus fugio, quam principibus innotescere. Non ambio nec volo innotescere heroibus." *Ep.* 49, 72.

(26) Hoe het in dien tijd met de ontleedkunde gesteld was, blijkt uit hetgeen PH. VERHEYEN schrijft in de praefatio zijner *Corporis humani anatomia*, *Lovan.* 1693: »Advertebam praecipuos quosque anatomicos hujus temporis circa unicam, aut saltem paucas corporis

partis esse occupatos, qui modus licet ad veritatem indagandam sit promptissimus, opus tamen esse judicabam, ut ea a diversis detecta selecto ordine proponerentur juventuti. Hoc tamen a multis factum valde oscitanter, multa admodum obscure esse delineata, multa admodum inepte applicata, plures exstare figuras inversas, plura etiam quae in solis bestiis observata sunt, sine ullo discrimine ad hominem translata, quin et illi praecipuas brutorum partes attributa."

(27) »Vitae humanae nomine sensu pervulgato intelligo eam corporis conditionem, quae omnino requiritur, ut commercium mutuum inter mentem et corpus duret quodammodo, aut queat restitui utcunque, nec necesse sit id omnino tolli. Non enim vitae veram definitionem dare adhuc licet." *De Morb. nerv.* 554, 556, 559, 567.

(27*) Ofschoon nog wel eerst sommige studenten de hoogleeraren BIDLOO, DEKKERS en LE MOET volgden, trokken de voorlezingen van den lector BOERHAAVE echter spoedig de algemeene aandacht, omdat hij ze door ziekteverhalen of lijkopeningen en scheikundige proeven ophelderde, zoo als uit een aantal dissertatiën sedert 1707 kan blijken. Men noemde hem: »praelector eruditissimus, immortalis gloriae, qui primus et totus de cachexia scripsit. Strenuissimus omnium per humanam opem curabilium morborum debellator. Professor longe celeberrimus, genuinus Hippocratis in arte filius. Academiae, totiusque Europae maximum sidus. Sagacissimus forte omnium, quos in medicina aetas dedit. Vir omni prorsus fide et laude major, fidelissimus, ornatissimus, nunquam satis colendus et aestimandus."

Men prees zijne schriften hemelhoog. »In aeternis suis, quos nulla unquam deletura sit aetas, Aphorismis, omnia causarum genera breviter clare atque eleganter depinxit." Zijn libellus de materia medica heet »omnibus numeris absolutissimus."

A. VAN BLEISWIJK verdedigde zijne werktuigkundige stellingen in eene *Diss. qua in praxi felicitas mechanicorum vindicatur* in 1708. »Quod tamen plurimis, qui eruditorum titulis in paterna praesertim urbe (Delphis) decorantur, haud admodum displicuit, nullum mechanicum felicem esse practicum refutare mihi proposui." Hij trachtte te bewijzen: »constantem in praxi felicitatem non posse obtineri ignorata theoria; theoriam ex principiis mechanicis deductam esse solam, quae fidem mereatur." Hieruit blijkt, welk een tegenstand deze theorie toen in Holland ondervond. BOERHAAVE was zoo zeer

met deze dissertatie ingenomen, dat hij ze met een krachtig latijnsch carmen vereerde en zijne goedkeuring betuigde:

Hippocratis doctrina tuo decorata nitore

Archimedaea stat bene tuta fide.

Ook de Diss. van G. DE MOOR VAN IMMERZEEL, *de venae sectione*, is eene belangrijke bijdrage tot de twisten dier dagen. »In hac academia olim exstarunt et etiamnum exstant professores clarissimi, practici eximii, qui praestantissimum hoc remedium laudibus in coelum tollere, et omnibus conatibus hujus utilitatem proponere, scriptis suis defendere, auditoribus inculcare, et aegrotis commendare non dedignati sunt. Cum in aliis quibusdam locis inveniantur medici hoc remedii genus omnibus convitiis proscendentes, et ejus patronis famam crudelitatis et homicidii inurere non dubitantes."

HALLER, die van 1725 tot 1727 BOERHAAVE met het grootste genoege hoorde en hem met warme dankbaarheid prijst, zegt: »Ego eum audiui, et incredibili voluptate memini me perfusum fuisse, quando primum veriore medicinam amoenissima eloquentia ornatam praeponentem audiui. Disertus, in sermone suo facilis, laetus, ut nihil audire cuperes magis. Aeternum ei amorem et perennem gratitudinem me debere agnosco, etsi non potui ubique cum summo viro sentire. Ingenio et eruditione parem forte secula reddent, parem animum rediturum despero." *B. M. Pract.* IV 142, *B. Anat.* I 756, cf. *B. Meth.* 925.

(28) Van deze Aphorismi schreef hij later: »ejus profecto toties me puduit, quoties defectus ejus mihi nimis notos ipsi putare aggredior, veterumve componere operibus. Hoc scilicet me metiens pede impar deprehendor, qui legitime auctoris boni titulum ambire sustineam. Neque tamen abesse poteram ab audacia evulgandi hosce aphorismos, nisi deesse voluissem muneris, quod mihi dederat publica auctoritas, cui obsequia debeo." *Praef. ad libellum de materia medica.*

(29) *Consultationes medicae*, I 234.

(30) *De Morb. nerv.* 609. (31) 150. (32) *Epist.* 43.

(33) 146, 148, 149, 150. (34) 245, 94. (35) 39, 43. (36) 3.

(37) 68, 233. (38) 198, 207, 214, 232.

(39) 160. (40) 150. (41) 159. (42) 157.

(43) VAN SWIETEN, *Const. epidemicae*, II 103.

(44) *Alg. Konst- en Letterbode*, 1836, No. 20.

(45) *Verhand. der Holl. Maatschappij der wetenschappen te Haarlem*,
xxi 24.

(46) TERNE, in de *Verhand. van Serv. Civibus*, ix 9.

(47) LOVE, t. a. pl. xxxvi.

(48) BJORNSTAHL, *Reize*, vi 397.

BESLUIT.

De vroegste nederlandsche Med. Doctoren waren gevormd aan buitenlandsche hoogeschoolen, vooral in Italië. Het onderwijs bestond in eene tekstverklaring, uitbreiding en vergelijking der schriften van HIPPOCRATES, GALENUS of AVICENNA met ARISTOTELES, CELSUS, PLINIUS of een ander ouden griekschen of arabischen schrijver. De methode was eene dorre scholastische. Met hunne leermeesters bezochten zij de hospitalen en zagen zieken behandelen, doch, zoo het schijnt, met weinig vrucht. Want na het bezoeken van verschillende scholen en veelmalen na langdurige uitlandigheid teruggekeerd, bevonden zij spoedig, dat de in den vreemde geleerde geneeswijze niet zonder ernstige overweging en zorgvuldige beproeving konde worden gevolgd.

Na de stichting der eerste nederlandsche hoogeschoolen werden, zeer te regt, in het buitenland onderwezene en bevorderde Doctoren, meest geboren Nederlanders, tot leeraren aangesteld. Grieksche letterkunde, inzonderheid HIPPOCRATES, werd met vlijt beoefend. De nederlandsche geneeskundige school werd eene hippocratische en is gedurende anderhalve eeuw, niet zonder roem, zoodanig eene gebleven.

Ongetwijfeld konden de ontleedkundige onderzoekingen en historische nasporingen der Nederlanders zeer wel wedijveren met die der buitenlanders, zoo ze dezen in vele opzigten

niet verre overtroffen. Alles werd met onvermoeide vlijt veel verbeterd en uitgebreid.

Natuurkunde van den mensch, physiologie en evenzeer beschouwende ziektekunde werden niet bijzonder, noch met belangrijke uitbreiding bewerkt, maar als brokstukken, volgens de leer der ouden, ter loops in de Institutiones opgenomen, gelijk overal elders gewoonte was.

Heel- en verloskunde werden aan de hoogeschoolen niet geleerd. Men had nog geene hospitalen voor zoodanig onderwijs, gelijk in buitenlandsche groote steden. Doch dat de Nederlanders in deze achterlijk geweest zijn, zal niemand kunnen beweren. Met zorgvuldig overleg ondernamen zij de moeilijkste kunstbewerkingen, niet zonder goede gevolgen. Vele verkeerdheden werden bestreden en hunne verbeteringen nagevolgd.

Het hoogste doel van het onderwijs en van alle geneeskundigen was ook hier te lande, gelijk overal, de praktijk, de kunst om ziekten te genezen. Geld te verdienen was eene hoofdzaak en de algemeene leus: „dat Galenus opes.”

Dit lag in het nationaal karakter: stille, ernstige overweging van hetgeen de hand vond te doen; vlijtige onverdroten werkzaamheid en ontwikkeling van eigen vermogens en bekwaamheden; een godsdienstige zin, berusting in de goddelijke beschikking en erkenning der beperkte menschelijke vermogens; maar ook afkeer van alle onderdrukking van den vrijen onderzoekenden geest. Doch hieruit vloeiden eigenaardige gebreken voort; te groote gehechtheid aan gevestigde begrippen en oude leeringen. De geneeskundigen, doorgaans goede taal- en veelal ook wiskundigen, verdiepten zich in de schriften van Grieken en Arabieren. Een geest van heiligen eerbied voor de ouden deed hen eigene waarnemingen betwijfelen, waardoor verdere ontwikkeling vertraagd werd. Beschouwende, speculatieve, wijsbegeerte was hun bijna geheel vreemd. Door herhaalde waarneming bevestigde onderzinking was genoeg. De gemoedelijksten waren te voorzigtig

tig, aarzelden te lang bij heete ziekten, en verloren hunne lijdens in de eerste drie tot zeven dagen, omdat men volgens grieksche leer op eene gunstige scheiding bleef wachten. Vandaar de uiteenlopende, strijdige denkbeelden over aderlaten, purgeeren, braken en zweeten. Doelmatiger was de behandeling bij langduriger ziekten. Men hield zich aan CELSUS: „quod natura fecit, tempus curat.”

Beklagelijk waren ook de vele overblijfselen van middel-euwsch bijgeloof, dat wel langzaam kon bestreden en verzwakt worden, doch niet geheel overwonnen. Ook de staatkundige en godsdienstige woelingen hadden een onmiskenbaren invloed.

Genoegzaam eene halve eeuw bleef het praktisch onderwijs vrij gelijk, even als in het buitenland, zoo het daar niet nog gebrekiger was. De leer van den omloop des bloeds gaf den eersten stoot tot eenige verandering. Doch het was vooral de komst van CARTESIUS in Holland, die alles omkeerde. De studie der Grieken werd verwaarloosd. Stellige geleerdheid werd veracht. Over alles moest wijd en breed geredeneerd en getwist worden. De een verdedigde grootere dwaasheden dan de ander. De geneeskunst werd een wild spel van allerlei meeningen en veronderstellingen, van twijfelzucht en onzekerheid. Men verloor de zieken uit het oog, bepaalde zich tot allerlei proefnemingen, en daartoe moest de arme zieke dienen.

Wel poogden enkele meer verstandigen deze verkeerde rigtingen te bestrijden, en hielden vast aan de oude hippocratische leer. Doch een zwerm van allerlei nietige schrijvers, die steeds naar iets nieuws en ongehoords haakten, verbreidde vele dwaze denkbeelden onder den grooten hoop, zoo van leeken als van geneeskundigen.

Beklagelijke toestand! Er werd een moedig en verstandig man vereischt om in dezen doolhof van dwaasheden den waren weg aan te wijzen.

Dit deed BOERHAAVE, als een doorgeleerd man, groot taal-

geleerde, wiskundige, plant- en scheikundige. De theorie was hem eigenlijk bijzaak, en diende alleen voor den leerstoel, zoo als hij zegt, om voor zijne studenten nuttig te zijn. De praktijk, de kunst om zieken te genezen, was hoofdzaak en trok zijne hoogste aandacht. De uitgedachte theoriën konden het eigen wezen der ziekten niet verklaren. Eerder gaven ze aanleiding tot allerlei dwaling. Ze waren onderwerpen van bloote bespiegelingen en twisterijen, voor de eigenlijke geneeskunstoefening van luttel waarde. De ware kennis werd alleen door bestendig omgaan met en behandelen van zieken verkregen. Men moest de eigenaardige verschijnselen naauwkeurig waarnemen, letten op de aanwijzingen der natuur, deze op de beste wijze trachten te hulp te komen, haar dienen, dan zoude men zien, dat de geneeskunst waarlijk eenvoudig was. Men moest het voorbeeld van HIPPOCRATES volgen.

Boven allen twijfel heeft BOERHAAVE der menschheid eene onwaardeerbare dienst bewezen, door de geneeskunst, in zijnen tijd overladen met en verduisterd door schijnschoone drogredenen, terug te brengen tot eene onbevooroordeelde, oplettende waarneming bij het ziekbed, tot eene gemoedelijke, aan de gezonde menschelijke rede beantwoordende behandeling, zonder omslagtige, verblindende kunstvertooning. Zijne leer trok door eenvoudigheid en waarheid de aandacht en goedkeuring van alle bezadigde verstandige artsen, en maakte in de achttiende eeuw den grootsten opgang, niet alleen in Nederland, maar in geheel Europa. Dat ze door sommigen niet goed begrepen, kwalijk toegepast, overdreven of door vreemde bijvoegselen vervalscht en verduisterd werd, was het beklagelijk en treurig gevolg van onkunde, vooroordeel, zelfzucht en eene onbedwingbare neiging tot verandering, tot het vreemde, dat zoo ligt door zijn glansrijken schijn den onbedachtzamen verleidt en tot dwaling vervoert.

Hoe voortreffelijk en lofwaardig veler arbeid na hem moge

geweest zijn; hoeveel in beter, duidelijker licht zij voorgedragen, — de tijd heeft geleerd, dat men in de uitoefening der kunst BOERHAAVE steeds stilzwijgend gevolgd is, en nog volgt.

Eere, onsterfelijke eere zij den braven, moedigen man! Hij is en blijft de roem van Nederland, de hersteller eener der lijdende menschheid dienende en alleen nuttige geneeskunst-uitoefening.

TABELLARISCH OVERZIGT

VAN DE VOORNAAMSTE

GENEESKUNDIGEN,

DIE IN HET BEHANDELDE TIJDVAK HUNNE KUNST, GEHEEL

OF TEN DEELE, IN NEDERLAND HEBBEN UITGEOEFEND.

N A M E N.	WAAR EN WANNEER GEBOREN.	WAAR EN WANNEER BEVORDERD TOT HET DR. OF HEELMEESTER.
Laurentius Frisius, de Fries. Jan Pauwelsz. Phrysius, Vrieze Jason Pratensis, v. d. Velde. Levinus Lemnius. Gysbertus Longolius. Bernard Dessenius, ook Cronen- Jacob van Cronenburg. (burg. Adrianus Junius. Joannes Wier. Boudewijn Ronss. Petrus Forestus. Andreas Merica. Sikke van Hemminga. Severinus Eugalenus. Petrus Hoogerbeets. Petrus Talpa. Henricus van Bra. Petreyus Tiara, Pieter Tjeerts.	14.. Friesland. " 1486 Zierikzee. 1505 aldaar. 1507 Utrecht. 1510 Amsterdam. 15.. Schagen. 1511 Hoorn. 1515 Grave. 15.. Gent. 1522 Alkmaar. 15.. Leeuwarden. 1533 Berlikum. 1535? Dokkum. 1542 Hoorn. 15.. Ooststellingwerf 1554 Dokkum. 1514 Workum.	Italië. " Italië. 1527/8 aldaar. 1538 Bologna. 1541 Bologna. 1534 Orleans. Leuven. 1543 Bologna. 1543 ald. Italië. 1560? ald. Padua. 1580 Bazel. Italië.
Gerardus Bontius, de Bont. Jacobus Bontius. Joannes Heurnius. Rembertus Dodonaeus, Rom- mert Doedesz. Sebastiaan Egbertsz. Nicolaas Jansz. van Wassenaar. Alardus Auletius.	1537 Rijswijk. Leiden. 1543 Utrecht. 1517 Mechelen. 15.. Amsterdam. 15.. Heusden. 1545 Leeuwarden.	 Padua. Leiden. 1571 Pavia. 1535 Leuven. 1585 Leiden. ald? Geneve.
Raphael Clingbijn. Sixtus Arcerius. Augustinus Lollius Adama. Johannes Willem van Velsen. Johannes Funger. T. Mantegum. Petrus Paaw. Carel Clusius. Bernardus Paludanus. Carel Battus. Jacobus Geusius, de Geus.	1569 Rinsumageest. 1570 Franeker. 15.. Friesland. 15.. Leeuwarden. 15.. ald. 15.. 1564 Amsterdam. 1524 Atrecht. 1550 Steenwijk. 15.. Zeeland? 16.. Leeuwarden.	 Bazel. 1596 Franeker. 1587 Rostok. 1580 Padua. 16.. Groningen.

WOONPLAATS EN BIJZONDERE BETREKKING.	WAAR EN WANNEER GESTORVEN.	AANMERKINGEN.
olmar, Metz.	1532? Metz.	Stichting der Hoo- geschool te Lei- den in 1575.
”	1593?	
erikzee.	1558 Zierikzee.	
aldaar.	1568 aldaar.	
ector der lat. school te Deventer.	1543	
olland, Groningen, Keulen.	1574 Keulen.	
eeuwarden.	1572	
ector der lat. school te Alkmaar.	1575 Middelburg.	
rnhem en elders.	1588 Tekelenburg.	
Gouda.	Gouda.	
Alkmaar, Delft.	1597 Alkmaar.	Stichting der Hoo- geschool te Fra- neker in 1585.
eeuwarden.	1585 Leeuwarden.	
Friesland.	1586.	
Friesland.	1599 Hoorn.	
Hoorn.	16 ..	
Leeek, Leeuwarden.	1586 Franeker.	
eeuwarden, Kampen.	1599 Leiden.	
Hoogleeraar te Leiden 1575, later	1601 ald.	
in 1585 te Franeker.	1585 ald.	
Hoogl. te Leiden 1575.	1621 Amsterdam.	Stichting der Hoo- geschool te Fra- neker in 1585.
Hoogl. te Leiden 1581.	1631 ald.	
Hoogl. ald. 1582.	1606 Franeker.	
Hooglector te Amsterdam.	1608 ald.	
Hoogd. vroeger conrector te Haarlem.	1623 ald.	
Hooglector te Dokkum en Amsterdam,	1616 ald?	
Hoogleeraar te Fran. 1589.	1612 ald.	Friesche Doctoren.
Hoogl. te Enkh. Hoogl. te Fran. 1603.	1607 ald.	
Hoogl. ald. 1605.	1617 Leiden.	
Hoogl. ald. 1608.	1609 ald.	
Hooglector te Leeuwarden.	1633 Enkhuizen.	
Hoogl. te Bolsw., Leeuw. en Fran.	1671 te Paezens.	Leiden. enz.
Hooglector te Franeker.		
Hoogl. te Leiden 1589.		
Hoogl. ald. 1593.		
Hoogl. en Enkhuizen.		
Hoogdrecht.		
Hoogl. Candidatus, later predi-		
cant te Paezens.		

N A M E N.	WAAR EN WANNEER GEBOREN.	WAAR EN WANNEER BEVORDERD TOT MED. DR. OF HEELMEESTER.
Frederik van der Mije.	15 .. Delft.	Leiden.
Ælius Everhardus Vorstius.	1565 Roermond.	Italië.
Regnerus Bontius, de Bont.	1576 Leiden.	1599 Leiden.
Otto Heurnius.	1577 Utrecht.	„ ald.
Menelaus Winsemius.	1593 Leeuwarden.	1613 ald.
Nicolaas Tulp.	1593 Amsterdam.	1616 ald.
Johannes Fontein.	15 .. ald.	
Nicolaas Fontein.	15 .. ald.	Leiden?
Outger Cluyt.	15 .. ald.	„
Zacutus Lusitanus.	1575 Lissabon.	1592 Siguenza.
Paulus Barbette.	Straatsburg.	
Willem Piso.	Leiden.	Leiden.
Job van Meekren.	Amsterdam.	
Hendrik van Roonhuijze.	ald.	
Vopiscus Fortunatus Plemp.	1601 ald.	Bologna.
Johan van Beverwijck.	1594 Dordrecht.	1616 Padua.
Cornelis van Someren.	1593 ald.	1615 Caen.
Petrus Baardt.	15 .. Friesland.	1616 Franeker.
Joannes Bodaeus van Stapel.	15 .. Amsterdam.	Leiden.
Willem Swinnas.	1620 de Briel.	ald.
Herman Jansz. Follinus.	15 .. Stavoren.	Keulen.
Willem van der Meer.	15 .. den Haag.	Leiden.
Jacobus de Back.	15 .. Rotterdam.	1617 Franeker.
Adolphus Vorstius.	1597 Delft.	1622 Padua.
Adrianus van Valkenburg.	1581 Leiden.	1621 Leiden.
Ewaldus Schrevelius.	1575 den Haag.	ald.
Johannes Walaeus.	1604 Zeeland.	1631 ald.
Nicolaus Mulerius.	1564 Brugge.	1589 ald.
Petrus Mulerius.	1599 Harlingen.	1624 Valence.
Conradus Matthaeus.	1603 Herborn.	1627 Groningen.
Joannes Freitag.	1581 Wezel.	
Henricus Welman.	1611 Groningen.	1639 ald.
Johannes Borgesius.	1618 Groningerland.	Angers.
Christiaan Perizonius.	1609 Lippe.	1639 Groningen.
Antonius Deusing.	1612 Meurs.	1637 Leiden.
Henricus Eyssonius.	1620 Groningen.	1649 Groningen.
Abraham Munting.	1626 ald.	Angers.
Gerhardus Lammers.	1642 Kleef.	1666 Groningen.
Rudolphus Eyssonius.	1655 Groningen.	1679 ald.

WOONPLAATS EN BIJZONDERE BETREKKING.	WAAR EN WANNEER GESTORVEN.	AANMERKINGEN.
Breda.		
Hoogl. te Leiden 1598.	1624 Leiden.	
" " " 1601.	1623?	
" " " 1601.	1652 ald.	
Hoogl. te Franeker 1616.	1639 Franeker.	
Praelector te Amsterdam 1628.	1674 Amsterdam.	
" " " 1621.	1628 ald?	
" " " 1660.	16 .. ald.	
Aldaar.	16 ..	
Lissabon en Amsterdam.	1642 ald.	
Amsterdam.	1666 ald.	
Aldaar.		
Heelmeester ald.	1666 ald.	
" ald.	1672 ald.	
Amst. Hoogl. te Leuven 1633.	1671 Leuven.	
Dordrecht.	1647 Dordrecht.	
"	1649 ald.	
Leeuwarden.		
Amsterdam.	1636 Amsterdam.	
Brielle.	1672 Brielle.	
Landvoort. Hoogl. te Keulen.	16 .. Keulen.	
Delft.	1614 Delft.	
Rotterdam.		
Hoogl. te Leiden 1624.	1663 Leiden.	
" " " 1624.	1650 ald.	
" " " 1625.	1646 ald.	
" " " 1633.	1649 ald.	
Leeuw. Hoogl. te Gron. 1614.	1630 Groningen	Stichting der Hoo- geschool te Gro- ningen in 1614.
Hoogl. te Groningen 1628.	1647 ald.	
" " " 1631.	1639 ald.	
" " " 1631.	1641 ald.	
" " " 1640.	1643 ald.	
" " " 1646.	1652 ald.	
" " " 1647.	1650 ald.	
" " " 1647.	1666 ald.	
" " " 1654.	1690 ald.	
" " " 1660.	1683 ald.	
" " " 1667.	1719 ald.	
" " " 1695.	1705 ald.	

N A M E N.	WAAR EN WANNEER GEBOREN.	WAAR EN WANNEER BEVORDERD TOT MED. DR. OF HEELMEESTER.
Theodorus Muyckens. Jacob Hendrik Croeser. Johannes Balk. Lodewijk Lolcama. Bernardus Idema. Cristophorus de Cocq van Kerk- Benjamin Broekhuijzen. (wijk.	1665 Amsterdam. 1691 Grave. Harlingen. Leeuwarden.	1691 Leiden. 1716 ald. 1675 Franeker. 1672 ald. 1716 ald.
Caspar Barlaeus. Arnoldus Senguerdus. Johannes de Raey. Gerardus Blasius. Mathias Sladus. Egbertus Veen. Petrus Bernage. Isbrand Hieronymus Frank. Jacob van der Gracht. Daniel Jonctys. Abraham Poot. H. van Poort. Reinier Rooleeuw. Johan Gribius. Johan van Broekhuijzen. Joannes Antonides v. d. Goes. Olaus Dapper. David van Hoogstraten. Willem van der Straten. Henrikus Regius, de Roy. Antonius Bussenius, Buijzen. Christoffel van Campen. Nicolaas Hoboken. Johannes Antonides van der Albertus Kijper. (Linden. Philippus Matthaeus. Joachim Frencelius. Isbrand van Diemerbroek.	1584. 1610 Amsterdam. Holstein. 1628 Amsterdam. 1629 ald. 16 .. ald. 1600 Dordrecht. 1619 Amsterdam. 1647 te Goes. 1658 Rotterdam. 1593 Utrecht. 1698 ald. Breda. 1632 Utrecht. 1609 Enkhuizen. Koningsbergen. 1621 Marpurg. 1611 Caments. 1609 Montfort.	Caen. 1629 Leiden. Leiden. 1647? Leiden. 1649 Helmstad. 1653 Leiden. 1625 Franeker. 1673 Utrecht. Leiden. Leiden. 1668 Leiden. 1662 Utrecht. 1630 Franeker. 1640 Leiden. 1650 ald. 1649 Padua. 1627 Angers.

WOONPLAATS EN BIJZONDERE BETREKKING.	WAAR EN WANNEER GESTORVEN.	AANMERKINGEN.
Hoogl. te Groningen 1696.	1721 Groningen.	
” ” ” 1724.	1753 ald.	
Leeuwarden.		Friesche Doctoren.
”		
”		
Hoogl. te Hertogenbosch.		Illustre school te Hertogenb. 1629.
” ” ”		
		Illustre school te Middelburg 1650.
		” ” Dev. 1630.
		” ” Amst. 1632.
Hoogl. te Amsterdam 1632.	1648 Amsterdam.	
” ” ” 1648.	1667 ald.	
” ” ” 1668.	1702 ald.	
” ” ” 1659.	1682 ald.	
Amsterdam.	1689 ald.	
”	1709 ald.	
Hoogl. te ”	1696 ald.	
Leeuwarden.		
s Hage.		
Dordrecht.	1654 Rotterdam.	
Amsterdam.		
Amsterdam in 1657.		
” ” 1658.		
”		
Apotheker.	1707 Amstelveen.	
	1684	
Amsterdam.	1690 ald.	
Dordrecht.	1724 ald.	
Hoogl. te Utrecht 1636.	1681 Utrecht.	Stichting der Hoo- gesch. te Utr. 1636.
” ” ” 1638.	1679 ald.	Illustre school te Breda 1646.
Leuven.		Stichting der Hoo- gesch. te Harder- wijk 1648.
Breda.	1696 Breda.	
Hoogl. te Harderwijk 1669.	1678.	
” te Leiden 1651.	1664 Leiden.	
” ” ” 1648.	1655 ald.	
” ” ” 1651.	1700 Franeker.	
” ” ” 1651.	1669 Groningen.	
” ” Utrecht 1649.	1674 Utrecht.	

N A M E N.	WAAR EN WANNEER GEBOREN.	WAAR EN WANNEER BEVORDERD TOT MED. DR. OF HEELMEESTER
Johannes Hornius, van Horne.	1621 Amsterdam.	Padua.
Lodewijk de Bills.	1624? Amsterdam.	
Jacob van Hadden.		1646 Leiden.
Johs. Baptista v. Lamzweerde.		
Bernhardus Swalve.	16 .. Westphalen.	1648? Leiden.
Franciscus de le Boe Sylvius.	1614 Hanau.	1637 Bazel.
Anthonius Everaerts.	16 .. Middelburg.	Leiden.
Cornelis van de Voorde.	16 .. ald.	1654 ald.
Ferdinand Gruwardt.	1628 Goes.	1651 Utrecht.
Florentius Schuijl.	1619 Schiedam.	
Frederik Ruysch.	1638 Amsterdam.	Leiden.
Pieter Adriaansz. Verduyn.	1625? ald.	1653 Amsterdam.
Johannes Swammerdam.	1637 ald.	1667 Leiden.
Regnerus de Graaf.	1641 Schoonhoven.	1665 Angers.
Theodorus Kerckring.	1640 Hamburg.	Leiden?
Carel Drelincourt.	1633 Parijs.	1654 Montpellier.
Lucas Schacht.	1634 Amsterdam.	1661 Leiden.
Arnoldus Sijen.	1640 ald.	1659 ald.
Vincentius Ketelaar.	Vlissingen.	ald.
Carel Lodewijk de Maets.	16 .. Utrecht.	Utrecht.
Theodorus Cranen.	1620.	Leiden.
Philippus Matthaeus Jr.	1641 ald.	1662 Utrecht.
Cornelis Solingen.	16 ..	
Antoni van Leeuwenhoek.	1632 Delft.	
Jacobus Vallan.	1637 Amsterdam.	1658 Leiden.
Johannes Munniks.	1652 Utrecht.	Utrecht.
Stephanus Blankaart.	1650 Middelburg.	1674 Fancker.
Paulus Hermannus.	1646 Halle.	1670 Padua.
Cornelis Bontekoe.	1647 Alkmaar.	1667 Leiden.
Heidenrich Overkamp.		
Samuel Jansonius.		
Cornelis Stalpart van der Wiel.	1620 den Haag.	1642 ald.
Antonius Nuck.	16 .. Harderwijk.	1677 ald.
Dionysius van der Sterre.	16 ..	
Aegidius Daalman.	16 .. Antwerpen.	
Willem Godschalk van Focquenbroch.	16 .. Amsterdam.	
Salomon van Rustingh.	16 .. ald.	
Bernard Nieuwentijd.	1654 Westgraftdijk.	1676 Utrecht.

WOONPLAATS EN BIJZONDERE BETREKKING.	WAAR EN WANNEER GESTORVEN.	AANMERKINGEN.
Hoogl. te Leiden 1657.	1670 Leiden.	
Weesp.	1669 te Sluis?	
Amsterdam, Keulen.	1661? Weesp.	
Harlingen, Leeuwarden.	Leeuwarden?	
Hoogl. te Leiden 1658.	1672 Leiden.	
Middelburg.	1701 te Middelburg.	
"	1686 ald.	
"	1701 Goes.	
Hoogl. te Leiden 1664.	1669 Leiden.	
Praelector te Amsterdam 1667.	1731 Amsterdam.	
Heelmeester aldaar.	17 . . ald.	
Aldaar.	1680 ald.	
Delft.	1673 Delft.	
Amsterdam.	1692 Hamburg.	
Hoogl. te Leiden 1668.	1697 Leiden.	
" " " 1669.	1689 ald.	
" " " 1670.		
Rector te Zierikzee.		
Hoogl. te Leiden 1670.	1690 Leiden.	
" " " 1670.	1690 Berlijn.	
" " Franeker 1670.	1690 Franeker.	
's Hage.	1723 Delft.	
Hoogl. te Utrecht 1675.	1720 Utrecht.	
" " " 1678.	1711 ald.	
Amsterdam.	1702 Amsterdam.	
Hoogl. te Leiden 1679.	1695 Leiden.	
Alkmaar, Amsterdam, den Haag.	1685 Berlijn.	
Harlingen.		
Rotterdam.		
den Haag.	1687? den Haag.	
Hoogl. te Leiden 1687.	1692 Leiden.	
	1691.	
Heelmeester te Antwerpen.		
Amsterdam.		
Zuiderkerker.		
Purmerend.	1718 Purmerend.	

N A M E N.	WAAR EN WANNEER GEBOREN.	WAAR EN WANNEER BEVORDERD TOT MED DR. OF HEELMEESTER.
Petrus Latané. Archibald Pitcairne. Abraham Cyprianus. Goverd Bidloo. Frederik Dekkers. Wouter Schouten. Petrus Hotton. Theodorus Jansonius van Al- meloveen. Johan Baggaart. Johannes Conradus Barchusen.	1658 in Frankrijk. 1652 Edinburg. 16.. Amsterdam. 1649 ald. 1648 Hertogenbosch. 1638 Haarlem. 1648 Amsterdam. 1657 Mijdrecht. 1657 Vlissingen. 1666 Horn in het graafschap Lippe.	1677 Valence. 1680 Utrecht. 1682 Franeker. 1668 Leiden. 1658 Amsterdam. 1672 Leiden. 1681 Utrecht.
Bartholomaeus de Moor. Jacobus le Mort. Hendrik van Deventer. Joannes Hemsterhuis. Wijer Willem Muijs. Govert du Bois. Yvo Gaukes. Bernard Albinus. Johannes Jacobus Rau. Abraham Titsingh. Hendrik Ulhoorn. Hermannus Boerhaave.	1649 Kapelle. 1650 Haarlem. 1651 's Hage. 1657 Leeuwarden. 1682 Steenwijk. 1700 in Zeeland. 16.. Emden. 1653 Dessau. 1668 Baden. 1685 Amsterdam. 1693? Leiden. 1668 Voorhout.	1669 Harderwijk. 1694 Groningen. 1678 Leiden. 1701 Utrecht. 1725 Leiden. 1695 Franeker. 1676 Leiden. 1694 ald. 1701 Amsterdam. 1713 Leiden. 1693 Harderwijk.

WOONPLAATS EN BIJZONDERE BETREKKING.	WAAR EN WANNEER GESTORVEN.	AANMERKINGEN.
Hoogl. te Franeker 1691.	1726 Franeker.	
„ „ Leiden 1692.	1713 Edinburg.	
„ „ Franeker 1693.		
„ „ Leiden 1694.	1713 Leiden.	
„ „ „ 1694.	1720 ald.	
Heelmeester te Haarlem.	1704 Haarlem.	
Hoogl. te Leiden 1695.	1709 Leiden.	
„ te Harderwijk 1697.	1712 Amsterdam.	
Vlissingen.	1710 Middelburg.	
Hoogl. te Utrecht 1703.	1723 Utrecht.	
„ „ Harderwijk 1713.	1724 Harderwijk.	
„ „ Leiden 1702.	1718 Leiden.	
s Hage.	1724 Voorburg.	
Hoogl. te Franeker 1704.	1706 Franeker.	
„ „ „ 1712.	1744 ald.	
„ „ „ 1738.	1747 ald.	
Emden en Groningen.		
Hoogl. te Leiden 1702.	1721 Leiden.	
„ „ „ 1713.	1719 ald.	
Heelmeester te Amsterdam.	Amsterdam.	
„ „ „	1749 ald.	
Hoogl. te Leiden 1709.	1738 Leiden.	

REGISTER VAN PERSONEN.

A.

Acronius, Joh. 11.
 Adama, A. L. 193.
 Agrippa, A. 159; — H. C. 60.
 Albertus Magnus, 314.
 Albinus, B. [776](#); — B. S. [783](#).
 Almelooveen, T. J. van, 452, [615](#), [711](#).
 Antonides van der Goes, J. 386.
 Arcerius, S. 191, 192.
 Aristoteles, 232, 281, 314, 342, 372, 408, 415, 451, [561](#), [762](#).
 Arnoldus de Villa nova, 89, 128.
 Augustinus Melchioris, 153.
 Auletius, A. 190.
 Aurelianus, Coelius, 164, [714](#).
 Avicenna, 22, 26, 30, 38, 41, 283.

B.

Baardt, P. 308.
 Back, J. de, 318, 438.
 Baggaart, J. [715](#).
 Balk, J. 362.
 Barbette, P. 260, 271.
 Barchusen, J. C. [718](#).
 Barlaeus, C. 290, 370.
 Bartholinus, Th. 17, 321, 331, 333, 334, 346, 406, 437, 445, [491](#), [492](#), [497](#), [760](#).
 Baster, J. [756](#).
 Bassand, J. B. [863](#).
 Battus, C. 210.
 Bauhinus, 202.
 Beaulieu, Frère Jaques, [782](#).
 Beerenaart, R. R. 274.
 Berengarius van Carpi, J. 139.
 Bernage, P. 378.
 Beverwijck, J. van, 286, 327.
 Bidloo, G. [537](#), [543](#), [689](#), [800](#).
 Biesius, N. 159.

Bils, L. de, 286, 350, 440, [599](#).
 Blankaart, S. [619](#).
 Blasius, G. 371, 373, [522](#), [542](#).
 Bleiswijk, A. [614](#), [869](#).
 Blok, J. 263.
 Boekelman, C. en A. [531](#).
 Boerhaave, H. 17, 92, 127, 454, [519](#), [528](#), [552](#), [570](#), [581](#), [617](#), [719](#), [721](#), [792](#), [807](#).
 Bois, G. du, [768](#).
 Bontekoe, C. [627](#).
 Bontius, G. 159; — J. 160; — R. 224, 292.
 Borgesius, J. 341.
 Borst, G. [524](#), [542](#).
 Bortel, G. van, [530](#), [798](#).
 Botallus, L. 131, 295, 444, [510](#).
 Bout, B. de, [798](#).
 Bra, H. van, 143.
 Broekhuysen, B. 368; — J. v. 386.
 Bruas, J. H. de, [531](#).
 Bruyn, J. de, [531](#), [788](#).
 Brunfels, O. 20, 30, 343.
 Burrhus, F. J. 450, 452, [565](#), [568](#).
 Burserius, 137.
 Buyzen, A. 394.

C.

Camp, M. J. C. van de, 31.
 Campanella, Th. [465](#).
 Campen, C. van, 394.
 Camper, P. 366, [531](#).
 Camphuisen, J. 229.
 Capitaneus, P. 11.
 Carpus, J. 121, 139.
 Cartesius, R. 233, 278, 280, [281](#), [286](#), [360](#), [368](#), [372](#), [390](#), [398](#), [404](#), [408](#), [433](#), [450](#), [466](#), [491](#), [499](#), [513](#), [548](#), [555](#), [557](#), [592](#), [598](#), [628](#), [632](#), [662](#), [670](#), [729](#), [762](#), [769](#), [772](#), [813](#), [824](#), [829](#), [861](#).
 Celsus, 164, 200.

Chadborn, H. [603](#).
 Chamberlen, H. [530](#), [639](#).
 Clingbijn, R. 192.
 Clusius, C. 199, 205, 209, 249.
 Clutius, A. (Kluyt) 248.
 Cochius, F. J. 396.
 Collodaeus, L. 163.
 Commelijn, J. en C. [534](#).
 Constantijn, [786](#).
 Cordus, Valerius, 128, 149; —
 Euricius, 343.
 Coudenberg, P. 149.
 Cowper, W. [691](#).
 Cranen, Th. [591](#).
 Crellius, 294.
 Croeser, J. H. 362.
 Cronenburg, J. van, 60.
 Cruser, H. 12.
 Cuningham, R. 56, 196.
 Curtius, P. 40.
 Cuvier, [552](#).
 Cyprianus, Abr. [684](#); — All. [798](#).

D.

Daalman, Æ. [658](#).
 Dalen, W. van, 140.
 Dapper, O. 386.
 Dekkers, F. [697](#).
 Denys, J. [757](#), [791](#), [799](#), [856](#).
 Dessenius, B. 9, 59.
 Deusing, A. 344, [492](#).
 Deventer, H. van, [736](#), [794](#), [856](#).
 Deyman, J. 374.
 Dicten, G. 267, [545](#), [617](#).
 Dieden, J. van, [531](#).
 Diemerbroek, I. van, 418.
 Digby, K. 347.
 Dioscorides, 6, 199.
 Dodonaeus, R. 52, 106, 110, 180.
 Donkers, L. [703](#).
 Drake, R. 331.
[Drelinecourt, C. 447, 570, 572, 599.](#)
 Dryander, J. 29.
 Duretus, L. 162, 164, 177, 199.

E.

Echt, J. 70.
 Egbertsz., S. 83, 185.
 Eller, S. T. [783](#).
 Empedocles, 6.
 Enden, F. van den, [564](#).
 Erasistratus, 332.
 Erasmus, 10.
 Eugalenus, S. 72.
 Everaerts, A. [506](#), [510](#); — M. 149.
 Eyleman, J. [798](#).
 Eyssonius, H. 346, [355](#), [568](#); —
 R. 361.

F.

Fanois, G. [501](#).
 Fernelius, J. 43, 79, 86, 164,
 176, 332, 409, 411, [630](#).
 Filips van Aldegonde, 163.
 Florentius, H. 204, 325.
 Flud, R. (a Fluctibus) 9.
 Focquenbroch, W. G. van, [659](#).
 Follinus, H. J. 314.
 Fontanus, J. 244; — N. 245, 253.
 Forestus, P. 86, 87, 141, 144,
 212; — N. 231.
 Frank, I. H. 382.
 Freitag, J. 338.
 Frencelius, J. 417.
 Frisius, L. 19—Jan Pauwelsz. 30.
 Fromondus, L. 278.
 Fungier, J. 195.

G.

Galenus, 6, 25, 38, 133, 142,
 163, 252, 258, 281, 293, 405,
 [731](#), [823](#).
 Gaukes, Y. [770](#).
 Geldorp, H. 159.
 Gemma Frisius, R. 11—Corn.
 93, 137, 162.
 Gersdorf, H. van, 31, 343.
 Gesner, C. 16, 52.
 Gesselius, T. 18.

Geusius, (de Geus) J. 215.
 Ghini, L. 128,
 Giezeling, J. van, [798](#).
 Goedaert, J. [510](#).
 Goris, G. [749](#).
 Graaf, R. de, [470](#), [518](#), [550](#),
[554](#), [556](#).
 Gracht, J. van de, 382.
 Graeff, T. van de, 399, [809](#).
 Gribbius, J. 386.
 Grimberg, N. [505](#).
 Gruiwardt, F. [504](#).
 Gruner, C. G. 217.
 Guenellon, P. [530](#), [786](#).

M.

Haage, M. van der, [797](#).
 Haar, J. van der, [757](#).
 Hadden, J. van, 447.
 Haller, A. 35, 92, 121, 265,
 285, 368, 378, 429, 433, [555](#),
[617](#), [733](#), [805](#), [863](#), [870](#).
 Harris, G. [501](#).
 Hartsoeker, N. [613](#).
 Harvey, G. 330.
 Helidaeus, 128.
 Helmont, J. B. van, 9, 17, 448,
[715](#).
 Hemminga, S. van, 56.
 Hemsterhuis, J. [759](#).
 Herls, C. [504](#).
 Hermannus, P. [623](#).
 Heurnius, J. 90, 127, 144, 162,
[181](#), [204](#), [221](#), [470](#), [495](#).
 ——— O. 176, 225, 325.
 ——— Justus, 311.
 Heijde, A. de, [508](#).
 Hildanus, G. F. 200.
 Hippocrates, 6, 29, 163, 172, 177,
 200, 243, 403, [731](#), [817](#).
 Hoboken, N. 396.
 Holst, J. 417.
 Holwerda, J. Ph. 233.
 Hoogerbeets, P. 140.

Hoogstraten, D. van, 387, [616](#).
 Hoorn, J. van, [735](#).
 Horne, J. van, 436, [495](#), [549](#),
[554](#), [561](#).
 Horst, G. 11, 89.
 Hotton, P. [709](#).
 Hulst, J. van, [798](#).
 Hundt, Magnus, 343.

I.

Jacobus Cornelius, [544](#).
 Jansonius, S. [637](#).
 Idema, B. 363.
 Jonctys D. 308, 385.
 Isaak, vader en zoon, 10.
 Junius, A. 12, 82.

K.

Kerckring, Th. [564](#).
 Kerkwijk, C. de Cock van, 367.
 Ketelaar, V. [588](#).
 Koenerding, A. [545](#).
 Koster, M. J. 185;— S. 242.
 Kijper, A. 407.

L.

Laar, A. van der, [758](#), [790](#).
 Lambergen, T. [769](#).
 Lambrechts, A. [759](#).
 Lammers, G. 360.
 Lamzweerde, J. B. van, 448, 450.
 Lange, B. 187.
 Lansbergen, J. [505](#).
 Latané, P. [664](#).
 Leeuwenhoek, A. van, [609](#), [656](#).
 Lemnius, L. 40, 130, 183;—
 W. 53.
 Linden, A. H. van der, 387, 401;—
 J. A. 401, [498](#).
 Lipsius, J. 199, 203.
 Listrius, G. 18.
 Lobel, M. de, 149.

Lolkama, L. 363, 365.

Lommus, J. 179.

Longolius, G. 12.

Love, C. [796](#), [824](#).

M.

Maets, L. C. de, [590](#).

Malpighius, M. [519](#), [521](#), [613](#),
[630](#), [647](#).

Mantegum, T. 196, 197.

Marckgrave, G. van, 268.

Marnix van Aldegonde, 180.

Mascagne, P. [653](#).

Matthaeus, Conr. 338;— Christ.
395;— Ph. 416;— Ph. Jr. [600](#).

Meekren, J. van, 269.

Meer, W. van der, 317.

Merica, A. 132.

Metius, A. 193.

Meursius, J. 161.

Meijer, H. [784](#).

Minne, J. de, 242.

Moll, P. 141.

Monichen, H. [755](#).

Montanus, J. B. 131.

Moor, B. de, 361; [722](#); B. H. [531](#).

Mort, J. le [728](#).

Mulerius, N. 231, 336;— P. 311,
337.

Munniks, J. [616](#).

Munting, A. 359.

Muyckens, F. 361, [814](#).

Muijs, W. W. [761](#).

Mije, F. van der, 216.

Mijle, A. van der, 313.

N.

Nannius, P. 128.

Neander, J. 318.

Needham, G. [507](#).

Nieuwentijd, B. [663](#).

Nollens, C. 309.

Nuck, A. [645](#).

O.

Ollularius, B. 242.

Ophusius, J. 96.

Orlers, J. 161.

Overkamp, H. [636](#).

P.

Paaw, P. 178, 191, 198, 112,
229, 304, 311, 437, [495](#).

Paludanus, B. 208.

Paracelsus, 7, 10, 16, 20, 27, 28, 93.

Paré, A. 210, [476](#).

Patijn, G. [16](#), [284](#), [406](#), [428](#), [581](#).

Paulus van Middelburg, 12.

Perizonius, C. 342.

Philippus van Nassau, [603](#).

Pinaeus, S. [570](#).

Piso, W. 267.

Pitcairne, A. [666](#).

Plaatman, P. [531](#).

Plantius, G. 10.

Plemp, V. F. 248, 252, 259,
278, 414.

Plevier, C. [758](#).

Pollich, M. 343.

Pontanus, J. J. 395.

Poort, H. van, 386.

Poot, A. 386.

Potgieter, B. 242;— P. B. 272,
274.

Pratensis, J. (de Praet) 32, 52, 309.

Q.

Quercetanus, J. (de Chesne) 9.

Quina, A. 375.

R.

Raey, J. de, 372.

Raleigh, J. 343.

Ramas, J. [798](#).

Raoux of Raoulx, [574](#).

Rau, J. J. [522](#), [537](#).

Regius, H. 389, 434.
 Roell, W. [538](#), [766](#), [787](#), [796](#).
 Ronsaeus, B. 69.
 Rooleeuw, R. 386.
 Roonhuijze, H. van, 274, [745](#);—
 R. [531](#).
 Roukema, R. 364.
 Rustingh, S. van [661](#), [774](#).
 Ruysch, F. 374, [514](#), [565](#), [690](#),
 [706](#), [709](#), [864](#).
 ——— H. [519](#), [540](#).

S.

Sasbout, C. 242;— J. [509](#).
 Sasius, L. 88, 127.
 Schacht, L. [584](#).
 ——— H. Oosterdijk, [793](#), [848](#).
 Schavart, N. 308.
 Schellinger, J. 364.
 Schouten, W. [657](#), [704](#).
 Schrader, B. [509](#);— J. [556](#).
 Schrevelius, E. 227, 326, 447.
 Schuijl, F. [511](#).
 Senguerd, A. 286, 370.
 Sermes, J. [791](#), [798](#).
 Sladus, M. 377.
 Smallegange, H. [506](#).
 Smaltius, [509](#).
 Smits, L. 360.
 Solingen, C. [601](#), [630](#).
 Someren, C. van, 308, 310, 311.
 Sprengel, K. 36, 58, 87, 184,
 433, [469](#), [636](#).
 Stapel, J. Bodaeus van, 308, 328.
 Steno, N. 354, 376, 444, [547](#), [560](#).
 Sterre, D. van der, [654](#).
 Straten, W. van der, 227, 230,
 388.
 Suardi, P. 343.
 Swalve, B. 335, 453.
 Swammerdam, J. 443, 447, [518](#),
 [546](#), [561](#), [577](#), [599](#).
 Swinnas, W. 310, 387.
 Sijen, A. [586](#).

Sydenham, Th. 67, [496](#), [825](#),
 [852](#), [865](#).
 Sylvius, F. de le Boe, 330, 333,
 344, 350, 433, [457](#), [465](#), [512](#),
 [554](#), [559](#), [576](#), [597](#), [628](#).
 Sylvius, J. 89, 181, 291.

T.

Taams, W. 314.
 Talpa, P. 141, 147, 313.
 Terne, C. [757](#).
 Theophrastus, 6, 312.
 Tiara, P. 11, 156.
 Titsingh, A. [756](#), [780](#), [785](#).
 Trallianus, A. [224](#).
 Tulp, N. 233, 374.

U.

Ulhoorn, H. [787](#), [800](#).
 Ultralaesus, D. [505](#).

V.

Valkenier, J. 348, 350.
 Valiscus Tarantinus, 140.
 Valkenburg, A. van, 325, 438.
 Vallan, J. [615](#), [712](#).
 Veen, E. 378.
 Velsen, J. W. van, 194.
 Velthuizen, L. 451.
 Verbrugge, J. [509](#).
 Verduyn, P. A. [526](#), [530](#), [544](#).
 Verhel, A. 232.
 Verheijen, Ph. 283, [620](#).
 Verhoofd, L. [714](#).
 Versteeg, G. 18.
 Vesalius, A. 40, 94, 139.
 Vesling, J. 376.
 Vicq, F. de, 242.
 Victorius, B. 128, 138.
 Vierhuizen, N. [688](#).
 Voorde, C. van de, [507](#).
 Vorstius, A. 320, 330;— Æ. Ev.
 223, 287, 293.
 Vrolik, G. 243, 312, 371, [551](#).
 Vulcanius, B. 10.

Vyverius, J. 17.

W.

Walaeus, J. 328, 449, 453, [499](#).

Wassenaar, N. J. van, 187.

Welman, H. 340.

Wepfer, J. 320.

Westenberg, E. W. [714](#).

Wiel, C. Stalpart van der, [640](#).

Wier, J. 60.

Wierdsma, P. 364, [766](#).

Willoughby, C. [750](#).

Wind, P. de, 369, [511](#), [758](#).

Winsemius, M. 230, 402.

Z.

Zacutus Lusitanus, 243, 349.

Zas, N. 271, 377, 446.

Zwinger, Th. en J. 8, 16.

Zyl, C. van, 399.

**REGISTER VAN EENIGE MEER OF MINDER BELANG-
RIJKE BIJZONDERHEDEN, IN DIT WERK
VERMELD.**

A.

Aardappelen, eerste kweeking te Leiden, 206.
Absinthium geprezen, 220, 420, [508](#), [511](#).
Academiën. Zie Scholen.
Acidum en alcali, [25](#), [167](#), [495](#), [500](#), [512](#), [633](#), [715](#), [752](#).
Ademhaling, 330, 390, 431, 450, [484](#), [522](#), [548](#), [594](#), [670](#), [678](#), [765](#).
Aderlaten, voor- en tegenstanders, en of dit eerst moet en dan purgeeren, of omgekeerd, 23, 24, 25, 34, 47, 48, 52, 55, 64, 68, 93, 95, 103, 110, 116, 118, 121, 132, 138, 151, 167, 179, 185, 219, 237, 252, 254, 261, 295, 299, 409, 421, 423, 448, [455](#), [459](#), [481](#), [489](#), [503](#), [509](#), [596](#), [631](#), [662](#), [675](#), [679](#), [706](#), [725](#), [778](#), [842](#).
Admiranda, 208.
Aetites lapis, 52, 120.
Alchemie, 6, 193, 315.
Almanakken, 11, 132, 337, 341.
Ammoniac-gummi, 316;— sal. [702](#), [766](#), [768](#); spiritus salis, [472](#), [489](#).
Amputatio, afzetten van ledematen, 306, [525](#), [604](#), [662](#);— met de lap, [526](#), [545](#), [605](#), [707](#).
Aneurisma, 122, 262, [525](#).
Angina, 105, 111, 171, 297, [702](#), [774](#); diphtheritica, 136, 225, 259.
Antidota, 47, 62, 205, 219, 328, 422, [481](#), [693](#).
Antimonium, 132, 237, 316, [455](#), [474](#), [480](#), [481](#).
Aphthae, [788](#).

Apoplexia, 35, 115, 261, 296, [476](#), [778](#).
Apothekers, 150, 153, 428.
Arabieren, 33, 148, [824](#).
Archeus, 271, [467](#).
Arsenicum, 122, 205, 255, 262, 422, [481](#), [525](#), [676](#).
Ars magna, 54.
Artemisia, 312.
Arteriotomie, 123, 168, 240, 272, 425, [596](#), [651](#), [706](#), [774](#).
Astrologie en Astronomie, 6, 22, 41, 53, 56, 96, 132, 148, 163, 313, 414, [703](#).
Atresia ani, penis et vaginae, 63, 276, [529](#).
Auscultatie en percussie, 56.
Azijn, 25, 47, 111, [197](#), [481](#).

B.

Baden, heete bij lues venerea, 23; koude, 35, [676](#); laauwe, 247.
Beenbreuken (fracturae), 50; colli femoris, 432, [524](#), [753](#); patellae, 201, [524](#), [642](#).
Beeneters, [525](#), [752](#).
Begraven, vroegtijdig, en in de kerken afgekeurd, 42, 173, 296, 300, 423, [775](#).
Bevriezen van ledematen, 50, 305, [707](#).
Binnenkoorts, 299, [486](#).
Blaauwschuit, 62.
Bloed, ontaarding, oorzaak van ziekten, 25, 33, 44. Zie Febris.
Bloedbolletjes, [612](#).
Bloeden van het lijk van verslagenen in tegenwoordigheid van den dader, 42, 292.

- Bloedsomloop, 236, 270, 280, 285, 290, 300, 330, 332, [466](#), [612](#), [669](#).
- Boekdrukkunst, gebrekkige toestand in Duitschland in 't begin der 16^e eeuw, 21, 27, 150.
- Bomwater, 302.
- Boorts, 301.
- Boter, gebruik, 19.
- Bonk- of bougwater, 82.
- Brandblaren, 50, 265, 305.
- Brandewijn, 221.
- Brillen, 116, [475](#), [610](#).
- Brun of bruin, eene zwarte tong, 93.
- Bijgeloof, 23, 34, 42, 61, 96, 168, 292, 348, 355, 424.
- C.**
- Capsula Glissonii, 330;— lentis, 279.
- Carcinoma, 25, 63, 117, 240, 306.
- Cartilago pubis, [606](#).
- Cassia, 121.
- Catalepsis, 35, [476](#).
- Cataracta, 271, [475](#), [651](#).
- Catarrhus, 47, 170, 296.
- Causus, 25.
- Cauteria, 220, 237, 255, 257, 271, 298, [483](#), [525](#), [545](#), [604](#).
- Cellentheorie, [570](#), [593](#), [599](#).
- Celleweefsel, 430, [612](#).
- Chemie, 6, 149, 193, 383, [468](#), [508](#), [590](#), [729](#).
- Chemiatrische school, [467](#).
- Chirurgie en Chirurgijns, 6, 123, 147, 151, 140, 200, 273, [702](#).
- gilden te Amsterdam, [152](#), [787](#).
- „ „ Francker, 402.
- „ „ Haarlem, [705](#).
- Chocolade, 256.
- Cholera, 301.
- Cochlearia, 62, 80, 85.
- Collegium medico practicum te Leiden, 227, [799](#).
- Collegium medico practicum te Utrecht, 389.
- medicum te Leeuwarden, 363, 416.
- Cortex peruvianus, 262, 282, 365, [457](#), [460](#), [632](#), [664](#), [675](#), [680](#), [700](#), [732](#), [851](#).
- Crises et dies critici, 45, 282, 392, [588](#), [596](#), [679](#).
- Croup, 298.
- D.**
- Daemones, 6, 39, 44, 358.
- Diabetes, 254.
- Dialectica, 174.
- Dispensatorium of winkelboek, 234.
- Disputeer-collegien, 232, 334, 339, 428, [617](#).
- Dissectio incruenta, [562](#).
- Doctor Medicinae, waarde van dien titel, 9, 291.
- Doctorale promotiën, 232, 287, 291, 333, 417, [573](#).
- Doofheid, 116, 273, 298, [702](#).
- Doorgeslikte vreemde dingen, 61.
- Drameren, [603](#).
- Drenkelingen, 50, 116.
- Droogwater, 302.
- Droomen, waarde van, 46.
- Drijven van lijken in 't water, 42, 171.
- Ductus chyliferus, 439.
- Dysenteria, 119, 301, [852](#).
- Dysphagie, 298.
- E.**
- Efferrescentia, [469](#).
- Elephantiasis, 48, 123.
- Emetica, 35, 98, 103, 126, 237, 299, 410, [455](#), [597](#), [631](#), [680](#), [682](#), [765](#), [778](#).
- Empijema, 239, 308..

- Endermatische methode, 253, 258.
- Epidemische ziekten in Nederland en elders waargenomen:
1517. Anginae malignae te Amsterdam, 90, 105.
1518. Febres intermittentes te Metz, 23.
1530. F. malignae te Zierikzee, 46.
1551. Variolae et morbilli te Alkmaar, 100.
1553. F. malignae te Alkmaar, Amersfoort, 101, 135. Pest te Koppenhagen, 11.
1554. F. catarrhales te Alkmaar, 102.
1555. Pest te Haarlem. F. malignae te Alkmaar, Delft, 102, 185. Scorbutus in Holland 83.
1556. F. intermittentes te Alkmaar, Delft. Dysenteria in geheel Holland, 103, 119.
1557. Influenza. F. tertianae malignae te Alkmaar, Amsterdam, Mechelen. Pest te Delft, 105, 106, 107, 136.
1558. F. intermittentes te Delft, vooral in den Haag, en vrij algemeen in Europa, 103 136.
1562. Variolae et morbilli, ook F. catarrhales te Delft, 101.
1563. Variolae et F. malignae te Delft, 101. Pest te Bazel, 11.
1564. F. catarrhales in de Rijnstreken, te Delft, Mechelen, 64, 66, 67, 110.
1565. F. catarrhales, pleurites, ophthalmiae te Delft, in Friesland, Mechelen, 110, 157.
1566. Ophthalmiae te Delft, 111.
1567. F. malignae te Hoorn. Dysenteria te Delft, 111, 112.
1570. F. intermittentes in Friesland, 82.
1573. F. pestilentialia te Haarlem, den Haag, Rotterdam, Delft, den Briel, Leuven, 112, 113, 137.
1574. Pest te Leuven, 137.
1576. F. catarrhales te Kleef, 64. Variolae te Rome, 143.
1577. Pest in Italie, 143. F. catarrhales algemeen, 114.
1580. Influenza in geheel Europa, 65, 67.
- F. intermittentes in Friesland, 77, 83. Dysenteria te Delft, 114.
1581. F. malignae in Friesland, 145.
1582. F. intermittentes in Nederland, 82, 145.
1589. F. intermittentes in Friesland, 196.
1592. Sudor anglicus te Kleef, 65.
1597. Pest te Amersfoort, 18.
1599. Pest te Hoorn, 141.
1600. Pest in Nederland, Spanje, 204, 256.
1603. Pest in Holland, Leiden, 226.
1605. Scarlatina te Amsterdam, 187.
1614. Angina maligna in Spanje, 259.
1614. F. malignae in Italie, 300.
1618. Angina maligna te Napels, 258.
1623. Pest te Franeker, volgens Ms. aantekeningen.
1624. F. malignae in Holland, den Haag, Breda, Dordrecht, 207, 217, 301, 308, 238, 328.
1625. Pest in Holland, te Breda, 205, 217, 218.
1634. Variolae malignae te Amsterdam, 238.
1635. Pest in Holland, Haarlem, Leiden, in Gelderland, Nijmegen, ook in Duitschland, 234, 239, 419.

1636. Pest te Dordrecht, 298, 300.
1637. Pest te Utrecht, Amersfoort, 421.
1639. F. malignae te Groningen, 338.
1640. Variolae et morbilli; F. tertianae te Nijmegen, 427.
1648. Variolae et morbilli in den Briel, 310.
1655. F. malignae te Amsterdam, Utrecht, 260, 262, 347, 408, 424, [472](#).
1667. F. intermittentes autumnales te Leiden en elders, [488](#).
1668. Pest te 's Hertogenbosch, 367.
1669. F. malignae te Amsterdam, Haarlem, Leiden, Weesp, 444, [489](#), [501](#), [567](#).
1679. F. intermittentes te Amsterdam, Haarlem, Leiden, Nijmegen, in Zeeland, ook te Breslau, Londen, [699](#), [703](#).
1685. F. catarrhales, pleuris, pneumonie te Leiden, Keulen, [700](#), [704](#).
1686. F. intermittentes algemeen in Holland, [701](#).
1687. F. intermittentes te Leiden, [700](#).
1691. F. intermittentes autumnales te Amsterdam, Haarlem, Leiden, Harderwijk, ook in Duitschland, Italie, [701](#), [704](#).
1692. F. interm. autumnales te Amsterdam, [725](#).
1693. F. interm. vernaes te Leiden, [701](#).
1694. Variolae malignae te Haarlem, [499](#).
1709. Morbilli te Middelburg, [716](#).
1719. F. intermittentes in Friesland, 365.
1727. F. malignae te Leiden, [851](#).
- Epilepsia, 35, 136, 271, 296, [476](#), [676](#).
- Epispadiasis, [643](#).
- Euphorbium, 177.
- Examina in het nederduitsch, [688](#), [739](#), [756](#).
- Excarnatio, 441, [566](#).
- F.**
- Febris, wat men daarmede verstond, 169, 299, 315, 332, 392, 409, [595](#), [679](#).
- ontstaat uit de vochten of ontarding van het bloed, 97, 169.
- algemeenheid, 169.
- acuta, 25, 46, 98.
- autumnalis, 365, [488](#).
- catarrhalis, 25, 47, 65, 170.
- chronica, 46.
- contagiosa, 45, 169.
- continua continens, 44, 133, 134.
- ephemera of diaria, 97.
- exanthematica, 100.
- hectica, 46, 99, 410.
- inflammatoria, 46, 410, [474](#).
- intermittens, 34, 87, 98, 169, [460](#), [469](#), [487](#).
- quartana, 25, 44, 62, 93, 99, 135, 169, 238.
- tertiana, 44, 104, 135, 339.
- remittens, 97, 299.
- typhodes, 97, 370.
- Fermentatio, [469](#).
- Fluor albus, [477](#).
- Foetificatio, s. formatio generatoria, 51, 397.
- Fontanellen, 422, [598](#), [706](#), [739](#), [794](#).

- Formuliergebeden, sprookjes, Goud, 49, 112, 252, 315, [676](#).
beeldtjes, amuletten, 35, 168, Guajacum lignum, 34, 120, 355, 197, 410.
- Franschen, hun vlugge geest, Guillotine, 436.
- [564](#), doch mindere zorg voor gezondheid, [752](#).
- G.**
- Gal, de oorzaak der meeste ziekten, 25, 33, 44, [169](#), [237](#), [471](#).
Geheimhouding van geneesmiddelen, 109, 167, 264, 303, [508](#), [568](#), [621](#), [752](#), [784](#).
Geitenmelk, 298, 427.
Geneeskunde, onzekerheid der, 34, [721](#), 327.
— sekten in de, 7, 22, [731](#).
— geregtelijke, 240, 367, 432, [516](#), [692](#).
— politie, 26, 42, 49, 81, 110, 150, 423, [489](#).
— stand, weinig geacht, 151, 160, 383, 385.
— algemeene toestand in de XV, XVI en XVII eeuw, 6, 7, 93, 130, 150, 166, 178, 193, 293, 367, 392, 412.
— in Denemarken, 10.
— in Duitschland, 8, 22, 28, 68, 81, 100, 273, 342, [544](#), [677](#).
— Engeland, [668](#).
— Frankrijk, 10, 17, 18, 22, 81, 131, 166, 291.
— Italie, 10, 69, 81, 166, 292.
— te Leuven, 10, 181, 288.
— in Nederland, 10, 17, 166, 149.
— in Spanje, 10, 253, 292.
— in Zwitserland, [604](#).
Geneesmiddelen, vreemde, 38, 95, 294, [854](#), [859](#).
Glandulae conglobatae et conglomeratae, [469](#), [521](#), [647](#).
- Haargroei, bevordering der, 24, 115.
Haemorrhagiae, 171, 177, [525](#).
Haringen, 46, 237.
Hartziekten en wonden, 272, 411, [524](#), [618](#), [702](#).
Helenium, 328.
Herba pudica mimosa, 391.
Herniae, 240, 263, 272, [528](#).
Herniotomie, 123, [559](#), [604](#), [652](#), [687](#), [702](#).
Hersenen, waartoe ze dienen, 409, 435.
Hiatus membranae tympani, [618](#).
Hoogduitsche heelmeesters, 273.
Horoscopie, 56, 96, 119.
Hortus botanicus te Amsterdam, 311, [535](#), [548](#); — te Franeker, 191, 232, 402; — te Groningen 337, 359; — te Leiden, 159, 181, 199, 206, 248, [624](#).
Hospitalen, fransche, 428.
Humoraal pathologie, [467](#).
Hydrophobie, 48, 115, 145, 170, 239, 296, [642](#), [702](#).
Hydrops, 411, [485](#); — cerebri, 122, 236, 243, 271; — peritonaei, 239, 272, [643](#), [650](#).
Hygieine, 23, 28, 33, 38, 42, 71, 94, 142, 289, [455](#).
Hyrudines, 25, 34, 247, 252, [455](#).
- J.**
- Jaargetijden, invloed der, 45, 51.
Jans, St. kruid en gelei, 312.
Jatrochemie en Jatromechanica, [495](#).

Jisp, 314, [707](#).
 Inbeeldingskracht der zwangere-
 ren, 51, 272, 430, [642](#), [766](#).
 Incontinentia urinae post partum,
[527](#), [642](#).
 Influenza, 83, 107.
 Invaginatio intestinorum, [488](#),
[528](#), [773](#).
 Joden verdreven uit Portugal,
 251.
 Joodsche geneesheeren, 23.

K.

Kale hoofden, 115.
 Karnoffelen, 122.
 Keering, versio foetus, [607](#), [639](#),
[735](#), [745](#), [800](#).
 Kindermoord, 366; — ziekten,
 35, 45, 305, [478](#), [765](#), [854](#).
 Kindthoest, 48.
 Klisteeren, hoe te verrigten, 24,
[721](#); — afkeer van, 34, 119,
 151, 295, [562](#); — voedende,
 171, 253, 297.
 Koffijhuizen, eerste, in Holland
 en Friesland, [752](#).
 Kometen, 96, 103, 107, 164,
 337.
 Koorts. Zie Febris.
 Koppen, scarificeeren, 96, 106.
 Kraamvrouwen, behandeling van,
 304.
 Kunstverzamelingen, kabinetten,
 musaea, 303, 308, [536](#), [546](#).
 Kwakzalverij, 150, 160, 253,
[707](#).

L.

Labium leporinum, 275, [603](#).
 Lapis infernalis, [707](#).
 — porcinus, delporca, 238,
 262, [659](#), [701](#).
 Laringotomie, 451, [652](#), [702](#).
 Lavendulae oleum, 264.

Lemnia terra, 197.
 Lempten, pokken met, 49.
 Lens cristallina, 279, 285.
 Lepra, leprozie, lazarus-ziekte,
 26, 48, 49, 123, 140, 315.
 Lithiasis, 24, 26, 52, 172, 302,
[781](#).
 Lithotomie, 123, 239, 264, 276,
 303, [509](#), [574](#), [603](#), [781](#).
 Lithotripsie, [500](#), [508](#).
 Longenproef, 262, [594](#).
 Lues venerea, 23, 24, 26, 30,
 34, 48, 64, 119, 139, 215,
 252, 304, 393, [481](#), [506](#), [638](#),
[676](#), [762](#), [774](#), [855](#).
 Lijkopeningen, 59, 63, 96, 111,
 200, 228, 263, 243, 262, 265,
 270, 275, 291, 318, 325,
 336, 390, [466](#), [516](#), [547](#),
[557](#), [708](#).

M.

Maan en sterren, invloed van,
 23, 24, 46, 47, 168, 253,
 339, 410, 422, [594](#), [701](#), [847](#).
 Mania, 35, 68, 115, 184.
 Masturbatio, 431.
 Mechanica op de geneeskunde
 toegepast, 332.
 Meconium, 330, [686](#).
 Mediastinum, 325.
 Medicina transfusoria et infusoria,
[562](#).
 Medicus, adjutor naturae, 28,
 33, 277.
 Meester, naam van een chirurgijn,
 291.
 Memoriekunst, 314.
 Menstruatio, 24, [477](#), [675](#), [687](#).
 Mercurialia, 49, 64, 120, 139,
 411, [638](#), [683](#), [774](#).
 Methodus medendi, 96, 131,
 134, 165, 179.
 Mieren, de, 49.
 Millepedes, [772](#), 180.

Miltaandoeningen, 25, 117, 135, 169, 411, [499](#).
 Miopie, 116.
 Minerale zuren, 170, 300, 410, 433, 434, [481](#), [596](#).
 Morbilli, 47, 100, 135, 427, [479](#), [716](#).
 Moschus, 116, [504](#).
 Muziek, 22, 41.

N.

Nageboorte, afhalen van de, 24, 121, 173, 241, 264, [477](#), [512](#), [567](#), [607](#), [744](#).
 Nagels, gebreken der, 272.
 Natuur, 207, 245, 294, [487](#), [711](#).
 Navelstreng, 121, 304.
 Nederland in de XIV, XV en XVI eeuw, 5, 10, 12, 17, 41, 73, 380, 383, [599](#).
 Nitrum, [477](#), [484](#), [501](#), [596](#),
 Nok, 301.
 Nijdnagel, Nijdvel, 306.

O.

Obstructie, oorzaak van alle ziekten, [595](#).
 Odontalgie, 170.
 Onmatigheid in spijs en drank enz., 34, 41, 77, 94, 130, 289, [459](#), [460](#).
 Ontleedkunde, gebrekkige kennis van, 18, 22, 43, 149, 200, 346, 356, 396, 429, 438, [493](#), [514](#), [518](#), [565](#), [571](#), [592](#), [598](#), [698](#), [720](#), [729](#), [769](#).
 — door het chirurgijns-gild te Amsterdam in 1555, 185.
 — te Leiden uitgeoefend in 1580, 159, en openlijk vergund in 1598, 200.

Ontleedkunde, te Franeker vergund in 1643, 402, 405.
 — ziektekundige, 182, 325, 375, [686](#).
 — heelkundige, 265.
 — vergelijkende, 375, 378, 438.

Ophthalmie, oogheelkunde, 26, 51, 111, 116, 138, 241, 261, [475](#), [568](#), [682](#).
 Opium, 96, 112, 119, 220, 252, 262, 266, 301, 339, 410, 448, [476](#), [487](#), [509](#), [631](#), [672](#), [706](#), [726](#), [738](#), [754](#), [854](#).
 Orthopedie, 391.
 Os cordis, 201.
 Ovaria, 443, [560](#).

P.

Pancreas, [457](#), [469](#), [470](#), [558](#).
 Paracentesis abdominis et thoracis, 117, 184, 239, 254, 263, 302, 306, [455](#), [473](#), [528](#), [603](#), [650](#), [652](#), [682](#), [687](#), [702](#), [773](#).
 Paralysis, 35, 82, [476](#), [676](#).
 Peperkoorn, 113, 300.
 Pest, 11, 26, 107, 169, 183, 205, 221, 256, 262, 299, 345, 420, 422, [480](#).
 Pharmacopoea Amstelodamensis, 234, 342, 379.
 — Leovardiensis, 363.
 Phthisis, 262, 297, [483](#).
 Plantenkennis en tuinbouw, 52, 59, 150, 184, 294, 311, 361, 383, 391, [493](#), [534](#), [856](#).
 Pleuritis et pneumonia, 110, 116, 239, 297, 447.
 Polsleer, 23, 25, 84, 282, 330, 392, [476](#), [500](#).
 Polypus narium, 240, 298, [525](#), [651](#).
 Popelsij, 296.

- Puogenia, [687](#).
 Purgantia, 25, 34, 55, 98, 136,
 166, 237, 254, 262, 393,
 415, 423, [596](#), [631](#), [701](#),
[765](#).
 Putredo, 44, 85, [97](#), [169](#), [595](#),
[600](#).
- Q.**
- Quarantaine-bepalingen, 428.
 Quinta essentie, 315.
- R.**
- Rachitis, [752](#).
 Ranula, 50.
 Reduvia, 306.
 Reuk, gebreken van de, 50.
 Rootvonck, Roodjonck, Rood-
 gront, Roodhont, 101, 427.
 Rozijnen, 50.
 Ruggegraad, inwrijvingen van
 de, bij intermittentes, 99, 410.
 Ruptura perinaei, 241; — ure-
 thrae, 277.
- S.**
- Sambucus, radix, 340.
 Scabies, 133, 393.
 Scammonium, 311, [487](#).
 Scarlatina, 56, 64, 101, 135,
 183, 187, 427.
 Schedelleer, 201.
 Schimmelziekte, [509](#).
 Scholen, gemeene, lagere, 3.
 „ hooge, academ. te Leid., 154.
 „ „ te Franeker, 189.
 „ „ te Groningen, 336.
 „ „ te Utrecht, 388.
 „ „ te Harderwijk, 395.
 „ illustre, athenaeae te 's Her-
 togenbosch, 367.
 „ „ te Middelburg, 369.
 „ „ te Deventer, 369.
- Scholen, illustre, te Amsterdam,
 369.
 „ „ te Breda, 394.
 Schootsters, 121, 201.
 Schijndood, 251, 451.
 Scorbutus, 48, 62, 69, 70, 77,
 83, 86, 117, 185, 201, 220,
 262, 301, 393, [411](#), [428](#), [509](#),
[632](#), [677](#), [726](#), [772](#).
 Scordium, 300.
 Scrofulae, 122, [474](#).
 Sectio caesarea, 276, [477](#), [604](#),
[639](#), [655](#), [685](#).
 Seksen, overeenkomst der, [560](#),
[594](#), [599](#), [684](#).
 Septum cordis, 331, 371.
 Slaapwandelaars, 48.
 Slangenvel, 180.
 Sluitdoek, 304.
 Spieren, maaksel en werking der,
 280, 329, [612](#), [765](#).
 Spina bifida, 236, [528](#), [791](#).
 Spinnewebben, 62.
 Sproeten in het aangezicht, 50.
 Spijsvertering, [673](#).
 Stercus lupinum, 119.
 Sternum, os, 375.
 Struma, 122.
 Succinum, [571](#).
 Sudor anglicus, 65.
 Sympathetische geneeswijze, 347,
[765](#).
 Synochus et Synocha, 25, 97,
 133, [595](#), [702](#).
- T.**
- Taal, duitsche, 21, fransche, 21,
 persische, 355.
 Tabak, 221, 241, 318, 326,
 422, [632](#).
 Tandentrekken zonder pijn, 177.
 Taraxicum, 448.
 Tela cellulosa, 430.
 Teneotomie, [735](#), [786](#).

Terebinthina, 35, 303, [476](#),
[643](#), [652](#), [762](#).

Terminus vitae, 41, 55, 207.

Theatrum anatomicum te Am-
sterdam, 234.

„ „ te Breda, 394.

„ „ te Dordr. 288,
291.

„ „ te Gron., 356.

„ „ te Leiden, 200,
203, 440, 444.

„ „ te Middelb. [508](#).

„ „ te Rotterd. 440.

Thee, 241, 410, 412, [628](#), [752](#).

Toverheks verbrand te Delft,
122.

Trepanneeren, 271, 275, [603](#), [651](#),
[706](#).

Trichinen, 146.

Trombosis, 449.

Tuberculosis, 297, [474](#), [483](#).

Tulpen, 205, 383.

Tunica arachnoidea, 375; — cho-
roidea, [522](#).

Tussis convulsiva, 48, 57, 172,
[479](#).

——— pertinax, 239.

U.

Ulcus noma, [510](#), [648](#), [693](#),
[702](#), [762](#), [774](#).

Uroscopie en uromantie, 22, 96,
142, 172, 224, 282, 288, 293,
327, 389, 392, 415, [765](#).

Uterus, extirpatio, 263, 272,
[527](#).

——— inversio, [527](#), [642](#).

——— obliquitas, 173, [530](#),
[607](#), [655](#), [744](#), [757](#).

——— polypus, 25, 256, 263,
272, 276.

——— prolapsus, 25, 272, [527](#).

——— ruptura, 277, [642](#).

V.

Vagitus uterinus, 431.

Valgus, 290, [529](#).

Valvula coli, 202, 234;— con-
nivens, [522](#), [564](#); in venis, 291.

Varen, 63, 82, 144, 146, 172.

Variolae, 47, 100, 103, 143,
183, 238, 256, 305, 393, 410,
426, [479](#), [579](#), [676](#), [716](#), [851](#),
[864](#).

Vasa lactea, 235, 280, 285;—
lymphatica, 286, [490](#), [649](#),
[760](#).

Verkromming van den rugge-
graad enz., 391, [753](#).

Verloskunde, 24, 51, 55, 120,
151, 173, 241, 246, 264, 277,
304, 313, 393, [431](#), [477](#), [606](#),
[682](#), [735](#), [742](#), [793](#), [800](#).

Versoogtheid, 277.

Vesicatoria, [651](#), [679](#).

Vormkracht, 51, 397, 430.

Voedvrouwen, 121, 264, 304,
314, [516](#), [529](#).

Vijgen, 173.

Vijt of Fijk, 306, [753](#).

W.

Water veranderd in bloedkleur
te Leiden, [513](#).

Wonden, behandeling van, 123,
240, 306, 432, [524](#), [656](#), [762](#).

Wormen als geneesmiddel, 64,
[676](#), [752](#).

Wormziekten, 24, 50, 427.

Z.

Zaaddiertjes, [613](#).

Zage, benaming van de koorts,
299.

Zalven, 265, [706](#), [753](#).

Zedoaria, 47, 50, [480](#).

Zeep, 423.	Zwangerheid, 24, 51; — buiten de
Zeeziekte, 657 .	baarmoeder, 352, 685 .
Zenuwen, 201, 236.	Zweetmethode, 26, 136, 167,
Ziekte- en weersgesteldheid van	262, 410, 412, 423 , 472 , 481 ,
Nederland in de XVI eeuw,	597 , 631 , 674 , 700 , 843 .
73.	Zweren, ulcera, behandeling van,
Ziekte, morbus, belangrijke om-	264.
schrijving door J. HEURNIUS,	
178.	

EINDE VAN HET TWEEDE EN LAATSTE DEEL.

VERBETERINGEN.

Bl. 22	regel 21	lees: Arithmetica.	Bl. 215	regel 12	lees: Paezens.
» 29	» 19	» adauxit.	» 229	» 13	» VI in pl. van IV.
» 30	» 10	» LUISINI.	» 243	» 23	» aureum.
» 38	» 13	» commodo.	» »	» 32	» vir ingenii.
» »	» 19	» inculco.	» 245	» 4 v. ond.	» Inspector.
» 51	» 3	» guajacum.	» 246	» 7	» te vinden (in te vullen).
» 56	» 29	» instituendam.	» 252	» 5	» ARETAEUS.
» 57	» 6	» obnoxii.	» 255	» 2	» medica.
» 78	» 33	» RONDELETUS.	» 258	» 23	» hippocratica.
» 84	» 17	» horripilationes.	» »	» ond.	» 23 in pl. van 28.
» 85	» 3	» abstinere.	» 259	» ond.	» excitandam.
» »	» 29	» scorbutica.	» 261	» op een	» angina.
» 86	» 10	» had in te vullen.	» »	» na ond.	
» 118	» 17	» scelotrybicus.	» 274	» 27	» deze.
» 123	» 13	» FRISIUS, en meermalen.	» 277	» 10	» vesica.
» 131	» 25	» nostro.	» 282	» 23	» naturales.
» »	» 31	» excoluit.	» 285	» 8	» cristallino.
» »	» 34	» videantur.	» 286	» 1	» hae.
» 133	» 1	» moeilijke (voor mogelijke).	» »	» 4	» chylum.
» »	» 23	» coacervans.	» 309	» 13	» RONSSAEUS.
» »	» 25	» vigiliarum.	» 312	» 14	» omnino.
» »	» 31	» cutaneae.	» 322	» 8	» consilia.
» 134	» 1	» negligit.	» »	» 16	» dissidentes.
» »	» 7	» praeter.	» 330	» laatste	» over.
» »	» 23	» ea.	» 332	» 31	» contingunt.
» »	» 24	» aetate.	» 333	» 20	» Londini.
» »	» 25	» anni.	» 354	» 10	» responsio.
» »	» 26	» partes.	» »	» 17	» hominis.
» »	» 28	» quot.	» 355	» 11, 12	» geniti.
» »	» 36	» lenientia.	» »	» 13	» uterum.
» 137	» 2	» clementia.	» »	» 18	» convertant se,
» »	» 25, 46	» sopor.	» »	» 21	» achter in culpa in te v. qui faciat, non qui.
» 138	» 25	» innumer.	» 356	» 15	» confluxit.
» »	» 33	» medicorum.	» 361	» 15	» (1) in pl. van (3).
» 139	» 11	» eorum.	» 368	» 3 v. o.	» VAN, doortehalen.
» 142	» 28	» ex eo.	» 370	» 2	» dezer.
» 146	» 2 v. ond.	» de, weg te laten.	» »	» laatste	» familienaam.
» 148	» 9	» hier.	» 376	» 24	» PODALIRIUS.
» 160	» 25	» frequentiam.	» »	» 33	» PRIMIROSE.
» 164	» 21	» 1581.	» 402	» 22	» tijd lijken.
» 166	» 30	» haustus.	» 407	» 17	» Fundamenta.
» 167	» 30	» stoffen.	» »	» 31	» 1643.
» 184	» 25	» Somnus.	» 414	» 19	» suffende.
» 191	» 3	» ADAMA.	» 415	» 4	» meteora.
» 200	» 7	» 1593.	» 416	» 14	» Doctor.
» 206	» 29	» contuli.	» 417	» 5	» bevorderde hij
» »	» 30	» reperiri.	» 421	» 26	» diuturnae.
» »	» »	» cui (voor qui).	» 431	» 11	» effervescentia.
» »	» 38	» existimavi.	» 441	» 16	» BARTHOLINUS fel
» 208	» 17	» 1580 te Padua.	» 443	» 14	» videtur.
» 213	» 19	» I. (in pl. van S.)			

"	445	"	12	"	BOTALLUM.	"	605	"	20	"	fibreus.
"	"	"	32	"	superaverint.	"	609	"	6	"	contemnendas.
"	446	"	2	"	patria tamen.	"	614	"	26	"	(2) 96 in plaats van 95.
"	447	"	5	"	melle.	"	"	"	27	"	(6) 168 voor 163.
"	452	"	15	"	exspiratio, en	"	"	"	laatste	"	anatomiae microscopicae.
"	459	"	9	"	a in pl. van e.	"	631	"	32	"	wondranken.
"	"	"	23	"	peccatur.	"	636	"	23	"	Dan was hij.
"	460	"	20	"	pars.	"	644	"	2	"	gnarus.
"	467	"	2 v. o.	"	rerum.	"	646	"	19	"	REVERHORST.
"	472	"	5	"	achter in de duo	"	660	"	11	"	berooïd.
"	473	"	20	"	puncta: weg.	"	665	"	30	"	fundamenta.
"	485	"	11	"	eradicandis.	"	686	"	15	"	magnum.
"	487	"	28	"	catheteris.	"	700	"	25	"	lendenstreek.
"	488	"	24	"	forinsecus.	"	702	"	11	"	Laryngotomie.
"	488	"	24	"	pijn in.	"	"	"	24	"	rachitis.
"	500	"	33	"	vesicae.	"	"	"	28	"	FORMAGGINI.
"	502	"	13	"	inflammationes.	"	703	"	1	"	externe.
"	503	"	1	"	cadaveribus.	"	704	"	5	"	(5) in plaats van (6)
"	"	"	22	"	achter ut, geene comma.	"	722	"	10	"	empirici.
"	"	"	28	"	pharmaceutiam.	"	734	"	25	"	opinionis.
"	505	"	11	"	worden gemeld.	"	"	"	31	"	circumstantiis.
"	"	"	12	"	vrij sterk.	"	735	"	19	"	excercitii et.
"	"	"	31	"	puerperae.	"	757	"	11	"	TRALLES.
"	511	"	17	"	(23) 589. (24) DE LA RUE.	"	761	"	19	"	similes ductus.
"	513	"	13	"	glandulam.	"	766	"	26	"	rerum
"	517	"	19	"	perscrutinio.	"	767	"	30	"	habita.
"	528	"	4	"	circocoele	"	770	"	1	"	Utinam.
"	543	"	18	"	ERNDL.	"	771	"	19	"	GROESER.
"	"	"	32	"	het weg.	"	773	"	28	"	symptomen.
"	564	"	7	"	volatilior.	"	774	"	2	"	corrosivum.
"	570	"	8	"	auctori.	"	"	"	"	"	ceterosque.
"	"	"	9	"	homo.	"	775	"	31	"	stercoris.
"	"	"	21	"	door hem.	"	776	"	4	"	promittit.
"	"	"	23	"	(4) 68 (5) 51, 57.	"	778	"	21	"	momentaetum.
"	"	"	28	"	detexi.	"	784	"	13	"	defensio.
"	571	"	6	"	jurent.	"	798	"	20	"	vooral over.
"	"	"	7	"	adstruit.	"	803	"	7	"	inimicitii.
"	"	"	10	"	eorum.	"	812	"	2	"	Chemiae.
"	574	"	26	"	cacoethes.	"	813	"	17	"	vooroordeelen.
"	579	"	8	"	adscendens.	"	814	"	18	"	corporum.
"	580	"	9	"	inquirio.	"	816	"	7	"	wantrouwend.
"	"	"	31	"	foemineae.	"	822	"	18	"	(16) in plaats van (17).
"	582	"	25	"	glorior.	"	848	"	13	"	Debetis.
"	586	"	13	"	decumbentibus.	"	"	"	19	"	zoude.

